JUHAN
LIIV
TEOSED

JUHAN LIIV

TEOSED

Juhan Liiv

JUHAN LIIV

TEOSED

Proosa

Luule

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS · TALLINN
1954

Toimetuskolleegium:
P. Rummo, J. Smuul, A. Vinkel (koostaja)

*

Illustreerinud
E. Einman

*

Kunstiliselt kujundanud
H. Vitsur

AARNE VINKEL

☆

JUHAN LIIVI
elu ja looming

Eesti XIX ja XX sajandi vahetuse kirjanduses on koos Ed. Vilde ja E. Peterson-Särgavaga tähtis koht Juhan Liivil, kelle proosalooming oli tähendusrikkaks sammuks kriitilise realismi suunas ja kelle hilisem meisterlik lüürika kuulub eesti kirjandusklassika tippsaavutuste hulka.

Juhan Liivi looming, mis on kantud sügavast armastusest rahva, töötava inimese vastu, on tihedasti seotud kirjaniku raske eluvõitlusega XIX sajandi teise poole ja XX sajandi alguse olustikus.

Juhan Liiv sündis Kirde-Tartumaal Kodavere kihelkonnas Alatskivi mõisa teoorja-kandimehe pojana. Praegu kuuluvad Liivi sünnikoht (Riidma) ja kasvukodu Rupsi külas Kallaste rajooni piirkonda.

Liivi kodu ümbrus pakub oma looduselt vahelduvat ning omapärast panoraami: külad ja viljaväljad on koondunud seljandikele, mida mööda kulgeb Tartu—Kodavere maantee. Sellest lääne pool laiuvad sood ja metsad, ida pool Peipsi madal rannikuala metsade, rabade, ojade ja Lahepera järvega, metsa taga aga Peipsi ise oma avara veteväljaga. Need Rupsi küla väljamäed, karjametsad, ojad ja soosaared on lugejatele tuttavad Liivi loomingu kaudu: meenutatagu ta «Varju» ja «Käkimäe käo» maastikke, ta loodusluuletusi, näiteks «Sügisest kodu», kus kirjanik maalib heldimusega päikesest säravat väikest kodu mäel, haljendavaid puid, kaske oja kaldal, seljakaid välju, laulust kõlisevat metsa ja karjamaalt saabuvat karja.

Nagu mujal Eestis, nii arenes möödunud sajandil ka Liivi kodumail pingeline ühiskondlik võitlus feodalismi vastu. 1816. a. ja 1819. a. talurahvaseadusega oli pärisorjuse vormilise kaotamise sildi all tegelikult läbi viidud talumaade eksproprieerimine mõisnike kasuks; maata talupojad jäeti aga mõisnike sunnivõimu alla. Järgnenud «vabale võistlusele ja vabale lepingule» põhinev teorendivahekord laostas talupoja täielikult ning kutsus 1840-ndail aastail esile massilise talurahva-liikumise, mis oli eriti elav ka Alatskivil.

Töörahva olukord oli äärmiselt vilets. 1844. ja osalt ka 1845. a. lisandus teoorjuse kriisile veel kohutav ikaldus koos laastavate taudide ja näljaga. Raske põud ja näljahäda kordusid 1854. ja 1855. a.

Alatskivi rahva viha rõhujate vastu suurendas mõisa harimatu ning moraalilage opman Sihvsov, kelle omavoli, toorust ning rahaahnust on aastail 1858—1861 Alatskivil mõisa- ja vallakirjutajana töötanud kirjanik

Juhan Weitzenberg kinni naelutanud oma satiiris «Vana opmani nutulaul».

Feodaalide ideoloogilise relva — luteri kiriku vastu protesteeris Kodavere rahvas ulatusliku vennastekoguduse liikumisega, mille lihtliikmete hulka kuulusid ka Liivi vanemad. Samuti lootsid kannatuse piirile viidud talupojad oma maanälga kustutada ja mõisnike võimust vabaneda usuvahetuse, «keisri usku» ülemineku kaudu. 1841., eriti aga 1845. a. otsib sel teel väljapääsu hulk Alatskivi talupoegi, hoolimata pastori ähvardustest ja mõisnike repressioonidest, mis ulatuvad kuni avaliku peksmiseni häbipostis. 1850. aastail algab väljarändamisliikumine, mis kujutab endast järjekordset katset väljakannatamatutest oludest pääsemiseks. Algul suundusid Kodavere väljarändajad Samaarasse ja Krimmi, hiljem aga Oudova maile. Ka Liivi isa — kandimees Benjamin Liiv — oli väljarändajate nimekirjas ja veel Oja renditalu pidajana käis ta Oudovas maad kuulamas, kuid loobus siiski Peipsi taha siirdumise mõttest. Alatskivi väljarändamisliikumine on meie rahvale tuttav Tõnis Laksi (1808—1861) loo kaudu, mida on kirjanduslikult käsitlenud eelmainitud J. Weitzenberg oma rahvalauluks muutunud luuletuses ja Jakob Liiv näidendis «Tühjale maale».

Kapitalistlike tootmissuhete mõjulepääsemine sajandi teisel poolel näib kehvade põllumaadega Kodaveres aeglasemalt arenevat kui mujal Lõuna-Eestis: nii osteti Alatskivi vallas esimesed talud päriseks 1865. a. (10 talu), suurim ostmise hooaeg oli aga alles XX sajandi alguses — 1903. a. (75 talu). Osa talumehi aga ei suutnudki nii kaugele jõuda, et oma maa vabaks osta.

Mõistagi ei saanud säärastes oludes juttu olla nimetamisväärsest hariduse levitamisest. Olukord paranes mõnevõrra alles siis, kui Kodavere kihelkonnakooli õpetajaiks oli järgemööda mitu Valga Cimze seminari kasvandikku, kellest Juhan Liivi ajal töötas Kodaveres Johann Jürgenstein-Lill. Viimasest on rahva hulgas säilinud mälestus kui progressiivsete vaadetega ning hea kõneanniga tublist koolimehest, kes talurahva tulise poolehoidjana ning eestikeelse õpetuse eest võitlejana sattus vastuollu mõisnikega ja eriti Kodavere pastori Vossiga, kelle pealekaebamisel Jürgenstein vallandatigi. Ise kirjanduslike katsetustega ajakirjanduses esinedes õhutas Jürgenstein ka õpilaste kirjanduslikke kalduvusi ja tema õpilastest said kirjanikeks Jakob ja Juhan Liiv ning Kaarel Krimm. Kodaverest on pärit ka Juhan Liiviga samal aastal sündinud Anna Haava (Haavakivi), kuid viimane arenes veidi teistes tingimustes.

Liivi esivanemad on olnud pikemat aega seotud Alatskivi mõisaga. Selle omanikud — Stackelbergid — olevat rahvatraditsiooni järgi XVIII sajandi algul toonud katkust laastatud Alatskivile Saaremaalt talupoegi, nende hulgas ka Liivide esivanemad, kelle järglased elasid pikemat aega mõisast põhja pool veskikohal (Kassiveskil) ning tegelesid möldritena, aidameestena jm. mõisa ametimeestena. Liivi isa Benjamin Liivi ajal halvenes perekonna olukord tunduvalt: isa pidas küll veskikohta edasi, kuid seal jahvatati nüüd ainult mõisa vilja; maa eest aga sundis mõisnik Liivi vanemaid teopäevi tegema. 1861. a. paiku mõisastas parun veskikoha maad ning Liivide perekonnal tuli oma kodust lahkuda. Benjamin Liiv pidi nüüd mõisat orjama Riidma viletsal kandikohal, kus Liivide suure perekonna elatumine oli väga raske. Pealegi

kuulusid Peipsi rannal olevad Riidma kandikohad kvoodimaa hulka, mis talurahvaseadustega teatavasti rööviti talupoegadelt selleks, et mõisnik saaks tarbekorral maad mõisa piiride laiendamiseks.

Siin, kandikoha vihasaunas sündiski 30. (vana kalendri järgi 18.) aprillil 1864. a. tulevane kirjanik, kelle nimi sünnidokumentide järgi on Joannes, kuid kes ise hiljem ennast Juhaniks nimetas. Ta oli oma vanemate kuues laps. Kuigi Liivi isa oli esialgu vennastekoguduse liige, oli talle omane rõõmus meel: ta armastas laulda nii väljal kui ka kodus puusepatöö juures. Ta oli sõnakas mees, kasutades oma kõnes rahvalikke mõtteteri ja mõistukõnelist ütlemisviisi. Liivi ema Marianna Pärn oli pärit Pala vallast ja abiellus Benjamin Liiviga 1851. a. Ka tema oli sõbralik ja ladusa kõneanniga, kuid temperamendilt nähtavasti impulsiivsem. Benjamin ja Marianna Liivi lastest kasvas üles viis poega: vanim — Joosep — jäi Oja talu pidajaks ja on tihedasti seotud Juhan Liivi edasise biograafiaga, järgmine — Kaarel — suri 28-aastasena, kolmas vend — Elias (1857—1892) — oli kooliõpetaja ja osav muusikamees; neljas vend — Jakob Liiv (1859—1938) — kujunes koolimeheks ja kirjanikuks. Juhan Liiv oli perekonna noorim liige, temast hiljem sündinud õde suri imikuna.

Riidmalt tuli perekonnal lahkuda 1866. a. paiku, kui Juhan Liiv oli alles paariaastane. Nimelt ei leppinud Benjamin Liiv oma teoorjaseisundiga ja nõudis Alatskivi mõisa omanikult Nolckenilt raharendilepingut. Vastuseks kihutas mõisnik Liivid kandikohalt jällegi minema. Seda kahekordset talust väljaajamist meenutab kirjanik kibedusega oma luuletuses «Emale»:

> Seda tean, kuis isa talu
> vanast võetud võimuga:
> härra tema mõisa külge
> võttis kavalusega.
>
> Kuidas asemele anti
> metsast kehva söödike;
> kuidas sealtki ära aeti —
> sööti vaja mõisale!

Nüüd asusid Liivid mõni kilomeeter edela pool asetseva Rupsi küla Oja tallu, mis paikneb suure maantee ääres. Siin oli Rupsi karjamõis hiljuti renditaludeks tükeldatud ja mõisa poolt hoonestatud. Elumaja oli muldpõrandaga suitsutare. Nõnda oli B. Liiv pääsenud raharendile, kuid muidu polnud sellest karjamõisa ääremaadest kujundatud talust kes teab mida loota: põllud olid viletsad ning madala tootlikkuse tõttu mõisa poolt osalt sööti jäetud, heinamaad kividest, mätlikud ja võssa kasvanud. Taludemüügi aegu oli see Liividele õnneks, sest keegi jõukam ei tahtnud viletsat Oja talu osta. On selge, et niisugusest pinnasest kõrget rendiraha välja teenida ja suurt perekonda ülal pidada tähendas lakkamatut tööd ja tervise tapmist, pealegi kui lastele püüti anda kooliharidust.

Looduslikult oli Oja talu aga kaunimas kohas kui Riidma, asetsedes nurme nõlvakul, kust võis üle metsa näha Peipsit, tulevase kirjaniku armastatumat vaatepilti. Õue all lookles väike oja. Üle maantee ida poole maastik laskus, andes ruumi metsale.

Lapsepõlves oli Liiv üksildust armastav haiglane laps, kes kasvas
küll kiiresti pikkuses, kuid oli erakordselt kõhn. Seetõttu osutus ta män-
gudes ja töös saamatuks. Palju alandusi tekitasid Liivile, eriti kooli-
põlves, ka ta kehvad riided ja pastlad, mida jõukamatest peredest
pärinevad lapsed pilkasid. Varakult kujunes tal intensiivne siseelu;
Liiv hoidus eemale teiste laste elurõõmsast seltsist ja tegeles ning unistas
looduseüksilduses omaette.
Umbes 10-aastasena algab Liivi karjapõlv, mis viis poisi veelgi tihe-
damasse ühendusse loodusega, arendades tema esteetilist meelt ning ar-
mastust koduümbruse maastiku vastu. Oma karjaaega meenutab kirjanik
veel 1891. aastal järgmistes tundelistes lausetes: «Endised karjaaja
mängupaigad käisin läbi ja istusin tuttavatel unistuste paikadel ning
trööstisin ennast nende kadunud kuningriikide pärast, mis ma seal see-
kord nooruses üles ehitasin. Õnnelik aeg! Nüüd ei olnud ma unistaja
enam, enam ei kuuldunud metsa kohinas mulle vaimude muusika kõrvu.»
Samal ajal algas ka Liivi koolipõlv. Juba vanemate vendade käest
oli tulevane kirjanik omandanud lugemisoskuse algmed, millele järgnes
Naelavere külakool, kus, nagu tollal üldine, õpetati kolme aasta jook-
sul peamiselt katekismust, piiblilugu ja kirikulaulu. Selle vaimupimestava
õpetuse toimet tõkestasid tulevase kirjaniku omapoolsed huvid: omanda-
nud lugemisoskuse, olid raamatud talle vältimatuks kaaslaseks kogu
elu jooksul. Naelavere perioodil muretses ta neid oma venna Eliase
kogust, kes oli lähedase Haapsipea kooli õpetajaks. Teiseks harrastas
Juhan oma musikaalsete vendade eeskujul viiulimängu. Üldse oli Juhan
Liivi eesmärgiks kuni noormehe-eani saada muusikameheks — klaveri-
kunstnikuks.
Looduse ja raamatute kõrval mõjutasid tulevast kirjanikku ühiskond-
liku elu nähtused oma karjuvais vastuoludes. Liivi lapse- ja poisipõlves
olid mälestused hiljutisest teoorjusest alles elavad, rahvas jutustas vihaga
ülbetest mõisnikest ja mõisasundijatest, liikusid lood sadistlikust hullust
krahvist; räägiti väljarändamisest ja väljarännanuist. Samal ajal kui Kitse-
linna vaesekülas nälgisid vallavaesed, kui mõisamoonakate toiduks oli
rokk, kui talupojad virelesid suitsutaredes, ehitati uhket Alatskivi lossi,
kus kees pillav elu. Kahtlemata pani elava kujutlusvõimega poiss kõike
seda tähele, ja see tuli kasuks tema tulevasele kirjanduslikule loomingule.
Peale Naelavere külakooli läbitegemist pidi Juhan jääma koju, sest
kahe eelmise venna koolitamine oli vanemailt nõudnud suuri majandus-
likke pingutusi. Ka kardeti, et poisi nõrk tervis ei pea vastu kaugemal
koolis käies. Liivi tungivate palvete peale saadeti ta 1879. a. siiski Koda-
vere kihelkonnakooli. Tollal oli Liiv 15-aastane. Nagu eespool märgi-
tud, oli Kodavere kooli edukas õppe-kasvatustöö tollal laialt tuntud,
ja kihelkonnakoolil oli suur tähtsus Liivi vaimsele arenemisele, pealegi
kui sellega sisuliselt piirduski tema süstemaatiline õppimine. Liivi õppi-
mist koolis segas kehv tervis, mida omalt poolt halvendasid viletsad
majutamistingimused ja nädalate kaupa külmal toidul elamine.
Kihelkonnakoolis huvitus Liiv Eesti tolleaegsest poliitilisest elust, kus
toimus äge võitlus rahvusliku liikumise demokraatliku (Jakobsoni) ja
konservatiiv-klerikaalse (Hurda) suuna vahel. «Mina olin õige kange
jakobsonlane,» kinnitab Liiv aastaid hiljem. Aga ka Kodavere aastatest
on meil tõendeid, mis seda väidet kinnitavad. Nii käis Liiv koos teiste
kihelkonnakoolipoistega pastor Vossi juures protesteerimas õpetaja

Jürgensteini vallandamise pärast, astus välja eesti keele kõnelemise keelu vastu (nõuti saksa keelt) ja võttis lõpuks osa klerikaalse suuna ründamisest ka ajakirjanduse veergudel. Nimelt arendati sel ajal mõningais konservatiivsetes ringkondades reaktsioonilist baltluse ideed, mille eesmärgiks oli saksa mõisnike ja kohalike talupoegade lepitamine. Seetõttu muutus «baltlane» rahva hulgas kohe pilkenimeks. Konservatiiv-klerikaalse suuna häälekandja «Eesti Postimees» toimetajaks oli tollal A. Grenzstein, kirjanikunimega Piirikivi. Kui 1881. a. Eesti Kirjameeste Seltsi juhtimine läks Jakobsoni kätte, vastasid Hurda suuna pooldajad sellele demonstratiivse lahkumisega seltsist, mida teatati avalikult ajalehes. 1881. a. oktoobris saabus «Eesti Postimehe» toimetusele avaldamiseks sellelaadiline väljaastujate nimekiri, kellede elukohaks oli märgitud Alatskivi. Peale nimede «Eesti Postimehes» ilmumist teatas aga Jakobsoni häälekandja «Sakala», et Alatskivil niisuguseid isikuid ei ela, küll aga annavad nende ees- ja perekonnanimede esitähed ülalt alla lugedes «Baltlaste Piirikivi». Seega oli Grenzsteini pilgatud ta oma lehes. Kogu selle sissevedamisvembu — nii nimekirja «Eesti Postimehele» kui ka andmed «Sakalale» — oli välja mõtelnud ning ajalehtedele saatnud 17-aastane koolipoiss Juhan Liiv koos oma koolivenna Fr. Kärneriga. See on esimene teadaolev Liivi ajakirjanduslik esinemine, mis muide jõudis ühtlasi ka väljapoole eesti keelepiiri — Riia vene lehte.

Niisugune nupukas väljamõeldis ja poliitiliselt aktiivne väljaastumine iseloomustavad muidu saamatut ning kohmakat Liivi hoopis teisest küljest — ta arenenud orienteerumist poliitilises elus ning kiiret reageerimist päevasündmustele. Ühtlasi avaldub siin Liivi loomupärane kalduvus pilkeks, mis oli talle omane kogu elu jooksul.

Peale kaheaastast õppimist jääb Liivil 1881. a. sügisel kihelkonnakool pooleli (kursus oli 3-aastane). Ta asub 1882. a. veebruaris Väike-Maarjasse oma pikemaks ajaks haiguse tõttu tööst eemale jäänud venna Jakobi asetäitjaks Triigi vallakirjutajana ja Avispea kooliõpetajana. Siin sattus Liiv kontakti aktiivse ühiskondlik-kultuurilise eluga. Nimelt olid Väike-Maarjas ühelt poolt Aleksandrikooli komitee eesotsas tulised Jakobsoni pooldajad, kelle pidude, kõneõhtute ja omavaheliste arutluste osaliseks sai ka Juhan Liiv, teiselt poolt oli siin ka tõsiselt kirjandusega tegelevaid inimesi, nagu vend Jakob ja Peeter Jakobson. Selleks ajaks oli C. R. Jakobson kujunenud Liivile ideaaliks ja mehisuse eeskujuks. Pole siis imestada, milline mõju oli sama aasta märtsis saabunud ootamatul Jakobsoni surmateatel: Liiv puhkes suure häälega nutma ning hüüdis: «Mis saab nüüd meist ja meie rahvast. Küll võivad sakslased nüüd rõõmustada...»

Nagu eespool märgitud, oli Liivil kavatsus õppida klaverikunstnikuks. Ka Avispeal teeb ta katset sellel alal edasi jõuda: ta käib kümmekonna kilomeetri taga orelit harjutamas, hiljem muretseb ta koju harmooniumi, mis aga osutub kasutamiskõlbmatuks. Pettunud Liiv hakkab mõistma, et niisugused «...riistapuud [s. o. klaverid] saavad üksi rikaste jaoks tehtud». Nüüd tärkavad Liivil aga ka teist laadi huvid, nimelt kirjandusliku loomingu alal. Siin kirjutab ta 1882. a. oma esimesed luulekatsetused, siin kujunevad tema tahe, tema «kindlad ja tulised püüdmised ükskord selle ärarõhutud ja põlatud rahva eest tööd tegema hakata».

Liiv oli Avispeal 1883. a. veebruarini, millal ta ise haigestus rõugeisse ja pöördus tagasi Alatskivile vanemate juurde. Siin jätkas ta 1883. a. sügisel oma õppimist Kodavere kihelkonnakoolis. Ka 1884. a. sügisel tuli ta veel kooli, kuid pidi majanduslikel põhjustel mõne nädala pärast lahkuma, jäädes 1884/85. a. talveks koju vanemate juurde. 1885. a. suvel külastas ta venda Jakobit, kes oli asunud uuele töökohale — koolmeistriks ja vallakirjutajaks Väike-Maarja Pandiverre. Siin kohtus Juhan Pandivere mõisa kutsari tütre Liisa Marie Goldinguga, kellesse ta kiindus ja kellega ta oli 9 aasta jooksul (1885—1893) kirjavahetuses. Säilinud 111 Liivi kirja on asendamatuks allikaks kirjaniku isiksuse tundmaõppimisel.

Samal Pandiveres viibimise ajal tehti Liivile ettepanek hakata rahvakooliõpetajaks Unikülas, kuid tulevane kirjanik loobus. Ta pöördub Alatskivile tagasi ja saadab siit Jakobsoni endise kaastöölise Jaak Järve «Virulasele» Tallinna oma luuletusi ja mõttesalme. Esimeseks Liivi trükis ilmunud luuletuseks osutub «Maikuu öö» «Virulase» 36. numbris 3. septembril 1885. a. Alatskivilt saabunud kirjanduslikud katsetused viivad Jaak Järve mõttele kutsuda Liiv «Virulase» toimetuse liikmeks. Liiv järgneb sellele kutsele lootusrikkalt ja töötab 1885. a. lõpul lühikest aega «Virulase» juures, muuseas koos noore Eduard Vildega, kes töötas seal juba 1883. a. peale. «Virulase» juurde ei jää aga Liiv kauaks: 1886. a. algul on ta juba Tartus Treffneri eragümnaasiumis, kus ta püüab oma haridusteed jätkata. Kuid eelteadmiste lünklikkuse, eriti aga majanduslike ja tervislike eelduste puudumise tõttu katkevad Liivi õpingud juba sama aasta kevadel.

Järgneval poolteisel aastal elab Liiv osalt Alatskivil vanemate juures, osalt venna juures Triigi Avispeal, kus ta Jakob Liivi 1887. a. suvel vallakirjutajaametis asendab. Töötuna on Juhan Liiv raskes majanduslikus kitsikuses; ta kirjutab 5. novembril 1886. a. Liisa Goldingule: «Mina pean praegu vaesuse karikast just kõige kibedamaid tilkasid jooma, pean suve ülikonnaga praegu ühes ja teises kohas rändama...» Tal pole igakord isegi võimalik postmarke ja paberit muretseda, et kirjavahetust pidada või ajalehtedele kaastööd teha. Ta kindlama teenistuse otsimised jäävad tagajärjetuks või pole pakkumised põhimõtteliselt vastuvõetavad; nii on talle mõisaametniku koht vastumeelt: «Ma ei oska nii toores olla, kui niisuguses kohas tarvis on.» Jääb siis tegelda kirjanduslike katsetustega, mõne laulu või artikli ajalehele saatmisega, mis polnud mingi tasuline töö. 1887. a. sügisel koostab Liiv oma esimese luuletuskogu «Õied ja okkad» käsikirja, mis sisaldab 52 luuletust, kuid et autorile ei taheta luuletuskogu eest sugugi honorari maksta, ei näe see sisult kui ka vormilt väheütlev esimeste katsetuste värsivihik kunagi trükimusta. Ulatuslikumate žanride osas kirjutas Liiv 1886. a. suvel värssdraamat prohvet Maltsvetist, kus käsitleti muuseas ka Maltsveti ja Laksi Tõnise kohtumist. Seegi teos jäi Liivil lõpetamata ja hävines hiljem.

Et L. Goldinguga oma tulevikku kindlustada, unistab noor Liiv pikemat aega oma ajalehe asutamisest, kuid majanduslikel põhjustel ei tule sellest midagi välja. Jääb järele otsida «ajalehe abi», s. o. ajakirjaniku kohta, missugune võimalus avaneb Viljandis «Sakala» juures 1887. a. lõpul. «Sakala» oli peale Jakobsoni surma kaotanud oma ülemaalise tähtsuse. Selle väljaandja Jüri Peet tegeles lehega vähe, jättes kogu

toimetustöö Liivi õlule. Liiv asuski agaralt tööle, kirjutades juhtkirju, artikleid, luuletusi ja proosat; samuti esines ta tõlkijana.

1888. a. algusest peale esineb Liiv ka jutukirjanikuna: nimelt ilmub «Sakala» lisa 1. numbris ta väikekodanluse elu käsitlev «Päästetud», millele kahe aasta jooksul järgneb samas lehes rida teisi. 1889. a. võttis Liiv oma luuletuste ja jutuga osa Eesti Kirjameeste Seltsi võidupeost, kuid jäi auhindamata.

Suure töökoormuse juures olid Liivi elu- ja palgaolud Viljandis halvad: toimetusetuba, kus Liiv ka elas, asetses kuuritaolises majalogus, mis oli kütmata ja «niiske nagu kelder»; sealjuures oli Liivi palk 10 rbl. kuus, samal ajal kui sõit posthobustega Viljandist Tartu maksis 20 rbl. Kõik see tõukas Liivi «Sakalast» lahkuma. Juba 1888. a. lõpuosa (augustist peale) oli ta vanemate juures tervist parandamas. Ja kui Liivile sai pealegi järjest selgemaks igasuguse programmi puudumine «Sakalal», katkestas ta 1889. a. lõpul oma suhted Peediga täielikult.

Juba Viljandis oli Liiv astunud koha saamise asjus ühendusse A. Grenzsteiniga, «Oleviku» toimetajaga, ja 1890. a. algul asuski ta Tartu. Et nädalalehe «Olevik» juures töötas rohkem ajakirjanikke, siis oli Liivi koormus siin natuke väiksem, seisnedes peamiselt ajalehe ilukirjandusliku osa eest hoolitsemises. Sellest ajajärgust pärineb vanim säilinud fotodokument Juhan Liivist, nimelt ta näopilt, mis kujutab saledat, meeldiva näoga noormeest, kellel kaasaegsete teateil olid tuhkhallid juuksed ning sinakashallid silmad.

Tartus sattus Liiv kirjanduslike huvidega inimeste keskkonda: «Oleviku» toimetusse kuulus K. E. Sööt, toimetuses käis A. Saal, edasi puutus Liiv kokku J. Jurkatam-Tamme, P. Grünfeldti ja teistega. Niisugune ümbrus mõjus Liivisse kahtlemata arendavalt. Seda näitavad juba ta kirjad Goldingule, mis muutuvad Tartu perioodil nii välismaailmasse suhtumise kui ka eneseanalüüsi seisukohalt tasakaalukamaks ja kriitilisemaks. Samal ajal kasvab ta ühiskondlik pilguteravus. Ajal, kui «Olevikus» propageeriti maailmakirjanduse suuri realiste (Liiv ise tõlkis Dickensi järglase — kuigi vähetähtsa — W. Collinsi romaani «Valge neiu») ja esitati nõue eesti rahvaliku külajutu kirjutamiseks, kujunebki Liivist üks selle programmi teostajaid: ta hakkab kirjutama lühijutte rahva elust. Nii ilmuvad «Oleviku» veergudel «Pildikene Peipsi rannalt» (1890), «Õnnelik juhtumine» (1890), «Pahased naab'id» (1890), «Juak» (1891) jt. Siin ilmus ka kirjanduslik pamflett «Ühe kirjaniku päevaraamatust» (1891).

Ulatuslikuma teosena oli Liivil vähemalt juba 1890. a. suvel käsil jutustus «Vastu voolu», mille peategelane — arglik Joosep — kõigist ebaõnnestumistest hoolimata edasi püüab ning loodab kunagi oma eesmärgile jõuda, kuid see teos pole meieni säilinud.

Elutingimused «Oleviku» juures olid Liivi jaoks ometi halvad: ta sai 15 rubla kuus palka ning — omamata eri tuba — pidi haigenagi lamama toimetuse läbikäidavas, räpases tööruumis. Kui toimetaja Grenzstein 1892. a. kevadel hakkas maja ehitama, tuli Liivil lühemat aega peaaegu üksi lehetöö ära teha, mis teda ajuti masendas, nõnda et ta 1892. a. septembris avaldas soovi töölt lahkuda.

Peale lühemat Alatskivil viibimist asus Liiv 12. oktoobril 1892 Tartu, üürides endale korteri Hetzeli (praeguses Juhan Liivi) tänavas. Juba varem puhtkirjanduslikule tööle pühendumise mõtet mõlgutanud, tahtis

ta nüüd proovida, «kas saan ma kätte kirjaniku loorberi, sel mõõdul, kuidas mu süda igatseb, ehk jääb see elukutse minust teistele». Et kirjanik oli juba aasta jooksul viljakat loomingulist ideed mõttes kandnud, siis kirjutas ta 1892. a. oktoobri lõpul kaheksa päevaga palavikulises tööhoos valmis «Varju». Selle lõpetanud, on kirjanik õnnelik ning usub, et ta on meistritöö teinud, nagu loeme tema loomingulisest erutusest kantud kirjadest Jakob Liivile ja Liisa Goldingule. Kuid äritsevad kirjastajad-raamatukaupmehed, kes varustavad rikutud maitsega väikekodanlikku lugejaskonda röövlijuttude ja sentimentaalsete armulugudega, ei tunne huvi tõeliselt väärtusliku raamatu vastu: Liiv pakub oma käsikirja mitmele kirjastajale, kuid tulemusteta. Teatavasti ilmus «Vari» alles 1894. a. Tallinnas G. Pihlaka kirjastusel.

Tolleaegseid kirjastusolusid paljastab Liiv oma vestes «Esimesed kirjaniku tundmused», mille ta kirjutas «Varjule» avaldamisvõimaluste otsimise meeleolude all. Kuid samast vestest loeme ka, millise tähtsuse omistab ta oma jutustusele. Nimelt esineb Liiv nüüd realismi eest võitlejana ja tõlgendab «Varju» uue meetodi näitena. Eitades senist tühist kirjandust, mis meeldib lugejatele, «kelle maitse Münchhauseni imelugudega, tapmiste, musude ja kõrvalopsudega nüriks on tehtud», tõstab ta esile oma rahva keskelt põlvnevad ning tõepäraselt joonistatud tegelased — kahvatunäolise karjapoisi vaesteküIast, vaese vabatnaise viiskudega, kaltsjalanõude ja katkise kuuega, taluperemehe ja perenaise. Autor ütleb «Varju» tegelastele, kes protesteerivad oma lihtlabasuse, «ilustamatuse» pärast, et ta ei saa nendele midagi anda, mis nendel enestel ei ole: «Aga jätke oma küla hallid kuued selga ja viisud jalga, mida te oma eluajal auga olete kandnud.»

1892. a. novembris valib Liiv oma varem ilmunud lühijuttudest välja viis («Onupojad», «Pahased naabrid», «Muldmäe Mats», «Algupärane mõte» ja «Aias») ning kirjutab lisaks viis uut («Esimesed kirjaniku tundmused», «Peipsi peal», «Saaniga sõitsin ma sohinal», «Ootajad», «Igapäevane lugu»). Saadud «Kümme lugu» müüb ta 10 rubla eest kirjastaja Schnakenburgile ja teos ilmub 1893. a., äratades otsekohe soodsat tähelepanu nii kriitikas kui ka lugejaskonnas. «Kümne loo» novelle tõlgitakse juba samal 1893. a. soome ja saksa keelde, enne sajandi vahetust aga ka vene ja läti keelde.

Ka oma luuletuskogu käsikirja seab Liiv 1892, a. lõpul kokku, pakub seda kirjastajatelegi, kuid asjata; ka see luuletuskogu ei näe trükimusta ning kirjanik hävitab ta hiljem.

Pettumus ühenduses «Varju» kirjastamisega ning suurenevad majanduslikud raskused sunnivad Liivi oma Tartu-korteri käest ära andma. Ta elab aastavahetusel kaks nädalat Jakob Liivi juures Triigi Avispeal, siis ajakirjanik H. Prantsu korteris Tartus, otsides ajakirjanduslikku tööd ning püüdes teostada oma järgnevaid ilukirjanduslikke kavandeid. Veebruaris 1893. a. sõitis ta Alatskivile, kus aga olud töötamiseks olid veel halvemad: «Siin, suitsu ja vingu sees veel vähem — pea tahab lõhki minna.» Ometi lõpetas ta 1893. a. veebruaris juba eelneva aasta lõpul alustatud jutustuse «Käkimäe kägu», mis ilmus sama aasta juuni algul «Postimehes» ja ka eri raamatuna. Samas veebruaris kirjutas Liiv ka oma järgmise ulatuslikuma jutustuse — «Nõia tütre», mille ta märtsi keskpaiku Tartu viis, kus ta selle 15 rubla eest Schnakenburgile müüs; jutustus ilmus alles 1895. a.

Seega valmis Liivil 4—5 kuu jooksul neli tähelepandavat teost. Kuid pingeline kirjanduslik tegevus, majanduslik puudus, tuleviku kindlusetus ja ebasoodsad olud töötamiseks olid hävitanud kirjaniku vaimse tervise, milles juba ennegi ilmnes tõsiseid häireid. Ta hakkab kannatama tagakiusamismaania ja mitmesuguste hallutsinatsioonide all. 1894. a. algul põletab ta oma käsikirjad. Liiv ei saa mingit psühhiaatrilist arstiabi, mis talle oleks juba ammu vajalik olnud. Alles siis, kui ta olukord muutub täiesti kriitiliseks, viiakse ta 1894. a. märtsis Tartu närvikliinikusse.

Peale kolme ja poole kuust haiglas viibimist viidi Liiv jällegi Alatskivile isakoju. 1894. a. lõpul ja 1895. a. algul käib Liiv veel Tartus, siis aga vajub kirjanik eesti avalikkuse seisukohalt 7—8 aastaks unustusse. Nende aastate jooksul ei avaldata temalt peaaegu midagi trükis, vähemalt uut mitte. Liigub isegi kuuldus Liivi surmast. Samal ajal aga elab Liiv mitmel pool sugulaste ja tuttavate juures, alguses paar aastat Rupsi Ojal. 1895. a. püüab ta oma olukorda kirjalikult selgitada kirjutuses «Praegu aust, seisusest ja inimeste otsuse järele ka mõistusest ilma . . .», kus ta ütleb oma loomingulise tegevuse kohta: «Minu kirjanduslik võim on kadunud... keel on kirjanduse tarvis nüriks jäänud, ununud, valu ja kannatatud toores kius on mõjunud.» Võimetus end ise elatada tekitab haigele Liivile palju kannatusi, eriti veel seetõttu, et ta vanemad peavad oma poja ülalpidamiseks valla abi otsima. Ei puudunud palju, et ta oleks vallavaesena paigutatud Kitselinna, mida ta «Varjus» mõni aasta tagasi oli nii suure kaasaelamisega kirjeldanud.

1896. a. kohtame Liivi Pujanil, kus elas kirjaniku lell. Siin oli tal kaasas juba käsikirju, mis sisaldasid luuletusi. Seega oli kirjanik leidnud jällegi tee loomingu juurde, mis siitpeale toimus peamiselt värsivormis.

Sealjuures näitavad Liivi teise loominguperioodi teosed, et kirjanik jälgis haigusest hoolimata elu enda ümber, nägi kaasaegse ühiskonna järjest kasvavaid vastuolusid. Liiv luges ka ajalehti ja kättesaadavaid raamatuid, eriti peale 1903. a., kus ta liikus ka suuremates kultuurikeskustes ning oli seega mõningal määral kokkupuuteis kaasaegse ühiskondliku ja kultuurilise eluga.

Kolmas koht, kus Liiv neil aastail pikemat aega peatus, oli Plakso-Madise talu Kavastu Koosal, kus elas kirjaniku lellepoeg. Siin ta võttis osa talutööst ja kauples poeski.

Seoses sajandi alguses tekkinud huviga Liivi vastu ilmub 1904. a. ajalehe «Uus Aeg» kaasandena Liivi «Kirjatööde kogu», mis sisaldab kirjaniku esimese loominguperioodi toodangust 33 proosateost ja 53 luuletust. Teos leiab lugejate hulgas sooja vastuvõttu. 1903. a. peale ilmub aga ka Liivi uut loomingut [esimesena luuletus «Nõmm», hilisema pealkirjaga «Sügis» («Igav liiv ja tühi väli»)]. 1904. a. suvest kuni järgmise aasta lõpuni elas Liiv Tartu närvikliinikus, missugusel perioodil kirjutas luuletusi ning proosaminiatuure.

Peale närvikliinikust lahkumist elas Liiv aastail 1906—1908 jällegi enamasti Rupsi Ojal, käies aga vahetevahel ka Tartus. Sel perioodil kirjutas ta vähem. Nüüd kannatas ta peale muu ka megalomaania all. 1908. a. kevadel asus ta oma kihelkonnakooli kaaslase Fr. Kärneri juurde, lahkudes lõplikult oma isakodust. 1908. a. suvel Kärneri Kopli talu rehe lakas elades kirjutas Liiv üsna agarasti. Teine viljakam

ajajärk Liivi elu lõpuosas oli 1910. a., mil ta elas Laiusel. Sellest perioodist on arvatavasti pärit ka Liivi kirjanduslikud «Ääremärkused».

«Ääremärkustes» ja kirjutuses «Võõraste sõnade tarvitamise asjas» selguvad Liivi hilisema ea vaated kirjanduse olemusele, kunstimeisterlikkusele ja kaasaegsele eesti kirjandusele. Ta nõuab kirjanduselt tegelikkuse objektiivset kujutamist, elu ja looduse piltlikku, kindlates kujundites käsitlemist.

Liivi vaadete progressiivsust ja iseseisvust näitab ta eitav suhtumine Enno luulesse ja mitmesse «Noor-Eesti» autorisse. Liiv ründab uusromantilise kirjanduse ebaühiskondlikkust, aristokraatseid tendentse, psühholoogiliselt vääri pilte, eriti mehe ja naise suhetes, vormi primaati ja keelelist iseäratsemist ning veidrusi, eriti V. Ridala luules, mis on lugejale arusaamatu. Liiv mõistab hukka Enno subjektivismi ja müstitsismi, näidates, et Enno luule pole isikliku kannatuse luule, vaid valuta valu kunst, teeseldud, äpardunud kunst.

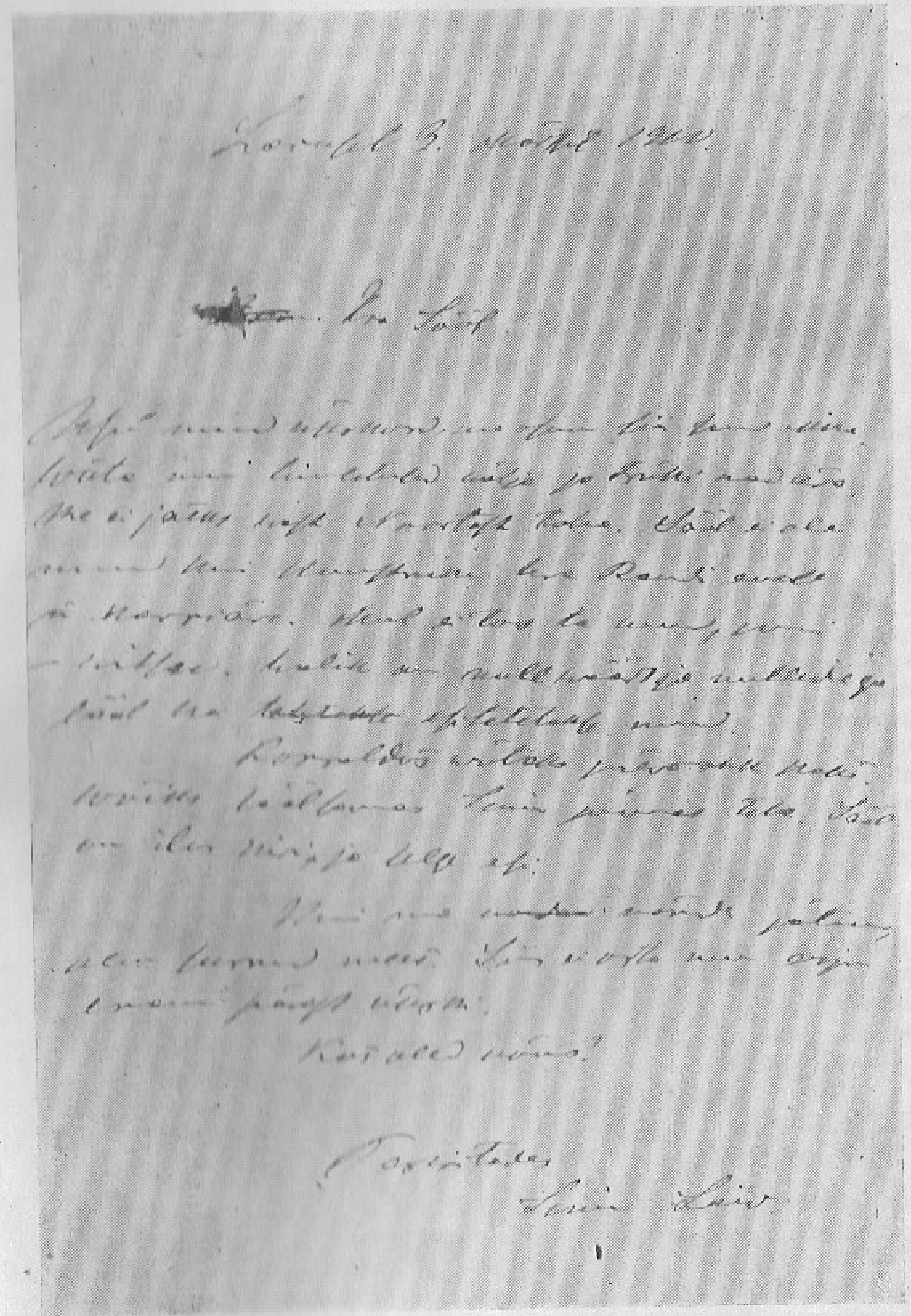
Liiv nõuab, et kirjanikul tuleb rahvakeelt tundma õppida, tuleb kasutada keelt, mida «kõik mõistavad ja kirjutavad», nõuab, et eesti keel tuleb «rahvale arusaadavaks hoida».

Eesti kriitilise realismi hindamine ühelt poolt ning kriitiline suhtumine dekadentlikku luulesse teiselt poolt, ennekõike aga Liivi realistlik looming ise näitab, et nn. noor-eestlastel polnud mingit alust Liivi kuulutada «oma meheks», «Noor-Eesti» reaktsioonilise kunstisuuna esindajaks. Seda väidet kasutati ainult eneseõigustamiseks, oma ebarahvalikule kunstile minevikust tugede otsimiseks.

Sel perioodil ilmub Liivi teoseid ka eri raamatutena. Nimelt antakse 1909. a. välja ta «Elu sügavusest», mis sisaldab 38 miniatuuri (laastu). Samal 1909. a. ilmub Liivi teise loominguperioodi toodangut sisaldav «Luuletused». Et aga kogu noor-eestlastest väljaandjad olid Liivi käsikirjaliste luuletuste suurest hulgast avaldanud ainult tähtsusetu arvu (43 luuletust) ning teinud valiku pealegi vastavalt oma dekadentlikule maitsele, luuletuste tekste omavoliliselt «parandades», ei ole Liiv väljaandega rahul. «Valik on null väärt ja nullidega seal ka esitatakse mind.» «Ja selle hinna maksaks mu laulud, usu mind, aga mitte see sõnnik, mis Noor-Eesti minu luuletuste nime all välja annab,» kirjutab ta nördinult, otsides oma luuletustele uut kirjastajat. Ometi ilmub «Luuletused» 1910. a. uuesti sama koostisega; ainult üksikute luuletuste puhul on autor teinud redaktsioonilisi muudatusi. Ka selle väljaandega polnud Liiv rahul. Kuid see jäi viimaseks Liivi raamatuks ta eluajal.

Järgnevail aastail rändas Liiv mitmel pool rahutult ringi, peatudes pikemalt Raplas oma lellepoja juures ja lühemat aega Tallinnas proletaarse kirjaniku Tikerpuu perekonnas (1911). Ta põhiliseks elukohaks saab elu lõpul aga eespool mainitud Plakso-Madise talu Kavastu Koosal. Liiv ei suuda enam loominguliselt tegutseda, kuid jälgib ikka veel ajakirjandust, tunneb muret imperialistide üha jultunuma relvatäristamise pärast: «Liiga palju kapitali on riigid pannud sõjavarustustesse; militarism on arenenud viimase võimaluseni. Nii ei või enam jätkuda.»

1913. a. algul haigestub Liiv külmetuse tagajärjel kopsutiisikusse. Saamata mingit arstiabi, sureb ta 1. detsembril (vana kalendri järgi 18. novembril) 1913. a. 49-aastase vallavaesena. Ta maetakse 7. detsembril Alatskivi kalmistule.

1924. a. püstitavad Tartu «Teguri» vabriku töölised ja ametnikud Liivi hauale nägusa monumendi, mille ühel küljel on kirjaniku bareljeef, teisel küljel aga luuletus «Kui tume veel kauaks ka sinu maa». Hetzeli tänav, kus Liiv 1892. a. elas, nimetati hiljem ümber Juhan Liivi tänavaks, «Varju» sünnimajale asetasid kooliõpilased mälestustahvli.

1919. a. ilmus Liivi «Luuletuste» kolmas trükk, kuhu on võetud käsikirjadest rida uusi luuletusi või nende katkendeid. 1926. a. ilmunud neljandas trükis (Kogutud teosed VIII) suureneb luuletuste arv veelgi, kuid väljaanne säilitab juba esimeses trükis ilmnenud ebakriitilise laadi.

Aastail 1921—1935 ilmusid Liivi «Kogutud teosed» kaheksas jaos (7 köites). 1933. a. avaldas Ed. Kansman-Kansa valiku Liivi lüürikat venekeelses tõlkes («Избранные стихотворения»).

1923. a. ilmusid Peterburis ühise raamatuna «Käkimäe kägu» ja «Peipsi peal». Edasi on nõukogude korra ajal Tallinnas välja antud Liivi «Valitud jutud» (1945).

Juhan Liivi maailmavaate kujunemine toimus 1880-ndail aastail valgustajate ja 1860—80-ndate aastate progressiivse kirjanduse mõju all. Liiv hindab kõrgelt C. R. Jakobsoni, Kreutzwaldi, Koidulat, Vesket jt. Jakobsonile pühendab ta veel elu lõpuosas andunud luuletusi ja miniatuure. Ka ühiskondlike olude muutudes jäävad Liivi maailmavaate keskseteks komponentideks vaen feodalismi ja rõhumise vastu, võitlus hariduse ja humanismi eest. Sealjuures õpib ta ikka rohkem tundma järjest kasvavaid kodanliku ühiskonna vastuolusid, mille tulemusena ahenevad ta lootused õnneliku ühiskondliku elu loomiseks olemasolevates tingimustes, andes korduvalt ruumi satiirile ja skepsisele. Omamata kokkupuuteid, nagu see tema olukorras mõistetav, algava revolutsioonilise liikumisega, ei näe Liiv klassivastuolude primaati, juhtides oma tähelepanu moraalset laadi kategooriatele, tegeldes palju rahvuslike küsimustega ja võideldes inimese kõlbelise paranemise eest. Ausa, vaesema rahvaosa taotlustele andunud inimesena ning ühiskonnaliikmena jääb ta lõpuni truuks oma juba nooruses püstitatud eesmärgile — töötada oma armastatud rahva, õnnetu isamaa ja ilusa emakeele heaks.

Originaalse ja andeka kirjanikuna ammutas Liiv elust endast ning otsis oma ideedele võimalikult vastavamat vormi. Kuid teiselt poolt on Liiv seotud ka eelneva ja kaasaegse kirjandusega, kirjandusliku traditsiooniga. Suurt mõju on Liivi loomingule avaldanud eesti vanem ja kaasaegne rahvalaul. See puudutab nii Liivi loomingu sisu, kompositsiooni, stiili kui ka keelt kitsamas mõttes. Ka rahvusliku liikumise aja kirjandusega ja «Kalevipojaga» on Liivil kokkupuutepunkte. Väliskirjanikest on Liivi kirjanduslikesse vaadetesse või loomingusse jälgi jätnud Fr. Schiller (esteetiliste vaadete osas) ja H. Heine (armastuslüürikas ja luulevormis).

Erilist märkimist vajavad Liivi sidemed vene progressiivse kirjandusega. Juba Liivi kolmas trükis avaldatud luuletus oli tõlge Lermontovilt («Ei sulle, laps» (1885) — «Нет, не тебя так пылко я люблю»). 1880-ndate aastate lõpul tõlgib Liiv Bodenstedti vahendusel aserbaidžaani luuletajat Mirza Šafi Vazehhi («Kes ikka kartis, ikka ette vaatis» ja «Seal seisab» — 1889). Püsivamat huvi tundis Liiv aga 1890-ndate aastate algul Koltsovi loomingu vastu, keda ta sel perioodil tõlkis, kuigi neist tõlgetest pole ühtegi säilinud. Ilmselt on Liiv just Koltsovilt õppi-

nud talupojatöö tundepärast käsitlust, rahvalauluelementide rakendamist ja lühivärsilist vormi. Miniatuuride (laastude) loomisel on Liiv eeskuju võtnud Turgenevilt, kelle proosaluuletuste kogu eestikeelset tõlget «Luule kõnes» ta 1891. a. «Olevikus» kõrgelt hindas. Ka M. Gorki polnud Liivile tundmatu, nagu selgub ta 1910. a. avaldatud kirjutusest «Vesi».

Liivi loomingulises tegevuses on võimalik eristada kaks perioodi, kusjuures piiritulbaks on 1894. aasta. Nõnda haarab esimene loominguperiood aastaid 1885—1893, teine 1894—1913. Peale sisuliste iseärasuste on need loomingujärgud ka žanriliselt erinevad: kui esimesel perioodil domineeris proosa, siis teisel on valitseval kohal lüürika.

Liiv hakkas kirjanduslikke katsetusi tegema 1882. a., kuid trükki pääses ta esmakordselt a. 1885. Ajavahemikus 1885—1894 on trükis või käsikirjadena säilinud umbes 100 lüürilist luuletust või luuletõlget ja umbes 40 lühemat või pikemat juttu, vestet, olukirjeldust ja miniatuuri.

Liivi varajasemad luuletused kannavad algaja katsetuste ilmet: neis järgib autor romantilise luule eeskujusid, ilma et ta oleks saavutanud usutavat tundesisu edasiandmist ning isikupärast vormi. Tema tolleaegset luulet iseloomustavad juba pealkirjad, nagu «Kuuvalgel», «Ööbik», «Mu haual», «Pisar», «Valu», «Kaugelt jõudes kodumaale» jne. Liigiliselt on Liivi esimese loominguperioodi luules valitseval kohal armastus- ja mõtiskluslüürika, kuid leidub ka loodus-, ühiskondlikku ja eleegilist isikulüürikat. Epigooniliste värsside kõrval, mis laulavad neiu roosihuultest ning poeedi hinge haavadest või manitsevad ühiskondlikule üksmeelele, võime aga varsti esile tõsta luuletusi, mis näitavad juba arengutendentse elutegelikkuse sügavama käsitluse poole. Siia kuulub luuletus «Vaenlasele» (1887), kus kirjanik ründab kristlikku kurjale mittevastupanemise õpetust, jt. 1880-ndate aastate lõpust peale areneb Liivi lüürikas pateetilise või traagilise ainekäsitluse kõrval humoristlik suhtumine, kusjuures naerdakse välja eluvõõrast luulehaigust ning armuromantikat. Koos humoristliku elemendiga tuleb Liivi armuluulesse jutustav süžee, mis oli iseloomulik ka teistele selle perioodi armastusluule viljelejatele. Kõige reljeefsemalt ilmneb Liivi kriitilis-irooniline suhtumine tegelikkuse romantiseerimisse luuletuses «Jaaniõhtu» (1891).

Seoses sisulise arenemisega märkame Liivi aegamisi loobuvat, eriti «Oleviku» perioodil, tolleaegsetest konventsionaalsetest vormivõtetest, mida asendavale isikupärasemale stiilile on iseloomulikud suurem konkreetsus, uudsem pildistik, musikaalsus, mitmesugused kordused ja lühivärss. Need arengutendentsid on kooskõlas Liivi kirjandusteoreetiliste vaadete ja proosa kunstimeisterlikkuse kasvamisega.

Liivi esimese loominguperioodi proosas, millega kirjanik tegeles 1888. a. peale, on alguses käsitletud väikekodanluse elu, milliselt ainealalt aga autor peatselt siirdus talurahva elu kujutamisele. Koos sellega kasvab tegelikkuse peegeldumise sügavus: kui Liiv oma varajastes linnaainelistes juttudes väikekodanluse elu-olu idealiseeris ning teatavat tehtud-naljakat sõnastust kasutas, siis varsti läheb ta üle tõepäraselt esitatud tüüpide või sündmuste kujutamisele, mis järjest süveneb, jõudes

välja oluliste ühiskondlike probleemideni («Vari») ja sotsiaalse olustiku tiheda käsitluseni («Nõia tütar»).

Liivi linna-ainelistes juttudes, mis üldiselt püüavad jälgida väikekodanluse lamedat maitsesuunda, peegelduvad ometi mõnedki kaasaegse ühiskonna iseloomulikud jooned. Nii on jutus «Päästetud» intriigi käimapanevaks jõuks kodanluse toores majandusliku kättemaksu «moraal», samuti puudutatakse vaadeldavais teostes saksastumistendentsi, teesklust, väikekodanliku perekonnaideaali piiratust. Üldiselt aga hoidub kirjanik neis elu varjukülgede kujutamisest. Ta šablooniliselt kujundatud tegelased elavad jõukalt, neid on näidatud jõude-elu olukorras, nende huvid keerlevad pinnaliselt käsitletud armastuse ja abiellumise ümber. Juttude sündmustikus mängib tähtsat osa juhus. Stiilgi on vastavalt juttude vestelisele laadile naiiv-naljatlev. Loodud saksa perekonnalehtede väheväärtuslikel eeskujudel, ei rikasta need nimetamisväärselt Liivi loomingulist pärandit.

Erandiks linna-aineliste teoste hulgas on lühijutt «Õ n n e l i k j u h t u m i n e», kus antakse tüüpiline pilt lootusetult virelevast kirjamehest-ajakirjanikust Jaanist, kes oma ajalehekaastööga suudab ainult korteriüüri välja teenida ning kes läheb paratamatult vastu oma varajasele surmale.

Liivi selle ajajärgu miniatuuridest ja lastejuttudest tuleb välja tõsta «L i n n u p e s a» (1890) ja «K u u l u s m e e s» (1891). Viimati mainitud miniatuuris antakse satiiriline pilt «rahvameeste» silmakirjatsemisest: «kuulsa mehe» eluajal mõistavad «isamaa pojad» oma «suguvenna» iga sammu hukka, peale tema surma aga kisklevad, et üksteist kadunu kiitmisega üle trumbata.

Maakodanluse (resp. väikekodanluse) teemal kirjutatud juttudest on kõige õnnestunum «P a h a s e d n a a b r i d», milles autor paljastab jõukusele jõudnud pärisperemeeste moraalset kalgistumist. Kirjaniku vaatepiir on siin avardunud, haarates üksiktalu asemel juba küla, ning taluteenijadki hakkavad oma seisundile vastavat kuju võtma. Autor saavutab meisterliku jutustamisoskuse, mida iseloomustavad ilmekus, konkreetsus, dünaamilisus, ennekõike aga üllatav lühidus ja täpsus. Teose lepitavas lõpplahenduses peegeldub kirjaniku seisukoht, mille järgi jutt peab «paremat kätte näitama».

Samal 1890. a., kui Liiv kirjutas «Pahased naabrid», ilmuvad ka esimesed Liivi lühijutud, kus kirjanik on valinud oma tegelased kehvtalurahva hulgast. Need on «M u l d m ä e M a t s» ja «P i l d i k e n e P e i p s i r a n n a l t». Neile järgnevad «J u a k» (1891), «I g a p ä e v a n e l u g u» (1892) ja «P e i p s i p e a l» (1892). Need on Liivi kõige rahvalikumad ning realistlikumad lühijutud.

«M u l d m ä e M a t s» annab ilustamata pildi väikese rendikoha pidaja olustikust, ta lootusetust vegeteerivast seisundist poolfeodaalsetes tingimustes. Rentniku majanduslik kindlusetus on põhjuseks, et Mats on kaotanud huvi töö vastu, lesib aina ahjul. Kõrvuti rendimaksuga imesid mõisnikud talupoegade kopikaid välja ka massilise kõrtside asutamise teel, alkoholismi soodustamisega, mille laostavat mõju on näidatud Matsi unenäos. Jutu eesmärgiks ongi nähtavasti karskuspropaganda. Sellega on seletatav ka teose ebausutav lõpp, kus mõisnik ootamatult kõrtsi kinni paneb.

«P i l d i k e n e P e i p s i r a n n a l t» ja «J u a k» on kirjutatud kodavere murdes. Nendes on antud tüüpiline pilt tolleaegse järelevalveta

kasvava nooruse lõbustustest ja huvidest, nende psüühikast. Jutukesed on antud väga ilmekas rahvakeeles ning südamliku huumoriga, milleks aitab palju kaasa ka murdekeel.

«Igapäevases loos» annab autor nappides sõnades suure üldistuse tolleaegse maanaise raskest elust. Kirjanik ise rõhutab oma kuju tüüpilisust: nii kalmistu kõdunenud kui ka värsked ristid — «kõik räägivad Maridest, kes kord sündinud, elanud ja surnud nagu Punasoo Mari». Liiv näitab, et Marile, vaeslapsele, abiellumisega osaks saanud õnn osutub näiliseks: mees sureb ja Punasoo Mari peab üksinda lapsed kasvatama ning koha ostuvõlga tasuma; siis surevad lapsedki ning Mari lõpetab oma elu jällegi saunas. Autor kirjeldab suure südamesoojusega Mari kui tüüpilise eesti maanaise rahvaomast töökust, elujõudu ja visadust eluvõitluses.

Jutus «Peipsi peal» kasutab autor ainena oma isa ja selle naabrimehe hädaohtlikku maaotsimis-teekonda Venemaale, millest tulevane kirjanik kuulis kodus ja hiljem vend Jakobilt. Kirjanik on tõetruult ning meisterlikult esitanud surmaga silm silma vastu seatud talupoegade psüühikat ja tuules vappuva järve maastikke. Kirsimäe Jaak ja Ristiotsa Rein on iseloomulikud talupojad-väikeomanikud: surmahädas annavad nad «vagasid» tõotusi meelt parandada, aga kui maa on jalge all, on igapäevane vandesõna «kurat» jällegi suus. Tõotusi täidetakse ainult nimepärast või ei tehta sedagi; elu läheb edasi klassiühiskonna tavade järgi: väike pettus on lubatud. «Peipsi peal» on üles ehitatud elevuslikule gradatsioonile, mis saavutatakse loodusmotiivide oskusliku rakendamise teel: tormis märatsev ning lumetuisku mattunud Peipsi on jutus õieti peategelane, mis, muutudes järjest ähvardavamaks, annab sündmustikule üha kasvava pinevuse.

Liiv on kirjutanud ka rea följetone, mille hulgast tõusevad esile «Ühe kirjaniku päevaraamatust» (1891), «Esimesed kirjaniku tundmused» (1892) ja «Jäneste kiri jänestele» (1892). Viimases piitsutab kirjanik peidetud sõnastuses feodalismi jäänust — mõisnike jahipidamist talupõldudel, mis tekitas eriti sügisese pehme pinnase korral talupoegadele suuri majanduslikke kahjusid. Kaks esimest vestet on pühendatud kaasaegse kodanliku ühiskonna, eriti selle kirjandus- ja kirjastusolude paljastamisele. «Päevaraamatus» näitab kirjanik kodanlike erakondade ja ajalehtede vahelisi tühiseid «erinevusi» ja alatuid võitlusmeetodeid, paljastab tolle aja väärpatriotismi kui äri ja isikliku heaolu kindlustamise vahendit. Nagu poliitilises elus, nii valitseb ka tolleaegses kirjastuslikus ja kirjanduslikus elus andevaene karjerism, äri ja labane omameeste upitamise poliitika, millistes tingimustes loodud ebarealistlik kunst on rikkunud lugejategi maitse. Liivi realistlik satiir saavutab sageli niisuguse üldistusulatuse, et see käib ka meie aja kodanliku olustiku kohta.

Jutustuses «Vari» (1892, ilmunud 1894) antakse läbilõige teoorjuseaegsest maaühiskonnast, arendatakse humanismi ja hariduse ideed ning püütakse lahendada mõisniku ning talupoja vahekorra korraldamise probleemi. Juba see eesmärgi avarus tõstab «Varju» kõrgemale Liivi lühijuttudest.

«Vari» kannab alapealkirja «Jutustus lähemast minevikust». Ometi pole siin tegu ajaloolise jutustusega selle sõna täpses tähenduses: autor pole nähtavasti uurinud teoorjuse perioodi kohta käivaid ajalooteoseid ega dokumente, vaid on lähtunud peaasjalikult suusõnalisest traditsioonist,

mida ta kuulis lapsepõlves ja nooruses oma vanemate, sugulaste ja teiste talupoegade suust. Et tollal olid mälestused raskest lähemast minevikust veel elavad, on kirjanik suutnud anda detailiderohke ning usutava pildi feodalismi lõppjärgust.

Jutustuse tegevuskohaks on kirjaniku koduümbrus. Nagu ta ise osutab, on Kukulinna vaesteküla joonistatud Rupsi naabruses asetsenud Kitselinna järgi. Murumäe mõisas võib ära tunda Alatskivi mõisa.

Teose sündmustik haarab ajaliselt pikka perioodi. Esimeses kolmes peatükis toodud Villu lapsepõlve kirjeldus kuulub, nagu võib otsustada mõningate teoses toodud andmete järgi, 1837. aastasse, teose epiloog (13. peatükk) kuulub tõenäoliselt kuuekümnendatesse aastatesse. Lisaks sellele on kolmandas peatükis tagasihaaravalt jutustatud Villu vanaema ja ema eluloost, mis viib meid ajas tagasi XVIII saj. lõppu.

Kirjanik annab üksikasjalise läbilõike vastava ajavahemiku maaelust. Sealjuures näitab autori demokraatlikkust ning rahvalikkust see, et ta lähtub ning võtab oma peategelasegi tolleaegse maaühiskonna kõige madalamalt lademelt — vaestekülast, kuhu vald ja mõis saadavad nälgima inimesed, kes ei jaksa enam teopäevi teha, ja kust saadakse poolmuidu karjaseid ning päevilisi. «Varju» algus on esimene vaestekollektiivi realistlik kirjeldus eesti kirjanduses. Liivi ühiskondliku analüüsi sügavust iseloomustab mitte ainult vallavaeste ja talupoegade erineva majandusliku seisundi ja vastuolude nägemine, vaid ka see, et ta näitab talupoegade enestegi seas diferentseerumist: seal on talud, mis põevad soo lähedust, seal on rendiperemehed, kes ise orjavad mõisat, seal leidub aga ka «tugevate» põllumaadega talusid, mille peremehed saadavad teole sulased, jäädes nende harvade sekka, kelle turjal pole kupja kepp tantsinud.

Taluolustiku kõrval näitab Liiv ka talupoegade üle jõu käivast tööst elava mõisa pillavat toredust, mõisnike üleolevat suhtumist eestlastesse kui «arenemisvõimetutesse tööloomadesse» ning talupoegade toorest kohtlemist mõisnike ja mõisasundijate poolt. Töörahva ja mõisa vastuolud ja klassivõitlus on leidnud «Varjus» mitmeti kajastamist. Mõisa vastu tuntakse instinktiivselt vaenu, sest mõis on talurahva kogu õnnetuse põhjuseks. Samuti nagu see esineb rahvalaulus, näitab ka Liiv, et karjane lullitab seni, kuni saab teopoisiks: «küll need seal rõõmu välja võtavad». Talurahvast hoitakse alluvuses hirmuvahenditega: mõisapõllul saad ikka keppi — oled sa «süüdi» või õiglane, töötad sa hästi või halvasti. Vastavalt pärisorjusliku töö ebaproduktiivsusele ja julmale kohtlemisele mõisas töötavad teoorjad nii vähe kui võimalik, või siis ainult simuleerivad virka töötegijat. See oli laialdaselt esinev klassivõitluse vorm. Kuid ka aktiivseid väljaastumisi näitab Liiv: jutustuse peategelane Villu hakkab vastu kupjale ning lükkab julma mõisniku vastu puuriita. Teisal kaebab sama vanaparun, et teomehed on muutunud laisemaks, lugupidamine vähemaks ning talle kerkib juba silmade ette aastakümneid hiljem tõeks saanud pilt, kus Jüri ja Jaan astuvad mõisa peauksest peremeestena sisse, sundides «härra» köögiukse kaudu oma paradiisist taanduma.

Kirjaniku eesmärgiks pole siiski anda ammendavat läbilõiget teoorjuse sotsiaalsest olustikust. Seda näitab juba seegi, et ta pole puudutanud teoorjuse kriisi massiliikumisi — talurahvarahutusi, väljarändamist, ususiiret, võitlust luteri kiriku vastu vennastekogudusse ülemineku teel, samuti ei kuule me midagi 1840-ndate aastate ikaldustest ja näljahädadest.

Nagu eespool märgitud, esinesid need liikumised ja nähtused väga jõuliselt ka «Varju» tegevuskohas — Kodaveres.

Kirjanik on sotsiaalseid motiive kasutanud esmajoones taustana ning raamina oma peategelase saatuse valgustamisel, süüdistusmaterjalina feodaalsete eesõiguste vastu, selleks, et näidata valitseva olukorra väljakannatamatust ning põhjendada omapoolseid ettepanekuid kodanlike reformide läbiviimiseks.

«Vari» on seega ennekõike isiku- ehk arengujutustus. Peategelane Villu on jutu algul alatoitluse all kannatav, otsiva vaimuga unistav vaesteküla laps, kes juba varakult puutub kokku kõige karjuvama puudusega ning valitsevate kihtide omavoliga talupoegade kallal (Villu ema saatus). Poisieas päästab teda ainult juhus toore kepikaristuse ohvriks langemast. Vahejuhtum kesakünnil toob ta ellu järsu pöörde. «Härra arm» näib temale loovat teistest Kukulinna lastest erineva saatuse — mõisas saab ta oma hariduseigatsusi rahuldada, ajaloo ja talupoegade eluga tutvumine kasvatab temas armastust teoorjuses vaevleva talurahva vastu, kelle kasuks ta kavatseb töötama hakata. Kuid Villu elu kujuneb traagiliseks: ühe Hugo v. K. humanism ei suuda teda, õigusteta talupoega, kaitsta balti mõisnike elajaliku kepivõimu eest. Seesama vanamõisnik, kes aimab ette, nagu eespool viitasime, talupoja revolutsiooni võimalust, püüab elajaliku vihaga hävitada talupoegkonna liikmete iga katset jõuda teadlikkusele, teaduse relva juurde, sest ta taipab, et need relvad pööratakse ja on juba pööratud tema ja teiste tema-taoliste feodalismi tugede vastu.

Villu kuju ja traagilise saatusega on kirjanik tõestanud kõige kehvemate kihtide andekust, millel ei ole aga võimalik välja areneda feodaalkorra tingimustes, kus talupojal pole mingit väljapääsuteed, kus mõisnikul on voli õigusteta talupojaga ümber käia kui loomaga. Taiplik, mõisnikevastasest klassivaenust kantud lugeja võis Villu traagilisest käekäigust teha veel teise, põhimõttelise järelduse — nimelt, et mõisnike ja üldse kurnava klassi liikmete usaldamine on suur, saatuslik viga.

Seega arendab kirjanik Villu kuju kaudu oma humanistlikke, demokraatlikke ideid: Villu, andeka noormehe hulluks peksmine on süüdistusmaterjal, mis kirglikult paljastab mõisnike kiskjanäo.

Kuid Villu pole ainult autori ideede kandja, vaid on ka mitmes muus suhtes lähedane autorile, nagu seda tunnistab ka Liivi kiri vend Jakobile: «Seal sees on kõik minu lapse- ja karjapoisi põlised igatsused ja kannatused, mu enese norutaja igatsev vigür [=figuur, kuju], kellel Peipsi kohin südant piinab. See on jutu mõte.» Kirjanik on omistanud teose kangelasele iseenese positiivsed omadused: sügava armastuse rahva vastu, aususe, humanismi, poeetilise ja musikaalse andekuse, armastuse looduse vastu jne. Kuid teiselt poolt pole kirjanik siiski suutnud oma kangelast tüpiseerides teda iseendast küllalt eraldada, mistõttu Villu võitlejakuju ähmastavad mõningad tõusiklikkuse ning saamatuse jooned.

«Varjus» kohtame veel teisi tüüpilisi inimesi pärisorjusliku korra päevilt — inimesi, kelle eluõnne on lömastanud aadli eesõigused või kelle käitumise määrab nende seisund feodaalsete suhete kammitsais. Need on Villu vanaema, samuti episoodilised tegelased Veni-Villem ja Räpsi-Rein, Villu kaaslased kesakünnil. Veni-Villemis, kelle nimi on «Varju» kaudu saanud üldnimeks, antakse humoristlikus valgustuses aeglase teo- ja mõtteviisiga teoorja tüüp; Räpsi-Reinu iseloomustab aga

kiire reageerimine ning näiline virkus, kuid see on suunatud mõisniku petmisele, oma naha hoidmisele kupja ja selle kepi eest.

Aadli inimvaenulikku olemust ning talupoegade julma kohtlemist on paljastatud vanamõisnik Leo v. K. ja ta tütre Adelheidi kujus. Mõlemad nad toetuvad kõrgilt oma seisuslikele eesõigustele. Leo v. K. ei näe eestlastes inimesi — talupojad on talle ainult tööloomad, kellele pole vaja haridust, õigusi ega inimväärseid elutingimusi, vaid keppi. Kõrk Adelheid näeb talupojas kõigepealt varast ja vaatab põlastusega eestlastele kui arenemisvõimetule paariale, kes on «oma olemuselt» madalamal «teiste maade» talupoegadest.

Seega on kirjanik oma aja kohta väga julgelt paljastanud balti aadli seisuseuhkuse, ta agara kepikaristuse rakendamise ja rassilise diskrimineerimise, mida reaktsiooniline mõisnikkond kasutas kurnatava klassi ekspluateerimisel, oma ülimusliku, valitseva positsiooni õigustamiseks. Kujunenud elulaadist peetakse, hoolimata uutest olusuhetest, pimesi kinni. Ja just see, et olukord on muutumas, et tärkav kapitalism ja selle rüpes arenev töörahva klassiteadvus kõigutavad feodaalkorra aluseid, täidab vanaparuni kõige meeletuma vihaga. Mitte ainult et talupoegade teadlikkus on tõusnud või et riigivalitsus ei suuda enam Baltimaade mõisnike paradiisi ning talupoegade põrgu «siseasjadesse» vahele segamata olla, — ka aadli enda hulgas leidub inimesi, kes näevad, et senisest poliitikast kinnipidamine on mõttetu. Niisuguseks tegelaseks on «Varjus» Hugo v. K., üliõpilane ja literaat, keda toetab ta mõrsja Helene. Hugo, kes «ei tahagi neile [s. o. talupoegadele] ühe hoobiga vabadust anda», nõuab suitsuonnides vaesuses elavate talupoegade olukorra parandamist, nendele hariduse ja oma maalapi võimaldamist, nende inimlikumat kohtlemist. Seega on Hugo eeskava küllalt tagasihoidlik, kuid harjaspäise vanaparuni viib see «ärakadunud» poja «uue aja kunstsõnnik» meeletusse vihasöösti. Pole kahtlust, et vanaparungi taipab Hugo mõõdukate nõudmiste kaugeleulatuvaid printsipiaalseid aluseid, s. o. veendumust, et eesti talupoeg on samasuguste võimetega nagu iga teinegi rahvas, et eestlaste hulgas leidub andekaid inimesi, mille tõendamiseks Hugo võtab mõisasse Villu.

Et Liiv on humanismi-idee eest võitlejaks teinud Murumäe mõisa pärija Hugo v. K., oleneb kirjaniku valgustajate mõjul kujunenud ajalookontseptsioonist, mille järgi ajaloo edasiviivaks jõuks on haritud «kõrgema vaimuga mehed». Tundes küll hästi rahva elu, ei suuda Liiv siiski rahvast näidata kui ajaloo arengut edasiviivat jõudu. Puudulik ajaloo määravate tegurite tundmine on ka põhjuseks, miks Liiv põhjendas Hugo uuenduste nõudmist inimesearmastusega, mitte aga talurahvarahutuste kartuse ja teoorjuse ebaproduktiivsusega, mis oli tegelikult teatava osa mõisnikkonna uuenduspüüete ajendiks. Vastavalt sellele, et kirjanik pole Hugo ja Helene kuju loonud laialdase elulise materjali põhjal, on need tegelased jäänud kunstiliselt kahvatuks, individualiseerimata, autori ideede ruuporiks. Kuid valgustuslik-demokraatlike ideede levitamisel on nendel progressiivse romantismi meetodi järgi loodud kujudel tähtis koht teose ideestikus.

«Varju» lõpplahenduses ongi antud autori naiiv-utopistlik kujutlus talupoegade elu harmoonilisest korraldamisest: Murumäe mõisas on teotöö ja kepihirm lõpetatud ning talud päriseks müüdud. Mõisa väljadel ei kuuldu needmist; mõisatööliste ja mõisnike vahel valitsevad

sõbralikud suhted, nende lapsed käivad koos samas koolis. Pole kahtlust, et säärane idülliline pilt on tingitud samadest ideelistest lähtekohtadest, mida Lenin omistab valgustajaile, keda iseloomustavad tuline vaen pärisorjuse vastu, võitlus hariduse ning vabaduse eest ja lõpuks «siiras usk sellesse, et pärisorjuse ja selle jäänuste kaotamine toob endaga kaasa üldise heaolu, ja siiras soov sellele kaasa aidata».[1]

Sellisena oli «Varju» teravik suunatud feodalismi jäänuste ja aadli eesõiguste vastu, mida rõhutab kirjanik ka ise kirjas vend Jakobile, märkides, et ta teos «on rüütlitele mõõgaks tõesti». Teiselt poolt olid aga «Varju» 1894. a. ilmudes ühiskondlikud olud tunduvalt muutunud, mistõttu jutu ülesehitavad ideaalid ei saanud ühiskondlikku vastukaja leida. Nimelt oli teoorjus talumaal juba veerand sajandit tagasi lõpetatud, teatav hulk talukohtigi päriseks ostetud, kuid «Varju» lõpplahenduse idülli polnud kuskil näha, vastupidi, kujunesid «oma» hallparunid, olid arenenud uued ekspluateerimissuhted, laiad rahvahulgad proletariseerusid, klassivõitlus oli veelgi teravnenud. Samal ajal oli valdav osa maad mõisnike käes, kes — muuseas ikka veel ka teotöö vormis — ekspluateerisid kandi- ja moonamehi ning muid mõisatöölisi. Seega oli kujunenud hoopis uus olustik «Varju» epiloogiga võrreldes ja autori teoreetilisel humanismil ei saanud nimetamisväärsel määral positiivset vastukaja olla — vastupidi, ta võis mõjuda anakronistlikke kokkuleppelisi tendentse levitavalt, eriti kui arvestada veel vanaparuni ebausutavat ümbersündi ja autori väiteid, nagu kujutaksid vastuolud talupoegade ja mõisnike vahel endast ainult sajandite jooksul kuhjunud eelarvamusi.

Ometi mõjus «Vari», nagu tõendab ta populaarsus meie lugejaskonnas kuue aastakümne jooksul, just oma ühiskonnakriitilise, süüdistava osaga. Isegi jutustuse «ideaalsed mõisnikud» võisid sajandite vahetuse mõisatööliste kutsuda esile võrdluse oma isandatega, kellel kindlasti polnud Hugo omadusi, ning aitasid sellega selgitada tegelike suurmaapidajate kurnajaolemust.

«Vari» koosneb kolmeteistkümnest peatükist ja on realistlikult tihe Villu lapsepõlve ja poisiiga käsitlevas osas. Üldtuntud on Kukulinna ja selle ümbruse (Sokusoo) üksikasjaline ning tõepärane kirjeldus, mis on esimesi ulatuslikke, realistlikke maastiku- ja olustikukirjeldusi eesti kirjanduses. Sealjuures on seda maastikku näidatud tihedas sidemes tegelaste saatusega, looduspiltide abil ette valmistades ja süvendades vastavate sündmustega seotud meeleolu. Jutustuse teisel poolel on tunda ruttamise märke: kirjanik jätab peategelase arenemises valgustamata olulisi, murrangulisi momente.

Sõnastuselt jätkab «Vari» oma valdavas osas Liivi varajasemais lühijuttudes ilmnema hakanud head, rahvapärast proosastiili. Ta lause on elav, ilmekas, kergesti liikuv, emotsionaalne. Mitmesuguste figuuride, eriti aga lausekujunditega saavutab kirjanik mitte ainult jutustamises, vaid ka kirjeldustes hoogsuse ning emotsionaalsuse. Talupoja-olustikku, talupoeg-tegelaste välimust, käitumist ja meelelaadi on edasi antud usutavalt ning ilmekalt, meisterlikult tabavaid etnograafilisi ja folkloorilisi detaile ning rahvakeele elemente kasutades. Autori suhtumine ainesse on vahelduv, sisaldades nii pateetilisi, traagilisi kui ka kohati kergelt humoristlikke toone, mis kord märgatavamal, kord nõrgemal kujul

[1] V. I. Lenin, Teosed, 2. kd., Tallinn, 1949, lk. 452.

hõljuvad sündmuste ja tegelaste kohal. Kirjanik saavutab rahvalikult elava ütlemisviisi nii tegelaste otseses kõnes kui ka autorikõnes, välja arvatud mõned romantiseeritud kohad, kus on märgata teatavat ebamäärasust.

Liivi ulatuslikumal jutustusel on olnud oluline tähtsus eesti avalikkuses ja kirjanduses. Kuigi «Vari» pole päris meetodikindel, on ta siiski esimene teos, kus käsitletakse realistlikult teoorjus-aega. Jutustus leidis oma demokraatliku kire ja humanismipaatosega ning rahvapärase vormiga laia lugejaskonna, kasvatades viimast feodalismivaenulises suunas. «Vari» täitis nimetamisväärset osa ka eesti realismi arenemises, olles eelkäijaks Vilde romaanile «Külmale maale», mille ilmumisega 1896. a. eesti kriitiline realism saavutas oma küpsuse.

Liivi järgmine jutustus «K ä k i m ä e k ä g u» (1893) käsitleb, nagu «Varigi», talupoja ja mõisnike vahekorra küsimust. Aga mitte üksi selles ei seisne nende kahe jutustuse sarnasus: ka teoste ideestikus ja sündmustiku üldises käigus näeme mitmeid kokkulangemisi. Et «Käkimäe kägu» pole kunstilise kujunduse seisukohalt leidnud laitmatut väljaarendamist, ei ole ta kunagi omanud seda tähtsust, mis oli ja on «Varjul», kuigi «Käkimäe kägu» ilmus aasta enne «Varju».

Ometi on «Käkimäe käol» rida väärtusi, mis tõstavad selle jutustuse Liivi loomingu paremiku hulka. Käsitledes kaasaega, on «Käkimäe kägu» juba oma sotsiaalselt olustikult erinev. Edasi toob vaadeldav jutustus uusi süüdistusmaterjale balti aadli omavoli kohta talupoegade suhtes. Kui «Varjus» näidati inimeste terroriseerimist kepinuhtluse abil, siis «Käkimäe käos» paljastatakse eenkõike mõisniku moraalilagedat omavoli taluneiu kallal. Lisaks sellele kuuleme hullu krahvi ja Põhila Pergli banaalsetest lõbustustest, mille sadism annab selge tunnistuse balti aadli «kultuuri» tõelisest olemusest.

Jutustuse peategelaseks on rõõmsameelne ning lauluarmastaja vanakarjane Hans Remmelgas. Ta satub koos oma karjapõlvesõbratari Elliga mõisa, kus noor tühine krahv Kuno Elli võrgutab, mille tagajärjel hävineb kahe noore, õnneliku inimese elu. Seega näitab ka selle jutu sündmuste käik, et mõisa abile lootmine on suur, saatuslik eksitus, mis võib talupoegadele tuua kõige traagilisemaid õnnetusi.

Palupera mõisaproua, hullu krahvi naine, ja ta poeg on tüüpilised aadlikud, tühised ja kergemeelsed. Talupoegadesse üleolevalt suhtuv vanaproua viidab oma aega palvete lugemise, moelehtede vaatlemise ja teenritega taplemisega, noor krahv aga lesib õppetunni ajal sohval; hiljem, üliõpilasena, ei tunne ta enam ristikheina ära. Mõlemad edvistavad oma heategevusega — vanaproua kingib vaestele ajuti rubla ning laseb seda kirikus avalikult kuulutada, Kuno aga tahab andekat karjapoissi või talutüdrukut mõisa kasvatada võtta. Kuidas suhtub Kuno aga tegelikult talupoegadesse, näitab tema käitumine Elliga ja ta kiri onu Heinrichile. Kuno rõhutab upsakalt, et seisuslike eesõiguste tõttu ei käi ta «nooruse-viperus» — Elli võrgutamine — sugugi «mõisniku au vastu» ning on nördinud, kui Elli, «väike narrikene», ei lepi tema «suuremeelse» «heakstegemis»-ettepanekuga.

Ebaselgeks jääb Heinrich v. S. kuju, keda jutu algul on sadismilt kõrvutatud hullu krahviga, jutu lõpul aga esineb ta liberaalse solvatute kaitsjana. Üldse pole märgata kirjaniku süüdistavat tendentsi hullu krahvi ja Põhila Pergli banaalsete tempude valgustamisel.

See asjaolu on osaliselt seletatav jutustuse kompositsiooniliste iseärasustega, sest meil on «Käkimäe käos» tegu raamjutustusega, kus sündmustik antakse edasi mina-jutustaja — mõisa maamõõtja suu ja maailmakäsituse kaudu. Maamõõtja on Liivi juttude väheseid maa-intelligentsi esindajaid, temas on antud sümpaatne inimene, kes ühelt poolt registreerib tagasihoidliku vaatlejana toimuvaid sündmusi, teiselt poolt aga tunneb sügavalt kaasa oma noorte sõprade saatusele ning püüab Hanssu jõudumööda selle haridusetaotlustes aidata.

Kui talupojaolustiku käsitlus on «Käkimäe käos» üldiselt hõre, siis seevastu annab kirjanik üksikasjalise ning värvika pildi karjaseelust ja suvisest päikeselisest maastikust, mis on täis karjakellade kõlinat, tallede kepslemist, lindude ja karjase laulu.

«Käkimäe käo» tegevustik haarab «Varjuga» võrreldes lühemat ajavahemikku, kuid sellest hoolimata on jutu kompositsioon katkendlik. Me ei kuule mitmest olulisest sündmusest tegelaste käekäigus. Seepärast jääb meile kaugeks ka Elli kuju. Stiililt on «Käkimäe käole» kohati iseloomulik teatav konspektiivsus, kuid üldiselt jätkab Liiv oma proosakeele meisterlikke traditsioone.

«Käkimäe kägu» näitab, et kirjanik on loobunud oma utopistlikest talupoja ja mõisniku vastuolude lahendamise üritustest, juhtides tähelepanu mõisnike parasiidiloomusele.

Järgmise sammu «Käkimäe käos» ilmnenud suunas teeb kirjanik oma viimases ulatuslikus jutustuses «Nõia tütar» (1893, ilmunud 1895), kus ta loobub üldse mõisa kujutamisest, süvenedes talupojakeskkonna üksikasjalisse analüüsi. Sealjuures on kirjaniku tähelepanu raskuspunkt kandunud sotsiaalsele miljööle. Kirjanik näitab, kuidas Veola vallas, kus pole veel kohti päriseks ostetud, on toimunud terav diferentseerumine. Kõigepealt eralduvad teineteisest pererahvas ja teenijad. Kuid ka talumeeste hulgas on ühed rikkad ning mõjukad, teised vaesed, kellel pole kulaklikes ringkondades palju kaasa rääkida. Jõukamate talumeeste käes on ka ametid kohalikus omavalitsuses. Ilmekalt on kirjanik külas valitsevaid sotsiaalseid suhteid valgustanud Kirsi simmani kirjelduses. Veolas on tavaks, et perepojad tantsivad peretütardega, sulased — teenijatüdrukutega. Siin ei määra inimese väärtust mitte ta isiklik tublidus, vaid ta rikkus: «Üks tüdruk arvas, mis see või see perepoeg temast . . . siis mõtleks, kui ta nii või nii palju rikkam . . . oleks.»

Pole siis ime, et sellises keskkonnas leiab otsustava vastulöögi vallavanema poja armastus vaeslapse Leena vastu. Jõukad peretütred — Kirsi Viiu ja kohtumehe tütar Anna, kellest esimene ootab Aia Mihklit endale kosja, teevad kõik, et «ebaväärikat» võistlejat kõrvaldada. Nad kasutavad ära Pläräklä Leenu, küla keelekandja mõtte selle kohta, et Leena, endise nõiaks peetud külaarsti tütar, on Mihkli «ära teinud». See ilmne väljamõeldis muudetakse küla avalikuks arvamuseks, mille jõule alluvad mitte ainult Aia peremees ja perenaine, vaid ka paindlik Mihkel. Sellest näeme, et ka maakodanluse ausamad liikmed, kes sisuliselt ei jaga Kirsi Viiude ja Kassi Annade taktikat, ei julge oma klassi vaadete vastu võitlusse astuda, s. t. ei ole võimelised klassipiiride ületamiseks. Leena jääb üksinda ja peab taanduma.

Leena-vastase laimu levitamine osutab, kuidas valitsevad kihid kasutavad rahva teadvuses säilinud ebausu-igandeid osavasti ära oma isiklike ja klassivaenlaste insinueerimiseks.

«Nõia tütre» sotsiaalne taust on niivõrd tihe, et me võime siin rääkida miljööst kui määravast tegurist tegelaste kujunemises.

«Nõia tütre» ideeliseks sisuks on nõiausu paljastamine, võitlus alandatute ja solvatute eest. Arvestades ka eelnevates teostes tehtud konsekventse, võib üldistades öelda, et vaene, vaeslaps pole alla surutud mitte ainult töötava rahva igipõliste vaenlaste pesas — mõisas, vaid uutes sotsiaalsetes tingimustes on ka külas endas kujunenud uus ülakiht — külakulaklus, kes suhtub instinktiivse vaenuga proletariaati. Peretütarde kihimentaliteedi järgi ei tohi vaene tüdruk end täisväärtuslikuks inimeseks pidada ega endale vabalt eluõnne taotleda. Kui vaeslaps on saamas vallavanema miniaks ja tõrjub kõrvale «eesõigustatud» peretütred, siis ei valita vahendeid tema eemalepeletamiseks.

Kulakluse räpasele hingelaadile ja alatutele võitlusvõtetele on vastu seatud maaproletariaadi esindajate Leena ja Maali moraalne üleolek, nende ausus, eneseväärikus, südamepuhtus ja printsipiaalsus. Leena on lihtrahva hulka kuuluv hea eesti neiu tüüp, samasugune osav ja töökas vaeslaps, nagu neid kujutab rahvaluule. Sealjuures pole ta kõigile alistuv kannataja, vaid talle on omane murdumatu eneseväärikustunne, mille jõul ta astub külapeol julgesti välja Kirsi Viiu avaliku laimu vastu. Kaaluval hetkel ilmutab ta arenenud otsustamisvõimet. Nii lükkab ta tagasi Mihkli kosimise, kui on selgunud viimase võimetus oma klassipiiride ületamiseks.

Jõukate talupoegade leeri esindajaist on ulatuslikumalt näidatud Aia peremeest, perenaist ja nende pärijat Mihklit. Mainitud tegelastele on kirjanik omistanud rea jooni, mis on olemuslikud talupoja loomusele, kes on ühelt poolt ekspluateeritav töötaja, teiselt poolt aga omanik. See kahepaiksus selgub ilmekalt Aia perenaise kosjaõpetuses, kus pojale küll öeldakse, et mõrsja tuleb valida töökuse järgi, vaatamata ta rikkusele, kuid samas mõeldakse: «No rikkam oleks ometigi parem.» Sama kõikumine esineb ka Aia vanade suhtumises Leenasse: tööinimestena nad hindavad Leena virkust, kuid küla ladvikusse kuuluvate omanikena ei pea nad Leena ja Mihkli abielu võimalikuks, kuigi nad omaette salaja mõtlevadki sellest. Perenaine järgis lõpuks küla sihilikku «avalikku arvamust» niisuguse järjekindlusega, et oleks põhjustanud Leena vabasurma, kui Mihkel poleks vahele astunud.

Perepoeg Mihkel on tüüpiline näide paindlikust karakterist, kes Aia talu pärijana ei julge avalikult välja astuda oma vanemate ega kihi seisukohtade vastu, kuigi ta oma sisimas Leenat hindab ja armastabki. Tema võimetus ilmneb Kirsi peol, kus ta ei leia muid sõnu oma julgelt protesteeriva armastatu kaitseks kui: «Lähme koju!»

Lõpuks pole ka ilmekas episoodiline tegelane Pläräklä Leenu toodud teosesse ainult koomika eesmärgil, vaid tal on oma koht intriigi arenemises. Küla keelepeksjana levitab ta leivapätsi eest peretütardele meelepäraseid kuulujutte.

«Nõia tütres» on kirjaniku realism suuresti süvenenud. Mitte ainult et ta tõepäraselt näitab sotsiaalset miljööd ning oma tegelasi kujundab kindlate klassitunnuste abil — ka tegelaste psüühikat annab ta sügavalt ja usutavalt edasi. See psühholoogilise analüüsi sügavus ilmneb ennekõike Leena juures, kelle elamusi on valgustatud mõtiskluste, sisemonoloogide ja -dialoogide, käitumise ning autoripoolsete märkuste abil. Ka Mihkli psüühikat on jutu algul üksikasjalisemalt valgustatud.

Sealhulgas on antud usutavaid detaile Leena ja Mihkli suhete arenemisest lapsepõlves. Ka armastuspsühholoogia, mis autoril varajasemais teostes oli sageli romantiseeritud, on «Nõia tütres» realistlikult edasi antud.

Negatiivseid tegelasi, kelle vastu autor tahab äratada lugeja antipaatiat, on valgustatud ainult väliselt, käitumise järgi. Seega näeme, et Liiv realistliku kirjanikuna suhtub tegelaste esitamisesse vastavalt oma kunstikavatsustele.

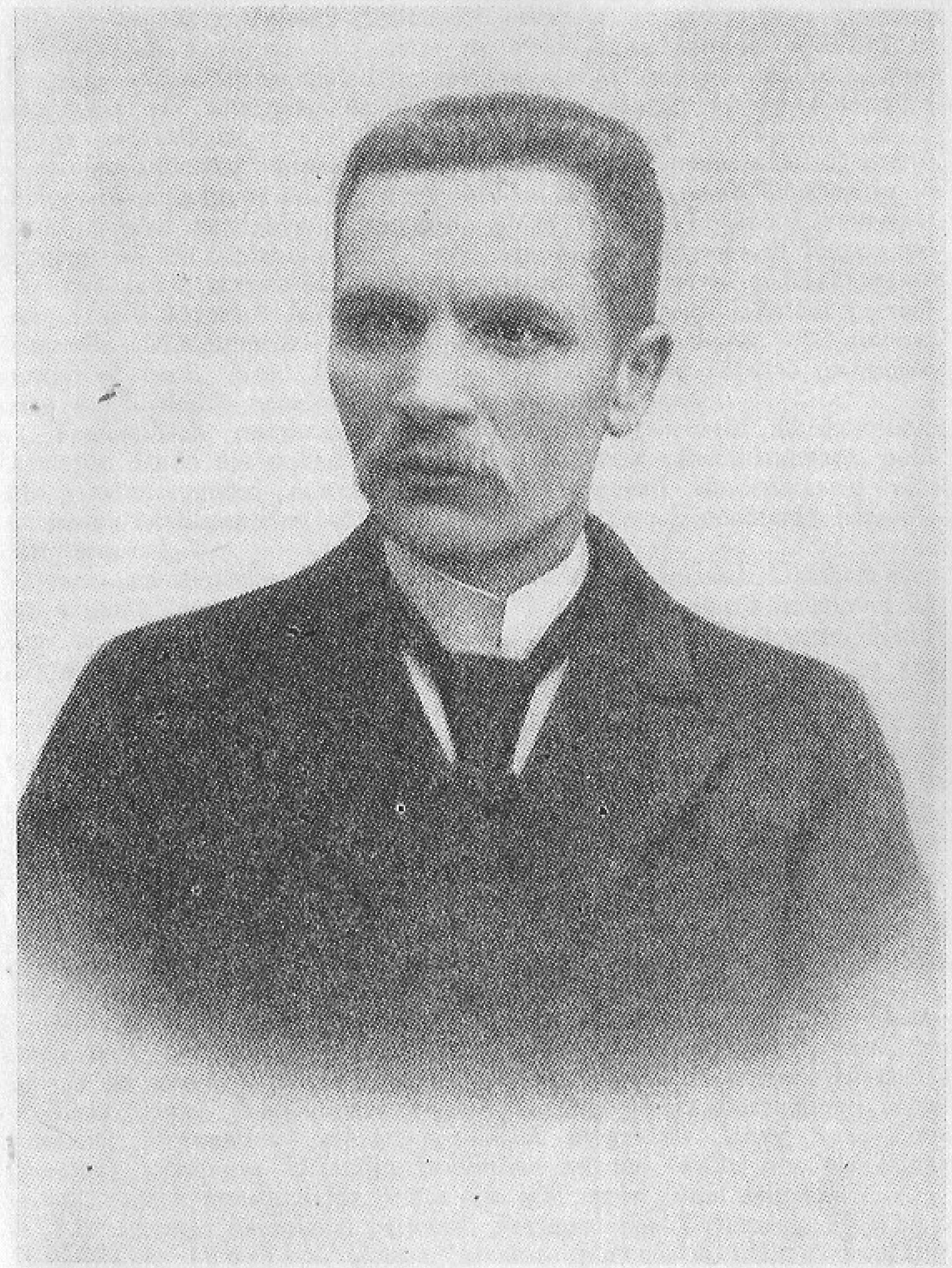
Kompositsioonilt ja intriigiarenduselt on «Nõia tütar» tihe ja kompaktne. Selle kümnest peatükist arenevad kaheksa esimest ühe talve ja kevade jooksul, kusjuures intriig sõlmitakse juba esimeses peatükis. Kirjanik ei paiguta oma teosesse pikki kirjeldusi, nagu eelnenud jutustustes, vaid sündmustik areneb hoogsalt ja sundimatult alates esimesest lausest peale. Oma nõiausku paljastava idee süvendamiseks on kirjanik sisse toonud veel teise, paralleelse süžee — Maali ja Andrese armastusloo, mis lõpeb traagiliselt. Kuigi kirjanik pole Andrese kümne aasta pärast ärkava kahetsuse kirjeldamisel suutnud püsida realismi piirides, on Andrese ja Maali vahekorral oma koht jutustuse õnneliku lõpplahenduse põhjendamisel.

Liivi kunstimeisterlikkus on kasvanud ka sõnastusstiili osas, milliselt seisukohalt «Nõia tütar» on tähelepanuväärselt ühtlane teos. Jutustus on kirjutatud ilmekas, rahvapärases, kohati rütmilises sõnastuses. Ta jutustamises, kirjeldamises, dialoogides (mida esineb rohkesti) on tihedust, konkreetsust, kujukust, hoogu. Kirjanik esitab oma ainet objektiivselt, kusjuures valitsevasse esituslaadi toob vaheldust kergelt humoristlik või harva esinev traagiline toon. Liivile on iseloomulikud lühikesed, energilised laused.

Oma idee esiletoomiseks, tegelaste iseloomustamiseks ning jutustamisilmekuse saavutamiseks kasutab kirjanik meisterlikult võrdlusi, troope, tunderõhulisi lauseid, kordusi ja muid stiilivahendeid. Sealjuures ammutab ta värskust ning lopsakust rahvakeelest rahvalike võrdluste, kõnekäändude ja vanasõnaliste väljendite näol. Eriti ilmekalt tõuseb rahvapärane sõnastus esile dialoogides ja monoloogides. Aia perenaise kosjaõpetus on tulvil talupoeglikku elutarkust, sõnastuse tabavust ja ilmekust.

Seega näeme, et «Nõia tütar» on Liivi realistliku proosa tippsaavutus. Me kohtame selles rahvalikku, võitlevat ideed, nii sotsiaal-olustikulist kui psühholoogilist realismi, nii usutavat faabula-arendust kui ka tõepärast tegelastekujundust, nii kompaktset kompositsiooni kui meisterlikku sõnastust. «Nõia tütar» on tõendiks, milliseid võimalusi peitis Liivi anne ja mida ta oleks veel võinud proosa alal saavutada, kui ta poleks haigestunud.

Liivi t e i n e   l o o m i n g u p e r i o o d vältas umbes 20 aastat, olles seega ligi poole pikem kui esimene. Kuid, nagu me kirjaniku eluloost teame, kulges see hoopis raskemates tingimustes kui eelmine: kirjanik oli ise haige, samuti olid eluolulised tingimused äärmiselt halvad. Vahetevahel oli puudus paberistki. Pikki aastaid polnud Liivil mingeid võimalusi oma loomingu avaldamiseks. Seepärast jäid ta teosed suures osas käsikirjadesse, millest kahtlemata hulk on kaduma läinud. Säilinud materjalist on kirjaniku eluajal ja posthuumselt avaldatud suhteliselt väiksem osa.

Teisel loominguperioodil kirjutas Liiv tema domineeriva žanri — luule kõrval ka proosat, millest on säilinud rida käsikirju. Mitmes ulatuslikumas kirjutuses juurdleb kirjanik oma õnnetu olukorra põhjuste üle, segades tegelikkuse fakte hallutsinatsiooniliste kujutelmadega. Seevastu iseloomustab kirjutusi, kus autor ei tegele oma isikuga, enam-vähem loogiline esitus. Proosapaladele, mis käsitlevad enamasti mitmesuguseid moraalset või sotsiaalset laadi küsimusi, on sageli omane poleemilis-didaktiline iseloom.

Kõige suuremat tähtsust omavad Liivi teise loominguperioodi proosa hulgas m i n i a t u u r i d (laastud), milline lühivorm, nagu lüüriline luuletuski, vastas vaadeldaval perioodil kõige rohkem kirjaniku võimetele. Pealegi oli ta miniatuurižanris juba eelneval loomingujärgul katsetanud. Teiseks tuleb arvestada eespool viidatud Turgenevi proosaluuletuste mõju, kelle sarnaselt Liiv voorusi ja teisi abstraktseid mõisteid personifitseerib. Miniatuuridki on osaliselt poleemilis-arutlevat või autobiograafilist laadi. Kuid leidub ka rida laaste, mille ideeline ja tundesisu on täielikult kehastatud kujudes ja sündmustes.

Temaatiliselt puudutavad miniatuurid mitmesuguseid ühiskondlikke küsimusi (tolle aja pahed ja vastuolud, tsaristlik vähemusrahvaste poliitika, mitmesugused moraaliprobleemid), annavad tundepäraseid pilte kirjaniku isiklikust elust ning loodusest ja käsitlevad mõningaid filosoofilisi teemasid.

Kunstimeisterlikkuselt on Liivi miniatuurid ebaühtlased. Üksikuis neist on kirjanik saavutanud suure üldistava jõu ja selge ning viimistletud kujunduse, millega nad tõusevad eelneva perioodi proosa tasemele. Nende kõrval on aga teisi, mis tunduvad katkendlikena, amorfsetena.

Mis aga Liivi nime tõstab eesti kirjandusklassika tippude hulka, on tema teise loominguperioodi lüürika. See sündis nende tunnetuste ja elamuste põhjal, mida kirjanik oli saanud ja sai sajandite vahetuse ja uue sajandi imperialismiperioodi ühiskonnast, eriti maal, kus toimus kiire kapitaliseerumisprotsess ja vastuolude teravnemine. Selle elulise materjali võis luuletaja nüüd läbi töötada oma edasiarenenud maailmavaate ja eelneva tegevuse jooksul omandatud kirjandusliku kogemuse valgusel. Selle luule kunstilise külje mõistmiseks tuleb arvestada, et vaadeldaval perioodil kasvas Liivi stiilis rahvakeele ja rahvalaulu mõju, samuti ei tule unustada kirjaniku huvi Koltsovi vastu.

Liivi teise loominguperioodi luule analüüsimiseks pole meil kasutada kõiki vahendeid, mida tavaliselt säärasel puhul rakendatakse. Nii ei tea me midagi Liivi selle lüürika ilmest, mis on käsikirjade hävinedes kaduma läinud. Ta luuletuste kronoloogilisel järjestamisel tuleb sageli tegemist ületamatute raskustega. Edasi peegeldub Liivi vaadeldava perioodi loomingus kirjaniku psüühiline seisund, mille osa me võime ainult väliselt konstateerida, mitte aga igal antud juhul seletada.

Liiv kirjutas käesoleval perioodil järgneval viiel teemaalal: 1) ü h i s k o n d l i k   l ü ü r i k a (kaasa arvatud p a t r i o o t i l i n e   l u u l e), 2) l o o d u s l ü ü r i k a, 3) a r m a s t u s l ü ü r i k a, 4) f i l o s o o f i l i n e   l u u l e (m õ t i s k e l u d   j a   s e n t e n t s i d), 5) e l e e g i l i n e   i s i k u l ü ü r i k a (a u t o b i o g r a a f i l i s e d   e l e e g i a d). Kuigi pole kindlaid andmeid Liivi luuletuste sünniaegade kohta, võib olemasolevate andmete põhjal siiski arvata, et käesoleva perioodi algul kirjutas

ta peamiselt armastus- ja loodusluulet. Uuel sajandil astuvad esile aga ühiskondlikud teemad ning patriootiline luule. Eleegilise isikuluule enamus näib kuuluvat kirjaniku loomingu lõppjärku. Neid oletusi toetavad armastus- ja looduslules leiduvad sarnasusjooned esimese perioodi lüürika ja proosaga, mis teiselt poolt näitab, et Liivi kahe loomingu-perioodi vahel pole ületamatut vaheseina, vaid teise perioodi luule areng uutes ühiskondlikes ja isiklikes tingimustes lähtus esimesel perioodil saavutatud kogemuste tasemelt. Meil tuleb ainult rõhutada, et Liiv kõigi takistuste kiuste jätkas luuletamist, et kõigist raskustest hoolimata ta tegelikkuse kujutamise sügavus kasvas, et ta eesti kodanlike ja dekadentlike ringkondade tasalülitamise katsetest hoolimata jätkas iseseisvalt oma loomingut, pöördudes rahva poole, kelle tunnustuse ta uskus kunagi kindlasti saabuvat:

> . . . ja sinu mõte ja sinu meel
> kord tuksub su rahva rinnast . . .
> («Kui tume veel kauaks ka sinu maa»)

Liivi ühiskondlikul teemal kirjutatud lüürika põhimotiiviks on kahe maailma — rikkuse ja vaesuse vastuolu terav tunnetamine. Sealjuures näitab Liiv, et erinevus rikaste ja vaeste vahel ei seisne ainult nende varanduslikus jõukuses, vaid ka moraalselt kujutavad varandusi ahnitsevad ning küllast elu elavad jõukad ja sageli nälja ning tööpuuduse all kannatavad proletaarlased kahte eri maailma. Rikaste kullaorjusest juhitud meelelaadi iseloomustavad niisugused tüüpilised negatiivsed omadused, nagu ahnus, kõrkus, südametus, silmakirjatsemine, rõhumise õigustamine, sageli moraalne laostumine. Nende elu käimapanevaks jõuks on töötajate kurnamisest toituv omandimeel ja rikastumiskirg. Seevastu on vaestele tüüpilised positiivsed omadused, nagu töökus, seltsimehelikkus, siirus, humanism, ausus, kaastunne teiste õnnetute vastu.

Nende kahe elulaadi vastandlikkuse ja valitseva kullaorjuse (rikastumisiha) kohta on kirjutatud hulk Liivi luuletusi. Luuletuses «Sugulased» ja mujal näitab Liiv, et kodanlikus keskkonnas valitseva moraali järgi määrab inimese väärtuse, ta aususe, ta sugulassuhtedki tema asend ühiskondlikul omandiredelil, ta rikkus. Igaüks hoidub kulla ja hõbeda — raha poole. Sulase päevatöö näib liiga vähesena, kõht aga suurena. Nõnda on siin satiiriliselt paljastatud ka tööandjate klassipärast ahnitsevat suhtumist töötavasse rahvasse.

Klassiühiskonna «käimapaneva jõu» — omakasu valdavat tegevusvälja on kibeduse ja nördimusega näidatud samanimelises luuletuses («Omakasu»). Isikliku kasu tagaajamine valitseb linnas ja maal, kõigis kaasaja institutsioonides — talus, kohtus, koolis ja kirikus. Valitsevad omakasuhuvid lämmatavad sisemise protestihääle. Ainult sellel, kes «oskab maailmas elada», on sead siledad ja lehmad rammusad. Selles satiirilises esituses on tabavalt paljastatud «edasirühkiva» kodanluse moraalne pale.

Jutustava luuletuse «Juhtumine» sissejuhatuses võrdleb luuletaja kaasaegset ühiskonda põrguga, kus valitsevad omakasu, rumaluse, meeldimise, silmakirja ja jõukama ees roomamise kurat. Kuidas säärase mentaliteediga keskkonnas suhtutakse vaese veomehe õnnetusse, näitab luuletuse põhiosa, kus kupjad ja naabrimees ainult suusoojaks annavad nõu,

tegelikult appi ruttamata. See südametus on külge hakanud ka mõisa moonameestele.

Samasugune hukkamõistev iseloomustus, nagu «Juhtumise» sissejuhatuses, antakse valitsevast olustikust pikemas luuletuses «Tõe viirastus». Jällegi näitab Liiv, et kehtiva «moraali» järgi ei peeta kehvikut täisväärtuslikuks inimeseks, rikas on aga oma raha tõttu ilma pikemata tähtis mees.

> Vaata, rikas mees —
> see on alles mees!
> Raharatastel
> kõik käib siledalt.

Edasi kujutatakse võimumehi kiskjatena:

> Mägrad ministrid,
> hundid kindralid,
> kavalrebased
> kohtuisandad.
>
> Kole-elukad
> olid sõdijad,
> inimesed kõik
> au sees läikivad.

Teravalt paljastab Liiv oma lüürikas rõhumist, olgu see siis majanduslik, koloniaalne või rahvuslik.

Üldtuntud epigrammis «Kuub» on häbimärgistatud valitsevat hundimoraali ning rõhutute protesti mahasurumise demagoogilisi võtteid: varasid, mis sobivad elu peremeestele, sunnitakse ära andma, ja kui ekspluateeritav protesteerib, viidates oma elulistele vajadustele, siis kvalifitseeritakse ta vastuväide mässuks, järjekordseks vastuhakkamiseks isandatele.

Liiv kui kirglik rõhumise vihkaja astub välja ka imperialistliku koloniaalpoliitika vastu. Juba luuletuses «Laul sellest elevandist, kes läbi metsa läks» võib jahimehes ära tunda mõne koloniaalarmee ohvitseri satiirilise portree. Nagu tänapäeval rahu eest võitlevad rahvahulgad nõuavad okupatsiooniarmeede tagasipöördumist, nii soovitab Liiv uhkeldavale ohvitserile lõvijahi asemel kodus sääski peletada.

Kõige teravam on aga Liivi hukkamõist asumaade rahvaste rõhumise poliitikale epigrammides «Kollane hädaoht», «Moor ja misjonär», «Aafriklane eurooplase kriitikas», «Moor» ja «Mis ehib Hiina majad». Esimeses neist paljastatakse imperialistide poolt levitatud «kollase mehe hädaohu» demagoogia reaalpoliitilised, majanduslikud juured: nendeks osutuvad Aasia rikkused, kuld, mida Euroopa valitsejad ning tööstusringkonnad tahavad hõivata. Edasi näitab luuletaja, et pärismaalasi (neegreid) käsitatakse sissetungijate poolt loomadena, olgu nad siis roomavalt sõnakuulelikud või, vastupidi, valitsejate vastu mässajad.

Epigramm «Moor ja misjonär» naeruvääristab ristiusu lunastusõpetust ning misjonitööd. Tänapäeval, kus asumaade rahvaste võitlus võtab järjest rohkem hoogu, on Liivi selleteemalised epigrammid eriti aktuaalsed.

Liiv on puudutanud ka mitmeid oma aja seltskonna ja kultuurielu pahesid. Luuletuses «Isad ja pojad» näitab Liiv, kuidas eesti jõukate

talupoegade lapsed, kelle isad ränga tööga ostsid oma talud päriseks, ülikoolis oma lähtemiljööst täiesti irduvad, saksastuvad ning alla käivad. Autori ideeliseks eesmärgiks on küll rõhutada vajadust truuks jääda talupoeglikule meelelaadile, kuid objektiivselt näitab luuletus, et eesti kodanlus laostub juba teises põlves.

Edasi paljastab Liiv «auväärsete» seltskonnatugede nürisust ning vaimsete huvide puudumist («Sa magad elus ja magad kirjas...»), ironiseerib nende omavaheliste kemplemiste üle tähtsuse astme ümber, mida arvestatakse omandi suurusega («raskus on üks, olgu kui suur su talu»). Luuletaja paljastab oma aja ühiskonna inimeste karjääri- ja tundetut saamahimu, meelsuse muutumist materiaalsete kasude eesmärgil, sõpruse sõltuvust maistest varadest ja omavahelist tülitsemist. Kes meeldida tahab, peab oma tõelised seisukohad maha vaikima, peab roomama («Kes meeldida tahab»). Luuletaja konstateerib, et verehimu, rumalus ja ebausk on vagadusega (=vagatsemisega) lähedalt seotud, tõmbavad ühest kellanöörist («Kella hääl»). Usundit kui rumaluse kaasnähtust paljastatakse luuletuses «Krokodillid».

Liiv on seisukoha võtnud ka sõja vastu: epigrammis «Kui harjute — võib sõda kiirem' tappa...» ründab luuletaja sügava põlastusega «teadlasi», kes harjutavad inimesi sõjas kiiremini surema.

Ka teisel loominguperioodil on Liivile südamelähedaseks küsimuseks kultuurielu: luuletaja avaldab kriitilisi seisukohti oma aja kunsti, kirjanduse ja ajalehtede kohta. Eesti kunsti peab ta meelega mahatallatuks, unustatuks ja põlatuks, selle kriitikud-vulgarisaatorid on mõistmatud eeslid, kes hindavad kunsti seda kabjaga tallates («Eesti kunst — sa valulaps!»). Ajalehti nimetab ta kõige suuremateks mäletsejateks, toimetajate elatise teenimise vahendiks.

Kibedusega konstateerib Liiv intelligentsi armetut asendit tolle aja ühiskonnas, kus kirjanikud peavad rasketes eluolulistes tingimustes tegelema ajalehtede «seltsitööga» või tuimastava ümberpanemisega. Kuid sedagi armetut leivateenistust pole küllaldaselt: luuletuste «Rändaja» ja «Üksetagused» lüüriliseks tegelaseks on tööpuuduse all kannataja.

Oma ajast saadud kogemuste põhjal avaldab kirjanik skeptilisi mõtteid ka kodanliku teaduse kohta: mõtteteaduses näeb ta viisakat väsimise vahendit, uurijaid võrdleb ta aga koertega, kes asjata oma saba otsa taga ajavad («Uurijale»).

Rikaste kullaorjusele, kõrkusele ning silmakirjatsemisele vastandatud siirast, lihtsat, seltsimehelikku elulaadi leiab luuletaja kehvikute keskel, saunahurtsikus. Nii on luuletuses «Kerjaja» algul paljastatud kodanlikku «heategevust», mis seisneb ainult paraaditsevais pidudes ja kõrgelennulistes ilukõnedes inimesearmastusest, mitte aga kehviku tõelises aitamises, kelle palve, nagu loeme luuletusest, igasuguste ettekäänetega tagasi lükatakse. Kui aga öömaja-otsija tuleb põlatud vaese mehe saunahurtsikusse, saab ta siin teesklematult sõbraliku, seltsimeheliku vastuvõtu osaliseks; saunik jagab kerjusega oma vett-leiba. Kuigi hurtsikus ei tuntagi õieti inimsuse mõistet, avaldub omandimeelest rikkumata inimeste keskel spontaanselt loomulik inimlikkus, demokraatlik, teesklematu abivalmidus, teokas suhtumine kaasinimeste hädadesse.

Samasugune soe, hingestatud pilt saunast ja seal valitsevast südamlikust külalislahkusest on antud luuletuses «Rändaja». Rikkuse ja vaesuse vastuolu teemal on kirjutatud veel luuletused «Kuningas ja laulik»

ning «Meeleheitmisel». Esimeses neist rõhutatakse lihtinimese — rändurlauliku vaimset ning moraalset üleolekut ühiskonna tippudest: kuningas on oma kõrgest positsioonist hoolimata tühi ja rahuldamatu isiksus; seevastu on aga varanduseta laulik sisemiselt rikas. Luuletuses «Meeleheitmisel» kujutatakse kehviklapse okkalist kujunemisteed külmas ja näljas, ta rasket hariduse omandamist peerutule valgel, samal ajal kui rikaste lapsed saavad juba sündides suureks, elavad siidis ning käivad uhketes koolides.

Kirjanik tunneb kaasa elu karmiosalistele, töörahvale, mida tõendavad juba niisugused pealkirjadki (resp. esivärsid), nagu «Kerjaja», «Hulgus», «Sandipoisi laul», «Üks uulitsalaps olen ma», «Mustlase tütar», «Töömehe laul» jt.

Pideva joonena läbib Liivi teise perioodi loomingut talupoja, eriti kehviktalupoja elu-olu eleegiline kujutamine, ta mineviku- ja olevikuraskuste peegeldamine. Pidades talupoega ühiskonna aluseks, kirjeldab luuletaja sügava kaasaelamisega eesti suitsust talutaret, kus ämblikuvõrgud ja nõesed seinad meenutavad talupoja feodaalse mineviku kannatusi ja nuttu. Masendav olustikupilt kujuneb süüdistavaks poliitiliseks üldistuseks:

> Must lagi on meie toal
> ja meie ajal ka:
> ta nagu ahelais väänleb, —
> kui tema saaks kõnelda.
>
> («Must lagi on meie toal»)

Luuletuses «Emale» on Liiv realistlikult valgustanud talupoja kannatusi mõisniku õigusliku ja majandusliku lõa otsas.

Rea tundesiiraid värsse on Liiv pühendanud maakehviku olustikule («Nõmme ääres», «Järve kaldal, nõmme all», «Päike paistab üle nõmme» jt.). Nii lõpetab ta luuletuses «Nõmme ääres» joonistatud vaik-elulise looduspildi lapse surmaga väikeses nõmmeäärses majakeses. Paljasjalgsetele kalurilastele ja kalurite vaesusele ning hädadele on pühendatud luuletus «Järve kaldal, nõmme all». Luuletuses «Paistab päike üle nõmme» rõhutab kirjanik, et saunas on ka keel selgem.

Kirjaniku realistlikku tegelikkusekäsitlust, ta poolehoiu suunda näitab seegi, kust ta valib oma maastikudetailid ja võrdlused. Liiv näeb maastikus ennekõike vaesust põdevaid, ilmetuid objekte — hurtsikuid, lagunenud talumaju, vaeseid põllukesi, lepavõsa, ilutut heinamaad oma küünidega. Paralleelselt sellele võtab kirjanik võrdluspilte loodusesemete ja psüühiliste nähtuste iseloomustamiseks proletaarsest keskkonnast. Nii on sügisest üksikut lille võrreldud vaeslapsega, keda võõrasema on saajaks puudulikult ehtinud, kuid kellel lihtsa riide all on puhas süda («Sügislill»).

Kirjanik, kelle lapsepõlv ja noorus oli kulgenud kitsastes oludes ja kelle olevik oli lootusetu, on tulihingelise humanistina valmis kaitsma rõhutuid ning kirjutab sellesisulisi üleskutsuvaid luuletusi («Hoolitsejatele», «Ma tahaks, et mul hing rinnas oleks»).

Seega on Juhan Liiv oma isiklike elukogemuste ning vaatluste põhjal maaühiskonnas täie selgusega tunnetanud, et kaasaegse maailma põhiliseks vastuoluks on rikkuse ja vaesuse vastandlikkus, millest järgnevad ka erinevused inimeste teadvuses. Rikkustejaht ei muuda mitte ainult

varakaid inimesi südametuteks kiskjateks, vaid määrab ka kapitalistlikes riikides kehtiva avaliku arvamuse, nende sise- ja välispoliitika.

Oma ühiskonnakäsituse kirjanduslikuks väljendamiseks, kullaorjuse paljastamiseks ning tööinimese kaitsmiseks leiab humanismi eest võitlev luuletaja rikkalikult võrdpilte, individuaalseid kujundeid, suhtudes elunähtustesse vastavalt oma tendentsile kas satiiriliselt, humoristlikult või sügava kaasaelamisega.

Seega on Liivi teise loominguperioodi luules tunduvalt kasvanud ühiskonnakriitiline element ja me võime teda õigusega pidada, arvestades ühtlasi lüürika kui žanri spetsiifikat, kriitilise realismi esindajaks eesti XX sajandi alguse luules.

Juhan Liivil on tähtis koht eesti isamaaluule ajaloos. See ala oli eriti levinud rahvusliku liikumise aegses luules, kus ainele läheneti peamiselt romantilise meetodi seisukohalt. Sedalaadi tegelikkusekäsitlust kohtame ka Liivi enda esimese loominguperioodi lüürikanäidetes. Liivi teise loominguperioodi isamaaluule laad on tugevasti erinev nii eesti luule eelnevatest traditsioonidest kui ka kirjaniku enese varajasemast praktikast sel alal. Liivile pole isamaa mingi ebamaine Kungla, ilus, armas või lahke maa, kes oma lapsi hellalt kätel kannab, vaid realistlikult tajutud Eestimaa oma lagunenud majakestega ja ilmetute väljadega, võsa, kiviaunade, vaimuelu suikumisega, nagu loeme luuletusest «Eile nägin ma Eestimaad!». Muidugi oli tollal ka teine Eesti, mida iseloomustasid kulakutalud oma haritud väljade ja tõukarjaga, kuid mitte sellest ei laula Liiv, mitte sellele ei kuulu tema armastus: ta näeb ennekõike rahva-Eestit, ühiskondlikus diferentseerumisprotsessis ja kaasaegses riigipoliitilises olustikus laostuvate kehviktalupoegade kodumaad. Liiv kuulutab ennast solidaarseks kehvtalurahvaga, sellele sügavasti kaasa elades ja laiade talurahvahulkade taotlusi toetades.

Just see demokraatlik ja realistlik, võltsimatu suhtumine kodumaasse oligi eelduseks, et luuletaja armastus oma maa ja rahva vastu on nii siiras, nii sügav. Liiv ei väsi otsimast ikka uusi ja uusi võrdluspilte oma patriootiliste tundmuste vaatlikustamiseks, rahvaliikme ja rahva ning kodumaa vahelise seose väljendamiseks. Liiv võrdleb oma isamaad, s. o. sajandite vahetuse Eestimaad, mida iseloomustasid klassivõitluse teravnemine, majanduskriis, laiade rahvahulkade pauperiseerumine, kodanluse rahavõimu kasvades, kodanliku kultuuri mandumine ning reetlik kaugenemine rahva elulistest huvidest, rahvusliku rõhumise kasvamine tsarismi poolt — luuletaja võrdleb oma ületamatuis vastuoludes visklevat isamaad küll hukkuvais lainetes võitleva laevaga, küll kisendava lõukoeraga, uinuva Kalevipojaga, salanaisega, lille palvega. Luuletuses «Ta lendab mesipuu poole» kujutab kirjanik tõelist, isamaa poole püüdlevat rahvaliiget, kes ähvardavast surmast hoolimata jääb truuks oma kodumaale. Isamaa on poeedile püha, on ta ülim õnn («Mis meil kaunis, mis meil kallis»). Armastus isamaa vastu on kirjanikule, kellel on puudus kõigest, ainsaks rikkuseks ning toeks («Isamaale»). Luuletajal pole maad ega maja, pole raha, aga kõike on vaja — poleks nagu mingit põhjust rõõmustamiseks, kuid kodumaa loodus, eesti laul — need elustavad, annavad elu-usku ja rõõmu («Mina ei tea, kust ma rõõmu võtan?»).

Kirjanik on teadlik oma armastuse erakordsest sügavusest ja tundeväärtusest. Luuletuses «Mitte igaühele» rõhutab Liiv, et kõigil pole

õnne «armastada palavalt isamaad, kannatada temaga». Ja just kannatamine koos isamaaga, kodumaa õnnetusele kaasaelamine on Liivi patriotismi erilise sügavuse ning rahvalikkuse näitaja, sest oma kodumaad tõusuaegadel ülistada suudab tühinegi inimene, kuid truuks jääda maale ja rahvale rasketel päevadel, ta õnne eest võidelda, ta paremasse tulevikku uskuda — see nõuab juba tõsist, põhimõttelist suhtumist. Liiv rõhutab, et kellel sõna «isamaa» ei tunginud rinnast raskete pisarate rõhul, sellele on ta ainult sõnakõlin («Mitte igaühele»).

Luuletaja elu, mille ta on pärinud isamaalt, on tihedasti seotud rahva käekäiguga, isamaa õnn on luuletaja õnn, isamaa valu on luuletaja valu; valupilvedega kaetud isamaa ei kao südamest. Kirjanikul on seetõttu raske nii isamaaga kui ka isamaata, millist meeleolu antakse erakordselt meeldesööbivates piltides edasi luuletuses «Sinuga ja sinuta».

Luuletaja traagilise isamaakäsitluse üheks komponendiks on rahva minevikukannatused 600-aastase orjapõlve ahelais. Nii tekib kirjanikul «valude isamaa» kujutelm, kus eesti rahvas on nagu mastita ja tüürita laev olnud kõigi tõugata ja rõhuda. Luuletaja kannatab raskesti eesti rahva õigusetuse pärast.

Kõigest hoolimata kutsub Liiv üles isamaale truuks jääma, teda kaitsma, töötama rahva kasuks. Eesti rahva võitluses oma õiguste eest omistab luuletaja suurt tähtsust C. R. Jakobsonile, kes lõpetas orja roomamise, tõstis ausse «Eesti» nime ja ajaloolise mineviku («Tuhat lainet on meid, vennas, lahutand»).

Seevastu on autori viha, ta terav satiir suunatud rahvareeturite vastu, rahvuslike renegaatide vastu, kes omakasu huvides on üle läinud rahva rõhujate — saksa mõisnike ja tsarismi poolele.

Selline vahetu kaasaelamine isamaa saatusele, kutse tööle ning võitlusele, isamaa vaenlaste vihkamine on tõelise rahvateenri ellusuhtumine ja näitab Liivi kodanikutundmuste üleajalist iseloomu.

Kuid Juhan Liivi patriootilise lüürika teatavale osale annab piiratud ilme asjaolu, et ta oma maailmavaateliste eelduste tõttu ei näe õigesti ajalugu kujundavate jõudude vahekorda. Ta ei arvesta küllalt klassivõitlust, omistades rahvuslikele kvaliteetidele põhilisema tähtsuse kui klassivastuoludele. Seepärast ei näinud või ei mõistnud ta sajandite vahetusel suureks jõuks kujunenud revolutsioonilist proletariaati, tema võitlust isamaa ja rahva vabastamiseks, ei arvestanud selle võitluse perspektiive, millest ühelt poolt tulenevadki ta patriootilise luule traagilis-pessimistlikud toonid. Küll aga nägi Liiv selgesti, et eesti rahva vaenlased on balti parunid, mustasajalist ümberrahvustamise poliitikat ajav tsarism ja nende kohapealsed käsilased ning rahvareeturid — kadakad, mitte aga (nagu kodanlik-natsionalistlikud elemendid juba Liivi ajal püüdsid tõendada) vene rahvas, kelle kohta kirjanik ütleb: «Slaavi rahvaga on mul kaastundmus, vägev, sügav.» Tsaarivalitsuse venestamispoliitikat hukka mõistes tõstab luuletaja esile rahvaste sõpruse idee («Küsimine» jm.).

Liivi ühiskondlikule lüürikale on oma meeleolult lähedane ta i s i k u l u u l e — a u t o b i o g r a a f i l i s e d e l e e g i a d. Korduvalt viitab lihtrahva hulgast põlvnev luuletaja oma elu sotsiaalsetele teguritele — kehvale lapsepõlvele ja väljavaatetule olevikule («Emale», «Karjapõli...», «Jäägu», «Mure», «Oleks mul»). Samal ajal on Liivi käekäik iseloomulik kunstnikule kodanlikus ühiskonnas üldse ja Eesti olu-

des eriti. Kultuuriajalugu annab hulgaliselt näiteid andekatest, kõrgelt ideelistest inimestest, kes nälgisid ja hukkusid klassiühiskonna kultuurivaenulistes tingimustes, omamata võimalusi ning jõudmata välja arendada oma võimeid, suutmata anda oma parimat. Juba 1913. a. kirjutas proletaarne autor Villem Buk: «Temas [Juhan Liivis] oli Eesti kirjaniku saatus kõiges oma tumeduses ja kohutavuses kehastatud.»

Seega tuleb Liivi autobiograafiliste eleegiate tunnetuslikku tähtsust kõrgelt hinnata. Kus elutõele liitub veel kõrge kunstiline meisterlikkus, on Liiv selles liigis andnud rea oma silmapaistvamaid luuletusi. Niisugused on «Emale», «Mure», «Minu luule» jt.

Pikemas luuletuses «Emale» skitseerib kirjanik oma arenemisloo, mida iseloomustavad rõõmutu lapseiga mõisniku poolt jälitatud vanemate vaeses kodus, heledamaid hetki pakkunud karjapõlv, haridustee katkemine majanduslike võimaluste puudumisel, iseenese ebapraktiline, kunstialane tuuletallamine, püüd isamaad teenida.

Hilisemas elus tabavad veelgi raskemad löögid nooruses kõrgeid elueesmärke seadnud luuletajat: eluvõitlus, loominguline pingutus, haigus on purustanud kirjaniku hingelise tasakaalu. Oma kannatustest annab kirjanik meeldesööbivaid pilte kahes «Mure»-nimelises luuletuses. Rahutus, mure jälitab luuletajat kõikjal: püüab ta metsa rahu otsima minna, on mure ees nagu tuhkrupüüdja lõksuga, varitsedes kui ämblik kärbest akna all; heidab luuletaja voodi — mure on juba enne seal; mure ei väsi, ei vaja rahu.

Oma loominguliste võimete nõrgenemist tunnetab kirjanik terava valuga. Luuletuses «Naised kangast seavad» ütleb kirjanik, et kunagi on ta mõttekangas olnud ere, kuid nüüd on sellest jäänud ainult räbalad — mõttelõng on katki kärisenud, tükid tuule poolt laiali kantud. Luuletuses «Minu luule» annab kirjanik oma loomingulisest tööst erakordselt tabava pildi, võrreldes seda tiibnikus oigava haavatud kotkaga, keda pilvede poole tõustes on tabanud küti nool.

Kirjanik pole siiski mattunud lootusetusesse. Ta tahaks inimeste sekka, elu tunda, ta ootab oma õnne, oma paremat päeva:

> Ei, laev ta on — mu kauge lootus:
> ta peab, ta peab kord tulema!
> Ja kuigi varem pettis ootus,
> ma usun, nüüd küll tuleb ta!
>
> («Tulevik»)

Hulgaliselt on Liivi teise loominguperioodi luules esikohal **loodusluule**. Kuid ka kvaliteedilt kuulub see eesti kirjandusklassika paremiku hulka. Liiv andis kõrgel kunstilisel tasemel realistlikke, tüüpilisi pilte tõelisest Eesti loodusest, täpsemalt öeldes oma kodukoha Alatskivi maastikest, mille vahelduv, omapärane ilme pakkus eeldusi ergu loodustunde arenemiseks ja mille külge kirjanik oli seotud juba lapsepõlvest peale, rännates ringi ka teisel loominguperioodil samas keskkonnas. Luuletajal ongi kujunenud vahetu loodusesuhe, mis võimaldab sügavaid elamusi ning sunnib neile kirjanduslikku kehastust otsima. Luuletuses «Vana ja uus» räägib poeet, et igal hommikul õue minnes ta sünnib uuesti.

Teisal ütleb kirjanik: «Loodus elab, loodus mõtleb...», rõhutades sellega muuseas looduse-esemete emotsionaalset külge. Ja vastavalt sel-

lele pole Liivi maastikupildid kuivad loodusmotiivide loetlused, vaid on kantud sügavast elamus-sisust. Kirjanik tunnetab sügavasti looduse elu, eri aasta-aegade iseloomulikku ilu, näitab looduse mõju inimesele. Sellega saavutavad Liivi maastikuluuletused erilise tundesoojuse ja mitmekesisuse. Sealjuures jäävad need sügavast emotsionaalsusest kantud luuletused realistlikeks, sest loodus pole Liivile romantiliseks dekoratsiooniks või palvelusesemeks, vaid seda käsitletakse kui objektiivse maailma nähtust, mis on arenemises, kujunemises ning mis kirjanikule ühe- või teistsuguseid muljeid tekitab.

Liivi maastikuluuletuste enamikku iseloomustab tüüpiliste Alatskivi maastiku detailide rohkus. Karjamets oma kaskede ja mändidega, vesine võsa, org ja nõlvakud, päikesepaistelised väljad, linnatee, oja koos teda varjava kasega, põllupind mäel, õunapuu akna all — need on Oja talu, Liivi kasvukoha panoraamid. Ja nõmmetee, kaugemal mustav metsapalistus, kehvad liivikud, sügisene rand oma tuhakarva lainetega või päikesepaisteline sinijärv (Lahepera järv) oma helendavate roogudega ja õhku tõusva linnuparvega — see on maastik Oja talu ja Peipsi vahel, kirjaniku kodukoha kaugem ümbrus.

Eri aasta-aegu kujutades annab Liiv neist sügavalt elamusliku pildi. Liivi luuletused «Mätas — mätas — üks ja teine», «Tulen, tulen!», «Üks märtsihommik udune», «Mis ju vahib vainu päälta», «Kevade lähenemine», «Noor kevade» jt. kujutavad nappide vahenditega, aga haruldase sugestiivsusega kevadet, selle algul vaevalt märgatavat arenemist ja lõpuks jõulist sissemurdmist kõigist looduse pooridest.

Kevadetundmuste lähtealuseks on salapärase ootuse meeleoludega täidetud märtsimaastikud: lugeja silmade ette kerkivad karge, kahutanud õhtu ja udune, vaikuses hauduv hommik, kus väljad on veel kaetud lumega, kuid teed on juba sulad, porised; või päikesepaisteline päev, kus ojad juba sulisevad, kus kevad on väraval vahtimas. Märgade, rippuvate okstega harvad kased, mättad jala all krabiseva lumega, puudelt langev või ojas liikuv lobjak — need on tabavalt valitud detailid kodumaisest kevadmaastikupildist. Aga kui kord talve riiv on eest murtud, siis valitseb kõikjal vabanemisrõõm, algab looduse pillerkaar: noor kevad, köitnud endale kimbu lilledest ja südameist, kihutab läbi väljade ja metsade. Kõik need luuletused, olles kantud kevade paratamatu sissemurdmise, kevade kindla võidu nooruslikust meeleolust, on oma iseloomult omapärasemaid lehekülgi Liivi looduse-pildiraamatus.

Suve on kirjanik käsitlenud pikemates luuletustes «Rukkivihud rehe all» ja «Üks suvepäev», samuti luuletuses «Pikne» jm. Liivi käsitluses on suvele iseloomulik valguserikkus, eluküllus ja -hoog, kõik see, mis kevadel väljaelamist ihkas. Nendes luuletustes valitsevad täied värvid, puuduvad pooltoonid ja üleminevad nüansid.

Pikem tsükkel «Üks suvepäev» algab «Päikese tõusuga», mille tulelööma tervitab looduse tuhandehääleline koor. Järgneb «Suvehommik», kus inimene töötab hoolega väljal ja aias, mille tulemuseks on lopsakas taimekasv. «Lõuna» päikese palavuses küpseb vili ja «Õhtu poole» helendab kuldpäike veel metsamüüril, et lõpuks merre laskuda.

Looduse eluküllusc kõrval käsitleb autor suvemaastikku kõige tihedamas seoses töötava inimesega. Liivi lühipoeemis esinevad töömotiivid, nagu põld, heinamaa, keeduviljaaed, kari ja karjane, mölder ja veskiline, aeda usinasti hooldav talunaine, põllukünd, kangakudumine,

külv jt. näitavad, et luuletaja näeb looduses keskkonda, kus inimene töötab ja materiaalseid väärtusi loob.

Palju on Liiv luuletanud sügisest. Juba 1891. a. ütles kirjanik: «Ilus septembri-ilm on mulle alati kõige armsam olnud.»

Liivi sügisluuletused jagunevad oma meeleolult kahte rühma. Esimesse gruppi kuuluvates luuletustes («Üle oru eemal», «Sügisene kodu», «Sööt», «Sügispäike» jt.) on antud sügismaastikud valguseküllastena ning meeleolult optimistlikena. Kuigi pole enam seda pakatavat puhkemisrõõmu, mis valitses kevade- ja suveainelistes luuletustes, säravad sügisväljad ja mäerinnak päikesest, kanarbik, kulu ja hilised sügislilled ehivad väljad ja nõmmed kauniks, karge iluga. Isegi luuletaja kodu, mis teistes luuletustes on käsitletud vaese ja karmina, omab «Sügisese kodu» noorusmälestuste helguses viljakaid välju, teretab siidkäega.

Sügisluuletuste teises rühmas («Tuul rabistab lehti maha», «Pilved sõudvad», «Lehed lang'sid», «Mets», «Sügisene rand» jt.) valitseb juba hilissügise hall nukrus. Ometi pole need luuletused eelnenud rühmast lahutamatu vaheseinaga eraldatud. Korduvalt murrab sügise hallusse ja väsimusse sisse mälestus suve elu- ja rõõmurikkusest: praegustel sügismaastikel on toona päike hiilanud, liblikas liuelnud, ööbik laulnud ja kägu kukkunud, siin on iga lehe all peitunud laul. Kuid kõigest sellest on jäänud ainult mõni üksik alandlik-arg lilleke. Maastikule annavad nüüd ilme seisukütkes pilved, udud, tinakarva taevas, tuhakarva lained, muremõtetes tume mets, tuuled, kahvatanud, väsinud väljad. Maastikust õhkuv väsimus- ja hallusemeeleolu näib autori hingelisele olukorrale vastavat, sest luuletaja südameski on tunded tuhakarva.

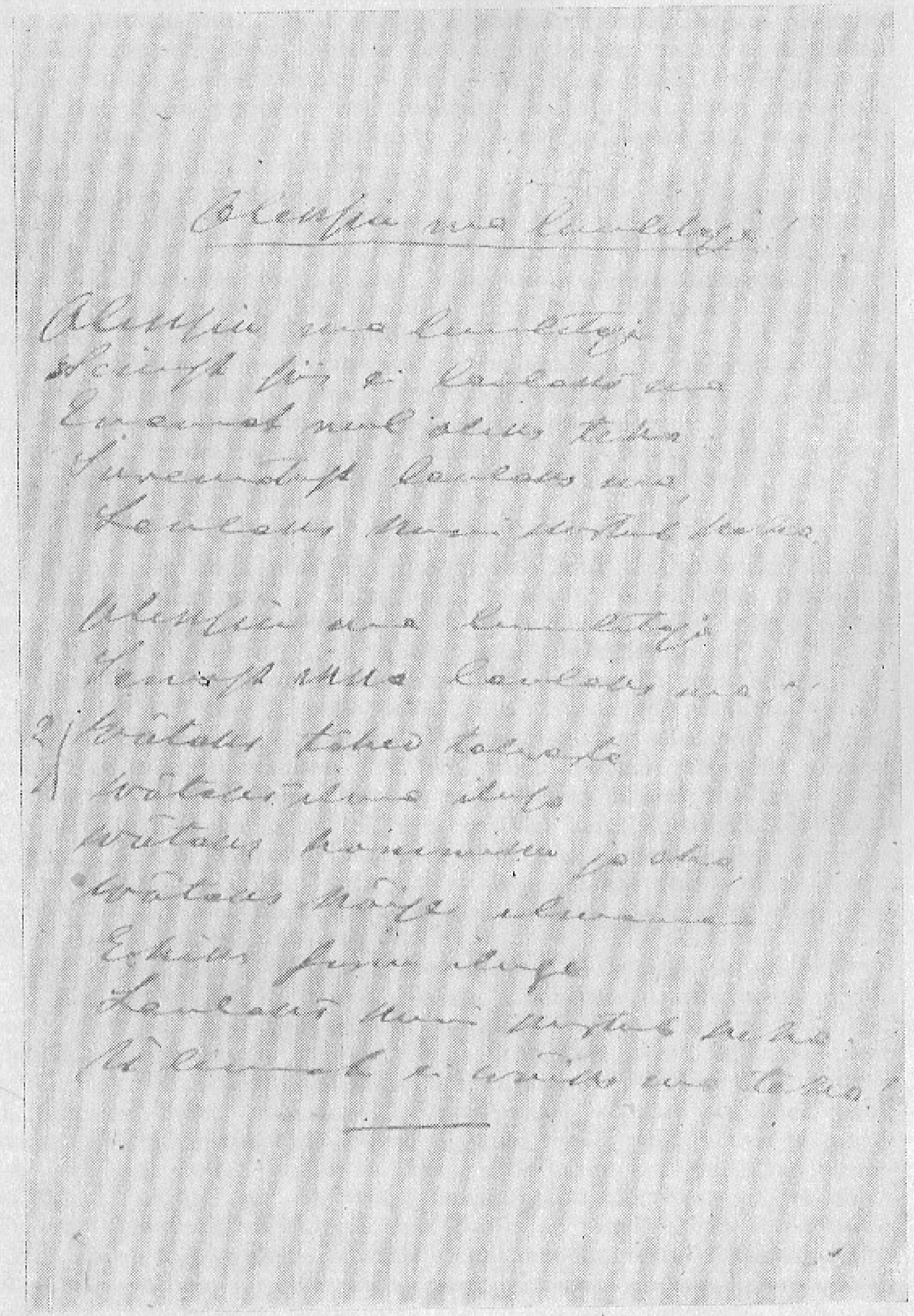
Luuletustes talvest («Lumehelbeke», «Talv», «Talveõhtul», «Ma vaatan aknast välja», «Lauliku talveüksindus», «Külm», «Tuisk», «Ilus ta ei ole» jt.) on autor püüdnud tabada meie talve iseloomulikke jooni. Ta annab pilte esimeste lumehelvete langemisest, puhta lumega kaetud õhtu-, öö- ja päevamaastikest, kus nõmmele, karjamaale ja metsale laskunud pühaliku rahu taustal langevad üksikud lumekübemed või vilguvad tähed. Kirjanik täiendab seda pilti mitmete detailidega looma-, eriti linnuriigist, nagu aial troppis istuvad varesed, õunapuul hüppavad varblased, toidunäljas aknale lendav tihane, kuuse juure all koos elavad putukad jm., kelle raskele elule kirjanik erksalt kaasa tunneb.

Kirjaniku parimaid saavutusi on lühike žanrimaal «Külm», kus on erakordse meisterlikkusega tabatud talvehommiku tüüpilisi jooni veripunase koiduga, lõikava külmahingusega põhjast, üksikute loomahäälitsustega ja külmaplaksatustega üldises surmavaikuses.

Rahuliku maastiku kõrval on luuletaja kujutanud ka talviseid tuuli ja tuisku, mis kihutavad väljal ja lahutavad kirjaniku meelt.

Liivi loodusluule on meisterlikuks pildiraamatuks Eesti omapäraste maastike kohta. Sealjuures on nii luuletuste pikkus kui ka looduse-esemete rohkus luuletustes erinev. Pikkuselt kõiguvad nad lühipoeemi («Üks suvepäev») ja mõnerealise miniatuuri vahel, mille imetlusväärseks näiteks on «Sügis» («Sügisetuul raputab puul...»). Oma luuletustes annab Liiv enamasti rohkesti loodusmotiive, kuid esineb ka luuletusi, kus piirdutakse ühe ja sama detaili kordamisega.

Kunstiliselt kujunduselt kuuluvad loodusluuletused Liivi parimate ning viimistletuimate teoste hulka: värss on sujuv, pildistik selgepiiriline, uudne ja omapärane, lause loomulikult ja lihtsalt koostatud.

Liivi teise loominguperioodi armastusluuletuste arv pole suur. Ta sellesisuline luule toetub nähtavasti haiguse-eelsetele elamustele ning kujutab teatavas osas endast esimese loominguperioodi vahepeal hävitatud luuletuste restaureerimist. Suhtele varajasema luulega viitab ka armastatu kuju esitamine pateetilises kulla- ja päikesesäras. Kuid teiselt poolt on Liivi vaadeldava perioodi armastusluules märgata ka ilmset süvenemist ja kainenemist, samuti vormilistest šabloonidest loobumist omapäraste ning ilmekate kujundite kasuks.

Luuletajale on armastatud neiu ilu, õnne, valguse, elu, õitsengu kehastajaks («Lilleleid», «Ei sinu ilust», «Üle vee»). Tema ilmumine toob päikese, peletab mure («Sa tulid»). Pateetilistest ülistustest murrab aga kohati läbi valuline resignatsioon armastuse tagasipöördumatuse pärast või jällegi on luuletus üles ehitatud traagilisele kontrastile õitsva neiu ja surma ees seisva luuletaja vahel («Sina ja mina»).

Liivi parimaid armastusluuletusi on emaarmastusele pühendatud «Üks suu», mis oma sügava realismi ja tundeehtsusega suudab lugeja silmade ette maalida kortsusnäolise, vaikse, õiglase maanaise-mullakese kuju ja autori hella tundmuse selle lihtsa inimese vastu. Realistlikult käsitletud emaarmastuse motiiv on küllalt tugev ka autobiograafilises luuletuses «Emale».

Liiv avaldas kogu oma elu jooksul kalduvust mõtisklusteks olemise, elu, inimese, ühiskonna ja kunsti üle. Seepärast tõuseb tema loomingus omaette rühmana esile rida luuletusi ja sententse, mida võime kokku võtta f i l o s o o f i l i s e (ehk mõtte-) luule üldnimetuse all.

Kuigi Liiv üleminekuaja inimesena oli idealismi ja materialismi lepitaval seisukohal, on ta oma mõtisklustes avaldanud maailma ja elu kohta rea õigeid ning huvitavaid tähelepanekuid ja seisukohti. Ta näeb loodust pidevas muutumises, saamises, kohati koguni vastandite võitluse seisukorras. Ta näeb piire, mis klassiühiskonnas inimest aheldavad, kuid kõigest hoolimata on ta kantud usust elusse, hinnates kõrgelt tööd, vaimustust, julgust, sõprust. Inimese vaimse palge osas tunneb luuletaja huvi keha ja psüühika, tunde ja mõistuse sfääri vahekordade vastu, rõhutades sealjuures tundmuste, südame õilistavat, loovamat osatähtsust külma kaalutleva mõistuse ees.

Erirühma Liivi mõtteluules moodustavad luuletused ja mõttesalmid k i r j a n d u s e j a k i r j a n i k u kohta. Luuletuses «Laulikutele» näitab poeet, kuivõrd vähe peegelduvad luuletajate teostes looduses ja elus rikkalikult esinevad ilu ja valu. Suure, geniaalse kunsti eelduseks peab ta elunähtuste võimalikult täiuslikku, äärmiste piirideni ammendatud käsitlust («Viimne võimalus»). Luuletamisel rõhutab ta ühelt poolt spontaanset loomingulist inspiratsiooni, kuid teiselt poolt nõuab ta pingelist tööd teose kallal. Ta astub välja nende vastu, kes luuletavad vormiilu (riimi) pärast, kes on vormiprimaadi järgijad, rõhutades, et ainult tõelisest tundmusest väljakeenud laulud leiavad rahva hulgas sooja vastuvõttu. Ta on ülepingutatud, surnud vormikaanonite vastu. Kirjandusajaloo küsimustes näitab kirjanik ühelt poolt, kuidas järelmaailm moonutab oma aja konkreetsetes tingimustes elanud kirjaniku olemust, tehes tast pooljumala («Laulik»), teiselt poolt naeruvääristab ta aga pisiliteraate, kellele suurte kirjanike mahategemine annab võtme leivaaita («Võtmed»).

Kui lõpuks anda kokkuvõtlik ülevaade Liivi teise loominguperioodi kunstimeisterlikkuse kohta, siis tuleb kõigepealt öelda, et Liivi värsilooming on oma esteetiliselt tasemelt väga erinev: selles me kohtame mõttesegaseid katsetusi ja lõpetamata torsosid, kuid ka suure hulga haruldase mõttejõu ja pilditeravusega luuletusi.

Liivi lüürika paremiku kunstimeisterlikkus peitub ennekõike selle rahvalikkuses ja konkreetsuses.

Liivi luulekeele rahvalikkus avaldub nii selle sõnavaras, lauseehituses kui ka värsi üldises intonatsioonis. Ta kasutab oskuslikult, ilma edvistamata, rahvalikku ütlemisviisi, rahvalikke kõnekäände ja kujundeid. Kohati arendab Liiv stroofide kaupa rahvalaulu-laadilist värsket pildistikku («Laulikutele», «Mis ju vahib vainu pealta»). Eriti ohtrasti kasutab Liiv rahvakeele elemente oma lüürilise kangelase ning lüüro-eepiliste luuletuste otsese kõne individualiseerimiseks.

Liivi lüürikal on tihe side nii vanema kui ka uuema rahvalauluga, millega kirjanik lapsepõlvest peale oli vahetus kokkupuutes. Liivi lüürika ja rahvalaul omavad kokkupuutekohti nii ideestiku, kompositsiooni, värsimõõdu kui ka luulekeele osas. Rahvaluule-elementide rohkuse seisukohalt jagunevad Liivi luuletused kahte rühma: ühelt poolt on kirjanik mõnes luuletuses kasutanud rahvalaulule väga lähedast vormi («Sugulased», «Mis ju vahib vainu pealta», «Omakasu»), suuremas osas luuletustes rakendab ta aga laialipillatult üksikuid rahvalaulu vormielemente. Mõlemal juhul kohtame suuremal või väiksemal määral algriimi, parallelismi, mitmesuguseid kordusi, samuti tunderõhulisi hüüd- ja küsilauseid ning harva ka arhailisi keelekujusid. Liivi luule ülesehitusele, nagu rahvalaululegi, on iseloomulik teatav süžeeline element, samuti värsside või värsiosade kordamised. Liivi luuletehnika jälgimine näitab, et tema luuletamispraktikas on märgatav rahvalaulikute improviseeriv laad. Ta luuletused, mis algul on 2—3-stroofilised, võivad viimastes teisendites paisuda mitmekümne-salmilisteks. Kohati on variandid omandanud niisuguse sisulise ja kunstilise iseseisvuse, et neid tuleb võtta kahe omaette luuletusena.

Liiv kirjutab oma luuletused enamasti trohheilises (millel leidub kohati rõhuta eelsilp) või daktülilises värsimõõdus. Sealjuures, nagu uuemaski rahvalaulus, ei ole Liivi värss igakord puhtalt silp-rõhuline, vaid võime kohata luuletusi, kus arvestatakse ainult rõhkude arvu, s. t. rakendatakse aktsentueeruvat värsimõõtu («Uus ja vana», «Minu luule»). Nagu rahvalaul, nii kasutab Liivgi kohati riimita värssi või ebapuhtaid riime.

Teise iseloomuliku joonena on Liivi lüürika paremikule omane erakordne konkreetsus, nägelikkus. Nagu näitavad laialdastele personifikatsioonidele ning sümbolitele ülesehitatud luuletused «Omakasu», «Minu luule», «Mure», «Ta lendab mesipuu poole» jt., saavutab kirjanik ka kõige abstraktsemate teemade käsitlemisel kaemusliku kujutluse, rakendades selleks mitte ainult visuaalseid pilte, vaid ka teiste meelte kujutelmi. Kohati, nagu luuletuses «Sinuga ja sinuta», tundub, nagu oleksid luuletaja tagavarad võrdpiltide osas piiritud. Kirjaniku võrdlused ja troobid on omapärased, uudsed ning meeldesööbivad, täites suurepäraselt oma ülesande — idee võimalikult kujukama edasiandmise. Lisaks troopidele kasutab kirjanik ideelise ja emotsionaalse sisu edasiandmiseks huumorit, irooniat, satiiri.

Oma pildistiku emotsionaalset teravust süvendab luuletaja mitmesuguste meisterlikult kasutatud poeetilise süntaksi ja eufoonia vahenditega. Mainitud kõlalised vahendid korvavad ka riimi puudumise või ebatäpsuse.

Kuigi Liivi teise loominguperioodi luules esineb ka viimistlematust ning eksimusi keelepuhtuse vastu (sõnade omavoliline lühendamine, lauseehituse konarused), võime siiski öelda, et Liiv on ületanud oma varajasemate luuletuste romantilis-epigonistliku saamatuse ning kunstlikkuse ja on oma paremates saavutustes jõudnud meisterliku sünteesini elava rahvakeele-materjali ja individuaalse, kordumatu teostuse vahel, on jõudnud vormini, mis kindlustab mõtte- ja tundesisu võimalikult sügavama edasiandmise ning suurima emotsionaal-esteetilise mõju, mis on hea realistliku stiili peamisi tunnuseid.

Ehkki Liivi lüürikanäited ilmusid suure hilinemisega ja lugejaskonna ligipääs ta värsiloomingule tervikuna pole säilinud käsikirjavisandite viimistlemata iseloomu tõttu praegugi veel võimalik, on Liivi luulel tähtis koht nii eesti klassikalises kirjanduspärandis kui ka luule ajaloos. Kui kriitilised realistid Vilde, Peterson ja Kitzberg andsid sajandite vahetusel ja uue sajandi algukümnendeil kõrgeväärtuslikke teoseid eepika ja dramaatika alal, siis tegi Liiv seda luules. Liivi lüürika jätkab Jakob Tamme värsiloomingu rahvalik-realistlikke traditsioone ja on oma ühiskondlike pahede paljastamises, oma poolehoius tööinimesele, oma demokratismi, humanismi ja rahvalikkusega täielikuks vastandiks samaaegsele «Noor-Eesti» dekadentlikule luulele, mis jutlustas individualismi, harrastas vormikultust ning oli mõeldud «valitud publikule». Kui mitte arvestada alles 1905. a. paiku kirjandusse tulnud proletaarseid poeete, ei leia me vaadeldavast perioodist ühtegi luuletajat, kelle loomingus oleks ühiskonnakriitiline element nii tugev kui Liivil. Juba see annab küllaldase õiguse pidada Juhan Liivi kriitilise realismi esindajaks sajandite vahetuse eesti lüürikas.

Kui Juhan Liiv suri, kirjutas ta vanem vend Joosep Jakob Liivile: «Kui meie viiekeisi nooruse päevil, musta rehe tare parte all, kõrgel, laian lühikesen laavitsan . . . pidgil õlil, mes kõik homogo jalutsin hunikun õlid, nõnda ed külje luud ja õla nukad vastu põhja lauda kolised, magasimä, siis ei võenud mina, egä keski tõene Teie hulgast arvata, et mõni nõnda pitgäst kasvab, et üle terve mua rahva ja viil kaugemalegi ärä paestab.» See on tabav iseloomustus Juhan Liivi okkalise elu- ja loomingutee kohta, kes kõigist takistustest hoolimata on andnud oma rahvale iganematuid kultuuriväärtusi, on tõusnud eesti kirjandusklassikute ridadesse. Sealjuures oli ta oma proosas realistliku meetodi eest võitleja, andes selles suunas ilmekaid näiteid. Ta lüürika, kuuludes kriitilise realismi perioodi, pakub kõrgelt kunstiväärtuslikke pilte ühiskondlikest vastuoludest, samuti kujutab ta patriootiline ja loodusluule endast eesti klassikalise kirjanduse tippsaavutusi.

Üleminekuaja inimesena, pealegi isiklikult traagilise saatuse osalisena, ei puudu kirjaniku vaadetes piiratuse elemente. Kuid humanisti ning demokraadina, rahvaga tihedasti seotud ja rahvaelu põhjalikult tundva, rõhutuid kaitsva ning igasugust rõhumist vihkava kirjanikuna teenis ja teenib Juhan Liivi looming rahva huvisid ning kuulub rahvale.

*

Käesoleva teosteköite eesmärgiks on anda läbilõige Liivi ilukirjanduslikust proosast ja luulest. Teoste valikul on lähtutud sisu ja vormi ühtsusest, nende ideelise sisu tuumakusest ning kunstimeisterlikkusest.

Liivi looming on «Teostes» järjestatud kronoloogiliselt. Ulatuslikumate proosateoste osas on see ilma raskusteta teostatav. Luule puhul pole aga mitmete luuletuste sünniaega võimalik välja selgitada. Need palad on mahutatud luule-osa lõppu. Teine osa luuletusi on kronoloogilisse järjestusse paigutatud Liivi taskuraamatutes leiduvate teiste aastaarvude, paberi iseloomu või mõne muu tunnuse järgi. Nendegi luuletuste alla pole märgitud mingit aastaarvu. Kuid ka olemasolevad daatumid on mitmeti problemaatilised. Nimelt on Liiv käsikirjades oma luuletustele ilmsesti hiljem pliiatsiga aastaarvud juurde kirjutanud, mille puhul tuleb kahelda, kas kirjanik kümne-viieteistkümne aasta pärast enam täpselt mäletas, millal ta ühe või teise luuletuse lõi. Et nad aga väljendavad vähemalt autori soovi oma luuletuste järjestamiseks, siis on neid käesolevas väljaandes arvesse võetud ning sünniajana luuletuste alla märgitud. Kui luuletuse järjestamise aluseks on selle esmakordne trükis ilmumise aeg, siis on see märgitud luuletuse alla nurksulgudesse.

Liivi esimese loominguperioodi proosateoste käsikirjad on peaaegu viimseni kaotsi läinud. Ühest väljaandest teise ümber trükkides on Liivi jutudesse sattunud suur hulk vigu, väljajätmisi ja muid tekstimoonutusi. Käesoleva raamatu aluseks on võetud viimane autori poolt läbivaadatud väljaanne ja vastavalt sellele taastatud originaalne tekst.

Liivi teise loominguperioodi luuletuste sõnaline kuju vastab senistes trükistes veel vähem originaalidele. Nagu eespool märgiti, on kirjaniku teksti moonutatud nii autori eluaegsetes kui ka posthuumsetes väljaannetes, kus on tehtud hulk omavolilisi «parandusi», ulatuslikke luuletusi mitmeks lõhutud või neid avaldatud ainult osaliselt, mõnikord üksikute värsside kujul. Käesolevas väljaandes on Liivi luuletuste aluseks võetud nende säilinud puhtad käsikirjad, mida on võrreldud variantidega. Ainult üksikud luuletused, mille originaalid on kaduma läinud, avaldatakse trükiallikate põhjal. Sealjuures säilitatakse üldiselt luuletuste tervikLikkus. Kus parema loetavuse huvides üksikud ebaselgelt kujundatud salmid on välja jäetud, märgitakse need katkendjoontega [- - -] ning viitega lisale, kus on avaldatud luuletuse väljajäetud osa. Hulk luuletusi ja kilde ilmub siin üldse esmakordselt trükis.

Kõigi siin toodud teoste ortograafia on võimaluste piirides lähendatud tänapäeva normidele.

Proosa

Linnupesa

Tillukese kadaka all aianurgas kulu ja sambla sees oli linnupesa. Väike kuueaastane Anni oli ta praegu üles leidnud ja vahtis nüüd suuril imestavail silmil linnupoegade peale. Ta tahab kummardada ja neid kollasenokalisi saksu ligemalt vaadata.

«Ai!»

«Vaata ette, laps, mina olen majahoidja,» sõnas kadakas.

«Ah, härra kadakas ja majahoidja, miks sa mind nii valusasti torkad?» kaebas Anni.

«Ära pane pahaks, väikene suhkrusuukene, minu amet nõuab seda — kellega on mul au rääkida?»

«Mina olen Anni, Liisikese õde, ja tahan linnupesa juurde jutule minna. Eks sa luba seda, kadakaonu?»

«Heameelega, kui sa Liisikese õde oled, tema käib tihti meie saksu vaatamas.»

«Tänan, kadakaisand!»

«Aga ole sa hästi ettevaatlik, et sa vallatust ei tee. Majaproua sisask ei ole praegu kodu ja ta nutaks siis, kui tema väikestele keegi haiget teeks.»

«Küll ma oskan.»

Anni pidas lahke kadaka õpetust meeles ja kummardas pea alamale. «Oh kui karvased te olete!»

«Tsirrrr, tsuuhh, prrrr! Kas sa meie ema nägid? Kas sa meile ussisid tõid?» küsivad linnupojad.

«Ei näinud. Mis teie ussidega teete?»

«Ussid on meie maiusroog.»

«Vat mul ussimokad! Kas mõni ussisid sööb?»

«Kas sina ei söö? Mis see ilmaelu siis veel maksab, kui ussisid ja tõukusid süüa ei saa!»

«Mina söön saia ja piima. Kuidas teie ometi ussisid süüa võite?»

«Nad on väga head. Pealegi saate teie, inimesed, sest suurt kasu. Kui meid linnukesi ei oleks, siis ei saaks teie ainust õuna ega marja, ussid sööksid kõik ära. Ema ütles meile, et väike Tõistre Peeter mineval suvel kaks linnupesa ära lõhkunud ja ühe linnuema ära tapnud. Selle eest olid ussid tema õunapuu paljaks teinud.»

«Huu, mis hirmus! Kas need teie sugulased olid?»

«Seda teab ema. Meie ei ole tema käest küsinud. Meie koolitundides ei võeta niisuguseid perekondlikke asju ette.»

«Sooh, kas teil ka koolitunnid on?»

«Ikka. Meie ei käi küll koolis, meid õpetab ema kodus.»

«Mis teie ka siis õpite? Kas teie ka vene keelt ja saksa keelt õpite, nagu meie Liisi?»

«Ei õpi, seda ei ole meil tarvis. Meie õpime laulmist.»

«Või üksi laulmist? Kus on teie noodiraamatud? Meie Liisi laulab noodist.»

«Meie ei laula noodist. Meile õpetab emakene oma viisid. Need on väga ilusad. Teie, inimesed, ei saa ükski nii ilusaid viisisid teha. Sellepärast on ka inimestele meie laul väga meele järele. Kui neid vahest mure vaevab, siis lähevad nad metsa meie laulu kuulma ja unustavad vahel kõik mured sinnasamasse.»

«Oh, mis head teie olete. Kas teie võiksite mulle natukene laulda?»

«Ei, meie hääl on veel nõrk. Meil on veel üksi kaks esimest takti selged:

Liiri liirila,
litli luul»

«Oh mis ilus! Ma annan oma nuku teile selle eest.»

«Meie nukku ei taha. Kui sa aga hea laps tahad olla, siis mine ära oma nukuga mängima ja jäta meid üksi. Meie ema kardab sind, ta mõtleb, et sa niisama kuri oled kui Tõistre Peeter, ja ei tohi meile ussisid tooma tulla. Küll me siis pikemalt räägime ja rohkem laulame, kui juba suured oleme.»

«Jumalaga siis, ema ka juba ootab.»

«Jumalaga! Ütle Tõistre Peetrile ka, et ta enam linnukesi ei kiusa.»

1890

Pildikene Peipsi rannalt[1]

(Kodavere murrakus)*

Sii õli sel kõrral, ku Ordi Annus naiss võt't. Mia õlin viil peris puasikene, aga juba niske nakerjas, et siakarjal kääsin ja sest suadik, ku mulle esimäsed püksid saed, — sii õli pärast viimäsid suviste pühi, mõnikõrd õõtsilgi õlin. Siakarjal kääsimä kõik küläpuasikesed ühelkool, kos meil, et väljäd jüst järve jäären õlid, üvä õli suaja päävägä vede siden lobistätä. Mõnikõrd saed kua niskesed koerused ärä tehtod, mes viil keski ei õllud nähnod egä kuulud. Karjusse Juasep, sii õli ike sii peris koer. Tämä sõit Tuumar'a kirju oriku seljän ku hobese seljän, muku sedä tämä es salli, ku keski täd karjusse Juasepiss ütel. Tämä isäisä Madis õli vanass kerikukülä karjus õllud, kost kua sii nimi jäe. Madis õllu õege kiärolise piägä miis, tä mõissnud ussi sõnu ja egä ükski hunt ei õle tõs'tnud tämä karja tulla egä sedä lammast puutu, kellele tämä sõnu lugenud. Tedreküla ja Punnikvere karjussed lasknud siis kua maksu ja miäleüvä edess enese karjale sõnu lugeda.

Sii õli jah ike, õige küll, sel kõrral, ku Ordi Annus naiss võt't ja parajass järvess riäbissid püieti. Meie külälapsed issimä suure kivi õtsal, mes Kalevipoeg õlla visanud, enne ku viil Kodavere kerikut ei õllud. Kivi õli üleväs õtsass kiäroline ja viäroline jüsku kiänetud trepp. Meid õli siin Mihkli Peto, kes hommogo peksä õli suanud, Õtsa Jas's, kelle tädi ühe silmägä, Kuusiku veike Leko, kes käe ike särgi kädisse sisse tõmmas, Karjusse Juasep ja viil mitmed külä puasikesed ja tütrukkesed. Juasep läks üles kivi kõrgema nuka õtsa, kus nagu

* Kõik käesolevas kogumikus leiduvad murdetekstid on toodud kirjakeelsetena köite lõpus. — *Toim.*

tuali muadu isse õli, ja hakkas siäl jüsku köster lugema. Tämä raebe ise es õska ike lugeda ei kedägi, ae aga koera sõnu. Viil minevä uassa õpas tämäle emä meie-rissi-õpetuss viärmä, aga siis õli uavits ei teä kud'ä ärä kadunu ja Juasep es sua tästigi selgess. Sõsar Mann es usu viil praegugi, et uavitsa kadumisegä õige lugu õli; kua kuulud Lubja Jass ise õma kõrvaga, ku Juasep üelnud: Ku mul sedä uavitsad enäm ei õles!

Nõnda naarimä ja naljatimä ja esimä pane keski tähele, ku pilv Punikvere puult naksi tõusma.

«Vuata, ku Annusse pulmalised tulevad,» ütel Mihkli Peto, kes juba isägä Mustveden õli käänod ja sellepäräss enesess rohkem pidi, «vuata ike, ku kihutavad, Matsi Juak õma mussa täkoga kõege eden!»

«Millal mia kua pulma suas!» õhas veike Kuusiku Leko kõrgemale kivi õtsa minnen.

«Mes siäl pulmal siis õege ära ei õle. Kedägi. Vuata, ku sa kõrra Mustvette suas, vot kos one ilusad majad! Mia pulma ei tahagi,» ütel Peto. Aga tämä ise õli eelä selle edess lööda suanud, et isäst maha ei tas'tnud jäädä.

«Aga mia suan juanipääväl pulma,» ütel Leko, «tädi üelnud meie emäle, et Puapsi Mihkel tämäle kõsja lubanud tulla.»

«Soo!» ütel Märdi Man'n. Tä õli kõrra kuulu, ku õpetaja köögitüdrik nõnda saksa muadu «soo» õli üelnud ja tämä võtt kõhe nõuss kua nõnda «soo» üeldä. Pulmalised tulid ju õege ligidele.

Kõrraga ütel Juasep: «Mia sõedan orikuga nääle ratsa vassa!»

«Ärä sa jändä, kukud sia seljäst maha, suad haiged,» ütel Peto.

Aga Juasep es pa tähelegi ja naksi jälle õma tempo tegemä. Kõrraga lasti pulmalistest mitu revolmrid lasti ja õegati: haihh, haihh, äi tuleb! haihh, haihh, äi tuleb! Orik ehmätäs ärä ja pist ku kuul juaskma. Juba natukese mua piäl kuksi Juasep maha ja sae niskese matsu, mes mats õli. Ja ise naksi rüükmä ku eläjäs.

Kõrraga käis niske pikse laksak, et mua põrri, ja selle perrä naksi kangeste paukma, välku lüümä ja vihima valama. Meie tas'tsimä kõik suure kivi kõrvale varju juosta, ku kõrraga välk kivi piäle lei ja kivi puruss jahuss katki läks. Juasep,

sii õli kõege rohkem ärä ehmätänud. Tä pani käed rissi ja es luba enäm ilmangi koerust tehä, ku tä viil elämä jäeb: ei kurja vandu, ei emä voki paalu katki lõegata, kaljaas'ja naga edess ärä tõmmata egä isä kirvess ärä nüridä. Kõegepiält lubas ta uavitsa aeda rästäss ärä tuada.

1890

Õnnelik juhtumine

Jaan ootab õnnelikku juhtumist.

Missugune see õnnelik juhtumine olgu, seda Jaan isegi ei tea; ega juhtumine ette ei lase arvata, aga midagi võib ju ikka juhtuda, mis Jaani õnnelikuks teeb, umbes midagi niisugust, mida ta romaanidest või suurte meeste elulugudest on lugenud.

Jaan ei arva mitte üksi, et võib juhtuda, Jaan arvab, et peab juhtuma. Ja seda sellepärast, et ta muidu mitte enam edasi elada ei või, et ta kaua niisuguse juhtumise peale on lootnud.

Jaan on elava luule- ja kujutusvõimuga noormees. Juba maast-madalast on muusika ja ilus jutt ta meelt vägevalt liigutanud, nii liigutanud, et ta mõttes kõige ilusamad tulevikukujud asusid ja ta ise aust ja kuulsusest und nägi, mida ta muist omaenese hoole ja — muidugi ka õnneliku juhtumise läbi kätte tahtis saada. Imed on hingele magusad ja ta usub imesid, peab uskuma, sest ta on vaene ja madalusest ei tõusta kõrgusele muidu kui imede läbi.

Kui ta isa vainul karja hoidmas mättal istub, kui kariloomad vagusasti söövad ja selge sinine taevas ta pea kohal — seal istub Jaan, pea käe peale toetatud, ja ütleb kui mõeldud kirikuõpetaja mõeldud kirikus mõeldud kuulajatele jutlust, kuna kõige koguduse silmad tema poole on pöördud. Ehk ta sõidab paljude aastate järel kui uhke kindral säravas ülikonnas ratsa oma isa talusse ja kuidas siis naaber Soo Tõnnis, kes korra teda selle eest peksnud, et Jaan ühe lehma ta linasse oli lasknud, tema käest andeks tuleb paluma ja kuidas ta siis armu hirmu asemel otsustada laseb. Või ta tuleb just sellel silmapilgul miljonärina Ameerikast kodumaale, kui ta isa talu oksjoni-viisil välja pakutakse; võõrana tuleb ta väljapakkujate

sekka ja näeb, kuidas ta isa, ema ja vennad-õed kahvatanud nägudega pealt vaatavad, kui kohtuteener esimest korda hüüdmiseks suu lahti teeb. Kuidas ta siis korraga oma talumehekuue seljast tõmbab, võla järele küsib, selle raske kuldrahaga ära maksab ja siis kaua teda tagaleinavate vanemate kaenlasse langeb. Nii mõtleb Jaan karjapõlves tuleva õnneliku juhtumise peale. Ühes asjas on juhtumine talle loetavate raamatute läbi midagi juba kaasa toonud: auahnuse.

Kui hiljem kooliõpetus ja teadus ta silmi nii kaugele on teritanud, et ta niisuguseid imesid üksi jutuna võimalikuks arvab, kui ta aru saab, et ükski palve, ükski jumal teha ei või, et kaks kord kaks mitte neli, vaid viis oleks, ja et elu raudset läbikaalumist ja etterehkendamist tarvitab, et iga sündmus, iga saamine looduses oma eelkäija sündmuse järg on ja ükski rõngas selles ahelas iseenesest ei ole, — siis tundis ta küll oma endise kõrge unistuse võimetust, ei võinud aga siiski lootmata jätta, et õnnelik juhtumine talle kitsikuse teel appi ei tuleks. — Inimene usub vahest ka asju, mida ta isegi võimatuks peab.

Niisugune on Jaan. Tast võiks hea mõtleja saada, kui ta vähem mõtleks, luuletaja, kui ta vaim alati imesid ei luuletaks, — suurvaim või narr, kui ta juba üks neist ei olekski — see on siis, kui loodus tema iseloomus midagi nagu pooleli ei oleks jätnud, või mitte niisugune juhtunud, nagu ta praegu on.

Juhtunud? Ka maja, kus Jaan elab, on niisugune nagu juhtunud. Muidu igapidi ilus ehitus linna viimases otsas, aga nagu juhtumisekaupa on talle, ei tea, kas omaniku raha või tahtmise puudusel nagu juhtumisi puukatus peale tehtud. Inimesed, kes esimest korda seda näevad, ütlevad: Või, kuidas see maja nagu juhtumisekaupa siia saanud! Sinna kohta, kus parem aken oleks võinud olla, on uks tehtud, trepi katuse simsile on puusepp kaks lõvi tahtnud nikerdada, aga neist on, ta ei tea isegi kuidas, koerad saanud. Puusepp näeb oma viga, aga ei saa aru, kuidas see on juhtuda võinud...

Majaga sünnib väga ühte maakoht ja ümbrus. Paremal pool kenad linnamajad, pahemal pool kena rohtaia sarnane maakoht, kus üks metsatukk ja lilleline küngas teisega ilu poolest võitu jookseb; siis tuleb maja taga kõrval ilusa äkilise mäeseljandiku järel järsku mädasoo haiseva mülkaga, millest kellelegi kasu ei ole. Näitab, nagu oleks loodus siia midagi ilusat looma hakanud, aga nagu juhtumisi oma nõu pooleli jätnud.

Siia on Jaan kooliaastatest saadik elama jäänud, et siit seekord juhtumisi hea korter saada oli. Et ta ilma eesmärgita on õppinud, ta rahutus teda ühelegi kindlale ametile valmistada ei lase, siis on ta kui kõige ilusa ja liigutava sõber kirjameheks hakanud. Kuulsus on magus unistada, ehk tuleb ka õnnelik juhtumine appi üht tähtsat kirjatööd teha? Kui korda läheks ühtainust tähtsat mõtet leida? Suuri kuulsaid töösid on olemas, milledele just üksainus lehekülg tähtsuse on andnud. Kui korda läheks niisugust lehekülge kirjutada? Sinna juurde tuleb armastus oma kodumaa ja rahva hariduseks tööd teha — võib-olla esimene selge siht. Aga ikka raskemaks läheb elu, ikka suuremaks kasvab kasuta töökoorem: käsikirjad ajalehtedele jõuavad vaevalt nii palju sisse tuua, et korteri eest maksta. Mitmesugused tundmused, teadused ja tähelepanekud jätavad oma jälgi: Jaan hakkab iga asja peale ümberpöördult vaatama, ta räägib ja arvab harilikkude arvamiste vastu. Unistajast saab inimeste vihkaja.

Inimeste vihkaja ei taha ega ihalda midagi oma kaasinimestelt. Ta tahab teiste kiuste üksi seista. Üht asja ihaldab ta siiski ometi — armastust. — Ka see tundmus ei jää talle võõraks, endiste hädade suurendajaks tuleb ka see. Aastatepikkused puudustega võitlemised ja tundmused halvavad keha ja vaimu — üksi õnnelik juhtumine võib päästa. Oh et see ju rutemini tuleks!

Juba on puudus nii kaugel, et ta talvel nädalate kaupa külmas toas peab tööd tegema. Kahvatanud paletel tulevad ilusad heledad punased rattad nähtavale, keha on lõtv, tumedatest kustuvatest silmadest paistavad surmamärgid.

Jaan ootab õnnelikku juhtumist . . .

1890

Pahased naabrid

Kujutus külaelust

I

«Ma ütlen sulle, mina ei jäta!»

«Mina ka mitte!»

«Hee, kui arvad, et sinuga muidu naljatama oleksin tulnud, siis ütlen veel kord: Kuule, Enn! Kas mingu mu viimane kopikas taskust, krunt ja pood veel taga järele, aga õigus peab minule saama, kas kuuled?»

«Ja mina ütlen sinule, Jaak: Kui mu jõud otsas, müün veski, kui veski otsas, müün talu, aga kohut tahan ma käia kas või viimse päevani! Saame siis näha, kellel õigus, kellel mitte!»

«Sinu veskiloks kukub muidugi varsti ümber.»

«Sinu pood langeb muidugi varsti haamri alla.»

«Sinu tütar — ei kuule madalast.»

«Sinu pojale käib langetõbi . . .»

Jaak tahtis midagi veel kibedamat tagasi anda, kui ta hääl korraga ühe tõusnud kära läbi kuulmatuks jäi. Käredate sõnade pärast oli õues kirju kukk nõnda ära ehmatanud, et ta kisades puuriida alla põgenes, aga õnnetuseks just magaja Tuksi pähe, kes unest ärgates suure ehmatusega kilades haukuma hakkas. Temale lõi naabri suur karjakoer laisas taktis au, au! sekka ja varsti paukusid terve küla koerad ühes kooris: peenikesed piibari- ja jämedad bassihääled läbisegi. Mehed, kes pärast rehepeksu parajasti keskhommikut sõid, vaatasid aknasse, kas vast mõni saks külast läbi ei sõida; naised panid imevad lapsed kellegi teise sülle ja tõttasid tüdrukute ja poisikestega välja vaatama. Mihkli Peetri noor hobune tõmbas koplis enese köiest lahti ja jooksis trampides ja norsates läbi kapsaste ja ubade.

«Mis seal nüüd lahti on?» küsiti mitmes kohas korraga.
«Peakohtumees ja vallavanem tülitsevad, sõimavad vastamisi, teine oma, teine oma õues.»

See oli sõnum!

Oleks tülitsejad keegi teised olnud, poleks palju tähele pandud. Aga et just vallavanem ja peakohtumees need olid, tahtis imet igaüks enese silmaga näha ja kõik tõttasid vaatama. Isegi Hinnu pere sulane, kes kõik selle hommiku keskhommikuse klimbisupi ootusel kärsitu oli olnud ja perenaise väljaminekul nüüd seda tihedamalt lusikat tarvitas, isegi tema jättis söömise pooleli, kui talle meelde tuli, et peakohtumees talle maksmata jäänud pearaha pärast mullu trahvi mõistis.

Suur hulk külarahvast oli tülitsejaid pealt kuulamas. Mehed, sinised jakid seljas, piibud suus, rinnuli oma aedade peal, tüdrukud tänavas kikitades üheskoos, mõnel veeämber veega, mõnel pooleli pesemata piimanõud käes. Üks neist kuivatas praegu põllega silmi, kellele naabri perepoeg teiselt poolt kaevu vett oli visanud. Väikesed Mannid, Lekod seisid rippuvate patsidega vanemate tüdrukute vahel, sõrmeküüsi närides või särgikäisega nina pühkides, ja vaatasid sinnapoole, kust tüli tuli. Seakarjanegi küla all oli nii ennast unustanud, et tähele ei pannud, kuidas üks must orik praegu ninaga esimest kartulipesa üles lükkas...

«Mi-mis sa ütlesid?» küsis vallavanem Jaak, kuna ta viha pärast näost punaseks läks — «või mina varastavat valla raha.» Enam ei saanud ta jällegi ütelda. Perekonna asjadest halba kuulda kannatas Jaak veel ära, aga mis valla asjadesse puutus, selles ei mõistnud õiglane vali korrapidaja Jaak nalja. Seda tahtis ta veel kibedamalt tagasi anda.

«A sina mõistsid meepoti eest Lutsu Viiule õiguse!» hõikas ta nii kõvasti, et seda terve küla kuulda võis.

See oli Ennule enam kui liig. Hinge tagasi hoides näis temas üks suur otsus valmivat, millega vastast karistada.

«Kuule, Jaak! Oma kõvernina poeg hoia minu tütrest eemale! Ega ma oma tütart selletarvis ole kasvatanud, et teda sinu tühjapalja pojale sülle visata. Kuuled! Sinu poeg ei tohi mitte enam minu tütre järele vahtida, temaga kõnelda ega ise ei tea mis mõelda. Saad aru!»

«He, hee! Arvad, et sinu linalakk tütar ka mõni asi on, keda niisugune poiss kui minu Hain peaks tahtma! He, he,

oh sa rumal Enn! Niisuguseid saaks ta iga sõrme jaoks kümme tükki!»

«Aga minu tütar sinu pojale ei lähe.»

«Minu poeg aga sinu tütart ei võta.»

«Sinu poeg ei tohi enam minu tütrele kirikuteel kompvekkisid anda, ma ei salli seda!»

«Ja sinu linalakk tütar ei tohi enam meil tantsimas käia ega all koplis laulu kõõrutada, kui minu poeg enese õues midagi teeb. Seda pane tähele!»

Kust riid naabrite vahele tulnud?

Ei olnud suurem asi. Eile oli Jaagu koer Ennu sea jalga hammustanud, täna Ennu kana Jaagu seemendatud rukkipõllul käinud. Aga Jaagu ja Ennu kohta olid need asjad juba suured asjad. Nad osatasid vanu haavu.

See oli nädala paari eest, kui nad esimest korda tülisse läksid. Jaagu ja Ennu koplite piiril kasvas suur endisest ajast jäänud õunapuu. Seniajani olid mõlemad naabrid sõbralikult ta õunu maitsenud, ilma et kumbki puud ennast enesele oleks tahtnud. Nüüd olid aga ühel päeval Jaagu väike Kusti ja Ennu veel väiksem Jassi õunapuu all ühe punapõselise õuna pärast, mida igamees enesele ihkas, tuttipidi kokku läinud. Lapsed kaebasid emadele, emad heal silmapilgul isadele ja isad lubasid läbi katsuda, kelle see õunapuu õieti on. Aga pika mõtlemise järel olid mõlemad vististi ühele otsusele saanud: puu on minu oma. Ma ütlen meelega «vististi», sest päris kindel ei olnud asi mitte. Ainult sellest, kuidas kummagi pere karjaste olek üksteise vastu oli, võis arvata, mis mehed kodus mõtlesid. Nii nimelt ütles Jaagu karjane: «Õunapuu on meie oma, sest ta suurem osa juuri on meie koplis.» Ennu karjane vastas: «Seda ei ole! Õunapuu on meie, ta latv on rohkem meie kui teie pool, ja lehed, mis maha langevad, teevad üksi meie heinamaale kahju.»

Enne sõbralikkude naabrite naised ja lapsed on riius, kui kaua võisid siis mehedki vastu pidada. Mõni päev pärast laste õunalahingut mõtles Enn: Ega see Jaak ei olegi nii hea mees, kui ta näitab. Ta on üksi sellepärast mu sõber olnud, et peakohtumees olen. Vähe aega hiljem mõtles ta koguni: Jaak on see kõige pahem inimene maa peal. Jumal teab, kuidas ma — seda varemini ei märganud.

Kui sellepärast Enn Jaagust nurgeti hakkas mööda käima, arvas viimane: See on ometi imeasi, kuidas ma alles nüüd ära

näen, missugune hirmus inimene Enn on. Tal on kohe niisugune õel nägugi: näe, missugune kuri — kaval! Kui nüüd aga veel väikesed piiripahandused ette tulid, ei jõudnud naabrid enam viha varjata. Täna hommikul, kui mõlemad naabrid reheall reht peksid, kus nad vastamisi lahtistest väravatest teineteise tööd nägid, arvas Enn, et Jaak nagu pilgates tema poole oleks vaadanud, Jaak jälle, et Enn nagu just teda trotsides vardaga nõnda kõvasti lööb. Ikka tihemini sinna poole vaadates läks ikka rohkem ta süda täis. Ta sülitas pihku, viskas varda käest maha ja läks välja õue peale jahutama.

Vaevalt oli Enn seal, kui Jaak omalt poolt sedasama tegi. Ta läks toetas oma õueväravа kõrvale aia peale ja vaatas väljakutsuvalt Ennu otsa.

«Mis sa vahid seal aia peal minu õue — sina? Mis sul asja vahtida on?» küsis Enn.

«Mis sinul minu vahtimisega asja on? See on minu aed, mille peal ma vahin.»

Nende sõnadega oli sõim alanud, mida kukk ja Tuks kahekesi nii suureks tegid. Tüli lõppes sellega, et naabrid teineteist kohtusse lubasid kaevata. Peale selle lubas Jaak ka veski ehitada, et keegi enam Ennu veskile, ja Enn enesele poe asutada, et keegi enam Jaagu poodi ei läheks.

Selle mõttega heitsid naabrid täna õhtul magama, ja mõlemal oli täna kahe nädala järel esimest korda hea uni.

II

Need, kellede kohta isade ähvardus käis, said teineteisega veel vähem korda. Et Jaagu Hain ja Ennu Miina teineteisega ju vanast ajast saadik vaenlust pidasid, see oli kõigile tuttav. Mispärast, seda ei teadnud keegi, nemad ise veel kõige vähem. Kui nad koolis käisid, kaebas Hain Miina peale, et see oma rehkendusetüki raamatust teinud, Miina Haini peale, et sellel «küsimise» ajal sõrm piibliloo või katekismuse vahel seista, ehk jälle, et ta õigestkirjutuse ajal raamatu laua all lahti hoidvat. Selle eest lükkas Hain Miina koju minnes tee kõrvale lumesse, mille eest ta «Kõverninа Hain!» Miina käest palgaks sai. Kui teised selle üle naersid, kõneles Hain oma seltsimeestele, iseäranis Tooma Tõnisele, kes Miinast palju

lugu pidas, et Miina alles lappidega ja nukkudega mängivat. Nende Sauna Mann ise olla näinud. See oli aga Miinale, kes ju mineval talvel ühepäeva-käijate sekka arvatud ja tänavu kui täiskasvanud tüdruk tahtis maksta, kõige suurem teotus, mis aga ilmas võib olla, ja nüüd ei andnud ta Hainile enam teist nime kui «Jaagu kõvernina!». Hain andis jälle «Ennu linalakk» tagasi ja nii olid mõlemad teineteisele sõimunimed seadnud, millega neid terve küla nimetas.

Pärast leerimist, mis ühel aastal sündis, oli neil veelgi teineteisega jagamist, ehk nüüd küll ju mõlemad teineteisest enam eemale hoidsid. «Mõni poiss ka, see Hain,» ütles Miina teistele tüdrukutele, kui need Hainist rääkisid. Ja kui Haini sõbrad Miinat kiitsid, nagu neil Miina ikka esimeseks jutuks oli ja silmateraks, vastas Hain: «Tühja, ei ole suurem asi!» Ükskord ei tulnud Miina pruutneitsina sinna pulma, kus Hain peiupoisiks oli. Hain kannatas selle ära, jättis aga paar kuud hiljem J. küla näitemüügil Miina ilusasti istuma, kui ta kõik tüdrukud kordamööda, isegi poollombaka Oro Kadri tantsule viis. Miinale kippusid pisarad silma, aga temagi jättis tuleviku tasuda. Korra oli Hain Miinale koguni «laulu teinud», mida iseäranis õitsipoisid laulsid, et sellega kui täied mehed maksta. «Oh sa kõvernina!» nuttis Miina, tõotas mitte ilmaski enam Hainiga sõna kõnelda ega Jaagu omade poest kaupa ostma minna.

Kui aga Miina midagi uut viperust jälle Haini jaoks välja oli mõelnud, kadus pahameel ja Miina oli jälle niisama lahke kui enne.

«Kuule, Hain,» küsis Miina ühel pühapäeva-õhtul, kui kõik ümberkaudsed noored inimesed Ennu omadel mängimas olid. «Kas see tõsi on, et sa Oro Kadrit oled kosimas käinud?»

«Mina, Oro Kadrit?»

«Sina neh!»

«Seda lombakat?»

«Seda neh!»

«Seda rõugearmilist?»

«Sedasama.»

«Kelle peig Kalts-Kaarel mineval aastal Ülejõe Jüri teenistusest ära jooksis, Miina?»

«Aga kes sellegipärast sulle tulla ei tahtnud.»

Kas said nüüd? naeris Miina iseeneses.

«Aa, see on jälle üks sinu leidustest, Miina. Ega ma sind ikka ei võta.»

«Kui ma aga sulle enne tuleksin — hihi!»

Ja sellepeale tantsivad Miina ja Hain kahekesi, nagu midagi ei oleks olnud.

Sel korral, kui nende isad tülisse läksid, sai Hain poest tulles tänava kaevu kohal Miinaga kokku, ja vist oleks tänagi nende vahel midagi «kanakakkumist» olnud, kui isade poolt praegu mitte kõigile ootamata asjad nende kõrvu ei oleks kostnud.

Hain jäi sambana seisma. Praegu räägiti veskist ja poest. Hain seisis — Miina näris põllenurka. Nüüd räägiti juba valla rahast. Hain laskis nõutult kaevuposti najale. Miina kahvatas ära. Juurdetulnud külarahvas vaatas nende mõlema otsa. Korraga räägiti pojast ja tütrest: «kõvernina poeg —» — «linalakk tütar» — «ei tohi kompvekkisid anda» — «ei tohi minu poja pärast koplis kõõrutada» — «ei võta» — «ei tule» —.

Hirmus!

Hain kargas kaevu posti juurest ära ja seisis kui mees, kel korraga oma mõte tulnud, sirgelt püsti. Miina oli oma õhetava näo kätega kinni katnud.

Neile oli nüüd selgeks saanud, mis see tähendas, et nad teineteist kiusasid. Nad olid teineteisele — head!

Ja niisugusel lool pidi see neile selgeks saama! Kui nad ise teineteisele imelisi nimesid olid mõelnud, siis oli see nii veider, nii kena, nii hea olnud. Aga nüüd neid terve küla kuuldes teiste suust kuulda — oh sa paraku!

«Anna andeks, Miina, mis ma sulle teadmata paha olen teinud!» palub Hain viimaks aralt, «— ma ei tahtnud —»

Aga Miina oli ju kiljatades ära jooksnud.

III

Aasta on sest saadik mööda läinud. Ennu-Jaaku käivad kohut. Vallakohtust minnakse kihelkonna-kohtu, kihelkonnakohtust linna kohtu, linna kohtust ikka jälle linna kohtu ja ikka nõnda edasi. Ükski kohus ei mõista aga riidlejaid rahule lepitada ega nõnda mõista, kuidas mehed lepiksid: kord mõistab ta õunapuu ühele, kord teisele poole, kord ei kummalegi.

Ja naabrid ise on — teadagi vihased. Nad käivad ju kohut. Nad ei käi mitte nõnda kohut, nagu mõned Viljandimaal, kus — nõnda üteldakse — vastalised ühes vankris kohtu sõidavad, ühest topsist joovad, ühel-teisel pidudel käivad ja ainult kohtusaalis vastased on. Ei, Ennu-Jaaku on päris mõistlikul kombel vastased. Kui Ennu põrsas Jaagu kartulisse läheb, lüüakse tal jalg maha; kui Jaagu hobune Ennu orasele jookseb, tuuakse kohtumees. Jaak käib 20 versta taga veskil, et mitte Ennu veskile minna, ja Enn toob oma soolakoti ja pastlapaarid kaugelt linnast, ennem kui neid Jaagu poest ostab.

Ja Miina ja Hain? Nad hoiavad sest saadik teineteisest eemale, kui nad isade riidlemist kuulsid. Tuleb see sellest, et igaüks oma isa poole hoiab või et nad teineteisele ju küllalt kibedust on teinud ja halba ütelnud või midagi muud? Niipalju on selge, et nad eemale hoiavad.

Ükskord on nad kirikuteel kogemata kokku saanud. Hainil on nii halb, et ta Miina kõrval peab käima, ja jälle nii hea, et ta mööda ei raatsi minna. Ta tahab Miinale midagi ütelda, aga imelikul kombel ei leia ta kuidagi parajat sõna. Pika mõtlemise järel arvab ta hea kõnealguse leidnud olevat, aga seal tuleb üks nende küla mees hobusega järele ja võtab Miina peale ja viib ära. Teine kord juhtub Hain Miinaga vainul kokku, aga seal tuleb Oti karjane sinna ja Hain ei saa jälle midagi ütelda. Kolmas kord ei ole küll kedagi nägemas, aga siis ei ole Hainil julgust enam.

Hain on ju mõni aeg näost kahvatu, aga see tuleb küll sellest, et ta kevadel puumetsas jala ära on raiunud, mis mõni aeg parandamist nõudis. Miina ei võta enam ühestki küla tantsupidust osa, aga seegi võib ainult sellest tulla, et ta väike õde mullu sügisel ära suri.

Millest siis muust?

Naabritel ei tule leppimist mõttessegi. Keegi ei taha ju sellepärast lepitusega alata, et vastane võiks arvata, et teda kardetakse. Aga kahju teeb kohtukäimine, palju kahju. Palju päevi saab mõlemal pool viidetud, kodus ei ole, kes sulaste järele vaatab. Aga ka kohtuasi ei tõota kummalegi head. Mis neile viimati linnas üteldi, sellest ei räägi kumbki kellelegi sõna, aga Enn ei tule kaks korda selle järel sööma ja Jaak otsib koju tulles pahandust. Et ta aga parajasti kedagi toas ei leia, ei naist, kellega pahandada, ega ühte lastki, keda lüüa, siis peksab ta koera...

Ennu käsi hakkab halvasti käima ja Jaagu lugu ei ole mitte parem. Ükskord, kui Enn linnas kohtus viibis, on vargad ta kõige parema hobuse ära varastanud. Sulased olid õhtul talli ukse lukutamata unustanud. Jaak kuuleb naabri kahjust ja ta läheks sellele küll head trööstisõna ütlema, aga siis võiks Enn mõelda, et ta lepitust tuleb otsima. Seal tuleb Jaagul enesel raskem õnnetus: ta elumaja põleb ühel öösel ära. Jaak on rikas mees veelgi ja võib varsti uue maja üles ehitada, aga kahju on siiski suur. Enn näeb naabri õnnetust ja tal on kahju. Ta hakkab mõtlema, kas Jaak tõesti nii halb mees on. Veel mineval pühapäeval on Jaak kirikupingis nii, nii — Ennul tuleb see nüüd meelde — nagu paludes tema peale vaadanud. Juba ajab ta oma pühapäeva-kuube selga, et Jaagule minna, seal näeb ta, kuidas Jaak enese õues nii toredalt kõnnib — süda ei anna järele! Süda annaks veel, aga mis ütleksid siis teised? Ka ei ole ta ise vähem õnnetu. Ta ainukene laps, Miina, on ju kaks nädalat elu ja surma vahel palavikuga võitlemas — tema kallis Miina, keda kõik külarahvas ta mõistliku meele ja lahkuse pärast kiidab.

Sest ei ole veel küllalt, et nad muidugi õnnetud on. Rahvas räägib, et nad teineteisele vastastikku kahju tegevat. See on mõlemale raske kanda. Kui ka muidu vihased, nii nurjatuid asju ei jõua ometi kumbki kummastki uskuda. Nad on tülist väsinud ja tahaksid küll lepitust, aga keegi ei taha esimest sammu astuda.

Ühel päeval sõidab Enn linna advokaadile mune ja mett viima. Haini isa Jaak sõidab kiriku juurde.

Hain jääb koju. Hain on kahvatanud, väga kahvatanud, aga ta on ju jala ära raiunud. Täna on Hain veel rohkem kahvatanud kui muidu. Täna on ta ka sellele otsusele tulnud — haiget Miinat vaatama minna. Kui Miina sureb? . . . mõtleb Hain. Ta ei tea, mis siis . . .

Hain läheb Ennule. Hainile ütleb üks imeline tundmus, et ta Ennule peab minema.

Eestoas istub Miina ema, kortsus näoga vanaemakene, ja koob sukka. Aeg-ajalt käib ta vaatamas, kas haigel midagi tarvis on. Hain räägib siin veidi aega ja palub siis luba Miinat vaatama minna.

Haige kamber on peaaegu pime. Aknad paksude eesriietega kinni kaetud. Imeline vaikne on siin . . . Haini süda peksab, aga siiski on see peksmine nii hea.

«Hain!» hüüab keegi teda tasa.

Hain väriseb. Ta näeb enese ees hämarusesarnases valges üht voodit, üht valget kogu, üht . . . kätt.

Ta näeb, et tool voodi ees on, ja istub selle peale.

«Miina!»

Poolpimedas ei või ta näha, kas haige ta tasast hüüdu tähele on pannud. Ta kuuleb nagu tasast ohkamist.

«Miina — anna andeks, et — et — meie isad nii tülitsevad — ma kahetsen, et see nõnda on.»

Kõik vaikne, tume . . . Hain näeb, et valge käsi voodi teki peal tema poole sirutab; Hain võtab käest kinni ja vaotab õrnalt . . .

Kätt ei tõmmata mitte ära.

«Miina — anna andeks — saa terveks — ole minu!» palub Hain õrnalt. Äkki tõmmatakse käsi ära ja selle liigutuse juures tunneb Hain, et ta enese käe peale soojad pisarad langevad.

«Miina — Miina!»

Tasast nuutsumist on kuulda . . .

Hain on voodi ees. Haini pea langeb alamale . . . alamale . . .

Hain jääb kauaks . . . ei tea, kui kauaks.

— — — — — — — — — — — — — — —

Kui ema tuppa tuleb ja akna riide kõrvale lööb, siis alles ärkab Hain, kohmetab . . . tõuseb püsti ja otsib kübarat — kübar on aga käes . . .

«Äkiline valgus teeb silmad araks,» ütleb Miina ema.

Ema teab kõik, kõik . . .

Kui Hain minna tahab, tuleb talle Enn ukse peal vastu. Enn tuleb praegu linnast.

«Säh sulle! Vanad käivad kohut, noored —»

«Leppige ära, naaber, — ma palun südamest, leppige ära!»

«Või leppida — vaata ikka, vaata!» ütleb Enn, aga pahandus on enam sõnades kui hääles. «Kas tead ka, mis advokaat mulle ütles. Advokaat ütles, et meie asi tühja läheb, aga meil mõlemal hea summa kohtukulusid tuleb kanda.»

«Just sellepärast, pai naaber, leppige! Mina ja Miina armastame teineteist ja te teeksite meid õnnetuks. Mõelge oma haige lapse peale!»

Ennul löövad silmad märjaks.

«Hain, sa oled kuldaväärt poiss ja su isa on kuldaväärt mees. Võta Miina, kui surm ta üle jätab — see on ju mu ammune nõu.»

Hain läheb õnneliku meelega koju, aga ta ei lähe üksinda. Isa ja väimees lähevad väimehe isale kosja — poega kosima.

Jaak nutab... Kirikhärra on imet teinud. — Kaks suurt talukohta saavad üheks. Neljasajarublane õunapuu jääb kesk krunti.

Kui Hain, punaste tressidega must mulgi vammus seljas, oma õitsva noorikuga kiriku sõidab, ütlevad kõik, et õnnelikumat paari enam ei või ollagi kui Miina ja Hain.

1890

Muldmäe Mats

Peerg põleb ahjunurga vahel ja valgustab musta talutuba. Seinad on suitsunud, parred ja lagi paksult nõgised, aga kui väljas pakane külm plaksu lööb, on nõgi talupojale niisama armas nagu must samet suure härra toas. Vana aus paekividest kerisega eesti ahi muretseb selle eest, et toas palju nõge, aga ka palju sooja on, ja annab vanaaegsele talutoale ustava kuju. Põrand on savist tehtud, ahju ees lai paekivi, kuhu põlevate peergude söed kukuvad ja kus peerge kistakse, et mitte põrandat ei rikutaks.

Lõuka ees peeru valgel ketrab Muldmäe perenaine takku, triibuline undruk vööl; tema kõrval seisab kaheksa-aastane terane Kat't ehk Kati, kukega aabits käes, punane ristiema kingitud pael juustes, pikk valge särk seljas, ja seab a-b-d-tähti kokku. Enne kui ta a-st b-ni jõuab, vaatab ta, kuidas ahjukapi äärel suure peaga ritsik jookseb, või kuidas tulesüsi peeru otsast maha tahab näpistada, või kuidas praegu kirju kana valget kana lööb. Kesk tuba aeleb viieaastane sassis peaga Miku paljaste harukestega kaksiti luuavarre peal. Sellele on ta jalad alla ja saba taha mõelnud ja usub nüüd isegi, et see hobune olla. Kui Mikk suureks saab, tahab ta enesele niisuguse hobuse osta, kui Osman-pašal on, nagu ta mineva jõulu ajal koolmeistri seina peal näinud.

Mees, kes selili ahju küljel, jalad parte peal, on väikse Muldmäe koha peremees ise. Sellest, et Matsi silgumärss ning taarilass seinal varnas talvekorteris on, on näha, et Matsil mõisapäevad tehtud ja tal nüüd aega ja luba on ahju peal olla. Ja ahi on Matsile hea armas seltsimees, on ta nõupidamise paik, hädast aitaja ja trööstija. Kui Mats haige on, läheb ta sooja ahju peale tervist otsima; kui Mats terve on, läheb ta ahju peale kuulama, kui hea on terve olla; kui tal

leib otsas või mõisapäevad tegemata, läheb ta ahju peale mõtlema ja kaebama. On aga päevad tehtud, ihutoiduse eest muretsetud, naine-lapsed terved, läheb Mats ahju peale ja mõtleb, kui õnnelik see inimene siin ilmas on, kellel leib, silk ja soe ahjupealne ei puudu; mõtleb, kuidas neid häid asju ka taevas kätte saada, ja jorab laulu:

«Su lauas lapsed istuvad
kui õlioksad ilusad.»

Ja selle maapealse ja tulevase sooja ahjupealse peale mõeldes peab Mats ennast õigusega õnnelikuks inimeseks. Kai leiab küll, et Mats ju natukese ülearu ahjul magab, et must pullike laudas kütke ära on loiutanud, kirju talleke otsa saanud, et lund lauda nurgast sisse ajab, mida Mats ei näegi, aga selle eest on Mats suvel ja iseäranis mõisas raske töö tegija.

Kai ja Mats elavad, näete, õnnelikku elu. Aga vanaaja mõttetarkade järele peab kurjus alati headusega sõda. Vististi oli vanaõel siis, kui jumalalapsed kõigevägevama ette läksid, ka nende seas olnud, Matsi peale kadedalt kaebust tõstnud ja tema kiusamiseks luba saanud. Kõrtsi näol tuli ta maa peale tagasi maha. Enne ei olnud J. vallas kõrtsi, aga nüüd ehitati ta just Muldmäe naabrusesse. Kas teda just vaja oli, seda ei uskunud ehitaja isegi, aga miks ei või kõrtsi ehitada, kui ehitus just meelde tuleb ja raha on?

Katsu, katsu teist natukene, läheb risu viimati armsaks, et ikka see viin. Esiti läheb Mats üksi vaatama, mis teised kõrtsis teevad, võtab ka tipsukese keele peale, korralt ka rohkem. Viimati tusk, kui jälle ei saa võtta. Peale silkude, hapu kalja ja sooja ahjupealse on õnnelik-olemiseks ka suutäis viina vaja, arvab Mats. Aeg-ajalt tuleb ta ju täiel peal koju. Kai näeb, kuidas kõik asjad majas loga-laga lähevad, palub, pahandab, aga ei aita. Mats lubab parandada ja mõtleb nuttes ahju peal, kui halb inimene ta on, ja tõotab viina hoopis maha jätta — see on siis, kui ta mahajätmise mälestuseks veel enne kord on rüübanud.

«Mats, sul on ju aastarent võlgu,» ütleb härra rendimaksmise päeval.

«Pai härra, kulla härra, kannata veel mõni kuu. Pai härrakene, ma maksan ka ikka.»

«Jäta joomine maha!»

«Oh sa heldekene, mis ma siis ära ei joo? Lähen vahest ka suusoolast võtma, aga juhtub, et võtan natukene rohkem. Sestsamast teevad inimesed kisa välja, et Mats joob.»

Aasta kahe-kolme pärast on Mats jälle rendimaksul.

«Mats, sul on kahe aasta rent võlgu.»

Jälle läheb Mats norgus peaga koju, jälle tõreleb Kai, jälle lubab Mats viina igavesti maha jätta.

Aga rendimaksuga on niisamasugune lugu nagu viina mahajätmisega. Kui jälle aasta mööda, ei ole Mats mitte üksi jälle aasta rendi maksmata jätnud, vaid musta härja, pühapäevakuue ja naise suure sõle ära joonud, pealegi veel hulga võlgasid mujale teinud. Rendi maksmise päeval ta enam mõisa ei lähegi, raha tal ju ei ole. Aga seal tuleb mõisa vahimees Matsile järele ja Mats peab mõisa minema. Matsi süda on raske, ta õnnetu teab, et nüüd teda majast välja aetakse, teab ka, et Kai teda enam ahju peale ei lase minna, teab, et elust igatemoodi enam kasu ei ole. Pühalikult tõotab ta iial enam viinatilka suhu võtta, kui ta sel korral veel heaga mõisast pääseks.

«No Mats, sinul on ju kolme aasta rent ja poole sui päevad võlgu,» algab härra.

Mats veeretab kübarat käes ja vaatab maha.

«Jah, härra, aga kui härra mind veel välja ei aja, tõotan ma kõik ära maksta.»

«Sa jood kõik ära, Mats.»

«Tänasest päevast saadik ei joo ma enam tilka.»

«Soo, soo! No olgu, teeme veel kord proovi.» Nende sõnade järel läheb mõisnik ära. Natukese aja pärast tuleb ta tagasi ja viib Matsi ühte kõrvalisse saali. Mats väriseb ja kohmetab ilusat tuba nähes ja ei või taevapärast aru saada, mis temast nüüd tahetakse.

«Vaata, Mats,» räägib härra ja läheb seina sees oleva kapi juurde, «siin on 10-tuhande-rublane rahapaber ja siin pudel viina. Kui sa kaks päeva siin ära elad — kõik, mis sa soovid, toob sulle minu toapoiss — nõnda, et sa seda viina ei puutu, siis ei ole mitte üksi see 10 tuhat rubla sinu, vaid ka Muldmäe koht igaveseks ajaks. Vali, kumba soovid!»

Esimesel silmapilgul oli Mats nagu pea peale kukkunud. Lahtise suuga jäi ta kui sammas kesk tuba seisma. Siis näpistas ta oma kõrva ja kiskus juukseid, et aru saada, kas ta mitte und ei näe. Ei, ta ei näe und. Seda ära tundes viskab

Mats pehme sohva peale pikali ja naerab nii, et vesi silmist jookseb.

«Oh sa, rumal härra, vot ütle, et saksad olla targad! Minul 10 tuhat rubla raha ja Muldmäe koht päriseks — hõissa!»

Ja nagu arust segane püherdab Mats sohva peal, tõuseb üles, kõnnib tuba mööda, läheb kapile ja vaatab rahapaberit. «Nüüd olen ka mina härra. Muldmäele ehitan enesele toreda maja, nii suure saali, nagu see siin, aga igasse seina suure ahju laia ahjupealsega. Hapu taari asemel joon selget veini — kui rumal ma olin, et silku sööma ja haputaari jooma hakkasin. Nüüd läheme Kaiega Saksamaale, nagu härra käis, ja kui tagasi tuleme, lauldakse ka meile trepi ees: Jumal, oh võta sa ülemaid õnnista!»

«Kui selle õnne peale midagi rüübata —» oi, külm värin jookseb Matsil selle mõtte juures läbi ihu. «Oleks» jätab ta sellepärast mõtlemata. Jälle kõnnib Mats tuleviku õnne peale mõeldes mööda tuba.

«Kui ma õige seda viinapudelit vaataksin,» mõtleb Mats, «vaatamisest ei või ju kahju tulla. Ei, ma ei mõtle sugu selle pealegi,» teeb ta südame kõvaks ja pöörab kapile selja. «Aga seal võib ikka ise üks hea viin olla — oh kui palju, kui palju raha! — missugune see pudel õige peaks olema? — ja Muldmäe koht — terve koht — millal ma ju viimati jõin? — oh, mis selle rumala asja peale nüüd mõelda!» Ja Mats maadleb mõtetega, viimati istub ta kapist hoopis kaugele nurka.

«Rumalus, vaadata võin ma ikka!» Ta teeb kapi ukse lahti ja vaatab kaugelt — «ilus pudel, väga ilus! — Näe, kuidas viin läigib!» Mats vaatab vesise suuga kõrvale: «Ei mõtle, mitte ei mõtle! Aga ma lähen ligemale, siis jääb süda rahule, pudeli kättevõtmine ei ole ju veel joomine. Näe, missugune ilus keeruline kael sel pudelil on! — Kui meelitavalt viin sees vulksatab — kui ma teda korra nuusutaksin! — nuusutamine üksi ei tee midagi.» Matsi käed hakkavad värisema, kiusatus on suur. Ta paneb pudeli käest ja jookseb teise seina äärde.

Mats vaatab tagasi: «Ma võiksin tilga keele peale lasta, ainult keele otsa külge lasta! Ma jääksin rahule, kui teaksin, mis maitse tal on.» Ja juba on Mats pudeli juures ja sellel korgi pealt ära võtnud. Süda peksab tal kui haamriga — «ei mõtle! ei mõtle!» Aga juba voolab viin kurgust alla... Külm

higi tuleb talle otsaette. Ta tahab kisendada, viinapudelit maha visata, aga lööb käe vastu ahju äärt ära ja jalad langevad parre pealt maha...

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

«Kati, süsi aabitsa peal!» hüüab Mats ahju peal ärgates, «küll see oli aga uni!»

«Et sa täna esimest korda oma elus viina täis oled joonud, Mats,» vastab Kai. «Jumal, mis meist saab, kui sa jooma hakkad!»

«Ole mureta, naine! See oli esimene ja viimane kord, et ma viina suhu võtan!»

See ka oli esimene kord, et Mats oli viina joonud. Ta oli uut kõrtsi käinud vaatamas ja seal ilmaimeks ka kord joonud. Aga unes nähtud 10 tuhandest rublast oli tal nii tuline kahju, et ta tõesti enam teist korda viina suhu ei võtnud.

Tal oli kerge oma tõotust täita. Valla nõumeeste palve peale pani härra kõrtsi kinni, kui avalikuks tuli, missugune suur mõju viina lähedusel inimeste kohta on.

1890

Juak[2]

Kirjeldus Kodavere murdes

Kodaverel Mühäste küläl elli üks miis Juagu Juani poeg Juak. Juak õli uasta viiekümne ümber vanapoiss ja elli ühe külämehe saanal peris üksi kõhe. Keski es tiädä, mespäräss Juak naiss es õle võtnud: egä siis Mühästelgi naesserahvass õlemata ei õle, näid one egäl kõhal küll. Üväkene nüüd küll, selle Juaguga oli niske naljak lugu.

A ennegu sess naljakass luuss kõnelen, ütlen, et sii Juak ise kua üks väega kiäroline miis õli, miskess tõiss tervel Mühästel, Savi küläl egä kosski ilma piäl enäm ei õle. Suur komejant ja tembomiis ike kõhe ju lapsess suat, ae temä üsstealate koera sõnu ja laala suuss, es viisi aga ise kedägi tehä ja uit nisamate ühess tõisi. Ühed ütlid, tämä ei mõissva, tõesed, ei tasstva kedägi tehä; tõesed jälle, tä õleva loll, kõlmandad, tämä õleva õma hinge täpilisele ärä müünu. Karu Krõõt ise nähnod, ku vana irvihammas tämä ärä veenod ja viimäte Sirtso soho maha visanud, ku Juagul miile tullud «Issameie» lugeda. Selle kõsta es kõnele Juak ise kedägi, kua ei õllud Juak loll egä õskamata, mukuäne veedike laisk. Piäle selle õli Juak äkilise vihaga ja siis õll tämä nõnda õrjetu ku õrjetu kõhe ja pobisi kavva, enne ku jälle üväss sae. Ku siis keski küssi: «Juak, mes piäle sa vihane õled?» ütel tämä kurjalt: «Kas mina tiän!» Noh, sulasess tämä es kõlba, peremiis õlla ei viisinud ja elli siis kuda aga sae. Ei tiä kuda, õli tämä enesele hobese ja vankritüki nõutanud ja käis sellega Kallaste veneläsi ehk kiissu linna viämän. Hobesel es õle aga ilmangi raudu all egä ratastel rehvä piäl, mespärass kiissad ike enne hapuss läksid, ku tä linna jõus. Raha jõi ta muedugi alate ärä. Ülepiä es lähägi Juak sellepäräss linna, et kedägi tiini, tämä läks muku aga, et sii tämäle kas kogemata nõnda miile tuli, ehk et igävuse päräss ruasike liigutada. Riieteks õlid tämäl suvi ku talv lambanahast kasuk ja kübär, kedä ta palaval aal pahupidi kiänd.

Ükskõrd taht Juak, — jumal ise tiäb, kost sii mõte tälle tuli ehk messi õli — enele maja tehä. Külärahvas ütel, et ju sii vist kurja ilma tähendäb. Juak õli palgid ja õledki ju ühe külämehe karjamuale vedänud, aga sinnä nävád jäedki mädänemä. Koerad õõtsipuasikesed, kes mõjalt nalja esid suagi ku Juaguss, Juagu hobesess, Juagu majass ja Juagu äkilisess vihass, panid üks üüsi palgid ristämisi uniku, nagu maja tehässe, kulurohuss ja lepä õksuss katusse piäle ja aed siis Juagu õõtsitule jääress üles ja käsksid uude majja minnä. Oh imeke, ku Juak viha täis karas ja kõhe kivi muast võtt, a koerad puasikesed õlid kivid kuumass aanud ja valmis pannud. Juak lubas kosstomehe tuada, aga kas es viisi vai es taha, asi jäe nõndasamate. Maja jäe sellepäräss tegemätä. Vahess ihk Juak kirve teräväss, piss vüü vahele ja läks vilistämisega palke juure. A siis iss maha, mõtel ja mõtel kuni viemäte makkama jäe. Koerad külä puasikesed panid siis tämä piibu vett täis ehk kinnitid kübärä selgä kasuka külge, ja ku Juak üles tõusi ja küssi: Kas õleta miu kübäräd nähnod, siis naarid näd kõhe kas käpili. Mine ike koeri kõnelemä! Va Vidrike veike kiävaline* Jüts, kellele emä lepä koorega kõllase põhjaga püksid õli õmmelnud, ja kes ju minevä uastass suadik ku rikka mehe poeg vestigä käis, kellele rätsep pitkä emäga nõupidämise piäle ühe tasu õli tehnod, — siis Hansu va' Jot't, kellest naesed ütlid, et egä sii tüdrikid kohegi ei jätä, ku sii suuress suab. Nävád kaks õlid need piä pilgessed.

Mukuäne Juak es panegi sedä egäkõrd pahass. Ta and lassele mõestatusi, kõneli irvihambass, toristajass, tulihännäss ja mess näd kõik õlid. Ku tälle tüdrikud vasta tulid, itsitäs Juak õege naljakalt ja lask sõrmega laksu, ise ike: hihi! Ku keski küssi, Juak, mes sa naerad? naard ta: ahaa!

Niske õli Juak oma elämisega. A ükskõrd jäe Juak haigess ja naksi ärä surema. Mitte kedägi varanduss tämäl muud es õle, ku üksi pada, kellegä tämä kua vahess jumala õnnistust ja servet kiit, ku Mühäste rahvas üvä südäme päräss mihklipäeva õenaste tapmise a'al ehk nõnda annid; siis kua üks lusik ja kaasike. Juak oias pikäli lava piäl, mõtel ja mõtel: miul one

* vallatu, elav, erk. *Autori märkus.*

pada, kaasike ja lusik, miä suren ärä, — kellele miä näväd jätan? Viämate veljelassele ilmaaegu purelda ja kossto kääda. Ma lõhun näväd õege parem ärä. A vott õlid näväd lõhutud, sae Juak — tervess. Küll Juak siis kahetsas. Sellepäräss ütleb vanasõna, et ärä sa vana kaevu enne täis a'a, ku vastne valmis ei õle — tämä ütleb viil paremasski, aga vai mes miä sess tõesse kuulte hakkan ütlema.

1891

Ühe kirjaniku päevaraamatust

(Tema enese lubaga võtnud L—v)

15. oktoobril 1887.

Minust saab kirjamees. Nii kaugele, kui ma aga mäletan, on mul ikka tähtsad mõtted. Kui ma sündisin, olnud mul kolm pikka karva peas ja kange kisa suus ja eit ütelnud, need olla suure mehe märgid. Ettekuulutus oli õige. Kui ma esimese neljarealise salmi riimisin ja «Taevapasuna» toimetusele saatsin, oli ilm mu anded ära leidnud. Toimetus tegi kaks viimast rida ümber ja laul ilmus pealkirja all «Et nuta, hing!» kõigele ilmale. Ma läksin lehega teistrale ja Jüts, kes suur asjatundja, vaatas tähtsalt mulle otsa ja ültes: Kõrge mõte! Ja-jah, väga imelikud mõtted keerlevad ikka mu peas. Oleksin ma neid ju varem hakanud üles kirjutama, mul oleks ju praegu ausammas püsti. Kui väga imestan ma, kui teised kooliõppijad, need igapäevased inimesed, endid rehkenduse ja sehkendusega vaevavad, kuna minu vaim sel ajal kõrgel tähtede juures lendab. Sellepärast pühendan ennast selle kooliaasta lõpul täiesti kirjandusele. Minge mu kaelast, te igavad koolmeistrid oma ladina keelega ja algebraga — minul on tähtsad mõtted peas!

3. jaanuaril 1888.

Oh missugune õndsalik tundmus! Nüüd olen mina kirjamees. See väike rahutempel on eilsest saadik minu elukohaks üüritud. Laua peal põleb lamp, ta jumalikud valgusekiired sätendavad härrandlikus ilus, hüpates mu uuemate salmide peal, laua ees riiulil on kuulsate meeste kirjandus ja see joodab mind oma magusa vaimupiimaga. Jah, nüüd olen mina kirjamees! Alatu ilm, kas sa selle sõna tähendusest aru saad? Oh ei, siña ei tunne oma tähtsaid poegi. Sina lööd nad risti. Aga kannatust, kannatust siin ajalikus hädaorus planeetide ja pilvede all, kus inimesed nii igapäevased on. Järelsugu tunneb oma suured

vaimud, ta saab ka mind tundma. Minu «Paradiisi nupukesed», mida ju kahe aasta eest hakkasin luuletama, on varsti käsikirjas valmis ja mu näitemäng, mu tuleviku «Faust» — «Taevaliku armastuse lein põrgu vägede saatuse all ehk Vaprus viib sihile ehk Ilma peata kangelane» on jälle ühe vaatuse juurde saanud. Missugune rõõm on mul teid nähes, mu vaimu lapsed! Jah, sina ilm, ei mõista luuletaja rõõmudest midagi! Nad on taevalikud, taevalikud, taevalikud! Kui hea, et enam koolmeistrid mind segama ei saa!

9. jaanuaril.

«Paradiisi nupukesed» on ju lõpetusel. Tuleval nädalal saab käsikiri valmis. Mu raha on paraku otsas. Mis on luuletaja silmis raha?

22. jaanuaril.

Ilmad on aga ka nüüd hirmus pakased. Minu toal on niisugune rumal ahi, et see sugugi kütmata sooja ei taha anda. Puid ei ole, raha ka ei ole. Eile käisin uisutamas ja rebisin oma teise saapa. Mis sest kõigest. Näitemäng läheb tublisti edasi, «Paradiisi nupukesed» on valmis. Täna õhtul vaatan veel riimid korra läbi ja viin homme hr. Omakasu raamatukauplusele, kes käsikirju ostab. Hr. Omakasu on minu hea sõber, temast oleks häbi mööda minna. Vähemalt 100 rubla peaksin ma ikka saama. Luuletused on küll kümme korda enam väärt — nende väärtust mõõdan mina rahaga? — aga noh, olgu, raamatukauplejad on ahned kasuvõtjad.

Sellesama päeva õhtul.

Viimne riim on parandatud... Siin saadan ma sind ilma sisse, homme lahkud sa minust nagu laps isast. Sinus, mu nupukesed, on mu õnned, valud, kõrged mõtted. Missugune jumaline tundmus tuleb sellele, kes inimesesugule ühe tähtsa töö on kinkinud, aga — mis veel enam — kui magus sa oled, oh sina kirjamehelik kuulsus! Näiteks. Juba mõni päev on linnas suur põnevus, et N. N. laulud ilmumas olla. Ühekorraga on nad väljas. Seal tuleb «I s a m a a K ä s k j a l a» uuem number ja toob kriitika: Üks hiilgav täht on luuletaevas tõusnud. Hr. N. N. sügav-haledad, leinavalulised kaebav-hull-naljakad laulud on kõige paremad — nad on nii head, et enam paremaid ei või ollagi. Nad on luu eesti luust ja liha eesti lihast. Iseäranis ilusad on karikakardega ehitud kaaned, iseäranis ilus on paber, mis aga peaasi, kõige ilusamad on tähed, nimelt tähe nurgad. Ka trükimusta ei või sugugi laita. Maksab nii-

sama palju kui poolteist pudelit õlut. Väga tähelepanemisväärt raamatukene! Ajaleht «V i d e v i k», kes alati õigust ütleb, kirjutab koguni teisel, koguni teisel viisil: Jälle on üks hiilgav täht luuletaevas üles tõusnud. Hr. N. N. luuletused on liha eesti lihast ja luu eesti luust. Koguni tänuväärt kimbuke. Ajaleht «M a g u s a d U n e t u n n i d» hüüab vaimustusega: Liha eesti lihast ja luu eesti luust on see pöörane-ilus luulekimbukene, millega N. N. meie kirjandust rikastanud on. Nad on veel üks kord liha eesti lihast ja luu eesti luust. Peaks meid luuletaja varsti ka paradiisi okastega tutvustama. Sellel noorel mehel on annet, ja meie kiidaksime teda veel rohkem, kui teaksime, et me ta oma kaastööliseks saaksime. Kuuleht «M a g a - M a g a m a s», kes kriitika tegemises ikka omal jalal kõnnib, kirjutab ka sellevääriliselt: Meie peame ütlema, et see luulekimbukene liha eesti lihast ja luu eesti luust on, keda ükski ajahammas ega ajaleht ei näri. Suur pikk luuletaja elulugu tuleb nüüd tagant järele. See on mu kuulsuse algus. Kui ma nüüd Kirjalaste Seltsi lähen, tõustakse mu auks püsti ja lauldakse «ta elagu». Niisugune on kirjaniku kuulsus. Mu süda on õnne täis, aga — ah! — kõht on paraku tühi! Vaim, vaata tähtede poole! Kui hr. Omakasu ei peaks trükkima, siis lähen hr. Kiidubergi juurde.

23. jaanuaril.

Taevas ja maa, tulge appi, kas ma tõesti mitte und ei näe, kas see pea, mis mul otsas, on ikka veel minu pea! Või, või, oh, oh! Mitte üksi Omakasu ja Kiidubergi, vaid terve linna raamatukauplused ja trükikojad olen ma läbi jooksnud. Huuh — nagu oleks mulle tõrretäis külma vett kaela kallatud! Hr. Omakasu pakkus «armu pärast» kolm rubla, Kiiduberg ei võtnud — keegi juudas ka ei võtnud. Oh ilm, kui vähe tead sa kõrgeid vaimusid austada! Mis teab aga, kannatust, raamatukaupmees paleustest? Ja kuisugused need kaupmehed ise on. Mina lähen Kiidubergi juurde:

«Mis seal's teil on?» küsib hr. Kiiduberg.

«Luuletused.»

«Või jälle luuletused.»

Vanahärra silitab habet ja vaatab mind peast jaluni. Tema «jälle» ei olnud mu meele järgi.

«Näidake neid!» ütleb ta ja võtab mu raamatu.

«Hm — «Paradiisi nupukesed, iseenese südame kosutuseks luuletanud ja välja andnud Kandlela» — hm, hm, väga kena

pealkiri,» ütleb hr. Kiiduberg ja ta pilk langeb mu pea peale, nagu kardaks ta, et sealt herilased välja lendavad.

«Mis, te sooviksite seda trükki anda?»

«Ma nõuaksin ta eest 150 rubla.»

Härra Kiiduberg pidi peaaegu seliti langema.

«Noormees, teie peaksite vahest — tohtriga kõnelema, teil on nagu nii — —»

Ta näitas näpuga oma otsaette.

Niisuguse karuga ei tahtnud ma enam pikemalt rääkida, vaid läksin härra Olgeheaks juurde, keda ma küll ei tundnud, aga kes kui päris lahkus ise pidada olema. Hr. Olgeheaks võttis mind kõige lahkemalt vastu.

«Olge heaks, kallis sõber, soovisite raamatuid osta?»

«Olge heaks, soovisin müüa.»

«Käsikiri, olge heaks.»

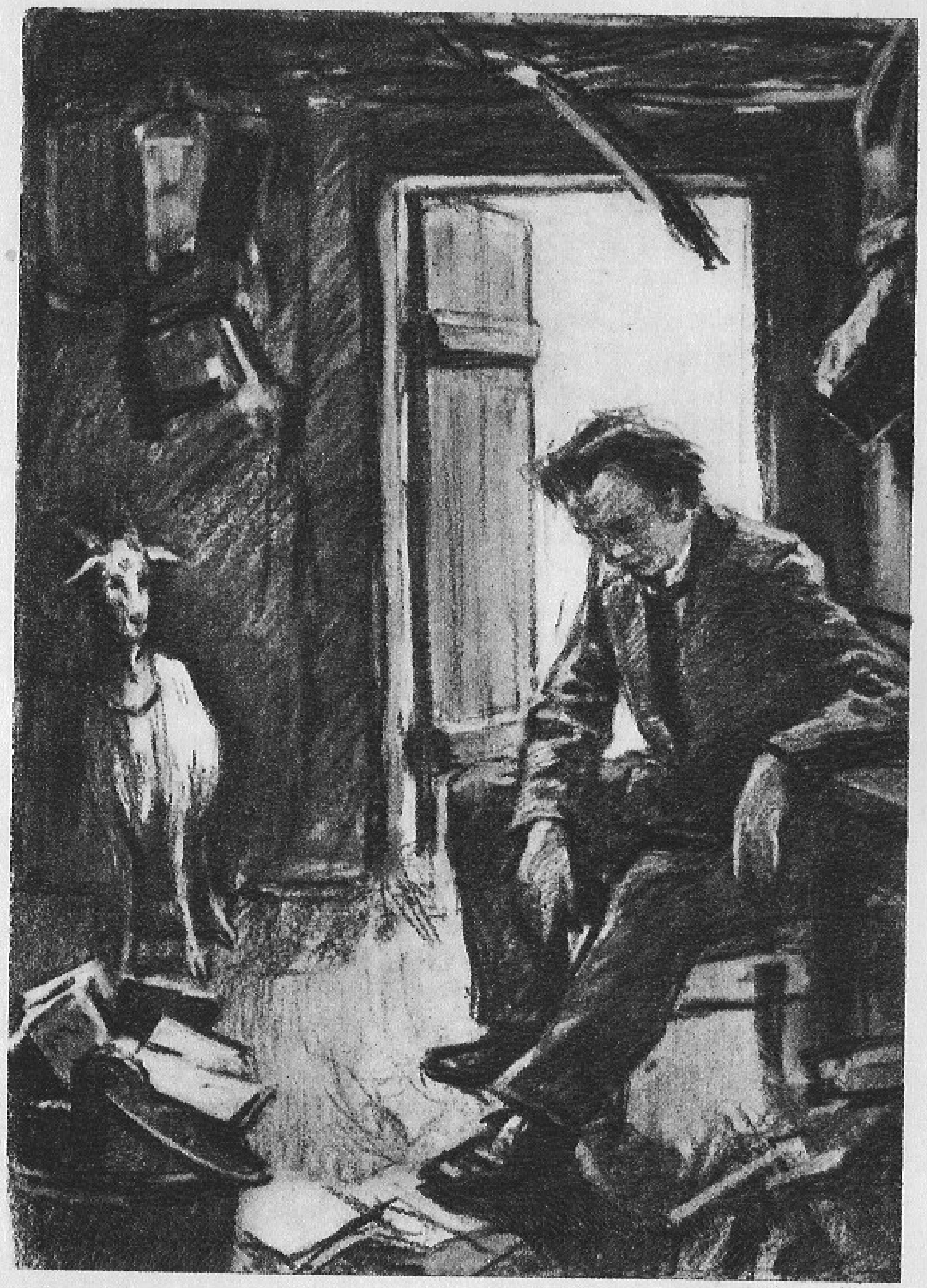
«Olge heaks, luuletused.»

«Olge heaks, sõber, kahetsen väga, et ma praegu teie käsikirja ei või tarvitada. Olge heaks, vaatke, asi on nimelt nii, olge heaks, et minu arvustaja, kelle kohus on iga minu kulul ilmunud raamatut kiita, ära on jooksnud, nimelt sellepärast, et ma ta viimase kuu palga võlgu olen, ja üht teist ei ole ma veel saanud. Näete ise, olge heaks, et seesugusel korral trükkida ei tohi, sest vaatke ise, olge heaks, kui ma vana kriitiku palka välja tahaksin maksta, siis see niisama suur oleks, olge heaks, kui teie luuletustest loodetav kasu, olge heaks. Sellepärast, olge väga, väga heaks, see teeb mind õnnetuks, aga ma ei või tarvitada.»

Peale selle käisin veel tervelt kolmes kohas, aga need raamatukauplejad olid veel rumalamad. Üks nõudis veel pealegi minu käest trükikulu, teine ütles, tal ei olla enesel arvustajat, kolmas, et ta siis ehk trükiks, kui N. N. hea arvustuse kirjutaks, aga see olla temaga pahanduses, sellepärast ei olla seda loota. Muidu olla tema ikka valmis sooja südamega eesti kirjandust edendama. Nii siis ei leia ma trükkijat. Oh sa tänamata maailm, kui vähe oskad sa suurte vaimuannetega meestest lugu pidada!

1. aprillil 1888.

Täna on esimene aprill, seda tundub sellest, et majaperemees, kingsepp, rätsep, passija ja kõigepealt mu kõht oma rehnungisid nõuavad. Kena aprillinali. Rahvas, sa ei tea, mida su paremad pojad kannatavad. Ma heidaksin meele ära, kui

mulle praegu mitte ilus nõu ei oleks tulnud. Ma lasen oma «Paradiisi nupukesed» järgukaupa ajalehtedes ilmuda, siis saab ilm mu suuri vaimuandeid näha. Ma tahaksin näha, missugused näod siis raamatukauplejad teevad, kes minust nii vähe lugu pidasid. Kannatust, kannatust!

4. aprillil 1888.

«Taevapasuna» toimetaja viskas mind oma uksest välja, kui ma teist korda sinna läksin. Enne viskas ta mind, siis mu käsikirja ja käskis mind kus k.... mu nupukestega minna. Niisugune on maailma tänu!

14. aprillil 1888.

Võlglased nõuavad võlga ja ähvardavad vangistusega. Enese pärast ei karda ma midagi, aga viimati lähevad mu kallid käsikirjad haamri alla.

16. aprillil 1888.

Ometi olen ma oma käsikirja eest kord midagi saanud. Kohus mõistis «Taevapasuna» toimetaja mulle valuraha maksma. — Nüüd võin mõni aeg läbi saada. «Unetundide» lehe laduja, kes ka ühtlasi lehte kirjutab, lubas mõne mu laulu trükki võtta. Ma ostsin talle selle eest pudeli õlut. Näitab, et mul jutustuseks ja nimelt dramaatikakunstiks suuremad anded on kui lüürikaluules. Sellepärast olgu mu püham püüd edaspidi selle põllu peale pöördud.

30. mail 1888.

Veel ikka ei saa mu töö kroonitud, veel ikka ei tunne meie kirjamehed ära, missugune pärl nende seas varjul on. Hing, looda ja kannata. Ükskord hõiskad seda rohkem.

1. juunil 1888.

Sagedasti kahetsen ma värskest rohust mööda tulles, et ma mitte härg ei ole. Mul ei ole enam pesu ega vesti, saapadki on panti pandud. Homme ähvardab mind majaperemees välja visata, kui ma kahe kuu üüri ära ei maksa. Aga just selle tõttu kirjutasin ma eile oma näitemängu kõige ilusama koha.

20. augustil.

Mis olen ma kõik vahepeal kannatanud? Eilsest saadik elan ühe juudi vanamoori kuuris. Teises seinas on ta kits kinni, teise ääres on minu kirjutuslaud ja mina. Raamatukogu on ühe lagunenud ämbri sees.

15. dets. 18...

Vahepeal olen ma suureks mõttetargaks saanud. Üks aasta võib aga hirmus palju inimest muuta; ta hakkab elu peale hoopis tõetundja silmaga vaatama. Mis on elu? Mis on tõde? Ah mis kenad küsimused, õige tõesti. Vagunitäied raamatuid on selle üle kirjutatud, asja lõpp — igal mehel isetõde. Ma tahan õige ise need suured küsimused ära seletada. Elu on häda ja viletsus, viletsus ja häda, ja igaüks, kes seda ära tunneb, on ju luuletaja ning tõde on — tõde. Ja nüüd hakkan ma uusi mõtteteaduse põhilauseid kirja panema. Aristotelese, Plato, Descartes'i, Leibnizi, Kanti, Hegeli jne. süsteemid ei kõlba õieti mitte kuhugi. Hakkame peale:

Mina mõtlen, nii mina olen. Aastasajad, kas kuulete? Mina mõtlen — nii mina olen. Kui mina mõtlen, ju siis ma ka ikka olen, ja ma tahan seda põhilauset nüüd ka täiendada ja ümber luua: Mina mõtlen, nii mina olen, see on, mina olen, sina oled, tema on, meie oleme, teie olete jne. — taevalikud valguse kiired! Oota, katsume veel. Mina mõtlen, nii mina olen. Mina olen seespool iseennast (pange tähele!), sellest selgub, et mina iseenese sees olen, väljaspool mind ei ole mind mitte. Jaa, kui ma olen, ei või parata, pean mina olema ja mõtlema sunnivad nad mind ka veel. Mina olen, see on selge, sest see selgub sellest, et mina olen. Kui ma näiteks unimütsi pähe panen — jumalapärat mitte värvimütsi —, siis on minu pea just unimütsi sees ning siis oleme meie mõlemad olemas, mina ja unimüts; mina olen seespool unimütsi ja unimüts on väljaspool mind. Ja mina mõtlen ja nii mina olen ja olen ja mõtlen ja — *ergo* — ei mõtle mitte midagi...

Ehk kui ma mõnikord midagi mõtlen, siis mõtlen ma seda, et igaüks *plebs* on, kes *alma mater*'i tiiva all ei ole «minaolen» õppinud. Üksainus halb külg aga veel on sellel ülikoolilisel kuulsusel. Nad sunnivad mõtlema. Nagu mõtlemine mõni lastemäng oleks.

Mis elu on, see on nüüd kõigile selge. Teeme ka selgeks, mis tõde on. Tõde on üks niisugune asi, mis — mis — mis tõde on. Ta on üks tõendus, üks silmanähtav ja mõistusele arusaadav tõde, üks tõestus, mis teisiti ei saa olla, — üks — üks — üks...

...Ma olin tukkuma jäänud ja oma pähe vastu laua nurka suure pommi löönud. Nii on mul vähemalt üks tõde, mida ma käega katsuda võin. Tõde on siis üks pähe löödud pomm, esiteks sellepärast, et teda käega katsuda võib, teiseks, et ta valus on. Põhilause: Tõde on see, mida käega katsuda võib ja mis valus on.

15. juuli 18...

...Vesi silmas! Tõesti, nii südamlikult ei ole ma veel naernud kui täna — õnne pärast. Midagi tähtsat on korraga äkki sündinud, mu laitus on ülekohtune. Näe ometi. Tulen väljast, ostan ajalehe «Ükstapuha» uuema numbri ja loen: «Kõik, kes iial riimida oskavad, ärgaku üles isamaalisele tööle. Tulge kainuse kiituseks laulma naablimängudega ja neebali ja tuubali pasunakestega! Tulge ja laulge kainusele, siis kaob joomine, sest Eestimaal, kus luuletusi keegi enne ei ole lugenud, löövad kainuse laulud viina kohe maha. Tulge, tulge isamaa asja heaks ja hakake peale! Valmis riimid on ise ära tuua sealt ja sealt.»

(Päevaraamatu väljaandja eratähendus: Vaene kainus!)

Hiinamaal saab iga kirjanik 300 kepihoopi jalatalla alla, kui ta tõendada julgeb, et inimene peaga mõtleb ja mitte südamega — hädakorral ka kõhuga. Paras nuhtlus niisuguse rumaluse eest. Hiina kirjatargad ja kirjatoimetajad on sellepärast kõik nii mõistlikuks harjunud, et nad südamega ja kõhuga mõtlemist päikeseselgelt usuvad ja seda jõhvipealt ilusti ette seletavad, nii näiteks Ta-Tu ülikooli peal, ja nende kallitel jalataldadel ei ole muud teha kui aina rõõmustada ja rasvasemaks minna. Ütle veel, et hiinlastel pikad patsid, aga lühike aru on. Meil vaestel surelikel ei ole kasulist kepinuhtlust karta ja tollest tulebki, et mõned õpetatud meeste kõhunägeluse (eesti keeli: teooria) õpetuse juures kahelda tohivad ja selle toimetuse au peale julgevad anda. Küll oleks siia natuke Hiinamaad tarvis!

23. sabakuul 1900.

Punktum, päevaraamatule teine lehekülg! Vahest on aeg ka enese kalli «isiku» peale tagasi vaadata. Nagu teate, jäin ma sinna kohta pooleli, kus ma juudi kitsega korterit jagasin. Ohookene, missugused kirjamehelikud rõõmud mulle sestsaadik osaks on saanud! Ühest kohast kolivad mind naised kurikatega, teisest hoovipoisid sõnnikuharkidega välja, sest loomulikult ei ole mul kui kirjanikul tarvis üüriraha maksta. Mispärast ma inimesesoole siis head teen? Minu näitemängust ei saanud midagi, «Paradiisi nupukesed» haisevad küll ajalehtedes,

aga — mitte paradiisi järele. Jajah, väga imelikult on mu käsi käinud. Ma hakkasin jutukirjanikuks, ja kuulge — õnnega! Kõik Berliini kalendrite sabad kirjutan ma eesti algupärasteks juttudeks kokku ja olen esimene «algupäraline» kirjanik Eestis. Oi, kui trehvavad on mu eesti iseloomud. Nõnda kiidab ajalehe «Ükstapuha» toimetaja; «tema ei kirjuta mitte oma mõtet. tema kangelastel on tõesti elu sees,» kirjutas ta veel viimati. Jah, nii ollakse kirjanik. Jutu «Õlenooled» sisse pistsin ma kaks tervet Paul Heyse novelli, kolm Berliini ja viis Tallinna ning kaks Peterburi kalendrit, peatüki Hoffmannist ja 60 veergu saksa romaanisid. Kus iial midagi alpi liigub, seisab ikka mu peas. Paar Tallinnamaa koolmeistrit kõrvetasin korvis jaanituleks, ühe Tartu onkli lasksin püksata raudteel üht vastasistujat prouat kosida, Tartu päevavarastega käisime Emajõel heeringapüügil ja magasime isamaa kasuks uulitsarennis ja tegime kõike, mis ainult minusugune kirjanik võib välja mõelda. Pagana elu siiski, et rätsepad ja jumal teab mis sepad rahu ei anna. Hädaga olen paadi põhjade all olnud ja siit oma novellisid ilma saatnud. Korra sõitsin ajaigavuse lahutuseks emand N-ga Balti raudtee kaudu jalutama, aga pagana isand N. sai meid kätte ja lõi mu teise jala maha. Ka ei taha ikka veel mu jutud nii palju sõpru leida kui tarvis, ehk küll ma elu ja inimesi — see on kalendrisabasid — just nii kirjutan, nagu nad on, sest viimasel ajal olen ma kõige vaenlane, mis romantiline on. Minu kangelastel on ümmargused kõhud, katkised püksid — vaat see tõmbab! Susi söögu neid eestlasi, et nad oma iseloomu-truusid töösid rohkem ei oska austada. Isegi pealkirjad nagu: Kuul silma! Pauk pauhti! Kael kapla! Üks sõrm jne. ei mõju veel küllalt. Tarvis korra ära Saksamaale joosta!

Selsamal aastasajal.

Käes, käes, uhti upsassa, käes, ja mis on käes! Oh seda rõõmu, oh seda pidu, oh seda põlve, mis nüüd tuleb! Nüüd on saladuse sõlmed käes — oh ma oinas, oh ma hobune, oh ma härg, et mul enesel seda meelde ei tulnud! Nüüd saan mina kuulsaks ja kuidas kuulsaks? Rahvameheks, isamaa meheks, esimeheks ja jumal teab veel mis meheks. Ja see kallis saladus, mis mulle kuulsuse ja rikkuse võtmeks on saanud, on üks muinasjutt, mida kogemata juhtusin lugema. Jaa, see jutt on üks võti ja veel missugune võti!

Jutt käib nii:

Vaga kannataja.

Ükskord oli üks inimene, see oli niisugune nagu muudki inimesed. Ta sõi, jõi ja mõtles nagu teised igapäevased inimesed ja tegi seda, mis igapäevased inimesed, lühidalt, ta oli ise ka igapäevane inimene. Ta elas üsna vagusi. Aga keegi igapäevane inimene ei taha just, et teda selleks peetakse, ja meie igapäevane inimene veel kõige vähem. Sõbrad, õpetas ta, et korra ka midagi uudist ütelda, see on selge eksitus, et must värv must on, must ei ole õieti mitte must, vaid selge valge. Näe narri, ütlesid kuuljad, kes seda enne on kuulnud, et must valge on. Must on ikka must ja valge on valge. Nad naersid teda ja üks neist nimetas teda totraks.

Meie igapäevane inimene sai sellest haavatud, väga haavatud. Vaadake, ütles ta, minu must on isamaalik must, sest mina olen isamaa poeg. Minu vastane teotab minu õpetust ja minu rumalust, seega teotab ta isamaad, saadab isamaa asjale kahju, on isamaa vaenlane, on äraandja, sest minu must on isamaalik nagu mu rumalus, sest... sest... vaatke...

Oh kui soe isamaalik süda temal on! ütlesid korraga kuuljad, ta on meie eestkostja, meie võitleja, ta on tõesti, tõesti suurvaim! Meie igapäevane oli nüüd kuulus, oli nüüd haavamata. Kõik, mis ta üle üteldi, lükkas ta isamaa vastaste kaela, kõik tema juures oli isamaalik, ja keda tema kiitis, oli kiidetud igavesti. Kui tal kana või muna puudus, hüüdis ta: Sõbrad, aidake, isamaa kõht on tühi. Oli ta sõbral vaat lehkavaid heeringaid seismas, kiitis ta: Sõbrad, ostke N. N. käest häid isamaa heeringaid. N. N. on tubli mees. Või jälle: Sõbrad, ta teotab isamaa kana, ta teotab isamaa heeringaid!

Nad valasid rõõmu-silmavett, ta sõbrad, ja kahetsesid vastast, kes ei uskunud, et must isamaa kasuks valge on.

Soo! Kas paremat näpunäidet mulle veel vaja on. Ma teen ennast isamaa eest kannatajaks. Mu jalg löödi maha — isamaa pärast; mu jutud laideti ära — isamaa pärast; kardavoi nõuab üüriraha — isamaa pärast; mind veetakse rätsepa võlarehnungi pärast kohtusse — isamaa pärast; ma joon ennast täis — isamaa pärast; ma kirjutan algupäraseid kalendrisabasid — isamaa pärast; mu jutud on täis alpisid ja kergatseid — isamaa pärast — elagu isamaa pärast!

. . . nis, 15. okt. 1905.

Minu uus juhtmõte on vilja kandnud. Minu tööd ujutavad eesti kirjandust, kõik välismaa uulitsa-novellid rändavad eesti halli vammusesse ja mul on ju hulk järeleahvijaid noori kirjanikke. Mina olen ühe uue ajapööraku eesti kauniskirjandusse toonud ja ühe kirjanduse osa isaks saanud, mille nimi on s o p a n d.

*

Oh sina, oh sina inimesesugu! Kui sa teaksid, kui kurjad kiusatused ühele süütule päevaraamatu avaldajale siin patuses ilmas võivad tulla, sinu süda läheks haledaks kui inglite sugul. Pealegi kui avaldatav päevaraamat ühe teise oma on. Teine kord mina niisugust tööd enam oma peale ei võta. Päevaraamatu avaldaja vaene jäägu kõikide viletsate ja osavate kirjanduseküttide märklauaks, kelledest esimesed mõistagi palju kurjemad on kui viimased; nad teevad ainult sääse piste piina ega too mitte surma, mis igale ausale sõjamehele soovitavam on kui sääsenokaline torkamine. Ühele olid päevaraamatu järgud liig pikad, teisele liig lühikesed, üks soovis, et asjadega mitte nii avalikult ümber ei käidaks, teine pahandas, et miks «Taevapasuna», «Unetundide» ja «Maga-Magamas» toimetuste aadressid üles pole antud. Head sõbrad andsid nõu niisugustele sõnadele lehe ääre peale iseäralikud seletused juurde lisada. Ka ei tegevat sugugi kahju, kui suurte tähtsate kirjanikkude nimesid jutu jooksul ette tulla; need näidata, et päevaraamatu avaldaja ise ka ju midagi lugenud on, ja mis muud kõik veel. Teised targutavad: ma pole sedagi teatanud, mis juudi kitsest on saanud, kuhu Kandlela raamatuämber on jäänud, ja mis peaasi, mis puust see ämber oli, kust metsast ja millal see toodud, kes olnud ämbri tegija, mis ta nimi, kelle poeg ja mis nägu ta olnud; kas raamatud oina või hobuse naha sisse köidetud ja muid niisuguseid tähtsaid asju. Need seletused olla anderikka kirjaniku juures ikka ülemad asjad. Panna mina seda tähele. Kolmandad ei jõua koguni andeks anda, miks päevaraamat nii hirmus harva ilmub, sest, ütlevad nad, ega ta mõni ajaleht ei ole, et tal õigus on nädalate kaupa seista. Neljandad arvavad aga koguni, et ta ju otsaski olla; mis sealt siis enam võida tulla. Teised aga, igapidi terasemad kui kõik esimesed, kolmandad ja neljandad kokku, tõendavad nipsakalt, päevaraamatu avaldaja mõttemagasin olla nii pisike, et ta sealt ennegi raasukesi ja neidki hulga ootamise järel nähtavale võida tuua.

Aga oh ilm, oh inimesed! Kõik need viperused ja alandamised olid alles suurema tuleva hoobi eelkäijad. Kuulge ometi — kadunud sõber ise ei olnud päevaraamatuga rahul. Taevas teab, mispärast. Miks läinud mina — nii — nii erakondlikuks tema raamatu toimetamise juures. Armas aeg küll, inimene on inimene. Kes sellel ajal mitte ahjul maganud pole, mil väikesed Jassid-Jussid koolionkli juures käisid, see teab, kui palju vaimusid ja võimusid õhus ja põhus, vees ja maas elab ja vaest inimest rahule ei jäta. Kord lähevad nad küll harjasloomade, aga teinekord inimese enese sisse, ja välja neid enam ei saa. Võib ju olla, et Beeltsebub, kui «Bub» kunagi, mu sulepea sisse, tindi sisse, sule otsa sisse läks ja seal «figuriiris»? Kust tuleb see, et mina, oma sõbra endine austaja, jah e n d i n e austaja, tema v a s t u olla astunud, nagu ta kaebab. Kulla sõber, ehk on sinul enesel kõige rohkem süüdi? Sinu kehatul vaimul on see harilik vaimude viis, et ta ühel silmapilgul New Yorgis, teisel Pekingis, ühel silmapilgul põrmusel maapinnal, teisel üleval õhus aeleb, ja minu surelikud jalad ei jõua nii kiiresti järele. Ühest kohast jääb tükk välja, teise kohta tuleb juurde. Sinu «isikuga» ei taha ega tahtnud ma midagi tegemist teha, ainult su v a i m u g a, ja minu süü ei ole, kui su vaim endistele keha teedele varju heidab, et nagu sa ise seal päris isikuna viibiksid. Ja jälle ka mitte su vaimuga, sest su vaatekoht ei oleks halb, kui — kui tita mängud ja hilplemised sealt kaoksid, aga sinu vaimu poisikeseliku osaga, kes, nagu näha, oma mehisema poole käest midagi ei ole õppinud. Kõigest sellest ei näe mu sõber põrmugi tähele panevat — minul üksi olla süüdi. Mina, kes nüüd ei teadnud, kuhu pead panna, võisin niisuguse paugu peale ainult veel laulda: Juba käes on viimsed ajad jne. Aga ka ühe päevaraamatu avaldajagi vastu on saatus armuline. Kui juba viimne kannatus katkemisel, saan sõbra käest järgmise kirja: «Armas või aus päevaraamatu avaldaja või mis sa oled. Mis olnud, ei või enam muuta. Kiusatakse, torgitakse, näpistatakse mind nõnda, et nahk juba liig hell on. Oh sa tänamata kuri ilm, kes sa oma suuri vaimusid veel ikka ära ei tunne! Vaga kannataja abinõu on ka mokas. Ei muud kui jätan patuse ilmaga jumalaga ja pašol teise ilma. Üks julge vaimujalgne hüpak, ja juba on mõni planeet mu elukoht — nutke siis, tänamatud! Sealt tahan ma siis oma päevaraamatut edasi avaldada. Oota siis, mil järg tuleb.»

Et lugeja ise siit ära näeb, miks päevaraamatu järg nii kaua

viibis, ei ole mul neile midagi seletust enam vaja teha, kes arvasid, et ta lõppenud on. Mina ise ootasin järge kõige rohkem. Juba arvasin ma, et mu sõbra vaim teise ilma teekonnal «halva tee» peale võis sattuda; ehk on ka siin kõrtsisid ja muid hüvi asju olemas. Korraga tuli mulle kopsakas käsikiri, mis lootust annab, et päevaraamat edaspidi korralikumalt ilmub. Siin ta on:

«Ühe teise ilma kodaniku kepijoonistused planeet Marsi peal ehk väga imelikud nähtused maa peal nägemata asjadest.»

Kolmatkümmend, pealkiri on küll natuke pikk, aga mina ei tohi muuta, nagu nägite. Seega on siis mu sõber Marsi peal kodupaika leidnud, ja kui tema nähtused tõesti imelikud on — seda parem. «Kirjad põrgust» on juba eesti keeles ilmunud, ja kui meile nüüd reisikirjad — kui ka just mitte otseteed taevast, siis vähemalt Marsi pealt — tulevad, on kõik hea. Ega ju minul sellega midagi tegemist ole, mis need marslased seal norivad või teevad, mitte sugugi. «Oleviku» lugejaid ka vist seal ei ela, et ausad sõjatähelased vihastada võiksid. Kõik ilus ja tasane, kiri muudkui alaku. Ma ei tohiks õiguse pärast ka mitte eratähendusi teha, aga pealkirja kohta vähemalt on see ikka lubatud. Seega lahkun ma lugejast ja päevaraamat algab jälle peale:

Planeet Marss, hotell Hommikumaa,
21. skp. 18...

Oh, oh, oh inimesed! (Täh.: Natuke liiasti ohkamisi, aga ehk on nende pool see mood! Tähendused on küll keelatud, aga meie päevil lisatakse isegi telegrammidele «ohoh!» ja «nonoh!» juurde.) Kui te teaksite, mis siin kõik näha on või kuidas ma veel siia sain? Hähäh (juba naergi lahti!), küll oli see kena! Mina ja mõned teised, kes minuga ühel ajal seda ilma jumalaga jätsid, ei võinud, mõistagi, mitte raudteega teise saada. Usaldasime sellepärast endid ühe puuduliku õhulaeva saatuse hooleks ja tee teise ilma algas. Ka siin on oma jaamad. Tusa jaam on esimene, milleni kõik hästi läks, aga siit kuni Kannatuse katkemise jaamani läks ju sandisti. Kuni Paukjaamani saime õhulaevaga, siis ei olnud seda kõikuvat korvi enam tarviski, vaid meie tõusime kui eetrijaokesed kergelt üles ja võtsime tee varmalt ligemasse teise ilma, see on Marsi peale.

— — — — — — — — — — — — — — — —

«Kes teie olete?» küsisime meie imeliste elukate käest, kui ühel hommikul halja muru peal ärkasime. Imelikud karvased

pool-inimese, pool-koera moodi elukad olid meie ümber kogunenud ja näitasid esimeste käppadega meie peale. Mõned olid koguni sabalised, aga mitte kõik. «Kes teie olete?» kordasime uuesti küsimust. — «Hu-hu-hu-hu!» vastasid nad. — «Mis te ütlete?» — «Hu-hu-hu!» Tohoo kamerunlased! Pagan teie hu-hu siis tähendab? Aga sabalised näitasid minu peale, nuusutasid mind, jooksid eemale, tulid kartlikult lähemale, nuuskisid jälle ja raputasid oma karvaseid lakkasid. Lähemal seisjad hakkasid kangesti aevastama. Pagan võtku, ega ma ometi ninatubakat maa pealt kaasa pole võtnud. Otsin taskud läbi, ei midagi. Ma tõendan seda neile kõigis Euroopa keeltes, aga ei, sabalised põgenevad ära, nagu kardaksid nad, et ma nende sabad ajalehte panen. Nüüd hulkusime mitmed Marsi külad läbi, aga ikka seesama lugu. Minu seltsilised leidsid viimaks ühe Marss-kadaka perekonnas vastuvõtmist, aga mind nuusutati igal pool nii kartlikult, et igaüks mu eest põgenes. Igavene juut Marsi peal, mõtlesin mina. Ja seda teevad need neetud marslaste koonud. Seitsmel seebil pesin ma ennast ja tuulutasin riideid, et mõnest marslastele kardetavast maapealsest haisust lahti saada. Viimaks jõudsin suurde linna. Ka Marsi peal on linnasid. No väga kena! mõtlesin ma. Linn oli pealegi väga tore, tornid väga kõrged, ja mis veel kõige imelikum, seisid päris ilma tugedeta üleval. Suured saksad kõik väga sabalised, mõnel on see ülearu liige seda, mõnel toda karva, mõnel pikk, mõnel lühike, mõnel koguni pikem kui terve keha. Ühe kui teisega katsun juttu, aga paraku — koon hakkab liikuma ja minu eest põgenetakse kui tule eest ja katsutakse aga sabasid varjata. Hädas vaatan ma ümber, kas üht habemeajaja töötuba näeksin, kus ma enesele ka saba taha laseksin seada, et need pärdikud mind enam ei kardaks. Loen ühe klaasukse pealt: «Habeme mahavõtmine liikumise seaduse teel!» Pagana pihta, see kõlab peaaegu eesti keele moodi, viimati ei ole siinsed kirjanikud ja ajakirjanikud rahva keelt veel niikaugele ära rikkunud, et temast aru ei võiks saada, nagu see kurja maakera peal on sündinud, mõtlen ma ja astun sisse saba tellima ja habet ajama. — Kõige imelikum asi, mis mulle silma torkab, on see, et habemeajaja, inimese moodi loom, mind sugugi ei karda, ei ka nuusutagi. Tema koon on palju lühem ja saba ei ole olemaski.

«Mis teie soovide järelduse järje tagajärg on, mu härra?» küsib ta — taevakene, kaunis eesti keele moodi kõlavas keeles.

«Tahan habet lasta ajada.»
«Ah habet maha võtta, noa ja käe, see on raua ja käe abinõude liikumise seaduse teel?»
«Jah, sellel teel,» vastan mina ruttu.
«Tavalikult kõik habe maha võtta?» küsis marslane.
«T a v a l i k u l t kõik,» vastan mina ja imestan isegi, kuidas ma selle maa keele nii ruttu selgeks saan.
Vagune kartlik loomakene on varsti mu lõua paljaks teinud ja minul väriseb ihu tulevase sabaristimise pärast.
«Mis veel soovisite, mu härra?» küsib karvavõtja.
«Tahan ka üht saba tellida.»
«Saba?!»
«Saba neh.»
«Saba tõesti?!»
«Nojah, siinpool on ju see mood.»
«Vabandage, mu härra,» vastab kunstnik häbelikult, «m i n a o l e n e r a p o o l e t u!»
«Kas siis saba mõni erakonna märk on?»
«Mu härra, kust teie olete?»
Ütlesin, et ma otseteed Saksamaalt tulen.
«Nojah, teie maakeralased arvate, saba on saba. Saba on meie juures kõik, või ei midagi. Mina olen erapooletu ja seega ei sabakunstnik ega sabakondlane.»
«Aga mulle on saba iga hinna eest tarvis, mis siin, nagu näha, passi asemel on.»
«Minge ülemarsilisse sabavalmistamise magasini. See on seal ja seal.»
Pärgel teid küll — siunasin ma, pidin aga ometi nende kallist linnast läbi ratsutama, kuni toreda sajakordse lossi ees seisma jäin, mille väraval laua peal oli lugeda: «Ülemarsiline sabavabrik».
«Teie soovimine, härra?» küsis üks vastutulija sabasaks.
«Tahan saba tellida.»
«Silmapilk, olge heaks, istuge!»
Ja nende sõnadega on tal põll ees, abilised jooksevad kääridega, kammidega ja taevas teab millega kõik talle appi.
«Missugust saba härrad soovivad?»
«Missugust?»
Pidin ütlema: Kas see ükskõik ei ole, aga õnneks tuli mu eksitus õigel ajal meelde ja ma küsisin:
«Missugused teil on?»

Sabaline vaatas nagu kahevahel olles või tunnistades minu peale (nii nagu ei oleks minu juures kõik korras), ütles aga siis:
«Meie kaupluses on, nagu ise teate, kõiksugu sabad, mis terve Marsi peal kantakse, kuidas neid ise tunnete (mu hambad lõgisesid), nagu: seisuse järele pikad, parajad ja lühikesed sabad, värvi järele vanameelsed, vabameelsed, parasvanameelsed ja parasvabameelsed sabad, raasike vanameelsed ja raasike vabameelsed sabad, isamaalised sabad, erapooletuse sabad, kahepaikse sabad, mida kord järel, kord põues kantakse. Ehk olete vahest kirjanik? Nende tarvis on meil algupärased ja järeleaimamise sabad jne. Missugusega võin teid teenida?»
«Hädaabi saba!» vastasin ma, et aga ühte nimetada. Higi jooksis otsaeest.
Aga kohe toodi üks saba nähtavale.
«Teie sabakandmise lubatäht?»
«Pärgel võtku, kas ka siin lubatähte tarvis on?»
«Mu — mu härra, — kes te olete, — mis te käite, — mis te otsite, — kas, — kus?»
Hing kippus sabaseadjal kinni jääma.
«Ja kas siis teil ei olegi lubatähte?»
«Ei.»
«Siduge, mässige!...»
Kes teab, mis oleks sündinud, aga õnneks võisin ma seletada, et maa pealt tulen ja nende sabaloogikas täitsa kahjuta võõras olen. See aitas. Minu küsimuse peale, mis siis nende kõikide mulle etteveeritud sabade tähendus on, kästi mind seda ülemarsilisest konversatsioonileksikonist ehk teaduste raamatust järele vaadata.
«Kust raamatupoest ma leksikoni saan?»
Marslane vahtis pärani silmil mulle otsa.
«Leksikoni ühisus elab Viu-Vau uulitsas nr. 500.»
«Sõnaraamat elab — teie tahtsite ütelda, sõnaraamatut saab osta —,» kogelesin ma hirmuga.
«Osta? Teie tahate inimesi osta?»
«Vabandage, mina ütlesin sõnaraamatut osta või vaadata.»
«Aga mu härra, kes meist peast hull on, teie või mina? Teie sõidate sõnaraamatu ühisusse sisse ja küsite, mis tarvis.»
«Halastage, mina sõita raamatusse sisse...»
Siin lõi marslane enesele otsaette ja saladuse sõlm nähti tal käes olevat.

«Teie, maakeralased, olete meist tuhat aastat taga, nagu näen. Tuhande aasta eest ju pandi Marsi peal surnud sõnaraamat Kolikambri muuseumi luku taha ja elav teaduste ning tulevaste asjade nägija sõnaraamat ehk «Kõnekoda» seati joonde. Üks mees on A, teine B, kolmas C jne., see tähendab, üks on need asjad kätte õppinud, mis **a** all, teine, mis **b** all jne. ette tulevad, kuni terve sõnastik läbi. Need annavad igale küsijale suusõnalised ja suupärased kostused. See ülemarsiline sõnastik ei ole muud midagi kui meie ülemarsilise ajalehe kõnekoda ja ülemarsiline kõnekoda ei ole jälle muud midagi kui meie ülemarsilise ajalehe toimetus ise. Meie juures ei trüki enam keegi ajalehte, igamees astub toimetusse, kuhu kõik Marsi ja maakera, tähtede ja planeetide pealt telegrammid tulevad, ja kuuleb siin, mis süda soovib. T o i m e t u s p e a b k õ i k t e a d m a, tema on k õ i k t e a d j a.»

Mina kihutan voorimehega, kelle ilus sorusaba pukilt alla ripub, ülemarsilisse kõnekotta.

Siin on kui elu mesipuus. Elavad kirjatähed jooksevad välguna üksteisest läbi kümnetele küsijatele kostuseid andma. Kõnekoja ja ajalehe juhataja istub keskel pukis, närib oma isamaaliku saba otsa ja hüüab «tähti» ja «lehekülgi» ette.

Üks vana emakene astub sisse.

«Minu kirju põrsa kõht on haige. Mis rohi on hea?»

«Täht **p**, vaata p õ r s a s , astu ette!» hüüab juhataja.

Inimene, paberkübara peale trükitud: «**p**, vaata p õ r s a s!» astub ette.

«Kundsel-pandsel palsam hea rohi põrsa kõhule. Kui ei aita, ära tappa!»

Küsimine vastatud.

«Millal tuleb talv ja esimene lumi?» küsib üks voorimees kõnekotta astudes. Täht **t**, sõna t a l v astub ette ja kostab: «Kahe nädala pärast.»

«Missugune on kõige parem linn?» — «Kes on kõige suurem kirjanik maailmas?» — «Palju juuksekarvu on igal inimesel peas?» — «Kes tegi esimese pajupilli?» — «Kas tuleval suvel rukkid kasvavad, mis päeval nad valmis saavad?» . . . Nii ja teisiti sumisesid küsimised läbisegi ja kõik said ruttu õiged kostused.

Mina küsin, mis tähendab nende sabaregister üleüldse ja üksikud sabad iseäranis, ja saan järgmise seletuse:

«Kaua, kaua aja eest laastas meie isamaad õnnetu kodusõda.

Rahvas ärkas, küsimine tõusis, kas saba paremal või pahemal pool rõngas kanda. Ühed olid pahempoolse, teised parempoolse rõnga poolt. Suur teadusemeeste komisjon võttis asja uurimisele, töö vältas kakskümmend aastat, siis anti pika äraakalumise järel otsus pahempoolse rõnga heaks. Ja selle nõus olid iseäranis pikasabalised. Need elasid Pikksaba kindluses ja sundisid ka paras- ja lühike-sabalisi rõngast pahemal pool kandma ja kasvatasid oma sabasid ikka pikemaks. Parassabalised ei jõudnud isamaa alandamist enam kauemini kanda, sõjatuleke lõi põlema ja saja-aastase heitlemise järel löödi otsuselahing: Pikksaba kindlus tehti maatasa, kodanikkude sabad raiuti parajaks ja rõngas painutati paremale poole. Muudkui parassabalised ehitasid Pikksaba kindluse jälle üles ja kasvatasid oma sabad nüüd veel pikemaks, kui need enne nõndanimetatud pikksabadel olid olnud. Jälle tõusis uus sabasõda ja nüüd jäi pahempoolne rõngas võitjaks. Nii vaheldas sõjaõnn parem- ja pahempoolsete kahjuks-kasuks sinna-tänna, igaüks kiitis oma saba, riiul ei olnud lõppu, kuni viimati saba rõngas kandmine, olgu kus pool tahes, surmanuhtlusega ära keelati.

Praegused erakonnad:

V a b a - j a v a n a m e e l n e e r a k o n d. Nende erakondade sünnitajaks oli see, et nad selle üle vaidlema läksid, kas heeringat peast peab hakkama sööma või sabast. Mõlemad pooled on praegugi ühekangused, võit ette nägemata. Esimesed kannavad kollast, viimased rohelist saba.

I s a m a a s a b a ehk erakond. Seesama, mis vabameelne sabagi, see on, nemad hoiavad heeringa peast peale algajate poole, on aga igapidi tulisemad ja jooksevad peaga — peast ei ole siin palju lugu, kui saba aga hea on — kas või müürist läbi. Sabavärv tumepunane.

A l g u p ä r a n e saba. Väga uhke, praegusel ajal igasugu hilpudega ja helvetega ehitud, iga päev isevärvi. Selle erakonna tundemärk on, et ta kõiksugu rumalusi ja alpusi teeb, nõnda ütelda — algupärast rumalust ehk sellenimelist jutukirjandust, millel ka tõesti algust ega pära ei ole ja seega tõesti algupärane on.

J ä r e l e a i m a m i s e saba, ilma mingi värvita. See on algupärase erakonna poolvend, sest need aimavad ikka järele, kui nad teiste kirjatöösid võtavad ja oma nime alla aimavad.

«J a» j a «n i n g» e r a k o n d. Praegu väga perekad ja vaenulised erakonnad. Esimesed kannavad pikka rohelist, teised

halli saba. Riidlevad selle üle, kas «ja» või «ning» õigem on kirjutada. Jaalased on «ja», ninglased «ning» poolt.

E r a p o o l e t u d. Ilma sabata, mida nad üksi põues kannavad. Neil on ükskõik, kas «ja» või «ning» kirjutatakse, mida nad ka mõlemaid tarvitavad. Ilma suurema tähtsuseta.

K a h e p a i k s e d. Käivad vahel sabaga, vahel sabata; elavad kuival maal ja vees. Kord on nad vaba-, kord vanameelsete, kord jaa-, kord ninglaste poolt. Ilma mingisuguse tähtsuseta.»

Nii elav sõnaraamat. Tänu! Mina valisin pikema jututa isamaa saba, mille tarvis kohe luba anti.

Päikese peal, 32. skp.
18...

Võtku neid ja nende isamaalisi ja muid sabasid! Ära tahtsid mind austusega lämmatada, niipea kui jala nende sekka pistsin. Mina ei tea, mis head ma neile tegin, ega nad isegi, mis eest nad mind austasid, aga kätel mind kanti, nagu oleks mu saba magneedist. Muudkui pea pööras tuul, kui nägid, et minust mingit sabapoliitika meest ei saanud. Meelepahaga sõitsin raudteega päikese peale — Marsi pealt läheb raudteeharu sinna — varjule. Ühtlasi tahtsin siit ka tähtsaid mõtteid kaasa võtta — tühjast ilmaruumist olla neid ikka leida, tõendavad laulikud.

Hotell Hommikumaa.
18...

Tagasi! Aga mõtted, mis ma sain, on kuldaväärt. Mina heidan algupärase saba ordu liikmeks, see on igapidi mu loomu kohasem. Maa peal olin selles asjas ju päris kuulsus ise, mind tunti kui tuttavat algupäraldajat igal pool. Homme on jaa- ja ninglaste koosolek, seda lähen ma vaatama.

Esimeses tuhinas ei osanud ma marslastest täit lugu pidada, aga nemad on tõesti meist tuhat aastat ees. Iseäranis õitsemas on kirjandus ja kunstid. Nii näiteks ei ole keegi kirjanik Marsi peal nii jõuetu ja kombevastane, et ta teise käest oma töö üle hakkab arvustust ootama. Astud üle koera, astu üle saba ka, ütleb Marsi kirjanik ja kirjutab ise oma töö üle kriitika. Millal meie maakera kirjanikud nii kaugele jõuaksid? Ainult pudel õlut, või kaks, või kolm, või terve korv maksab iga uus toode. Kuulsused on siin kõik, sest marslased oskavad kiita. Kui keegi kuidagi tuttav on, siis üteldakse: Meie kuulus see ja see, ja kui

keegi ju terves kihelkonnas tuntud, siis üteldakse: Meie ilmakuulus see ja see. Vaadake, maapealsed vennaksed, nii on asi algupärane, nii kaugele peaksime ka ükskord jõudma! Mind kiidavad nad püstijalu.

Hotell Hommikumaa.
Päev hiljem.

Koosolek oli väga tähtjas. Hr. esimees astus kõnetooli. «Austud pikad, keskmised ja parassabad! Nüüd ükskord saab meie asi võidule ja «ja» kirjutamine kindlaks. Ninglased on laimajad, valetajad, kõlvatud ega tea midagi. Meie teadusemeeste komisjon on nüüd «ja» ja «ning» üle uurimistöö lõpetanud ja näitavad kolme väga tähtsa põhjusega, et «ja» pool eluõigus on. Need põhjused, mis pimedalegi silma paistavad, on järgmised:

1) «Ja» on õ i g e m kui «ning»; 2) «ja» on n i m e l t õigem kui «ning» ja 3) «ja» on nimelt ja i g a p i d i õigem kui «ning».

«Õigus, esimees elagu!» hüüdsin mina ja minu järel terve koosolek, ja võit oli meie.

1891

Kuulus mees

Nad olid kõik tema vastu; kõik, nii palju kui neid oli.

Tema töödel, üteldi, ei olevat tuuma, tema elul eesmärki, tema kirjades puududa mõte, tema sõna olla tühine. Kirjutas ta täis tuld ja vaimustust oma suguvendade heaks, siis üteldi, ta otsib omakasu; astus ta teraval sõnal õige asja eest ette, kõneldi, ta tahab kuulsaks saada; tegi ta vaestele head, pandi pahaks, et ta inimeste südameid varastab; kinkis ta kirikule midagi, pahandati, et ta jumala ees tahab kiidelda, — lühidalt, kõik, mis ta tegi, laideti ära, teda nimetati kiusakamaks, auahnemaks, rumalamaks inimeseks. Vaata narri, istub öödpäevad toas. Või jälle: Vaata ihnust, käib katkise kuuega uulitsal!

Nad olid ju kõik tema vastu; kõik, nii palju kui neid oli.

Ta suri.

Nad hakkasid rääkima, kuidas ta hea inimene olnud ja ei kellelegi kurja teinud; kuidas ta isamaad palavalt südames kandnud, kui sütitav ta sõna, kui tuumakad ta kirjad, kuidas ta hädalistele abimees, vaestele isa, kogudusele truu liige olnud. Tema headusi tõsteti taevani, tema vead, isegi tema suured vead leidsid vaimustatud kaitsjaid. Vaata, ta ei pidanud riiete uhkusest lugu, või jälle: Vaata, ta elas kodu oma kõrgetele eesmärkidele. Nad ehitasid uhke surnurongi, tuhanded tulid teda saatma, kõned kõlasid, pisarad voolasid, ausammas kerkis hauale ja selle juures kiskusid nad üksteist tuttipidi — igaüks tahtis kadunu kiitusega teisest üle käia.

Isamaa pojad, ütlesid nad, meie seisame täna ühe kuulsa suguvenna haua juures, kellest meie kõik ta eluaeg suurt lugu pidasime ja ta töösid austasime, mis igavesti elama jäävad. Isamaa pojad, leinake oma kadunud kuulust suguvenda!

Nad kiitsid kõik teda. Kõik, niipalju kui neid oli...

1891

Jänese kiri jänestele

Ja teie, jänesed, kes teie elate metsas ja põllul, teil tuleb sügisesel ajal üht iseäranis tähtsat asja südamesse panna. Kui teie kuulete, et üteldakse: «Hurdad, minge sinna!» ning teie hüppate sinna ja tänna, et oma kallist jäneselist elu hoida, mis ometi mitte midagi ei maksa, siis ärge olge nii vähe viisakad, et te hüppate, kuhu aga saab. Teie ärge tehke midagi, mis ühele haritud jänesele ei sünni, teie peate nimelt teadma, kuhu teie hüppate. Mitte kapsaaeda, mitte laotatud linasse, mitte hernepõllule, mitte orasele! Teil on hea, lõbus joosta, sellepärast ei pane teie tähele, kelle maa peale teie tormate, aga kust võib vaene ratsamees selle peale mõelda, kes rõõmu pärast poolsurnud on! Sedasama teie ei pea meeles. Mõelge ise, kui vaene hobusel on mädä rukkipõllu peal joosta! Mõelge ise, kuidas nad sinna sisse vaovad ja üksi vaevaga jälle välja rabelevad! Mõelge ise, kas ei või vaene hobune kapsaaias peenarde ja kapsapeade vahel oma jalgu ära murda ja veel, mõelge ise, jahimees seljast koguni maha kukkuda! Mis ütlevad vaeste tallipoiste sõrmed rikutud ja poriseid jahiriistu pestes? Nii kalgi südamega võite teie veel 19. aastasajal olla! Ja rumalad ka veel. Talupojale ei ole ükski asi nii armas, kui see, et ta suurt jahiseltsi oma rukkiorastel näeb, ja seda õnne lubate neile jumalamuidu ega nõua selle eest nende käest mitte maksugi! Kes seda enne on kuulnud?

Või miks te üleüldse jooksetegi ka? Kes teile andis luba joosta? Kui te seda lusti pärast teete, on iseasi, aga kui te sellega oma elu tahate hoida, siis on see jäneslik rumalus. Iseenesest mõista, kuulide pärast võiksite te küll magusasti magama heita, kui ratsanikke näete, aga need koerapoisid, need hurdad paraku, need hobused, küll kümned, küll sajad, rääkimata jalarahvast, need kõik tulevad teid tabama, ahingutega ja õnglasoontega, pidu, lusti ja tralliga. Ning teie peate talupoja

välja selle au vääriliseks, et sinna lustil kepsu lööma lähete ja näitama, kuidas te ennast kinni lasete võtta. Ptüi, rumalust!

Siiski ei või üksikute jäneste pärast ka mitte tervet jäneslat hukka mõista. Üksikute patud ei ole veel terve rahva patud. See, mis epistliks asja on andnud, seda on teie Peipsi-äärsed kõrvakandjad suguvennad teinud. Nemad olid nädala kahe eest nii valju südamega, et terve jahimasti talumeeste laotatud lina sisse, hernesse ja rukkiorase põldudele viisid. Ja kuidas sa ratsutad nüüd hernes või mäda põllu peal? Iga hea jänes saab aru, et see raske, puha võimatu on. Kuidas peavad vaesed inimesed meid niisugustest kohtadest kätte saama? Ka sealsed inimesed ei või seda õieti, ehk nad küll meile meie lugupidamise pärast sinnagi järele tulid, mis igas kohas ammu enam mitte ei sünni. Teie näete sellest, et peipsilased teistest palju paremad on, nii et nad ka oraseväljalgi meie vastu oma lugupidamist avaldavad, meid armastavad, — seda rohkem peate teie, Peipsi suguvennad, — inimeste vaeva peale mõtlema ja neile lahkesti vastu tulema. Ka see ei sünni, nagu ma mineva aasta kuulsin, et teie talvel mitme peremehe noored õunaaiad seal sootuks ära olete närinud. Kui sealsed inimesed teid paraku mitte praeks ei taha, mis meid kõiki kurvastab ja meie magusale lihale häbi teeb, siis ärge selle südametäie pärast ka mitte nende õunapuid koorige, mis nad meie tarvis on istutanud.

Seda soovib kõigile austatud kõrvakandjatele südamest

Suguvend Leto.

1892

Vari

Lugu lähemast minevikust

I

Põllukene, mis sa põed?

Meie seisame saare peal. Mitte just saare peal, sest vett ei ole ümberringi ja Peipsi on veel kaugel, metsa taga hoopis, aga siiski saare peal. See saar on ainult mõnisada sammu pikk, looga-sarnane liivaseljandik soo sees. Soos ei kasva midagi, liivikul, puhta valge liiva sees vast õieti mitte midagi. Keegi ei ole ka iial nõudnud, et siin midagi kasvaks — siin? Mis siin kasvab, kasvab iseenesest: mõni pihutäis kanarbikku seal, kust kohalt liiviku selja äärest soo hakkab, mõni igav üksik rohukõrrekene, mis oma seltsimehe järele hüüab, ja saare ühes otsas jändrik mänd. See on jumal teab kuidas siia saanud, ja tal näib nagu eneselgi kahju, et ta siin on. Eemal soo sees näeme tillukesi imelisi kaski ja mändisid, kes aga salgamata pöidlajämedustel juurtel oma küpset vanadust näitavad, et mõni mitte ei arvaks, et nad poisikesed on, ei, vaid vanakesed, kes aastasadade pikkusel küllalt ju on näinud ja sedavõrd lugupidamist nõuavad. Seal, vindunud juurikul, on see kõik küllalt selgesti kirjutatud.

Ja nagu oleks sellest rikkusest juba sellele kohale üleliigagi, kaovad needki äbarikud viimaks ära. Punakas, roostekarva turvas läheb madalamaks, et pudrusarnast raba sünnitada, kus virtsanäoline vesi suve läbi vahel seisab. See on just kesk sood, selle koha peal, mis liiviku seljandikust ja talurahva põllumaast ühevõrra-kaugel on. Nõnda läheb ta nagu rõngas ümber saare, ainult üks koht on puuhagudega ja kividega nõnda ära täidetud, et siit hobusega üle saab. Sui ajal ei kanna soo kõik kohad mitte inimest, nimelt seal, kus virtsane vesi ja pudrurabe turvas on. Mõni kõrrejämedune pajukene või männikasv on kõik, mis viletsate sookaela põõsakeste vahel silm näeb. Näitab, nagu

oleks loodus siin oma ehitustööd koguni seisma tahtnud panna, aga et enesele mitte auku sisse jätta, on ta kõik ülejäänud kõlbmata tükid siia kokku visanud, mida keegi omaks ei tahtnud võtta. Ta on nõnda ütelda ülejäänud tükk ja praegugi ei ole tal päris teatavat peremeest. Talupoeg teda ei taha, pealegi vaene Nurmeküla talupoeg, ja mõis ei tea temaga ka õieti midagi peale hakata. Üheks asjaks kõlbab ta siiski. Seda tunnistavad mitmesugused hobuste, loomade, koerte ja kasside luud, mis siin maas pleegivad. Kui üks neist loomadest otsa saab, olgu haiguse, elutüdimuse või noole läbi, on nende kehasid väga sünnis siia visata. Seda teevad ümberkaudsed talupojad. Muidugi ei ole see selle paiga kohta lugupidamist suurendanud ja mõni karske Nurmeküla naine ei lähe siit mitte hea meelega mööda või läbi. Vähemalt sülitab ta kolm korda, enne kui temasse sisse astub, ja viga sest ei ole, kui ta seda välja saades veel kord teeb.

Soo järel algavad talumeeste viljapõllud. Harvad, vikati jälilt ülejäänud poolikud viljakõrred, rohumättad, võsuga kasvanud kiviahervarred põllu sees ja poolkinni vajunud kraavikesed tunnistavad, et põllud või nende omanikud ka soo lähiduses põevad. Eemal küll, — ja seal, kus tume kuusemets mühab ja ühes kohas nagu kübar mäe kühma otsas kaugele paistab — seal küll on tugev põllumaa, aga see on mõisa jagu ja ka Kõrgepalu küla meeste kohti on seal. Siin aga, siin on sellest küllalt, kui soo ääred kaeru kannavad ja heal aastal viis seemet annavad. Siin ei ole loodus midagi andnud, ei ilu ega sigidust, vaid ainult liiva ja raba. Ja ilust ei oleks siin keegi küll ka mitte lugugi pidanud. Mis siis ilmaasjata raisata . . .

Ja ometi ei ole see soo, mille sisse raiped ja muud ülejäänud asjad visatakse, mitte ilma eluta, mitte tühi. Tema keskel, kõvera looga sarnase saarekese peal, liivikul, on — linn! K u k u l i n n. Linn! tõesti linn. Ei kuskil, ei rahva suus ega kirjas, kui Kukulinna üleüldse ka kirja pannakse, ei ole tal teist nime. Ta ei ole suurem kui üksteistkümmend hütti, üksteistkümmend sauna. Kõik ühesugused, ühesuurused. Üksi esimesel on vastu lõunat laud-, vastu põhja puukatus; teisel katust polegi, kolmas on upakil, neljandal või viiendal jälle kas seina nurk lagunemisel või maja ise küllakil jne. Midagi kurvemat, igavamat ei või enam mõelda, kui need saunad oma lapitud katuste ja viltu seintega ja nende ukse-esised oma kurva tühjusega, kui sealt kõle sügisetuul vingudes üle puhub ja liiva

sinna-tänna keerutab — kuni narudega kaetud aknaauguni, kuni paljaks, varatuks jäänud roovikulattideni. Tühi, tühi — huu, huu! laulab tuul, nagu hakkaks temalgi siin igav, ja ruttab üle soo kaela kuusemetsa, kus koguni mõnus on mühistada. Siin, see on lõuna pool küljes, kuhupoole on ka saunade aknaduksed, on liiviku looga rõnga seespool linna kaevud — veesopikesed, mõnel koguni rakkedki ning kook peal, see on teivas pika raudnaelaga. Natuke ülemal, looga kõveral turjal, juba selgel liivikul, seisab ilmatu suur kõrge kivi, mille üks nurk õige pikk on. See on kaunisti hobuse pea nägu ja vanast köietükist on talle päitsed tehtud, mis tunnistab, et siin ka lapsi on. Mõnigi sohu visatud saapapea, kausitükk, vikatikand kõlbab nii mõnusasti mänguasjaks ja neid näikse kivi ligidal küllalt.

See on kõigele vallale kuulus linn — Kukulinn.

Kukulinn — mispärast? Mine küsi! Linnas eneses ega ka terves vallas ei teata seda, mispärast just Kukulinn ja mitte mõni muu linn. Küsid sa seda ühe käest, siis jääb ta sulle otsa vahtima, nagu tunnistama, kas ta õieti kuulis, ja mõtleb küll iseeneses: Jumalukene, kui veidralt see küsib! Olgu nüüd kuidas on, Kukulinn on Kukulinn, olgu et nimepanijal just see sõna käepärast oli, olgu et juhtumisi mõni teda nõnda nimetas või et paremat meelde ei tulnud. Linna saamine ise ei ole aga sugugi teadmata asi. Vallas, mõisas ja mõisa ümber oli vaeseid inimesi, kes kellegi päralt ega kellegi teenistuses ei olnud ega ka kedagi teenida ei võinud: olgu et üks ühe käega, teine ühe jalaga, kolmas poolpime või muud oli. See nüüd oli hea küll, et nad kellegi teenistuses ei olnud, sest keegi neid ka sinna ei tahtnudki. Kellelgi, ei mõisal ega ka vallal, ei olnud nendega just mitte midagi tegemist. Muidugi, nemad arvasid enesel mõisaga või ka vallaga tegemist olevat — kerjasid ja manusid leiba. Mis sa teed ära, inimene on inimene. Aja ta kord ära, ta tuleb jälle tagasi, — ta elab. Seal tuli mõisas ühel heal tunnil kas opmanile, aidamehele, kutsarile, toa- või tarepoisile mõnus mõte: Paneme need leivamanujad ja kõrvase himustajad Soku soo liivikule! Soo ei ole kellegi päralt, nemad ei ole kellegi päralt, ja sedaviisi saavad nad üksteise päralt. Kuidas mõeldud, nõnda tehtud. Mõis kinkis ehitusmaterjaliks vana heinaküüni, metsast palgiotsukesed, mis mujale ei kõlvanud, valla rahvas ehitas üles ja nõnda sündis Kukulinn, kus inimesed elavad, kes kellegi päralt ei ole ja linn ise ka praegu õieti kellegi päralt ei ole.

Uue linna korterid olid ju enne ära jaotatud, kui linn ise katuse alla sai. Siin oli lesk ema kolme, seal nelja väeti lapsega, kellele kodanikuõigused anti; siin peast ogaraks läinud külakarjane, seal vana, kakskümmend viis aastat teeninud, nüüd ju vanaks jäänud soldat, ja seal Käe-Madli, kes ka enese õigusi ei lase käest võtta. Mitmest üksikust vaesest tehti kokku üks perekond. Talurahvas, kui neil loomalaut väike, panevad mõnikord soku, oina ja kuldi ühte aeda — mis sa teed ära, kui ruumi ei ole. Mõisa käest sai iga vaene kaks kolmandikku rukkeid, kaks naela rasva ja kohtumehe käest kolm rubla raha, mille eest aga kohtumehele 20 kopika eest viina tuli osta. Muidu võis järgmisel aastal armuraha kaduda.

Linna- ja vallarahva vastastikune seis ei olnud sugugi nii lihtne, et seda ühe-kahe sõnaga ära saaks ütelda. Talupoegadele, kellel kibe mõisaorjus seljas, kuhu ka veel kiltri kepp pidi sündima — ja kuuekümne aasta eest sündisid sinna mõlemad — oli see suureks troostiks, et nendest veel üks selts inimesi alamad olid. Kukulinna rahvas aga, kelle eest mõis ise hoolt kandnud, arvasid, et nemad sugugi nii väga talupoegade torgata ja torkida ei ole. Ja kui arvamised kahele poole kalduvad, sünnib arvajatega enestega sedasama. Taplesid Kukulinna ja Nurmeküla poisike vastastikku, siis oli kindel, et Kukulinna poiss protsessi kaotas, kui seletajaks tulija kolmas Nurmekülast või Kõrgepalult, võitis, kui Kukulinnast oli. Ametlik peks langes siis paraku selle osaks, kelle vastaserakonnast riiu seletaja oli. — Oli ju ka veel muidki asju — sina aeg, või inimesed kuskil inglid on! Püüdsid suureks saanud ja teenistusesse läinud Kukulinna tütred talutütardega ühehästi riides käia, siis oli see andeksandmatu süü. Korra oli koguni ühe Kukulinna poisikese jalas saapaid nähtud, kuna talulastel neid veel kellelgi polnud. Saapad olid küll ristiisa kingitus, kes Tartus kive raius, aga kes seda nägi või uskus? Tuli vaene aasta ja läksid Kukulinna lapsed, kotid kaenlas, alla külasse kerjama, siis ei jäetud küll ka saapapoisikestki ilma, aga saabastest kõneldi enne ikka.

Kes ei tee nalja — kui nali tuleb? Üks rahvas, olgu ta kõige sulaslikumas ikkes, ei kaota oma rahva laadi, oma tervet rahvanalja, oma himu pilgata, oma soovi enese ja teise veel alama vahel vahet teha. Kukulinn ja ta elanikud olid nalja märklauad, üks tükk juba sellepärast, et tal nii tore nimi oli. Räägiti linna lossidest, uulitsatest, «vurledest», alevi ja süda-

linna rahvast. Linnas oligi ka midagi, mida terves vallas mitte: käekatsujad, roosi ehk elitingi sõnade mõistjad, kupulaskjad, nikastuse-arstijad ja jala lahasse panijad. Linna arstid olid otsitud, aga muidugi ainult üksi sel korral, kui häda majas oli. Kukulinna ei tulnud muidu keegi, aga kui karjaseid, teopoisse tarvis oli, läks esimene tee Kukulinna. Sedasama tehti, kui rukkid pudenema kippusid. Siis saadi siit pool-muidu päilisi. Muidu oli Kukulinn — noh, Kukulinn. «Kust sa oled?» küsiti kerjaja poisikese käest, kellest aga juba küll teati, kust ta oli. «Kukulinnast.» «Mis linnasaksad teevad?» — Kui aga «Tõmmu» külasse tuli, oi, siis oli lastel pidu! Tõmmu oli Jütsi-Jaani naise rumal poeg, ilmatu suur kolak, kõvera ninaga poiss. Talle oli mõisa koerapoiss suure karvase kübara kinkinud, mis ta ise kolme aasta eest kutsari käest saanud, ja sellega oli Tõmmu kui prints kunagi. Arvati, et Tõmmu ei ollagi ka väga rumal, vaid vigurimees. «Tõmmu, mine nüüd ikka sinna nukka,» kõnelesid talle naised, kui Tõmmu just selle kõige tähtsama koha peale, lõuka ette, aset võttis. «Oh ära ikka muretse, mul on hea siingi,» vastas Tõmmu. Kui teda mõnikord pere hulka sööma kutsuti, see on, kui ta just söögi ajal tuli, sõi ta enamasti üksi liha, kui seda oli. «Tõmmu, võta ikka suppi ka!» — «Oh, ma olen lihagagi rahul,» vastab alandlik Tõmmu. Ükskord olid lapsed ta kübarasse emakassi pesa teinud. Tõmmu pistis kassi kotti ja viis ära, jättis aga edaspidi kübara enese kõrvale. Nüüd aga lubasid emad, kui lapsed nuttu maha ei jätnud, lapsi Tõmmu kotti panna, ja see aitas igakord.

Kukulinnast ei tahtnud keegi hea meelega olla. Küll oli Kuuse peremees ise Kukulinnas üles kasvanud, aitas hea meelega vaeseid, kui võis, aga seda ta ei tahtnud kuulda, isegi siis mitte, kui ta laupäeva õhtul saunast tuli ja valge särk seljas oli. Kubjas ütles kord kohtumehele, kelle talu Nurme külas vastu Kukulinna esimene oli, õieti üksi väljal seisis, ta olla Kukulinna alevist. Kohtumees oli kupjaga selle eest kaks aastat vihane ega leppinud enne, kui kubjas poole kruusi viina ostis. Kukulinn oli ja jäi kohaks, millest keegi lugu ei pidanud, mis millalgi suuremaks ei kasvanud, sest et igaüks sealt põgenes, kui jõud vähegi kandis, mis aga millalgi väiksemaks ei jäänud, sest et ikka jälle armetuid leiti, kellele varju vaja — ühe sõnaga, ta oli Kukulinn, üksi iseenese sarnane Kukulinn.

2

Sool — sabata silk,
vaestelaste või.
Rahvasõna.

Oktoobrikuu on lõpul. Taevas on paksus lumepilves ja vinge põhjatuul puhub Peipsi poolt. Sooloikusid, mida sügisevihmad suuremaks paisutanud, katab jää, kaikad ja kivid seal peal tunnistavad, et ta juba lapsi kannab, kes siin ju oma tralli on ajanud.

Kurikas käes, seisab vanaldane naisterahvas esimese Kukulinna hüti ligidal sooloigu ääres, madal pesupingike ees, mille peal ta üht riidetükki ümber keerab ja talle tublisti pihta annab. Ta ei hooli kõledast tuulest, millest käed ja nägu õhetavad, pilvis taevast, kust paksu lund maha hakkab tulema. Üks hoop teise järele sajab triibulise riidetüki selga. Ise vaatab ta korrati hoolitsedes sauna poole, nagu oleks seal üks armas asi, mis selle riidetükiga ühenduses on, sest lähem pilk, sauna pealt ära pöördes, on riide jaoks. Ometi sunnib kange tuul teda korraks sirgu ajama ja külmast kangeks jäänud käsi puhuma ja riideid, mis põlvini märjad, tuule vastu kaitseks kõvemini ihu ümber tõmbama. Hästi ei taha see küll korda minna, selleks on nad liiga narused, käed liiga kanged. Jalas on porised lapid, ühes king, teises saapapea otsas. Viimane on nii katkenud, et punased varbaotsad välja paistavad. Viimaks ometi on ta tööga valmis ja rahul olles vaatab ta ümber, kuhu pesu kuivama panna. Sauna seina ääres on kaks teivast, üks otsapidi palgi lõhe vahele löödud, teine maa sees püsti, ja mõlemate otsad on ristamisi õlesidemega kokku seotud. See on ju ennegi pesunööri või lati aset täitnud ja sinnapoole pööras naine nüüdki sammud. Ta laotas riide laiali, vaatas korra katusele, kas sinna mõni kivi tuulehoideks vaja ei ole, ja puhub käsi. Ise on ta selle juures krabe ja kärmas ja pikkade mustade kulmukarvade alt vaatavad kaks elavat musta silma, kord pilvedesse, kust ikka rohkem lund hakkab tulema, kord Nurme küla poole, kas seal inimesi liikvel on. Tuul tõmbab ta räti peast lahti, aga sest ei ole viga. «Uhujuuh!» hüüab ta rätist kinni rabades nagu mõnele teisele inimesele, «sel ei ole ka enam aru raasugi!» Sellega ühtlasi muutub ta kärme tüse keha nagu tugevamaks, et millelegi vastu panna. Rohkesti krimpsunud lahke nägu läheb ühtlasi murelisemaks. «Näe, sealt on ometi tuul katuse lahti kangutanud!»

Tükk kanarbikku ja paar kivi katavad tehtud augu. Nüüd viimaks on aeg sauna sisse minna.

Suits tuleb ukse peal vastu. Naine kummardas ja vaatas tunnistades tagumisse nurka, kus midagi voodi või lava sarnast suitsenud seina äärest vastu kumab.

Saunal on üksainus aken, väike kui silm, vastu lõunat. Aga sellel on haruldasel korral klaasid ees, mida tervest Kukulinnast enam ei leita. Üks ruut on küll ju katki, ennegi kolm veel olemas, aga klaasitükid, näe, on seina vahel, ootavad aga aega, mil neid kokku seada ja tagasi saadakse panna. Puuduva ruudu asemele on vana lauluraamatu laudne kaas pandud, mille nahk küll ju nii hapraks läinud, et kaas ära tulnud. Akna all põrandal seisavad kaks puupinki, esimene küll söögilaua, teine istepingi tarvis. Akna vastu ukse kõrval on ahi, mille lõukal praegu ühe potisarnase asja all tuli põleb ja suitsu ajab. Ahju kõrval must suitsunud vokk, tema kohal ahjukapis paar värtnat, lõngakera, kannikas leiba, tohust soolatops, paar lusikat kulbi suuruses, tõrvane peahari ja ühe kaanega lauluraamat, mis teise aknale klaasiks on pidanud andma. Voki taga seinas ripub meesterahva kampsun, ühe luunööbiga ja kahe puupabulaga. Näha on aga, et kampsunil enam peremeest ei ole, sest ta on tagasi lõngakeraks hakanud saama. See ripub ta kohal all maas ja pooleli harutatud käisest jookseb lõng alla kerasse — seda mööda rändab kampsun viimati küll kõigeni kera kõhtu. Kesk tuba on üks kolmejalgne järg külili maas.

«Ema, süüa tahan.»

Hääl tuleb nurgast, mis toas kõige pimedam on. Aegamööda harjub silm ka siit asju nägema: pikad õled ühe lava peal, mis teivastest ja laudadest kokku raamitud. Teivaste, või kuidas tuleb ütelda, sängisammaste otsas on paar pooleli nõelumata sukki. Kesk õlgi lava peal mustab midagi — õige! ühe lapse pea, mis naiste undruku seest nagu kupp välja paistab. Aga ainult pea. Aga selles peas on midagi, mis, ei tea ütelda, kas võõrastama või imestama paneb, mis nagu oma koha peal ei oleks ja siiski jälle nagu on. See on, et see lapse pea peab olema, ja kogu järgi, mis undruku sees varjul, võib see laps ainult viie, palju kui kuue aastane olla. Pea ise aga oleks nagu kahekümne — nagu kuuekümne aastane. Aru ei või saada, kumba suurema õigusega. Nägu on nõnda tõsine, nõnda tumerahuline, lahja ja tüse ühtlasi, suu nõnda kiusakas-

tõsiselt kinni, lõug nii tugev kont nagu kuuekümne-aastasel. Ots aga, enam paled, on nõnda pleekinud, et kenal kombel kahekümne-aastane välja tuleb. Nüüd aga ütlevad ses näos midagi, et siin ei kuuekümne- ega kahekümne-aastane, vaid laps meie ees on. Need on silmad. Kaks süsimusta silma. Need ei ole sugugi selle tuima näo päralt — nad on uus mõistatus selles imelises peas. Nad otsivad rahutult midagi taga, mis siin toas ei või ollagi, — nad otsivad midagi kuskilt kaugelt, mis hoopis tagapool siinseid seinu võiks olla ja mida nõnda, nagu ta on, ei taha näha saadagi... Süsimustad juuksed on sassis, üksi otsaeest on nad märja käega siledaks tõmmatud.

«Ema, kas saab ju süüa?»

Nüüd alles on eide silmad ära näinud, et kõik vana viisi korras on. Tunnistuseks lööb ta käe korraks undruku kupu külge, mille üks äär veidi kõrgem on. Kui aga ühe kana kõkõk! siit vastu kuuldub, jääb ta rahule. See on haige jalaga kana; laps ei ole mitte üksinda kupu sees. Kana jala on Kupu-Kaie poeg eile katki visanud, see suur poisi-võrukael! Villule seltsiks, kes praegu paraku ilma särgita on, sest et see alles parsil kuivab, on ema ta sängi pannud. Kupu-Kai ei näe just heameelega, et Käe-Madli, Villu ema, ühe osa tema leivast ära võtab. Tema oskas niisamuti kätt katsuda, või veel paremini kui Madli.

«Ema, kas saab juba süüa?»

«Oota ometigi, mustlane. Ma lähen enne külasse. Kuuse Peetri naine, jumal andku talle tervit, lubas kampsuli eest pütitäie haput piima. Hea piim. Kuuse omadel on ikka hea piim. Näe, pudru ongi ju valmis. Panen õige veel kaane alla hauduma, kuni tagasi tulen. Küll siis sööme. Ära sa kuku, Villu. Ära kana jalale haiget tee!»

Emakene, nähes, et suits välja läinud, lükkas ukse kinni ja läks soost üle külasse.

Ära kanale haiget tee, oli ema ütelnud. Mispärast haiget teha? Oli ta ometi tema saatuse osaline, see haige jalaga kana, maja ainus rikkus. Kana ei saa välja, Villu ka ei saa välja. Kana jalg on haige, tema jalad — ah! on nii terved, tahaksid hea meelega loigu peal liugu lasta, kus praegu Kupu-Kaie pojad tantsivad, kepiga jää sisse löövad ja — ah! nii rõõmsasti huikavad: uhtii! Kuidas nad lendavad, ühest äärest teise — siuhh! Villul ei ole särki — kuub on, aga see on

alles pooleli paikamata. Ja Villu aastane südamesoov — saapad — ah! Kui tal saapad oleksid! Niisugused, nagu kohtumehe pojal, kes mullu isaga siin käis, kui vaestemajasid üle vaadati. Tal olid saapad jalas. Kui ilusad kollased! Ja alt, mis ilusad pruunid, tõkatiga nii kenasti ära määritud — ah! Või ikka missugused punased paelad äärtel, puudikud otsas! Sestsaadik ei ole mitte ühte päeva läinud, mil ta mitte saabaste peale ei oleks mõelnud. Korra on ta unes näinud, et tal just niisugused saapad jalas olid, aga ta ärkas enne üles, kui ta nendega jää peale sai minna...

Väike kahvatanud mees kummardab ettepoole ja vaatab aknast läbi loigu poole, kuhu ikka rohkem külalapsi koguneb. Ta vaatab, kuni väsib, mõtleb ja mõtleb...

Kuule! Mis see isevärki tume mühin on, mis kostab nagu määratu linnuparvede tiibade sahin? Aga palju tõelisem, sügavam — ah, nii armas, nii igatsust äratav! See on, mida kahvatu lapse silmad enne väljast otsisid, see on — Peipsi kohisemine! See on, mis vaese lapse palged kahvatuks kohab — seda, ah! tahaks ta kord ligidalt näha! Ah — ei või! Paks läbitungimata mets varjab järve ta silma eest ära. Ta ei teagi, mis asi järv on: ema ütleb, metsa taga on suur vesi ja see võib nii imelikult kohada. Tõesti peab ta suur, vägev asi olema, see suur vesi. Kui Villu silm vahel pisarail märg on, kui tal särki ei ole, et loigu peale minna, mõtleb ta selle kohina peale ja veel enam pisaraid tuleb silma. Aga selle järele läheb süda nii kergeks ja Villu naeratab koguni... Siis on nii imeline-hea, ja kui päev soe, nagu suvel, istub Villem suure kivi otsas, ajab hobust ja huikab, et mets vastu kajab... See järv, see järv, kui seda kord näeks?...

Ükskord ometi on ta seda — vististi näinud. Seal kaugel — kaugel — jah, seal! Villu ei tea enam isegi, kui kaugel, aga kaugel pidi see olema, kuhu ta kord ära eksis. Hirmunult ronib Villu mäekühma otsa. See kuuskedega sinav mäekühmas seal, ema ütleb, olla Palupera Kuusemägi. Laps vaatab ümber selge sinise laotuse sisse ja seal — just seal, kust ime-kohin tuleb, paistab puude vahelt midagi sinist — nii selge kui looja silm! Kuidas ta sätendab, läigib!... Suuremaks ja suuremaks lähevad lapse silmad. Ta vahib ja vahib ega mõista imele seletust anda... vahib...

Teisel hommikul leiab ta enese tumedast sauna nurgast, lavalt õlgedelt. Õlg valutab kangesti ja teine käsi on kriime

täis ja sinine. Ema ütles pärast, ta saadud hundi käest veel kätte. — — — — — — — — — — — — — —

«Villu, tule nüüd sööma!»

Villu on tukkuma jäänud ja mitte kuulnud, kuidas ema koju tuli, piimapüti lauale pani, pudrukausi koldelt kõrvale tõi, siis pardalt kuivaks saanud särgi võttis ja sellega ta aseme ette astus, kus ta nüüd praegu teda äratab.

«Villu!»

«Hunt — sinine — järv — varjab — mets — mets — kas mets ikka veel varjab?» sonib unine Villu.

«Jälle mets, mets igapäev. Tule sööma!»

Ruttu on väike mees ja särk teineteisega ühendatud ja kärmesti ronib Villu lavalt alla. Sellejuures tuleb lapse kõhnetanud valge jalg nähtavale; kõik on ta keha küljes, õlgadel, seljas nii nurgeline, kondine ja nõrk — laps võib küll ju kuue aastane olla, aga kasvu järgi peaks teda paar aastat nooremaks pidama.

Ema ja laps istuvad sööma, panevad käed kokku ja laulavad ühe lauluraamatu salmi kumbki iseviisil. Õieti ei ole see küll kellegi laulmine, lugemine seda vähem, ta on nii laulmise ja lugemise vahel. Villu hakkaks küll kõige armsamini kohe sööma, sest tangupuder, mida ta jumal teab millal viimati sõi, on nii meelitav ja täna ei ole ta veel midagi suhu saanud, aga ta teab, et siis ema käest lüüa saab. Kes niisugust asja nagu tangupuder ilma salmita sööma hakkab!

Ta uni on nagu ära pühitud. Iga lusikatäie järel lähevad elavamaks ta silmad, kõnekamaks ta nägu, ehk küll ikka nii tõsine, tume.

Ema näos on midagi kui rõõmsat saladust, mis vägisi välja tahab kippuda, aga ta ei tea, kuidas peab algama. Viimaks ometi arvab ta otsusega valmis olevat.

«Villu!»

«Keda?»

«Kui sa kadrinapäevaks «Kas on linnukesel muret» ja «Issameie» selgeks saad, teen sulle jõuluks uued püksid.»

Villu on pudruga ametis, niisama tõsine kui ennegi.

«Püksid, ema?»

«Ilusad triibulised püksid.»

«Aga sul ei ole riiet, ema?»

«Täna hommikul pesin su püksiriiet — näe, seal — missugune riie! Sest saavad aga püksid, missuguseid ka opmani

pojal ei ole. Valget ja kollast triipu, nii ilusad, nagu seda üksi nende koortega saab teha, mis Kõrgepalu emalepilt saadakse. Tunaeile kudusin ta Kuuse Peetri naise telgedel ära. Kuuse ema ütles, tema kadunud Jassil olnud just niisamasugused, ja kui Jassi ära surnud, lasknud ta säärte otsast tükid ära võtta, siis olnud nad Mikule üsna parajad. — Näe, mis paks mure piim see on! Kohe kas murra lusik sisse. — Püksid saad ilusad. Värv hakkas ka kohe külge, kui koori keetsin. Eks ole, kui inimene aga oskab. Jah. — On ikka ühed head inimesed, annavad kohe suure püti täie piima ja töö alles tegemata veel. — Vitsa! Mis nüüd songid lusikaga, kui enam süüa ei taha! — Lotiga püksid on paremad. Pane nüüd käed risti!»

Villu paneb käed risti ja ütleb ema järel «Issameie», mõtleb aga, millal püksid valmis saavad. «Kes sa oled taevas,» ütleb ema, «kes sa oled taevas,» ütleb Villu, mõtleb aga, kas pükstele ka tasku tehakse. Püksid, püksid, triibulised püksid on kõik, mis talle meelde jäi.

«Ema, mis päev täna on?»

«Teisipäev.»

«Mis siis tuleb, kui teisipäev mööda on?»

«Kolmapäev.»

«Ja jälle, mis siis tuleb, kui kolmapäev mööda on?»

«Neljapäev.»

Villu küsib kuni nädala läbi ja saab seletuse, et seitsme päeva pärast jälle teisipäev tagasi tuleb ja möödaläinud päevad siis üks nädal on.

«Mis siis tuleb, kui üks nädal mööda läheb?»

«Siis tuleb teine.»

«Ja kui teine mööda läheb?»

«Kolmas,» vastab ema, kes lapse küsimistest enam lahti ei saa. «Nädal läheb nädala järele, kuni aasta täis saab, ja aastad kaovad üksteise järele ning ükski neist ei tule tagasi.»

«Kuhu nad kaovad?»

«Issa ristike, kui rumalasti sa küsid!»

Villu kuuleb, et ta rumalasti küsinud, ja jääb rahule. Aga mitte täiesti. Tasakesi kobib ta lavale.

3

Ema, kus isa on?

Videvik on käes. Tugevamini mühab tuul, sügavamini kohab Peipsi. Lapse näole ilmub jälle seesama vanakese tõsidus, silmadesse jälle seesama otsiv vaatamine. Ah, see kohin on nii kutsuv, nii ustav, nii igatsev, et see haiget teeb... kui nüüd, kui nüüd ometi seda metsa ees ei oleks...

Nobedasti liiguvad akna all ema näpud. Sukk venib ja venib, niisama igavalt kui sügiseõhtud — kui terve elu! Silmaline silmalise peale, kuni ring ümber, päev päeva järele, kuni aasta täis; ring ringi järele, kuni kanna käänamine tuleb, mis suka koguni kõveraks teeb, aasta aasta järele, kuni ükskord su elu koguni teise roopasse keerab; uued ringid kuni varbani, kus vardad välja võetakse, uued aastad, kuni nad kord su üle puusärgi kaane kinni löövad. Elatud ja tallatud, vaevatud ja kaevatud terve eluaeg läbi — mispärast? Ei tea, tõesti ei tea.

Alamale langeb kuduja pea, viledamini vilksuvad vardad.

Kõnekamalt liiguvad Villu silmad, tõsisemaks läheb ta nägu.

Ema mõtleb möödaläinud päevade peale.

Villu mõtleb kohtumehe poja saabaste peale, millega järve äärde küll saaks minna. Kui tal püksid ja saapad kord käes, tahab ta seda tõesti teha, olgu mets ees kui suur.

Seinakoi tikitab seina sees, kui tuul vahet peab, kilk laulab ahju all...

Kohtumehe poeg tuli isaga siia, mõtleb Villu. Isaga? Isaga, isaga? Kuidas, kui temal ka —? Imelik, et ta varem sugugi selle peale ei ole mõtelnud — isaga, — isaga? Isaga pääseks ta küll ka järve kohinat nägema?

«Ema, kas mul isa ka on?» hüüab ta isevärki erutusega.

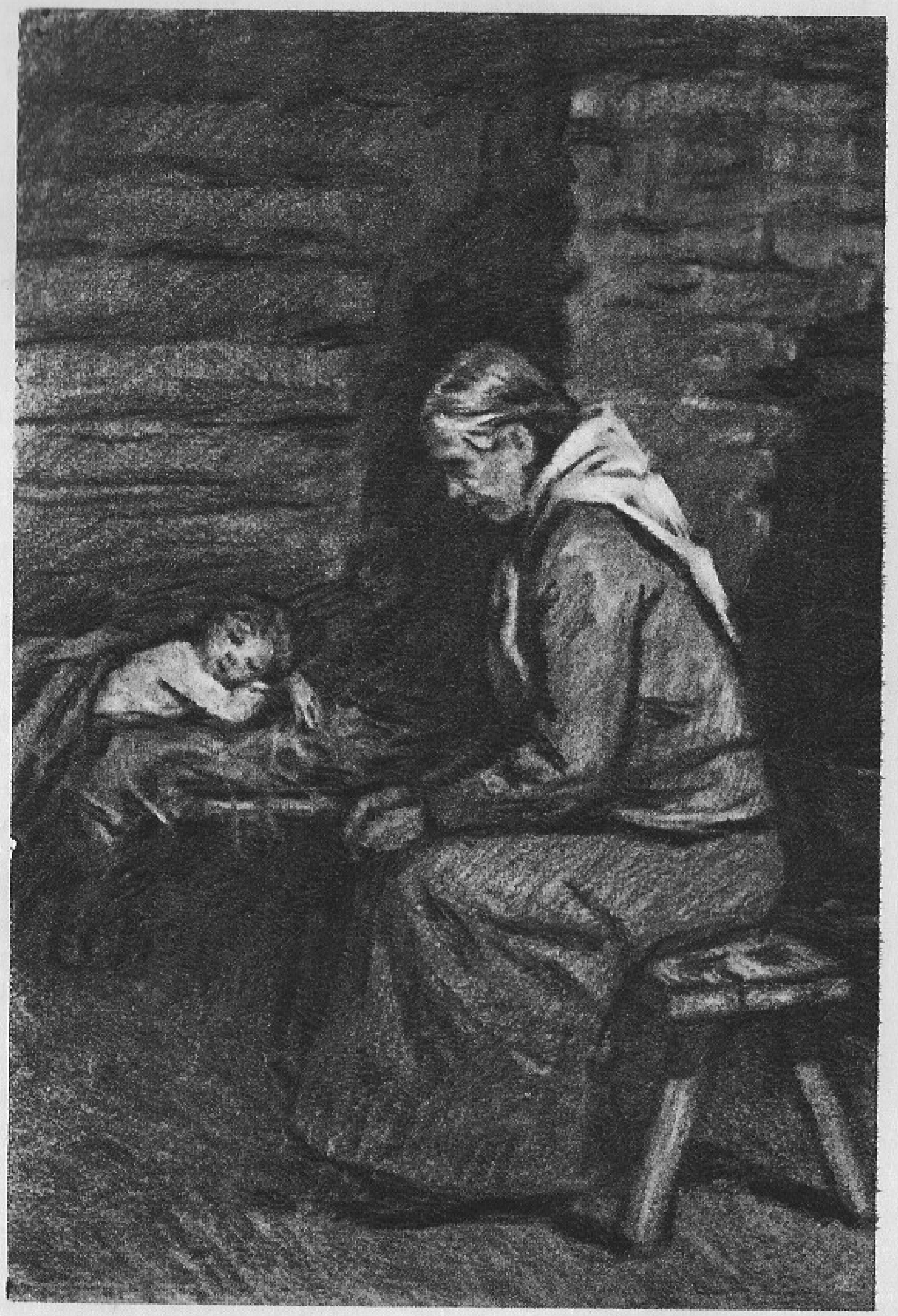
Naisterahvas tõuseb järsku istmelt üles, sukk langeb ta käest, must silm hiilgab... Väljas! Väljas on see sõna, mida ta ju ette on oodanud, aga mis siiski kui mõõk ta südamest läbi lõikas. Täna on see õnnetu tund käes — see tund, mille eest ta ema — ta ema, oh ta ema, ta ema!... Kui palju on ta sala palvet teinud, et jumal selle lapse huultelt selle küsimuse ära võtaks, mille eest ta ema ise põgenes... kahekordne valu on nüüd temale osaks saanud. Oh ema ja isa nimed, kui õndsad olete te kuulda, kui teie järele lapsed küsivad, kui hirmsad, kui süüta lapse suu neid hüüab ja nende peal — häbi — vanne — rusub!

«Ema, kus isa on?»

«Laps, laps, küsi parem, kus su e m a on. Jää magama. Villu, jää magama!»

Ta istub pingile, katab silmad kätega kinni. Veel kord on rasked pisarad ta palgeid üle ujutanud, kust ju nii palju vett voolanud, et nad tuhmiks on jäänud. Ainult valu ja häda on elu temale toonud, teistele ainult rõõmu. Seal... seal oli küll ka kord aeg, kus ta õnnelik oli, oh nii üliväga õnnelik, nagu ta nüüd tunneb. Sinna lähevad ta mõtted, selle väikese majakese juurde, kuhu nii ilusasti päike suihommikutel üle metsa latvade tõusis, karjakellad klõbisesid ja karjalaste trallitamine mitmekordse järelkajaga kuuldus. Kui ilusasti sinas jõgi! Nagu hõbenöör kõverdas ta läbi aasade ja läikis päikesele vastu, ja otse nende toa taga tegi ta nii ilusa käänaku rammusa rohumaa kallaste vahel. Ei, kuidas jooksis seal väike tütarlaps lillede keskel ja korjas pääsusilmi, mis just nagu emakese enese silmad vastu vaatasid. Kui siis ema järele tuli, et väike tippjalg jõkke ei kukuks, ja kodus värsket võid paksult leiva peale määris, kuidas oli siis nii hea! Seal elasid ta vanemad. Pärast küll tüdrukuna tulid raskemad ajad. Mõisapäevad olid rasked orjata, kupja kepp alati karta, aga õigus ja usinus aitasid heaga läbi saada. Siis — siis tuli see aus tubli mees, metsavaht Mägisoo Hans, ja nõudis teda vanemate käest enesele. Uus kodu lubas kõiki, mis noor süda soovis. Ta oli vanemate lähedal, armsa mehe kaisus, armastatud, lugupeetud, siis — oh kui armas see kuulda oli — ema! Oo, ta ilus, käharpea sõstrasilmaline tütar, kuis oli ta vanemate uhkus, rõõm, päike, lõbu! Kuidas ta targalt oma lapse-silmadega otsa vaatas! Sügavale südame sisse vaatasid nad. Või kui hõbeselge ta naer, kui ilusad ta väikesed valged hambad naeratades! Kuidas ta kord viie aastaselt kiljatades ema juurde vainule jooksis ja hüüdis: «Ema, ema! Ma oskan sukasilmalist!» Ta jutt, kuidas see nii tark oli, kõik mis ta tegi või oli. Ja kui isa õhtul metsast või jõelt kalalt koju tuli ja ema ja tütar talle ukse ees vastu läksid, lastud metskitse või kalad vastu võtsid, missugune pidu! Korra tõi ta terve ämbritäie sudakaid. Missugused sudakad! Kuidas kõik nende abielu kiitsid, nende tütart imestasid! Juba kümne aastaselt oskas ta lugeda ja isegi mõisa preilid, kes nende juures jõe ääres kalu käisid püüdmas, imestasid armast tarka tüdrukukest. Ja kui Sillu preilid armsaks saanud lapse mõisa võtsid, teda saksa-lastega ühes õpetasid, kohkusid peaaegu vanemad ise oma lapse õnne pärast ja nägid suurt tulevikku ette.

Puhas, peenike, nagu väike valge inglike, tuli ta, kerge kleidike seljas, suil hüpates oma vanemate poole, nägu õrn ja valge nagu maalitud. Ema silm läks rõõmul niiskeks oma tütrekest rinnale tõmmates. Või kui siis Sillu mõisa lahked preilid ühes Mariga (nüüd Mari Mägi asemel Marie Berg nimetatud) tulid, ja lahkesti, heasüdamelised naisterahvad, nagu nad olid, temaga juttu ajasid, ega ta tütre tarkust küllalt ei jõudnud kiita, ei teadnud õnnelik ema, kuidas ta jumalat ja preilisid selle eest pidi kiitma, ja ka preilid olid mõnikord liigutatud, kui nad nii sügavat tänu ja kallist meelt talunaise silmis nägid, mida nad enne mitte ei oleks uskunud. Ainult tuimust ja kalki meelt oli nendest neile räägitud. See pidi rahvas olema, kellel loojast andi ei ole antudki ülemate ja õrnemate asjade jaoks. Metsavahi rahvas jälle õppis tundma, et mitte kõik mõisasaksad nii kurjad ei ole, nagu rahvas neid selleks pidas, vaid et kalleid südameid nende seas leida oli. Seda kindlamad olid nad oma usus, kui ühel päeval Marie ütles, et teda noorhärra ja väikse preili koolipreiliks nimetatud ja et ta nüüd peale muu 50 rubla kuus palka saab. Oh, see oli neile kuulmata ime, õnn,. mis neid peaaegu kohkuma pani. Veel enam pidid nad kuulma. Ühel õhtul, kui Marie lastega vanemate kodunt mööda jalutas, kõndis peenike sirge noorhärra kui kuusk Marie kõrval ja ajas mahedasti juttu. Võõras härra imestas küll nähtavalt, kui jämedas riides talunaine ta kaaslase, preili juurde tuli ja see ta otsaette suud andis, teretas aga aupaklikult, kui kuulis, et see ilusa, peenelt haritud Marie ema olla. Ja imet, võõras härra tuli teine päev otse Hansu majja, tuli veel, tuli tihti, tuli iga päev, käis Hansuga jahil, jõi Mäesool teed; kõneles, et ta härra sugulane, aga sündimise poolest taanlane on ja Sillu mõisas ülema metsahärra ametit peab. Nende kodumaal, Taanimaal, ei peeta talupoega halvemaks kui iga teist seisust. Mõisnik ja talupoeg on paremad sõbrad, kui viimane suuremat haridust on saanud. Kõneles seda, kõneles palju muud, kõneles väga ilusasti, väga lahkesti. Küll ehmatasid mees ja naine, kui ühel õhtul Marie emale kaela langes ja nuttes ja naerdes tunnistas, et ta õnnelik mõrsja olla; aga õnn on pimestav; oli ta seni nende lapsele lahket nägu näidanud, miks ei võivat see ka nüüd tõeks minna? Seal tuli välk, mahapurustav sõnum: Marie olla mõisast minema pekstud, härra ja metsahärra vahel olnud kange sõnavahetus, mille peale viimane ülepeakaela mõisast ära läinud — kuhu? Jumal teab kuhu. Mõju oli hirmus. Marie

jäi kadunuks; isa, ehk küll «rumal talupoeg», suri südamevalu kätte, noore-ealisest naisest tegid mõned nädalad vana naise. Vanemate uhkus ja südameröõm oli — langenud, kadunud õnnetu tütarlaps tervele mõisaperele ja vallarahvale irvitada, kes saksaks tahtnud saada ja saksa-meest kosida. Ja õnnetu ema — ta oleks oma last varjanud, teda vastu võtnud, aga keegi ei olnud teda näinud, keegi temast kuulnud. Kingitused ja palga, kõik oli ta enesest ära heitnud ja nende ette visanud, kes teda ta vanemate majast kui õnnelikku last välja olid toonud, aga kellel nüüd südant ta vastu ei olnud. Ta isa hingab kalmukünkas; õpetaja on teda õnnistanud, sugulased juures nutnud, köster pika palve lugenud, omaksed mulda hauda järele visanud — midagi ei ole puudunud, midagi kombe vastu olnud, ka matuseid peetud, söödud, viina joodud ja — unustatud. Kas ta seda teab? Teab tütar, et ta isa kirikaial, et ta tema pärast seal on? Seal — naisterahvas sauna akna all mäletab seda, nagu oleks see alles täna olnud — kuuleb ta isa haua juures, kus üksi ülejäänud ema tihti käib, ühel õhtul videvikul rasket ohkamist ja sõnu. Ta näeb seal üht kogu põlvili, paks loor näo ees. See on tema õnnetu taganutetud tütar. Siia on teda hingepiin ja ahastus ajanud. Ta jääb ta selja taga seisma, kuulab, ja mis ta siin kuuleb, on nii lõhestav, osalt mõistmata, aga sõnad ja hääl on nii lõikavat valu täis, mis kummardaja suust tulevad, kes ristis kätel isa risti peal nutab. «Isa, anna andeks, ma ei või enam elada. Ma ei või sellele elu anda, kelle kuju igavesti mind piinama saaks, kelle palgelt ma enese süüd ja häbi peaksin lugema. Mispärast peab ka tema, see süüta taim, minu häbi all kannatama, minu pärast inimeste ees punastama. Mis võin ma talle ütelda, kui ta küsib: «Ema, kus on mu isa?» Oh teie uhke sugu, mehed, kes teie nõrku eksiteele veate ja siis ise veel — irvitate! Oh teie variserid, kes eksinud naisterahva peale põlates vaatate, keda teie ise olete eksitanud! Oh teie kivisüdamed, kes kohut mõistate süüdlase peale, keda teie ise olete süüle avatlenud! Oh teie silmateenrid, kes au sees hiilgate, kuna need, kelle õnnetuse sünnitajad te olete, põrmu sees roomavad. Teie lähete ja kiitlete veel pealegi võitudest, mis teie teinud; olete uhked selle üle, aga teie jälgedel ringutavad käed, veerevad pisarad, lõhkevad südamed! Teie ei mõtle vanemate peale, kes oma lapsi vaevaga kasvatanud; ei mõtle emade uneta ööde peale hälli juures, isade higise otsaesise peale peatoiduse ja koolitamise eest muretsedes; ei mõtle õnnetute ja

eksinud tütarlaste eneste peale, kes ainult teile armastuseks eksisid ja nüüd oma valu ja teie kuju vaikides südames kannavad; teie ei mõtle oma tervise, oma nooruse jõu pillamise peale, elukommete rikkumise peale — teie ei mõtle millegi peale! Õlgede peal ja räbalates lasete oma ihusugu känguda, aga ise istute pehmete patjade peal saalides. Eksitajad! Teadke, et teie oma südametesse põrguhaudasid ehitate, täis jääd, tuimust, kaledust ja kavalust, mida teie elutarkuseks nimetate, mis teie vanad päevad pimeda öö sarnaseks teeb, neid tühjusega ja tülpinud meelega täidab, ja teie endid kui haudadest väljakaranud luukered ümber veate, ning teie lapsed on teie eneste alatuse kõdunenud kujud! Rääkige siis veel võitudest, kui palju tütarlapsi teie eksitanud, kui palavalt neist keegi teie ümber hakanud, kui raske või kerge kunstiga teie neid langemisele saanud! Rääkige veel!» — See on tema tütar, kes nõnda kõneleb, talunaise tütar, selle rahva võsu, kes midagi ei pidanud tundma, kellele ülemate annete jaoks looja meelevõimugi pole andnud! Ah, kuidas läheb igaüks neist sõnadest tema südamesse, kui tõed nad on, aga siiski on ta tütar üksi häbikandja ja rahva naerualune, kuna kaassüüdlased igal maal ja a'al mõnikord kiitust pealegi saavad. Imeline suguvaheline vahetegemine, kus mehele kõik on lubatud, naine üksi kannatajaks jäetud! «Tütar! tule mu rinnale, veel elab su ema, kes su valu mõistab!» hüüab ta, ja ema ja laps nutavad surnuaial üksteise kaelas. Kahe elu on hoitud selle läbi, et veel üks inimene oli, kes teistmoodi otsustas kui teised inimesed — see igavesti mõistmatu, lõpmatu armusügav emasüda! Aga ühele elu andes lõppes teine elu, kes nii palju oli kannatanud, ja üksi abita taim, kes nüüd oma isa järele pärib, jäi vanaema käte vahele. Ei ema ega isa pole sul, vaene laps! Käsi vaadates, millest ta enne midagi ei teadnud, siin ja seal heade inimeste juures ulualust ja kõhutäit saades, rändas ta lapsega ühest kohast-paigast teise, kuni viimaks oma sündimispaigast kaugel eemal Kukulinnas, võõra rahva seas, selle hütikese omaks sai. Kui palju vaeva on see talle maksnud, enne kui ta Villu nii vanaks sai kasvatada. Ja seal ta magab nüüd laval õlgede peal, ei teagi, et tal ema ei ole, vaid nõuab üksi isa järele. — Maga, laps, maga! Elu ja valu ootavad sind, maga, maga, kuni isa saad!

«Ema, kus isa on,» ütlevad ta kahvatanud huuled.

Kilk laulab ahju all, seina sees tiksub seinakoi...

«Kui aga, kui aga seda metsa ees ei oleks!...»

4

Särk ihu ligi, surm ligemal.
Rahvasõna.

Nädalad, kuud on mööda läinud. Tali paugub õues, puud valge koormaga koormatud. Peipsi ei kohise enam. Ka tema rahutule rinnale on külm kaane peale tõmmanud. Kukulinn on nüüd palju ilusam. Soomülkad ja liivandikud on ühesugune tasane valge vaip, mets kaugemal on nagu valge müür, toredad uhked kuused Kõrgepalu'pool seisavad kui liikumatud vahimehed, lumekroonisid kõrgele tõstes. Kuusemägi kaugemal on nagu valge torn. Kuuvalgega paistab ta nagu hiiglase kübar, nagu tahaks alla külasse tulla... Metsameeste reejalaste all krigiseb lumi lustilikult, kui nad hommiku koidu ajal siit mööda puumetsa sõidavad. Kui aga post talveteed või mõisasaksad siit sõidavad, heliseb hele kellade hääl till, tall, trill, trall! et metsad suurele kaugele vastu kajavad. Siis on noor kui vana saunade uste ees väljas, isegi vana puujalg, väljateeninud soldat, kellel raha lindiga rinnas on, tuleb poolteist, poolteist! astudes välja, topib piipu ja hoiab seda külge ettepoole, kuspool raha ripub.

Vanemad Kukulinna lapsed käivad koolis, nooremad ajavad kodus A-B-D-d. Vaimurikas ei ole Kukulinna noor meestesugu mitte. Seda kaebab koolmeister. Neil on nii palju teiste laste käest küsida, et aega raamatut lugeda ei saa. Kord pekki, kord silku, kord mõlemaid. Suu on suu. Kuidas sa vaatad, kui teine sööb? Tütarlapsed — iseasi koguni! Nemad löövad talulapsed üle. Ütle aga algussõna, siis tuleb terve lugu nagu orilaga. Ja terased on nad kui nõelad. Koolmeister ütleb, see tulla sellest, et nende emad elavad, kes neid juhatavad. Poisslaps ema õpetusest ei hooli, kui isa «kari» peal ei ole. Sa aeg, kas poistel selleks aega on! Nad on isekeskis korralik «linnavägi», ja talupoiste kulmud ja kuklad teavad nende lumekuulidest kõnelda. Mõnikord lendab ka rusikas kuuliga tükkis, aga siis — on toas kuri lugu. Harilikult võetakse ikka «nahk maha», «must madukene välja». Muudkui, mis sest. Kergem õhtul koju minna. Tee peal on sagedasti kuulda hüüdmisi: «Meie mehed, meie mehed! Jass, ära jäta! Mikk, ole mees!» — Mõni mõtleb, suur taplus. Tühi kõik. Silma ega kõrva pole veel keegi kaotanud. Kukulinna «polk» läheb ainult tulesse, muud midagi. Seda teeb ta talvel niisama suure käraga, nagu ta suil õunaaedadesse vagusi oskab minna, kaalikasse, naerisse. Muhud

ja vommid, mis saadud, küll need pika talvega jälle paranevad, seda rutem, kui koolis peenikest peale pannakse. Beltsebuli aetakse Beltsebuliga välja.

Oi, mis mõnus on talvel liiviku turjalt alla sohu liugu lasta! Küll pükste peal, küll saanikutega, mida igamees enesele ise teeb. Saanikusse, jalad ette ja — uhtii! kuni alla Konnasilmani. Kupu-Kaie poegadel on koguni rautatud taldadega kelk ja see jookseb ei tea kuhu. Pühapäeva õhtuti tulevad ka talulapsed siia kelkudega kokku, aga liulaskmise loa eest peavad nad koolis nii mitu tükki pekki ja nii mitu silku andma. Päris ilma ei saa keegi. Ka peavad nad liumäele aitama vett soo läppest üles kanda, sest igakord ei saa ilma vee valamata liugu lasta. Selle orjuse peavad paraku enamasti tüdrukud ära tegema, muidu ei võeta neid kelgu peale. Jälle teised ajavad all Konnasilma libeda jää peal uiskudega, mida nad ise plekitükist ja puupakust teinud. Paraku peavad aga uisud ja kelgud nii mõnda kurja kannatama. Kui suka-, kingatallad läbi leitakse ja uisud, kelgud kätte saadakse, siis rändavad nad lihtsalt tulesse, sest emad ei mõista siin paraku sugugi nalja. Ja kui koolis käsk või peatükk välja ei tule, on jälle vaene kelk ja uisk süüdlased. Mõnikord on liulaskjad mõne seltsilise vastu ülekohtused olnud ja need on koolmeistrile ära kaevanud, et Kukulinna poisid «muudku aga liugu lasevad». Sellestki hädaohust löövad kelgud ja uisud ikka läbi ja on ikka jälle käepärast, kui neid ka kümme korda ära võetakse.

Villu vaatab aknast, aga ta on veel väikene selleks, et ise enesele kelku muretseda. Ka kingad on tal katki mis hirmus: ühe all on vilne, teise all nahkne paik. Vilne jalg ei tule jää peal nahksele järele, kas tee mis tahad. Üks on nagu kana, teine pardipoeg, üks tahab kuivale maale, teine vette. Kui korraks teised teda kelgule võtavad, on hea küll. Selle eest peab ta aga kelgu üles vedama.

Aga Villu ei saagi palju välja minna. Ema on haige. Voodis, juba mitu nädalat, see on laval. Villu peab aitama, seda-teist andma. Küll mitte ikka, sest ema käib vahel ka üleval, aga tal ei ole luba välja minna. «Suren nägemata ära, vaata siis!»

Mis ära surema on, seda ei tea Villu. Kes ära sureb, see ei tule enam tagasi, ütleb ema. Päevad ega nädalad ei tule ka ema ütluse järgi tagasi, siiski on neid küllalt. Kaovad, kaovad, aga ei kao ise kuhugi.

Kuuse perenaine käib nädalas mitu korda siin. Toob iga kord kas sooja pätsi, tüki pekki, tangu, rasva, jah, ükskord koguni tõi ta käkki! Ema keelab küll ja keelab: ära too, mis te ennast niipalju kulutate; aga Villu ei saa igakord mitte aru, miks ema nõnda keelab. Kui ta teda midagi keelab, siis ütleb ta seda koguni teise häälega, ja see tähendab siis just: ära too ehk tee. Nüüd aga keelab ta ka, aga see kõlab nagu: too, too ikka, too!

Ühel päeval on ema juba ligi õhtuni ühtejärge laval olnud. Videvikul tulevad Kuuse peremees ja perenaine kahekesi siia. See on ime-asi, seda nad ei ole millalgi teinud. Tulevad laua juurde, vaatavad haige peale, teineteise otsa, Villu poole. Näe, mis nad nüüd vaatavad, mõtleb Villu. — Perenaine toob potitäie sooja kapsasuppi lihaga, valab kaussi ja annab haige ette. See ajab istuli, ta on täna õige rõõmsa näoga.

«Oh jumal, perenaine, mis te ometigi kannate kõik ära siia!» ütleb ta, aga seekord tõesti ju tõreldes. «Millal jõuan seda kõik ära tasuda?»

«Söö nüüd ikka, söö, mis sul siis tasuda ära ei ole. Kampsol on ju kududa.»

Ja jälle vaatavad peremees ja perenaine teineteise otsa.

«Mul on eneselgi häbi, et ta veel valmis ei ole; kui jumal tervist annab — aehh! — siis koon ta tuleva nädal ära. Ma tunnen, — aehh! — juba veidi parem.»

Peremees ja perenaine pilgutavad silmi. Vaatavad siis mõlemad nagu käsu peale Villu otsa.

Haige katsub suppi, mõtleb nagu süüa, langeb aga aseme peale tagasi:

«Ei tea ma, miks süüa ei taha, kas hakkab õige vanadus tulema. Kas teil — ai jeh! — linad juba haritud? Hea supp küll, aga ei taha. Mis Miku teeb — ai jeh! Kui suure lihatüki sisse pannud! Kas loeb juba või veerib veel? Näe ritsikaraibe, kuhu kargab. Ooh! Säh, Villu, söö sina — see väike lihatükk saab sulle. Suure panen ära, Kutsika Krõõt lubas pühapäev siia tulla, ka suutäis ette panna. Tulev aasta — ai jeh! — katsun kuidagi põrsa osta ja aeda panna, vaene Villu — ooh, ooh! — lõped näost ära kui vari ju. Aii jeh!»

Perenaine annab peremehele märku. Nüüd on paras aeg. Peremees köhatab, nuuskab nina, vaatab ümber, kõhkleb.

«Kuule, üleaedne,» — külarahvas ütleb Madlit ikka üleaedne, see on nõnda ilusam — «kuule, üleaedne, sina anna Villu ära meile.»

«Meile kasulapseks,» ütleb perenaine, kes näeb, et peremees väga aegamööda edasi jõuab.

«Aii jah! Jumal õnnistagu teid — oh, torkas! — head inimesed, aga kuidas võin ma ilma lapseta ihuüksi jääda. Saun on kahelegi ju nii kole.»

«Aga sa sur —»

«St!» ütles perenaine peremehele vahele ja lõi talle küünarnukiga külge. Õnneks oli peremehe ütlemine nõnda alles alt üles tulemas ja vägisi, et haige seda tähele ei pannud.

«Sina tuled ise ka meile,» ütles perenaine. «Ega me praegu ka veel Villut ei tahagi. Sellega on aega.»

«Teil on ju enesel lapsed, ai jah!»

«Suutäis enam või vähem,» ütleb peremees.

«Annab jumal omale, annab ka võõrale,» õiendab perenaine.

«Ei tea, mis imet see täna on — ooh! — pistab nagu noaga külje sisse. Mõtlesin ikka täna ju üles ajada — ei saa!»

Ja ta katsub tõusta, langeb aga valusa oigamisega tagasi. Imelik, et ta seda ei märka, mis teda ootab, et ta ei märka, miks laps suuril, hirmunud silmil ta otsa vahib ja suutäit suppi ei ole võtnud, ei märka, et Kuuse omad isekeskis pilkusid vahetavad ja ootel on. Juba ammu oli terane perenaine ära näinud, et Madli näost ära lõppes ja ta köha ikka koledamaks läks, just nagu nende kadunud Jassil. Aga juba nädal päevi tagasi märkas ta, et Madli ühe jalaga ju haua kaldal seisis, sellepärast olid nad ka täna tulnud, et haige viimseid tundisid kergitada, nimelt lapse pärast. Nad oleksid ammu Villu ju enesele oma surnud Jassi asemele pojaks võtnud, teadsid aga, et Madli selles järeleandmata on. Villu äravõtmise korral vägisi oleks Madli surm olnud.

Haige oigas kangesti, jäi aga viimaks magama. Paks külm higikord tõusis teradena ta otsaette, hingamine oli korratu.

Peremees, kes teopoissi pidi vastu võtma minema, läks koju, perenaine aga jäi haige juurde valvama. Ta silm langes lapse peale.

«Villu, kas oled hea laps?»

Villu jäi vaatama.

«Villu, tule mu sülle!»

Villu vaatas veidi võõrastades, nagu küsiks, mis see tähendab, tegi aga, mis sooviti.

«Pane käed kokku ja ütle: Anna meile andeks meie võlad, kui meie andeks anname oma võlglastele. — Soo, hea laps! Kui sa suureks saad, siis pea meeles: see oli mu kasuema esimene õpetus. Ole mulle pojaks, Villu, ole hea laps, nagu kõik vagad lapsed head on.»

Mõlemad jäid selle järel vait. Üksi ritsika kriiskamist ja haige hingetõmbamist kuuldus.

Perenaine jäi mõttesse. Mõtles, missuguse kuue ta Villule annab, et kohe uue tegemist ei oleks. Vanad on muidugi oma lastele kõik ju väikseks jäänud. See poolvillane toimne, mis nüüd aidas malgal seisab, mille teise käise hiired ära sõid, on paras talle. Kas ta küll ju tuleva aasta karja läheb? Seakarja vähemalt võib teda ikka küll ju saata. On ikka küll raske võõrast last toita võtta. Kas ta vahest liig rutuline ei olnud, kui ta peremehele nõu andis, Villut kasupojaks võtta? Võõrast last? Omal on juba kaks tükki. Poisslapsed, kas nendega kasinalt tegemist on? Nagu soldatid! Noad kaovad laualt vibupüsside tegemisega, ei ole aknaklaasidel ega riietel pidu. Enne kui näed, juba auk sees, juba ära lõigatud. Suka-, kingapaeladki lõikavad ära. Seal kisendab üks ju kaelapidi aia vahel, seal kukub teine tiiki. Ja nüüd veel kolmas... Aga ta on vaenelaps — heade, õnnetute inimeste laps. Oh ei — kuis ma nii vali võisin olla, — Jeessuke, anna andeks! Vaene laps, ma tahan katsuda su ema olla. Näe, kui kahvatud ta palekesed! Küll jumal annab meile ja temale. Ja see on ka nii ilus tegu, vaest last varju alla võtta. Kõik külarahvas austavad — noh, eks ta ikka ole ka au väärt! Ja muidugi.

Kui perenaine silmad jälle üles lõi, nägi ta, et haige silmad pärani lahti olid ja iseäralise läikega tema peal viibisid.

«Perenaine — aijeh! — sa oled — ainuke inimene, kes mind peale lapse armastab — kes — teab, et see laps — aeh! — Issand õnnistagu sind! —»

Perenaine tõusis ruttu istmelt ja astus haige asemele ligemale. Selle nägu oli sisse langenud ja läikis nii veidralt ja võõralt, silmad olid isevärki nahksed, nõrkenud lõõtsutamine ei lasknud teda rääkida ega istuli olla. Perenaine toetas teda.

«Ooh, ooh! — Ma tunnen — et mu tund — on tulnud — Sina tead — et Villu — mitte — mu laps — vaid — tütre laps — on — ära ütle — talle seda — enne kui ta — suu-

reks saanud — siis — anna — meile andeks meie — võlad — ku — kui — oma — võlglastele — — »

Ta oli surnud.

*

Kuidas vald oma kuluga surnuid matab? Mis matab? Kohtumees annab käsu, mõis lauad, kolmas, keegi külamees, kes selle eest küüdikorra saab, toob nad ära, neljas teeb kirstu ja saab teopäeva, viies annab hobuse ja saani, millega puusärk surnuaeda viiakse. Enne kui ta kirstu pannakse, pesevad külanaised keha leige veega ja vihaga üle, tõmbavad puhta särgi selga, sukad jalga — kui on, kirju vöö vööle ja uus sitsirätt pähe. Kirstupanekuks kutsutakse koolmeister, kui surija rikkam oli, oli ta vaene, võib seda aga üks peremees külas teha, kes «kirja tunneb» ja kes sellepärast sel korral kõikide silmas aus mees on. Koolmeistri järgmine kohe. Vallasurnu juures ei või, iseenesest mõista, koolmeistrist kõnetki olla, hea kui juba üks peremees tuleb. Kirstu pannakse surnule viht pea alla, nõel ja niit ka ligi, et tal seal ilmas võimalik oleks riideid kohendada, kui ta — ärkab. Madlile tegi seda Kuuse perenaine. Ta oli seal, kui puusärk välja viidi, ja hoidis Villut süles. Peale tema ei olnud siin muud kui Kukulinna naised lastega, mitte kõik, mõned vaatasid oma sauna uste ees, teised suure mängukivi otsas. Kui surnu sauna eest minema läks, lauldi: «Nüüd surnukeha matame», aga ainult nii kaugele kui liiviku rinnalt alla. Sealt saadik jäi laulmine maha, saatjad tulid tagasi.

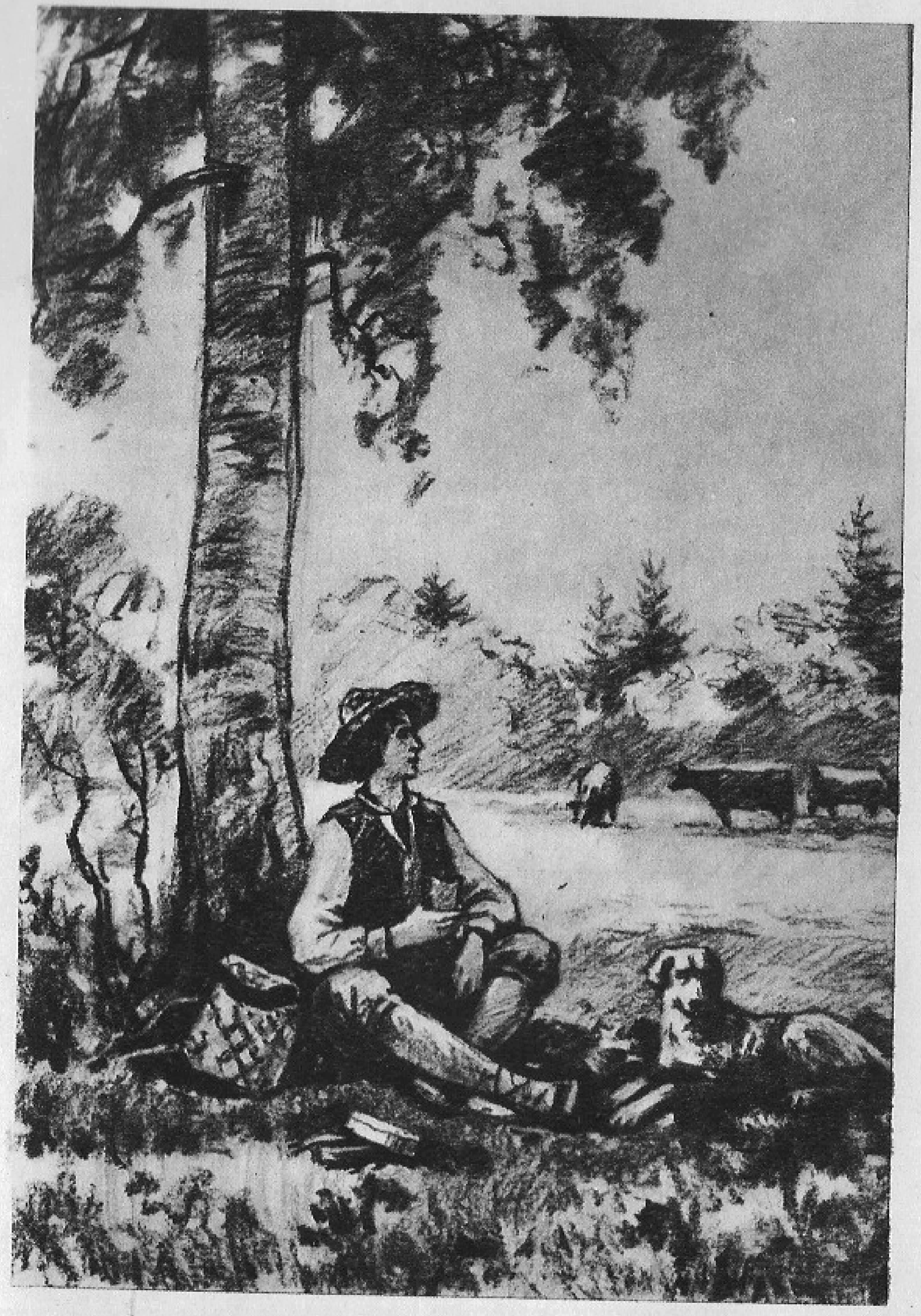
Kuidas vallasurnuid maetakse?

Niisama nagu teisigi. Kellamees lööb kella, õpetaja loeb just needsamad sõnad, enamasti on see aga köster, kes vallasurnud hauda paneb — hauakaevajad ootavad niisamuti juures, labidad käes... «Issa, poja ja püha vaimu nimel, aamen!» Kuulajateks on kalmud, ristid, puud, köster ise ja hauakaevajad ning surnu tooja hobusemees.

Mis vallasurnust räägitakse?

Kes räägib? Kuule nüüd. Mis temast rääkida on? Kellele teda tarvis oli? Kellele teda vaja jäi? Siiski — kui lapsed õhtul magama ei jää, kui nad sööma ei tule, kui nad sõnakuulmatud on, öeldakse: «Oota sa, oota! Kui sa vait ei jää, tuleb Kukulinna vanaema ja viib su ära kirikaeda!»

Seda vallasurnust räägitakse.

5

Kui pajupill ja pasun seal
on hüüdmas poisi suus.

K. A. Hermann.

Pulmad, pulmad! See on pulmamäng, mis looduses kõlab, need on mõrsja-ehted, mida loodus nüüd kannab! Kuidas sinendavad metsad ümberkaudu, nagu sulaks nad sinise taevalaotusega kokku! Kuidas kajavad kaasikud karjalaste laulust, kuidas läigivad luhad lillедest, kuidas sinendab Peipsi nagu mõõtmatu peegel! Kuidas siristavad linnud, kuidas kepsutavad tallekesed, kuidas vulisevad selged, karged allikasooned! Kui karastav on ta karjasele, kes teda tohust torbikuga suu juurde paneb, koer kõrval, kaelkott kaelas; eemal loomakari — lehmad, lambad, mullikad: ühed söömas, teised pikali maas, kolmandad tulevad oja äärde ja rüüpavad himukalt... Looduse rind tilgub rikastest annetest inimestele, jagab täiel käel oma andeid, ei küsi, kes neid vastu võtab. Inimene üksi tuleb ja teeb vahet oma ja oma vahel. Siin hällib rukkiväli nagu ilmatune vaip tuule käes, nagu puri, seal sinetab tõuvili lopsakas kasvamishoos; igal pool kasvamine, lubamine, lootus; igal pool, kuhu inimese käsi piirisid pole pannud ega oma võimu sirutanud, lust, lõbu, sirin ja laul — kuldne, kuldne vaba põli...

«Päits, kus sa lähed, näh!»

Karjane allikal ruttab päitspea-härjale vastu, kellel mõte on heinamaale minna. «Krants, võta!» Loom jookseb karja juurde tagasi, nähes, et tal siin voli ei ole. Karjane istub kase alla, võtab kotist kannika leiba ja silgukarbi ja hakkab sööma. Koer istub ta jalgele ja vahib... loodab...

Karjane on umbes 15-aastane tubli poiss, aga veidra, isevärki näoga. Alguses näitab see nägu vana, inetu, hale; aga pikemalt vaadates kaob see inetus ära, ja midagi arusaamatut on neis elavais silmis, otsaees, mis selle näo koguni isevärki armsaks teeb. Tuleb tundmus, nagu oleks ta nagu rutem kasvanud ja mehevalmim kui muu keha.

See on Villu, Kuuse talu karjapoiss. Kasuvanemad on poisi eest hoolt kandnud, nagu näha. Tugevad kondid avaldavad tervist, tüse keha jõudu. Ema surm ei ole teda vististi palju kurvastada jõudnud. Siis, kui ta ju aru sai, mis surm on, ei olnud ka kurbus ema mälestuse järele nii suur enam. Ta on rahulik poiss...

Ja Peipsi? Oh, seda on ta nüüd ju küllalt näinud, mitu

korda. Imelik — kui ta sinna tagametsa läheb, kus Peipsi on, — ei ole seal midagi igatsusväärilist! Kui ta aga kaugel üht purje näeb, mõtleb ta igatsevalt: Kui sinna teisele poole Peipsit saaks — mis seal on? Peipsis eneses pole muud kui vesi...

Ei olnud — tõesti? Järves eneses küll mitte, aga see pilk, mis ta Kõrgepalu Kuusemäelt nägi, sel korral kui hunt ta õlga hammustas? ... See ei olnudki ka vist järv, mis teda seekord liigutas, vaid midagi muud... Seesama, mis korrati ta meele nii imelikuks teeb, kui ta metsa all istub, üksi... Või kui ta ümber mets nii vaikne, nii mõttes on, nagu tahaks ta temale midagi ütelda... Või sügisel, kui vaikse ilmaga lehed pikkamisi maha tulevad... tasa.. keereldes... Mis see ometi on, mis siis ta meele nii imelikuks teeb? Või kui kured kõrgelt suures pikas reas üle pea lendavad ja soojale maale lähevad ja nagu jumalagajätmiseks üksikuid hüüdeid alla saadavad...

Soojale maale? Ah jaa, see ta imelik tundmus tuleb küll sellest, et ta kord mõisa vaimutüdrukutelt üht laulu kuulis, mis kurgede minekust kõneleb. Vaimud kolkisid linu ja laulsid:

«Teele, teele, kurekesed,
üle metsa, maa!
Üle suurte linnade,
üle mere ka —
ikka, ikka lõuna poole,
kus Egiptimaa.»

Kust tüdrukud need sõnad saanud, kes seda teab. Aga kui ta üksinda mättal istub, kui kõle sügistuul ta peale puhub, kui pilved kõrgel, üks tomp teise järele lendavad, siis on temal rinnas nii imelik arusaamatu igatsus, ikka nagu heliseb ta kõrvus:

«Ikka, ikka lõuna poole!»

siis nagu tahaks ta ka sinnapoole, nagu tahaks ta ka enesele tiibu, et siit ära lennata, kaugele, kaugele... Mis võib aga maailmas kõik ära olla? Need imelikud maad, millest piibel räägib, need inimesed, kuningad ja nende väed, sõjad ja kanged mehed? Ükskord pühapäeva õhtul, kui külamehed Kuuse peresse tulid, kõneles Tõhu Andres, kuidas Prantsus Moskus käinud. Kui Riia all sõditud, siis müdisenud maa ja põrisenud aknaruudud. Hm — hirmus! — kividega purustatud teineteist, kui piigid katki läinud! Oleks tema seal olnud, küll ta siis Prantsusele oleks näidanud! Kas Prantsuse inimesed ka nii-

samasugused on kui meie? Kas nad siis tõesti inimeseliha söövad? Kuspool küljes peaks küll nende maa olema — kas sealpool Peipsit, sealpool Kukulinna või Kõrgepalu? Või seal, kus ilma ots on? Kus päev mäe sisse looja läheb? Püssi-Madis, kes kakskümmend viis aastat kroonu peal olnud, ütleb, et ilma ots seal on. Ükskord, kui nad laevaga mere peal sõitnud, saanud nad ilma otsa juurde ja pidanud üle ääre alla kukkuma, saanud aga veel aegsasti laeva tagasi keerata. Missugune on meri? Vist palju suurem kui Peipsi. Missugune on laev? Kus on need suured uhked linnad, millest nii palju lugusid kõneldakse? Ah, kui neid võimalik oleks näha!

«Üle suurte linnade,
üle mere ka.»

Imelik, kuidas need sõnad nüüd ikka ta meelest ei lähe? Nagu kisub, tõstab, teeb nagu haiget, on aga siiski jälle nii hea... Pilved, pilved! Lendavad edasi, aga on nüüd palju tuttavamad, armsamad. Näe, see tükk seal on just ratsamehe nägu... Kuidas ta kihutab ees nagu kindral, teised kõik tagajärele nagu sõjavägi... Näe, nüüd löövad kokku, nüüd on nagu suur kohav puu... Nüüd kaovad nad Kõrgepalu Kuusemäe taga ära...

«Ikka, ikka lõuna poole,
kus Egiptimaa.»

Ai! Süda valutab! Ja Villu jääb mättale istuma, mõtleb ja mõtleb... Korraga kargab ta maast üles ja:

«Halih, halih, haliluu, haliluu!» kõlab hele karjalapse trall ta huultelt, nii hele, nii rõõmus, et see metsast kümnekordselt vastu kajab: Haliluu!...

«Selle süda on õige rõõmu täis,» ütleb perenaine kodus aida ukse peal võid lüües, ja peremees, kes teise ukse peal pastlaid teeb, sõnab:

«Las saab teopoisiks, küll siis rõõm kaob; küll need seal rõõmu välja võtavad!»

«On üks imelik poiss kõige oma elamise ja olemisega,» sõnab perenaine jälle, «ei ole sugugi nõnda kui teised lapsed. Alati nii tõsine nagu vana Muri Madis, kui siis aga kord rõõmsaks saab, siis on nagu marutuul. Niisugust looma ei ole veel mina näinud — kõti näh, või koore kallale! — temast võiks tubligi mees saada.»

«Miks ei või.»

Perenaisel aga kipitab nimelt midagi südame peal ja praegu on paras aeg.

«Peeter, ma mõtlen, kui sa — kord silmad kinni paned, oled ju vana.»

«Särk on ihu ligi, surm veel ligemal. Või kes kellegi päevi on lugenud,» vastab peremees ja koputab pastla õmblust.

«Ja Miku on mõisas — näe ikka kassiroju! — toapoiss.»

«Andku jumal talle tervit!»

«Ja talu, meie talu?»

«On mõisa oma.»

«Sa nüüd ikka ei saa aru, või ei taha aru saada. Ma mõtlen, et kui sina ära sured ja Miku on mõisas toapoiss, siis ei ole Kuuse talul peremeest.»

«Seda teab igaüks ilma mõtlematagi,» ütleb peremees, kes täna aru ei saa, mis perenaine tahab.

«Siis oleks paras, kui sa talu Villule annaksid ja teda mõisas peremehe-kirja laseksid panna. Sellega on ju aega, Villu ei ole veel mees, aga ega see viga ei tee, kui me aegsasti selle peale mõtleme. Villu on tubli poiss, temast võiksid sa tubli mehe teha; mis sest, et ta vaenelaps on.»

«See on ju minu ammuaegne mõte,» vastab peremees, «mina arvasin aga, et sina vahest seda ei taha, et oma laps kõrvale jääb.»

«Saks tuleb nüüd enam talupojaks, kuule nüüd! Mis Mikul mõisas viga on. Nööbid ees ja taga, kärin taga, kui astub. Parem mõisas kupjakeppi kanda, kui et härra vahel kõrva näpistab? Noorhärra ei ole sugugi ka kuri inimene.»

«Soo-oh!»

Mõlemad vaikivad. Peremees riputab pastlad, mis homseks vaimutüdrukule peavad saama, paelupidi naela otsa ja tahab minna, kui korraga näeb, et väravast keegi tuleb.

«Näe, ikka näe, Kai, mõisa vahimees tuleb, ei tea, mis see peaks käima?»

Perenaine paneb ehmatades võikausi käest; peaaegu pidi see katki minema. Võõras ei tohi koort näha, siis ei lähe ta kokku, teiseks ehmatab teda vahimehe sõna.

Tulija paneb praegu värava haaki kinni ja seisab seljaga nende poole. On üks kärme kõbus mehikene, paks villane kampsun seljas, paigatud püksid ja viisud jalarättidega jalas. Pea on sügavasti kübara sees ja näib peaaegu paljas, üksi

kukla peal on veidi valgeid udemeid näha. Sellepärast küll kübar nii alla on langenud, sest enne on ta muidugi paras olnud. Nüüd keerab ta ümber ja tuleb kärmete, lühikeste sammudega toa poole. Alles poole tee peal märkab, et pererahvas aida ees on, ja pöörab sinna. Hehe, hehe, mis palav! Ta vaatab suure kübarasirmi alt üles, kusjuures ta aga pea selga peab ajama. Tubaka- ja tulenõud on ühe, pussnuga tupega teise poole peal. «Hehe, hehe, on aga täna kuum küll! Kohe pea sai ligedaks,» kõneleb ta, nagu näha, küll iseenesele, aga nõnda kõvasti, et seda ka teised võivad kuulda. Nüüd on ta aida trepi ees. Ta võtab kübara peast ja pühib käisega silmi.

«Tere, tere, Kuuse peremees.»

«Tere, tere, Salu-onu. Noh, mis kuulub, kuidas käsi käib?» sõnab peremees, kuna võõras trepi ääre peale maha istub.

«Ikka käisest läbi!»

«Kas poeg ju naist hakkab võtma?» küsib perenaine, sõrm suu ääres.

«Hehe, hehe, ei võta teine ikka veel naist ei kedagi,» vastab Salu-onu piipu suhu seades. «Vai ep ole veel aega naist võtta ja olla. Vai tüdrukud eest ära jooksevad?»

«Kuidas siis! Vai ikka aega ei ole, et...»

«Kas naine-lapsed terved?» küsib perenaine.

«Terved seekord, jumalale tänu. — No kuidas siis teie oma pool elate?»

«Ole terve küsimast! Ikka tasapisikesi.»

Salu-onu paneb piibu kõrvale ja vaatab ümber.

«Ole hüva inimene ja anna mulle kapaga kalja — puuh! on aga see üks palavus!»

Perenaine astub aita ja tuleb valge, puhta kibuga võõra juurde.

«Petipiima tõin, kali on praegu ju vana.»

«Aitümä! aitümä! küll oli suur janu — äähh!» Salu-onu annab kibu tagasi, võtab taelatüki küljest raasukese, seab tulekivi peale ja hakkab piibu peale tuld lööma.

«Sul ikka asja ka oli?» küsib peremees, kes selili aia najale toetab ja rohkem mõtleb kui muidu. «Vai sinusugune mees ilmaaegu käib.»

«Oli ikka ka natukese. Hehe — hehe!»

«Oli vist tähtis asi?» küsib peremees ja nüüd kipub ka ju temale köha peale.

«Ei tea mis siis tähtjas õige. Hehe! Kas teie odrad tänavu hästi üles tulid ka? Hehe!»

Peremees aga mõtleb muu kui otrade peale.

«Ega ometi mõni halb asi ole?»

«Opman käskis sind homme oma karjapoisiga mõisa tulla,» vastab Salu-onu viimaks.

«Issa ristike, karjapoisiga!» hüüab perenaine. «Jumalukene, meie ei ole ju kedagi teinud, peremees. Jeesuke, mis nad ometi peaks tahtma, Salu-onu?»

«Mine võta kinni! Kuulsin, opman ütles kirjutajale: «Küll me ta jäneseliha himu ära ajame.» Kes teab, mis neil jälle seal on või mis metsavahid kaebasid.»

Rahulise pererahva peale on korraga hirm ja argus langenud. Vahimees tunneb, et tal enam siin hea ei ole olla, ja jätab jumalaga.

«Ära muretse, Peeter, ära muretse! Sina oled üks neist vähestest peremeestest, kes ilma kupja ja kasaka hoopideta on jäänud, ega nad ka nüüdki su hõlma hakka. Karjapoisi — tema asi näib see õieti olevat — kriimustavad nad küll vist ära. Ära sina muretse, perenaine, kedagi.»

Veel rutemate tippsammudega kui tulnud, läheb Salu-onu minema. Onu on hea käbe mehikene, kellel mõisa ligi väike maanurgake harida on, mille eest ta mitte teoorjust ei orja. Elav ja terane, on opman tema mõisa vahimeheks pannud, kellel selle eest mitmesugused kohused on täita: mõisa käsud laiali kanda, mõisa väljasid vaadata, et talupoegade loomad ega hobused vilja ei tule; mõisale luudi teha, rehepapile abiks olla, pereköökí puid ja proua alamale köögitüdrukule süsi muretseda; veskijärvest kokale värskeid kalu püüda ja selle järele vaadata, et koerapoiss hurti iga päev korra välja kõndima viib. Üksi Salu-onu võib nii suurte ametitega korda saada, muudkui Salu-onu on jälle täiesti Salu-onu. Ehk küll mees iga päev higi otsast pühib, on onul tundmus, nagu võiks saksad kord aru saada, kui kerge põli temal on, ja seda ta käest ära võtta. Onu arvab, et ta opmanit õige tüssab, kes talle sellesamakese eest maa ilma teopäevadeta andis. Küll on põli! Ah, aga need jalad on nii kanged! Ei tea, kust see ometi tuleb? Hommikul ei saa lavalt kuidagi maha! Eks ole, vana inimene juba, kondid kanged! Meiesuguse asja nüüd! Eks meid ole jumal selleks loonud, mis oleme? Eks me ole need vaesed Kaini lapsed, nagu kirikhärra ütleb. Oma meelest on kõik

nõnda, nagu peab olema. Peksa saab küll mõnikord üsna jumalamuidu, mõtleb onu, aga mis see mõni ime on. Miks ei peksa, kui on, keda peksta! Härra peksab opmanit, opman aidameest, aidamees kubjast, kubjas teomeest, teomees teopoissi, teopoiss karjast, karjane koera — miks ei peksa, kui vaja peksta? . . . Nõnda mõtleb Salu-onu, kui ta väljavahe teed mööda mõisa poole tagasi tipib.

«Peeter — — Peeter, tule siia!»

See on Kuuse perenaine, kes senimaani aida ukse peal seisis, käed ristis, aga kellel üks mõte tuli, mis teda ruttu aita sundis astuma, ja nüüd võianuma ees seisab.

Peeter, nägu tume, suu ümber trotsiv joon, astub aita, kuhu kutsutakse.

«Näe!»

«Võianum!»

Perenaine ütleb, ehk küll kedagi nende juures ega koduski pole, Peetrile kõrva sisse:

«See vii opmanile!»

Peeter saab aru . . .

«Hali, hali, haliluu, haliluu!» kõlab metsast . . .

6

Mis vara vaikselt minu põues tuikas,
kui nooreks meheks olin sirgunud?

F. R. Kreutzwald.

Pikad ridaspuude read. Kohavad vahtrad kahel pool laia õige tee ääres. Kõrval maa kuum juunikuu päikese kõrvetusest, mis sinisest taevast otse pähe paistab, vilu ja armas puude all. Ilupuiestikud. Purskkaev oma sätendava veega. Loss või lossi moodi uue aja ehitus oma tornikestega, lipukestega, akende ridadega, palkonitega. See on mõis. Ilus Murumäe mõis.

Lossi eest, ilumetsa seest, seal, kus kerge valgest riidest telk, lainetavad imelikud hääled. Nagu kivi veelainetes rõngaid sünnitab, nõnda paisuvad nad, ringivad üksteisest läbi, võtavad üksteise kaelast kinni, tantsivad, hõiskavad õhulainetel virvendades, just nagu päike hõbetatud torni katusel sätendab; — siin paisub ta üheksainsaks magusaks häältemereks — nii pehmeks, nii mahedaks, seal külvab ta nagu sätendavaid

hõbeda teri kergelt tibades laiali... Kargab siis kui marutuul tammemetsa... mühin, raksumine, põgenemine, hirm, vaikus... sealt, sealt ärkab tasane arg hääl... magus... kosutav, hõiskav, nagu oleks pimedad võimud võidetud, lepitatud, nagu pühitseks ta suurt üleüldist võitu...

Vaene poiss, kes sa tükk maad eemal opmani toa juures seisad — kuulad, näost kahvatanud nagu surnu, silmad hiilgel, nagu tahaksid pea seest välja tulla, rind rappumas, nagu tahaks hing sealt välja tulla ja iluhelide meres ujuma minna; vaene poiss, ära eksi, sa ei ole mitte taevas! Sa kuuled siin toanurga juures, et toas sinu peale kohut mõistetakse selle jänese pärast, mis sa paeltega püüdsid, et aega viita, teadmata, missugune karistus sind ootab! Sina ei ole mitte taevas, sina oled mõisas, oled Villu. See ei ole mitte inglite laul, mida sa kuuled, see on Beethoveni sonaat, mis mõisapreili klaverilt tuleb; need valged kerged kujud ei ole mitte murueide tütred, vaid tantsijad neiud, kes noorhärra sündimispäeva pidule naabermõisadest on tulnud. Tead sa, mis üks sündimispäev, mis üks kõrgesti haritud õrn neiu, mis üks B e e t h o v e n on? Vaene poiss, kust võid sa seda teada! Kes ütles sulle nendest karjavainul, kus sa oma metsakohinaga kõnelesid, kurgedele laulsid, Peipsi kohinaga ohkasid, — kes ütles sulle Kukulinna sauna lava õlgedel, kui sa palavalt õhkasid: Oh kui see mets, kui nüüd see mets varjuks ei oleks?! Kes ütles sulle karjamaal niisugustest asjadest, kui sa maailma linnade, sõdade, kuningate, merede ja laevade peale mõtlesid, — kes ütles sulle seda? Kes tõi sulle sõna, et üks muusikavürst kord maailmas elas, kes kõik need hääled, need kutsumised, mis sa metsa ja järve kohinas, maru mühinas ja marduse kiljatuses kuulsid, üheksainsaks muusikatükiks kokku valas, — taevaga hõiskas, põrguga mässas? Kelle vägevad hääled nagu vastupidamata lained su hinge peale langevad, kui sa teda kuuled, kus ainult hing hingega kõneleb, meistri enese suremata hing! Seal selgub nüüd, mis sa igatsed, mis sa püüad, tahad, mis sa kord Palupera Kuusemäe otsas arvasid nägevat, mis sa ka nüüd jälle näed, aga mida veel paksem mets kui enne varjab — veel paksem mets! Kukulinna laps ja Beethoven — oh kui sa ise selle peale mõtelda oskaksid? Su linavalgeks kahvatanud pale ütleb seda, et sa selle peale mõtelda oskad, su rahutu silm, et sa seda metsa näed, mis seda vahet varjab — ära katsu iial teda oma nõdra jõuga laastama hakata! On enne

sind andeid hilpude alla magama jäänud, on jäänud, jääb iga päev ja saab ikka veel jääma, niikaua kui maailm seisab. See hiiglane, elutõde, on igavesti äravõitmatu, igavesti peab ta hommikutähtedega sõda, i g a v e s t i k e s t a b i l m a v õ i d u t a s õ d a t õ e K a l e v i j a l u u l e i n g l i v a h e l, igavesti jäävad tähed meist kaugele, ja sel surelikul, kes nende peale saaks, läheks neist isu ära. Ja õigused, rikkus? Püüa neid saada, aga ära vihka neid, kellel nad on. Sina teeksid sedasama nende asemel, mis nemad on teinud. Nad on inimesed nendesamade tundmustega mis sinul, ja ka head inimesed, ehk nad küll sinust aru ei või saada, sest et nad oma aja vangis on. Nad on endid sinust paremaks hakanud pidama; seda nad ei näe, et sinu südames seesama liigub, mis nende südames, sest vari on ka nende silma ees, mis nende pilku varjab. Sinu silmi varjab vaesus, nende oma rikkus — ühesuguse varjumetsa tagused olete mõlemad, ollakse mõlemal pool.

Kõik mitte!

Opmani toas peetakse kohut. Opman — kirjutajaks ja ühtlasi peakohtumeheks. Kohtumehed ja peakohtumees on küll. Ka — nende hallid kuued on igatahes seal ja neid endid leitakse ka sealt seest, kui teravamini vaatama hakatakse. Opman aga on otsusetegija, ülekuulaja ja maksmapanija. Kuulatakse, kuulatakse. Asi on selgem kui selge. Kuuse talu karjapoiss on paelad maha pannud, metsavaht ise on seda näinud, aga nad sinna jätnud, et süüdlast süüteo pealt kätte saada. Ja teisel päeval leiab metsavaht jänese paeltest, jääb aga põõsa taha vaatama, kuni Villu jänest tuleb ära võtma. Ja ta tuleb. Ja Aru peremees, kes puukoormat koju viib, näeb ka, et see nii on. Küsitakse Aru peremehe käest. Tõsi! Peremees ei tahaks küll tunnistada, seda tunnistab ta kohmetu nägu, aga — ei, kuidas tohib ta mõisa vastu olla? Otsus on teada, kuidas ta tuleb.

Veel ikka seisab poiss väljas, veel ikka joob ta hing himukalt neid hääli, mis ülevalt lustmetsa aiamajakesest tulevad.

«Poiss, mis sinu vaatab?»

See on sügav mehehääl. Villu pöörab ümber. Tema ees seisab kõrge sirge noormees, mantel üle õlgade, õlgkübar musta lindiga peas ja raamat käes. Tungivalt vaatab ta must põlev silm, lõuga katab ilus must habe, nägu on nii selge, usaldatav, et Villu kohkumine varsti kaob.

«Kes sinu olep?» küsib jälle noormees, kes juba kogu selle aja ühe sirelipõõsa varjul talupoissi tähele pani, kuidas see liikumata nagu kivikuju muusikahääli kuulas, kuidas ta kahvatas ja kuidas ta silmad särasid. See on Murumäe mõisa noorhärra, kes Tartu suurkoolist eile koju on tulnud.

Sel silmapilgul viib üks mees vitsu kohtutuppa, mida ta kaevukünast välja võtab, ja kaks meest, teine neist kasaka abi, tulevad Villut tooma.

Poisi silmad hiilgavad imelikult...

«Mis see poiss tegema?» küsib noormees meestelt.

Mehed võtavad mütsid peast ja kasaka abi, kes ju peeni kombeid mõistab, ütleb: «Kuidas härrad käsivad. See poiss on jänese püüdnud ja kohus mõistis talle kolmkümmend.»

Noormehe silm vaatab küsides ümber, kohtutoa, meeste, vitste, poisi peale, ja ta astub kohtutuppa.

Kohtumehed tõusevad püsti ja kummardavad aupaklikult — opman kõige rohkem.

«Kuidas, kas see poiss olema süüdlane?»

«Jah, aus härra,» vastab opman, «ta on mõisa jäneseid püüdma hakanud. Valu niisugustele talupoja —»

«Mina küsin kohtumehelt!»

«Jah, aus härra, opmani-isand räägivad õigust,» vastab peakohtumees ütlemata vaga näoga. Temal on see anne, et ta nägu väga vagaks läheb, kui ta suuremate inimestega kõneleb.

«Talle on tarvis nii anda, et eluaeg mäletab,» ütleb opman, kes noorhärrale iseäranis head meelt tahab teha, sest vanahärra sõitis tunni aja eest ära Saksamaale ja mõisa ülemvalitsus jäi poja hooleks.

«Vaja on talle nii anda, et tal jäneseliha himu —»

«Vait!»

Opman ehmatab, imestab, aga kohtumeeste ees ei taha ta ka mitte oma au kaduda lasta.

«Armuline härra — eksivad — vanahärra laskis niisuguseid mehiselt parkida, kui ta nad kätte sai. Ükskord pani ta —»

«Vait!»

«See poiss on kang —»

«Vait, inimene, ükskord jääma. See olep minu papa jänes. Kui minu tahab, et peab jääma peks, siis ei peksa peks. Olep minu jänes, siis olep minu asi.»

Opman, aga veel enam kohtumehed ei teadnud oma kõrvu uskuda. See oli saks, härra enese poeg, kes nõnda rääkis; talumeeste südames algas parema aja lootus, opman aga mõtles: «No, no, kollanokk, lase saad koolipingilt enne ära, oled veel õelam kui vanahärra ongi.»

Väljas jäi noor üliõpilane poisi ette seisma. Midagi näis ta meeles liikuvat, mis nüüd niisama ta hinge ülendas, nagu see, kui professor vaimustatud sõnal maailma rahvaste saatusest kõneldes noorte kuuljate südameid kaasa kiskus ja vana Rooma ja Kreeka aja kui elavaks, praeguseks tegi. Kõigil läks see südamesse, vähestele jäi ka sinna.

«Poiss, kas sinu oskama lugeda?»

«Jaa.»

«Oskama ka kirjutama?»

«Jaa.»

«Imelik poiss olema. Keegi siin maal ei oskama, koolmeistrid isegi veel ei oskama. Kust õppima? Jänese pärast enam ei kartma.»

Kartusest ei olnud see poiss senini veel midagi tundnud. Mis seal põues oli, see oli valu.

«Mõisa toapoisi käest.»

«Toapoisiga tuttav olema?»

«Minu kasuveli.»

«Kust oskama toapoiss?»

«Mõisa noorhärra õpetanud, ütleb ta. Noorhärra pidanud ükskord mustlaste käest naha peale saama. Sellest hädast päästnud teda minu kasuveli, kes aga ise mustlaste parkida jäi, ning ka noorhärra pilt, mis ta mustlastest tahtis teha, läks kaotsi. Selle tänuks õpetanud noorhärra talle kirjutuse selgeks ja ka mõne sõna saksa keelt.»

«Soo, soo! See noorhärra võima siis vist üks hea härra olema?»

«Mina ei tea. Mina ei ole kuulnud, et keegi härra hea oleks olnud.»

«Aga kui üks noorhärra, nagu see, kellest me kõneleme, toapoisi lugema õpetab, kas see ei olema headus?»

«Kui tal selle eest terve nahk, toapoisi oma aga katkine, siis on see tasumine.»

«Hm — terane poiss! Mis nimi olema?»

«Villem.»

«Hea küll, Villem. Kui sinu härra või — seltsimees mustlastega riidu minema ja need ta kallale kippuma, kas sinu ei avitama oma härrat?»

«Muidugi, aga mitte enne, kui asi selge oleks olnud.»

«Mis asi enne selge olema?»

«Kellel õigus, kas härral või mustlastel,» vastas Villem kindlasti.

«Hm, tark poiss, tark poiss! Aga et see härra maa oli, mille peal mustlased asusid, siis oli õigus härra pool?»

«Siis löönud ta oma tarkusega mustlased kallalt minema, mitte aga toapoisi rusika abil.»

Ikka rohkem meeldis noorele mehele julge terane talupojapoiss. Ta vaatas mõttes raamatu peale, mis käes.

«Säh, võtma see raamat ja lugema. See olema maakeele kirjutatud. Maamees ka kirjutada oskama, maamees ei olema rumal. Ja siin see teine raamat kirjutama saks, aga maamehi armastama. Ütlema isale, et mõisa tulema, minu tahtma temaga rääkima.»

Lõi mantlit õlgadel koomale ja läks.

Imestades vaatasid kohtumehed ja opman kohtutoa ukse ees, kuidas noorhärra tüki aega talupoisiga nagu omasugusega kõneles. Peakohtumehe vaga nägu paistis nii rumal ja imestav, opmani oma häbi pärast nagu kupatatud kurk, üksi kasak oli päris rõõm ise, et tal täna vaja ei olnud kisa kuulda ega täkkida. Ta ei tea isegi kuidas, aga tal on ikka nagu hale, kui ta inimese ihu peale peab lööma. Viskaks selle ameti hoopis käest, aga naine ja lapsed tahavad toita, ei saa kuidagi! Kiriku juures hoiavad kõik temast nagu eemale, ja see on siis niisamasugune halva tundmuse ärataja, nagu see, kui ta ju kätt tõstab, et lüüa. Jaa, mõnikord laseks ta parem ennast lüüa, kui ta selle eest teiste löömisest lahti pääseks. See oleks kergem kannatada. Ükskord rääkis ta seda õpetajale, aga see arvas, et karistus tuleb jumalast ja karistaja on jumala käsu täitja. Aga see ikka nagu ei tahtnud aidata, ega ole ta oma ametiga mitte täiesti rahul.

Villu kõnnib puiesteed mööda mõisast välja, pea imelisi mõtteid täis. Sulatavad muusikahääled on veel ikka ta kõrvades, kerged, valged, elavad murueide tütred ta silmade ees. Mis see oli? Unenägu? Ei. Tal on praegu kaks raamatut käes! Masingi «Näddalaleht» köidetult ja krahv Manteuffeli «Valmid». Ja imelik see tundmata härra oma pärimistega!

Kes see oli? On see siis tõesti tõsi, et ta peksmatult mõisast pääses? Kas see mitte unenägu, mitte ka taevasolek polnud, mis ta voli nõnda vangistas? Siis oli ometi midagi sellesarnast tõesti ilmsi olemas, millest Tõhu Andres nii palju teadis jutustada: metshaldjatest, muruneidudest, näkkidest, kes kõik vaeseid karjapoisse kuningalossidesse juhatasid ja nad kuninga väimeesteks tegid? Oli see tõesti inimene, kes need ilusad hääled sünnitas? Tema meelest oli, nagu seisaks ta teist korda Kuusemäel ja näeks imelist sinavat vett. Ja nagu seisaks teist korda põline laas selle vahel, mis ta üksi mäe otsast nägi, ja selle vahel, mis ta täna kuulis ja nägi. Imelik, imelik...

Aga mis... On see jälle silmaviirastus, mis ta seal näeb? Ei, seal tulevad tõesti kaks muruneidu eemalt puiesteed mööda temale vastu, üksteise käe alt kinni hoides! Kui ilusad on nende kujud särava päikese valgel, kui kerge aste — nagu ei puutuks jalad maa külgegi! Lumivalged riided katavad nii ilusasti sirgeid kehasid, rinda, käsi, kaela... nagu luiged on nad, või inglid, või muruneiud — nõnda just on nad Tõhu Andrese juttudest ja nõialosside lugudest talle meelde jäänud. Ei, nad räägivad teineteisega, naeravad nii hõbeselgelt, kui talupoisi imestust näevad — need on elavad inimesed, need on vist sündimispäeva külalised? Kerged õlgkübarad liiguvad sinnatänna elava jutuajamisega, lipendavad lindikesed kübara küljes liiguvad nõnda isevärki ilusasti, kui üks või teine jutu sekka oma näkisarnast peakest nikutab... ei, sarnaseid nõiduskujusid pole ta veel ilmaski näinud.

Villu ei pane tähelegi, et ta otse kesk teerada seisma on jäänud ja vastutulijatel kitsas on mööda saada. Pisem nendest on liig kaugele kähara vahtra alla tunginud. Enne kui ta teab ette vaadata, on üks madalale kaaluv oks ta kübara peast ära tõmmanud ja ilus juuksepats ise on oksa küljes vangis.

«Ai!» kiljatab ehmatanud muruneid, kes hirmul, kuna ta alles paari silmapilgu eest nii vallatult naeris.

Ruttu astub Villu neiu juurde ja katsub vangistatud juuksepatsi oksasarika küljest lahti teha, mis aga sugugi nii kerge ei ole. Juuksed on pehmed ja käharad kui siid, ja et oks nad lahti tõmmanud, hakkavad nad isukalt igale poole kinni. Viimaks ometi, kui ju ka teine seltsiline kohmetusest toibub ja appi tahab tulla, läheb tal korda neidu vabastada. Nüüd tõstab ta ka maast õlgkübara ja annab selle ta omanikule kätte — seda kõik teeb ta täie rahuga, nagu lõikaks ta korvi vitsu.

Neiu vaatab oma aitaja otsa — ta ümmargune peen lapsenäokene on imestav ja tänulik, ning uudishimulikult viibivad suured selged sinised silmad tõsise, rahulise talupoisi näol.

«Hea poiss, tänan — teid!»

Kui pehme ja tänulik on see hääl! Niisugust ei ole Villu veel enne kuulnud. See tuleb nagu kustki paremast ilmast kui see siin, kus üheainsa jänese pärast inimene kolmkümmend võib saada. Ja see tuleb selle neiu suust, kes nii vallatult naeris, kui talupoiss tee peal sambana seisis. Sellesama neiu suust, kellel nii puhtad, selged sinisilmad on — kuna nad temale otsa vaatasid, nii — nii — pehmelt! Ta seisab ja — nii hea on see — vaatab veel korra nendesse silmadesse, mis, nagu ei oleks nad senise arvamisega rahul, veel kord talupoisi tõsist nägu tunnistavad. Isevärki hea on see, kui nad vaatavad...

«Ma — ma — jäin teele ette — minu süü!» kogeldab Villu vabanduseks.

«Ei, poiss, mis raamatud sul seal on?» küsib teine neiu, kui Villu raamatud maast üles võtab, mis ta enne rutuga maha visanud. Küsija seisab sammu kolm eemal, ilus, külm ja vali on ta küsimine.

«Ah raamatud?» vastab Villu küsijat tunnistades.

«Ehk sa — käisid kuskil —» küsib teine veel teravamalt, ei saa aga oma küsimist lõpetada.

«Aga Adelheid —!»

See ehmatushüüe tuli väiksema neiu suust, kes näost punaseks on läinud ja nüüd noomivalt oma kaaslase peale vaatab.

Villu seisab, — kahvatu, — trotsiv vaade silmis. Esimest korda oma elus tunneb ta ühte pistet südames... Esimest korda mõtleb ta selle peale, et ta on Kukulinnas üles kasvanud...

«Kui teie neid raamatuid omaks peate — võtke nad,» on kõik, mis ta ütelda võib.

«Imelik poiss!» ütleb nüüd pikem neiu nagu veidi häbenedes, «ma tahtsin üksi teada, kes nad sulle andis. Talupoisid ei kõnni mitte raamatutega.»

«Nad andis mulle üks noorhärra, kes mind — ka kohtumeeste käest päästis.»

«Sooh — üks noorhärra?» küsisid mõlemad neiud ühest suust. «Missugune see härra oli?»

«Missugune — kes ta oli, seda ma ei tea — mantel, õlgkübar, mustad silmad ja — enam ma ei mäleta.»

«Minu vend!» — «Hugo!» hüüdsid kaks imestavat häält ühekorraga. Kerge puna lendas üle noorema näo.

«See on tema maitse järele, talulaste järele vahtida,» naeris Adelheidiks nimetatud neiu, «aga et ta neile koguni raamatuid kinkima hakkaks, seda nüüd ei oleks ma uskunud — mis imelisi asju nüüd aga ülikoolis noormeestele pähe pannakse! — Võid minna, poiss. — Pea, kust sa oled?»

«Kukulinnast.»

«Kukulinnast. Ah soo, sealt vallavaeste külast. Kes su isa on?»

«Kasuisa.»

«See on nüüd. Aga enne?»

Villu kahvatab.

«Ema?»

«Kasuema.»

«Kes oli pärisema?»

Vaikus.

«Ei, ei, selle poisi suust peab iga sõna nagu ostma — ma arvan, ta on vist veel uhke koguni. Mine!»

Villu läheb, aga väiksema neiu tasane pilk langeb nagu palgaks ta näole, mis ütleb, et ta oma seltsilise viisiga mitte rahul ei ole.

Okas torkab teda jälle...

— — — — — — — — — — — — — —

«Adelheid,» ütleb teine neiu, kui nad käsikäes jälle edasi kõnnivad, «sa tegid sellele poisile ilmaaegu haiget.»

«Ei, ei — vaata ometi õrna südant! Haiget? Kust võisin mina teada, et need raamatud mu vend talle oli kinkinud? Neid sulaste ja külalapsi jookseb siin iga päev tosinate kaupa ümber, ja kes võib teada, kas mõni mitte midagi kustki ära ei varasta. Linnas tahtsid uulitsapoisid meid lagedaks varastada, kui aiapoolsed aknad lahti jäid.»

«Need olid uulitsapoisid. Meie mõisas ei ole veel ette tulnud, et lapsed midagi oleksid varastanud.»

«Ohoo, see kõlab ju kui kaitsekõne, mu Helenekene. Trööstí ennast. Mis — haigetegemisesse puutub, siis ole mureta, talupoegadel ei ole sugugi nii õrnad kõrvad, et —»

«Adelheid!»

«Ei, ei — meie lähme viimati tülisse koguni. Sellele talupoja-poisile tuleb koguni Helene v. B. kaitsjaks. Üleüldse» — pehme naeratus viibis Adelheidi näol ja õrnemalt rõhus ta kätt

oma seltsilise ümber — «oleks mulle meelde pidanud tuletama, et sinu ja Hugo maitse igas tükis ainult ühesugune tohib olla.»

«Ei sugugi!» hüüdis Helene, kes ise ometi üleni näost punaseks oli läinud. «Mis ma ütlesin, ütlesin ma enese parema äratundmise järele. Sa tegid talle haiget, — oleksid sa aga tähele pannud, kuidas ta kahvatas, kui aru sai, mis sa mõtlesid, ja kuidas ta silmad —»

«Mis, nagu näha, sulle pähe on hakanud, «põlesid», tahtsid sa küll ütelda. See kõlab ju väga romaanilik — ei ja, rüütel adranik tuleb ühel öösel kui rüütel keskajast ja viib oma ilusa Kuningunde koju — Hugo vaadaku, kuidas mõrsjaröövli kätte saab, — ha — ha! Sinu aastates mõeldakse muidugi nii, — eks, mu sõbrannakene!»

«Sinu mõnus pilkamine meelitab mind jälle ära, Adelheid, aga õieti peaksin ma sulle kuri olema. Sa vaatad üleüldse talurahva peale kõrgilt, — mitte kui nende peale, kes talupojad on, et nad seda peavad olema, vaid kui ei võikski nad muud olla kui talupojad.»

«Trehvatud.»

«See on aga vale vaate-seisukoht, tõesti vale.»

«Näiteks?»

«Näiteks on igal ajal ja igal maal talurahva seast suurte annetega mehi tõusnud ja ajaloosse elama jäänud.»

«Nagu ma seda ise ei teaks! Need olid aga teistsugused rahvad, Helenekene; selle rahva seast siin ei tõuse iial niisuguseid.»

«Soo, soo — kui naised poliitikaasju arutavad, siis peab ilm küll paradiisiks saama, või — käru peal prügihunnikusse aetama,» hüüdis tugev tenorihääl, ja Hugo, kes vahtra alt pingi pealt praegu üles tõusis, tuli vaidlejatele neidudele naerdes vastu. Ta oli neidudele teele vastu tulnud ja siis pingi peale maha istunud, kuna tulijad teda aga vaidluse pärast sugugi tähele ei olnud pannud. «Teid tuleks tulevaseks maapäevaks Riiga saata ja seal tahaksin ma oma äravõitmata õele ütelda, et ka s e l l e r a h v a seast mehi võib tõusta, juba ongi tõusnud!»

«Kes aga juba nüüd sõjariistad käest maha paneb ja ennast alla annab,» naeris Adelheid, «sest üks kahe vastu oleks ometi liig julgus. Kus noorhärra-mõttetarklane ja preili-kaastundmus von B. endid ühendavad, seal oleks asjata katse vastu panna.»

7

Lãksin, tilluke, teole,
vaba vaimuke, vaole.

«Käi, Küüt!»
«Punu, vagu!»
«Astu!»
«Nõõ, nõh!»

See on mõisa põllul. Kõrvetavalt paistab juulipäike, tulipalav on muld. Teomehed künnavad kesa. Higi tilgub inimeste otsaeest, vaht hobuste ja härgade selga mööda maha. Kubjas kõnnib, kepp käes, ühe juurest teise juurde, kiidab, laidab, kirub, ähvardab. Korra ilmub ka kirjutaja või opman õlgkübaraga välja serval nähtavale, vaatab, kaob jälle. Südamed tuksuvad, kui õlgkübar eemalt valendab, hingavad kergemini, kui ta kaob.

Õhk on raske kui saunaleil. Maa on kõva kui paepank, ammu juba oodatakse igatsusega vihma. Siin murdub ader, mida kohe parandama hakatakse, kuna kubjas kirub, seal aga — vaatab teomees, kuspool kubjas kõnnib, et nii tasakesti lasta kui võimalik: aega orjal, aega härjal! See on aga üksi seal võimalik, kus künd jaopärast ei ole. Kus vakamaa kätte mõõdetud, ja seda on enamasti kõigil, kui põld niisugune on, et mõõta saab — seal ei saa pikaline olla.

Täna ometi on üks niisugune õnnepäev, mida teomees niisama ootab nagu jõulupühi. Kitsas põlluriba heinamaa ääres on nii sakiline ja sopiline, et teda vakamaadesse panna ei saa, sellepärast huupi kätte on antud. Siin on nüüd aega ja võimalik «venida», nagu teomees ütleb, see on siis, kui kubjas juures ei ole. Muidugi teatakse, teavad teopoisid ja mehed ka täna, et niisuguse venimise peale tihti keppi antakse. Aga mis sest! Keppi saab muidugi, veni või ära veni. Ole kui usin, kes teab, kust küljest siiski kepp tuleb. Ja — kuidas mina ruttu künnan, kui teine kõrval pikaline on ja hobuseid hoiab. Kas tema maad, mille eest orjab, väiksemad on? Parem siis ise ka venida ja — ennast venitada lasta, kui see just peab olema.

Siin, mõisa poolt tulles, põlluriba viimases tipus, metsa serval, künnavad kolm teomeest. Need on Räpsi-Rein, Veni-Villem ja — kolmas on Villu. Kaks esimest on aga teoseltsile nii tähtsad, tervele vallale nii palju räägitavad, et me niisugustest meestest ükshaaval peame rääkima.

Räpsi-Rein, oma kõbusa, kärme oleku pärast nõnda nime-

tatud, on peremees ühe metsakoha peal, — koguni kehv mees, aga temast räägitakse rohkem kui kõige rikkamast. Juba Reinu välispidine mood on isevärki: tilluke mehike, tedretähniline nägu ja nösi-nina, mille ots nagu sarv ülespoole üle pea püüab vaadata, pisikesed hallid silmad, mis nagu kes teab kust ilmast välja vaatavad ja nagu ühtelugu vigureid täis on, ümmargune, käbe keha ja lühikesed jalad, kuna ta ruttu käies ka natukene lonkab. Kui Rein teiste sekka tuleb ja ühe sõna ütleb, on naer lahti. Mitte et Reinu naerdaks — hoidku, seda ei ole veel terves ilmas keegi teinud, vaid see on juba loodud asi, et Reinu sõnu peab naerma. Ja see tuleb küll sellest, et Reinu kõne, nagu rahvas ütleb, «vigureid täis» on. Reinu meelest on terve ilm ainult nalja pärast olemas ja naljaga segane on kõik ta jutt, häälgi, mida ta nii mitut viisi oskab muuta. Ja Reinul on hea hääl. Rein räägib kartulitest, mis ta jaanipäeva ajal maha pannud ja mis «nõnda üles tulid, et maatükid seljas tantsisid ja aega ei saanud maha kukkuda». Rein räägib — nagu ainult Rein räägib. Mõnikord ei ole ometi Reinu sõnades vähematki nalja, aga et Rein neid ütleb, siis naerdakse neid ometi. Nagu keegi Reinu ei pilka, nii Reinu ka keegi ei vihka. — Reinu vihata? Seda pole veel kellelegi meelde tulnud. Rein saab oma naljaka olekuga, käbedusega kõigil pool läbi, ka seal, kus kõige tähtsam mees vallas kimpu jääb. Sagedasti jääb ta kupjale nagu kahe silma vahele, kui teiste käsi halvasti käib. Ja keegi ei vihka teda selle eest, see on ju — Rein! Isegi Reinu kärmus on naljakas. Kui mõnikord vihm heinaajal seisma sunnib ja teolised mõisale vihtu ja luudi teevad, paistab nii, nagu teeks Rein selle aja sees kümme vihta, kui teine viis saab. Hakkab aga keegi teraselt tähele panema, siis leiab ta, et Rein viis, aga teine kümme teinud. Keegi ei ole kade, kubjaski mitte, see on ju — Rein. Mõtlemine ja täidesaatmine sünnib Reinu juures ühel ajal. Siis öeldakse ka: Oh, Rein. Kui aga kedagi eemalt oodatakse ja kui tulijast ära paistab, et see Rein on, öeldakse: Ah, Rein!

Kuidas Rein oma «räpsi» nime kärmusest, nõnda on Veni-Villem oma nime aeglasest olekust saanud. Kõik on Villemi juures veniv, tasane, nagu magama panev. Vahest tuli see sellest, et ta nii tugev on, nagu Koljat, tugev kontide ja keha — iseäranis aga paksuse poolest. Ükskord lõid Sepa Mart ja Mõnniste Mihkel käed selle peale, et Villem nii jäme on kui

neljavakane jahukott. Raskuse poolest ei olnud Villem, isegi mõista, tagasi. Kui kord opman heinakoormat laskis kaaluda, pani ta Villemi teise kaalulaua peale istuma, katsudes, kas heinad on üle seitsme puuda. Mõtlemise poolest oli Villem veel aeglasem. Kui ta näiteks teada tahtis, kas ta homme villased või linaselabased jalga peab panema, siis istus ta maha ja mõtles mitu tundi, kui aega oli. Kui ta aga seda teada tahtis, kas ta tuleval suvel sulase või tüdruku peab võtma, siis käis see üle Villemi jõu. Kevad tuli kätte, Villem ei olnud ikka veel otsusel, ja kui mitte naine ei oleks otsustanud, ei oleks ta kumbagi saanud. Kord küsiti magasivilja andes Villemi käest, kas ta rukkeid või otri tahab. Villem mõtles nii kaua, et ta mõlemast ilma jäi. Ja niisugune tugev mees pidi tänase palava päevaga mõisa kesa kündma, sest talvel oli ta jälle nii kaua mõtelnud, et sulane võtmata jäi; naist ei olnud seekord enam nõuandjaks. Ja ometi ei olnud Villem sugugi sihuke mait, kes tööd ei oleks teinud. Igatahes tegi ta rohkem kui Räpsi-Rein, aga unise oleku pärast ei paistnud see välja.

Niisugused olid Räpsi-Rein ja Veni-Villem.

Päike paistis sulatavalt. Teomehed olid aeglased, aga nad olid ka tõesti ju väsinud. Mõisa söögivahe on pikk ja lõuna oli ju oodata.

Mida mitmed kartsid, sündis. Mõisa poolt tuli kubjas põlluriba mööda alla, ja kätega ja kepiga vehkimisest oli näha, et head oodata ei olnud. Kubjas oli ise heinaliste juures käinud ja töömehed olid vähem ja sandimini kündnud kui muidu. Asi lõppes sellega, et kõik kordamööda keppi said, oli keegi õige või kõver. Igaüks ootas oma korda. Ikka lähemale jõudis kubjas meie kolmele kündjale.

Rein vaatas, vaatas.

«Ei, hobusekene,» ütles ta hobuse rangisid lahti tehes, «siin on juba kurjad päevad, lähme aga metsa.»

Ja Rein kargles hobu nina all nagu süte peal, et ära oodata, kas peksmine ehk järele ei jää. See, mis ta nägi, ei võinud vist rahuloldav olla, ja üks, kaks, kolm oli Rein hobuse seljas.

«Mis teie veel ootate?» hüüdis ta Veni-Villemile ja Villule.

Veni-Villem mõtles, mõtles, astus hobuse rangide juurde ja jäi kaaluma: kas teha lahti või ei.

Ühe teise järel võttis kubjas läbi ja jõudis ikka lähemale.

Räpsi-Rein tõmbas ohelikust.

«Kas teha lahti või mitte teha?» mõtles Veni-Villem.

Kuus kündjat oli veel peksmata.
Rein ütles: «Nõõ!»
«Kas teha lahti või mitte teha?» mõtles Villem.
Kolm kündjat.
«Kas teha lahti või mitte teha?»
Kaks.
Villem seisis liikumata.
Üks.
«Kas teha lahti või mitte teha?»
Sel silmapilgul lõpetas kupja kepp Villemi mõtlemise. Nüüd oli aeg Reinul ära sõita. Kui ta juba parajas kauguses arvas olevat, jäi ta peatuma.
«Ära mine, ära mine!» hüüdis kubjas talle järele. «Tule tagasi!»
Rein aga arvas: parem on parem, ja sõitis veel tüki maad.
«Tule tagasi, ma ei tee sulle kedagi.»
Nüüd arvas Rein paraja aja olevat rahutingimisi ette panna.
«Kas ei tee kedagi?»
«Ei tee.»
«Kas tõesti ei tee kedagi?»
«Jah, tõesti ei tee kedagi.»
Rein sõitis tagasi ja — kubjas ei teinud midagi.
Villu üksi oli veel.
«Poiss, võta kampsol maha!»
Villu seisis sirge kui küünal.
«Poiss, võta kamps maha!»
Põlgav vaatamine.
«Ohoo, see poiss suurustab! Oota sa — säh.»
Üles tõstetud käsi langes kepiga tagasi. Villu vaates oli midagi, mille üle kubjas kohkus ja kindluse kaotas. Aga ainult silmapilguks. Teisel silmapilgul tõstis kubjas löömiseks uuesti kätt, aga alla jõudes ei olnud ta enam vaba, Villu oli käest kinni rabanud, ja enne kui kubjas aega sai silmapilku aru pidada, oli kepp käest ära kistud, pooleks murtud ja eemale põllule visatud.
Kubjas tõstis kära, teomehed, kes ligemal, jäid vaatama.
Sel silmapilgul astus, püss seljas, linnukoer järel, Hugo metsast välja.
See oli kupjale nagu kutsutud.
«Mis siin on?» küsis noorhärra.
«See poiss hakkab vastu.»

«Kuidaviisi?»
«Ta kiskus mu kepi käest ja murdis katki, kui ma teda lüüa tahtsin.»
«Mis eest?»
Kubjas jäi vaatama — tõepoolest, seda ei tulnud talle eneselegi meelde.
«Mis eest sa tahtsid teda lüüa?»
«Armuline härra — selle eest, et — et teomehed tänase lõunavahe puhtani ära on laiselnud, kui ma ise heinaliste juures metsa taga olin, — kõik teolised ja see poiss ühes.»
«Kui muud kaebust ei ole — see poiss ei laiskle, seda ma tean. Jäta ta rahule. Ah, — õieti on hea, et ma siia juhtusin — ma olin puhtaks ära unustanud. Sina oled seesama poiss, keda ma kahe aasta eest opmanitoa juures nägin?»
«Jaa.»
«Miks sa seekord mõisa ei tulnud, nagu ma käskisin?»
«Kasuisa arvas, et seda tarvis ei olla.»
«Hm — kasuisa? Ja kes on su päris-isa?»
Villu vaikis ja vaatas maha.
«Veider poiss — ka minu õele ei ole sa oma vanematest midagi ütelda tahtnud. Saladus?»
Villu pea langes alamale.
«Olgu. Selle järele ma ei küsi. — Kas sa neid raamatuid lugesid?»
«Härra — nende eest olen ma teile südamest tänulik, ehk nad küll — mind õnnelikumaks ei ole teinud,» ütles Villu kibedusega.
«Ma arvan — kubjas — teie minge oma töö juurde! — et sinusuguses seisukorras inimene mitte õnnelikumaks ei saa, kui ta m õ t l e m a hakkab. Hm — ometi, katsume sellele asjale abi leida. Tule homme pärast lõunat vististi — mõisa. Ma tahan sinu pärast enne papaga rääkida.»
Ta sammus edasi mõisa poole.
Villu kündis rahulikult edasi, nagu ei oleks midagi sündinud, aga ta seespool kääris ja kees. Juba teist korda langes ta mõisameeste kimpu, aga juba teist korda päästis teda see noormees, noor tulevane mõisahärra. Teist korda tõusis ta rinnas lootus nendele soovidele täideminekut leida, mis ju varakult ta rinda täitsid, aga nüüd mitte enam see nimetu tume aimamine endisest ajast ei olnud, vaid ikka kindlamat kuju võtsid. Kuidas — tahtis saatus tema vastu armulisem olla kui

tuhandetele teistele, ja tohtis ta seda vastu võtta, pealegi sealt küljest?

Lõuna tuli kätte, teomehed võtsid hobuseid lahti. Villu sidus hobuse ohelikkupidi vankri külge, mis põllu ääres ühe põõsa kõrval oli, andis heinamärsi ette ja sõi ise silku, leiba ja haput piima. Ka võid oli talle hea kasuema andnud, sel ajal harvakorda teomehe leivakõrvane. Siis viskas ta teiste teomeeste kombel vankrisse pikali, õhtupoolse söömavahe tarvis puhkama.

Aga uni ei tahtnud tulla. Ta mõtles võõraste maade peale, millest kingitud «Näddalaleht» nii imelisi lugusid jutustas, mõtles «valmide» või «lugemised peero valgel» peale, mis üks krahv kirjutanud — tõepoolest, imelik krahv, sellele rahvale hakkab kirjutama, kellele teised nagu pilvist alla vaatavad, — mõtles kure võõrsilkäigu, rebase ja kaarna, konna ja hiire, maja- ja põldhiire ja teiste imeliste lugude peale, mis nii sõnakalt ja selgelt selles raamatus seisid. Ikka kaugemale, imelikumaks läksid mõtted, nagu pool-unes, pool-ilmsi või nende mõlemate vahel kudusid nad kirjumaid kangaid. Ta on nagu üksi hirmus metsalaande maha jäänud, rändab ja rändab, lõppu laanele, teed ega rada ei tule kuskil. Seal jälle viibib ta kui armsate omaste keskel, kõik on nii kodune, armas, hea. Mered, mäed, lillelised vainud lähevad silmade eest mööda, ta on nagu reisi peal, kui ära eksinud. Seal paistab midagi kui valendavat, nagu tantsiks murueide tütred jälle ta ees, siis kui tuleks päris ilmsi kenam, ihaldatavam nendest ta poole, kui lehviks see imekogu kuristiku kaldal, vaataks ütlemata hellal sinisilmal ta peale ja pakuks talle õitsvat roosioksa... Ta tahab seda põlvili lastes vastu võtta ja hõisata, aga lilleandja nägu on kahvatu... tõsine, ja nagu kõlaks ta selja taga kaebava leina helin — — — — — —

Till, tall, till, tall!

See on mõisa kell. Ta äratab magajaid tööle.

8

Ööl on üheksa poega.
Rahvasõna.

Aastad on mööda läinud.

Imelikud varjud, nagu tondikujud, ronivad mööda sirgeid kuuski üles. All on nad valged, latvade poole jõudes tumesinised ja üleval mustad. Nad hüppavad lainete moodi, kiiguvad üles ja alla, löövad siia-sinna laiali ja ühendavad endid jälle või kaovad üles kuuskede tumedatesse kroonidesse ära, mille kohal ja läbi tähed nii heledasti siravad... Hušš! nüüd on nad metsa all maas nagu valge kangas, keerlevad siin ja lehvivad metsa äärt mööda ümber, niisama suurt ringi tehes nagu metski. Heledalt valendavad puude tüved.

See on õitsiliste, õitsis olevate teomeeste tuli.

Tule ääres, mille valgus tumedat augustikuu suveööd valgustab, on hulk mehi. Ühed istuli piipusid toppides, teised sirakil maas, silmad vastu taevast, kolmandad külili tule ääres, mõned aga, nimelt pool-täiskasvanud poisid, kes päevatööst väga ära väsinud, norskavad juba eemal rohu peal.

Üks vanem mees istub tule ääres ja paikab mahasaetud kuuse kännu peal kinga. Naaskel on otseti kännu sisse püsti löödud ja pussnuga selle kõrval, mida mõlemaid kordamööda tarvitatakse. Ta käed on tööst korbased ja mustad, nõel ei taha sugugi näpu vahel seista.

«Lapsukesed, heitke magama, ega homme pidupäev ei ole,» ütleb ta ühele noorele poisile, kes praegu seljatäie raagusid metsast tulle toob.

«Ega ka kõigil see õnn ei ole, et kupja kepi katkimurdmise läbi saksaks saab,» vastab üks hääl teiselt poolt tuld, ja väike käbe mehike, kes seliti, silmad taeva poole, maas vahtis, tuleb kingapaikaja juurde.

«Hm — sakste tujud,» arvab esimene.

«Ega saa ka kõik ratsahobusega põgenema, nagu sina, et sealt kupjaga kauplema hakata,» hüüab üks madal paks mees, püsti jala peal lähkrist piima rüübates, keda teolised Juhmi-Jaaniks kutsuvad, et ta nii palju unustab. «Kas mäletad veel seda lugu, Rein! — ha, ha! «Kas teed kedagi?»»

«Kõnelge parem mõni jutt, kui veel magada ei taha,» ütleb Veni-Villem ja tõmbab hammastega nõela kingast läbi. «Aega on veel hommikuni.»

«Kelle käes on kord?» küsib Juhmi-Jaan.

«Sinu enese käes,» vastab üks sinise kampsuniga mees ja keerab teisele küljele. «Mina kõnelesin eile vanapaganast ja kavalast Hansust, sina lubasid koerakoonlastest kõnelda.»

«Kõnele, kõnele!» hüüdsid mitu häält.

«Mul ei ole enam seda lugu meeles — ei, ei, ärge vaevake, ma tõesti enam ei mäleta. Aga ma kõnelen teile pärast midagi, kõnelge teie enne.»

«Juhm ikka juhm!» pahandasid mõned petetud ootajad ja panid pead uuesti mätta peale.

«No madude kuningast, sepast, libahuntidest — kes lubasid kõnelda?» hüüdsid hääled läbisegi.

«Ma lähen toon veel puid tulle,» ütles endine noor poiss, et selle teenistuse eest kuulamise luba saada, sest vanad mehed sundisid alaealised magama, et nad raskele tööle kõvemad oleksid.

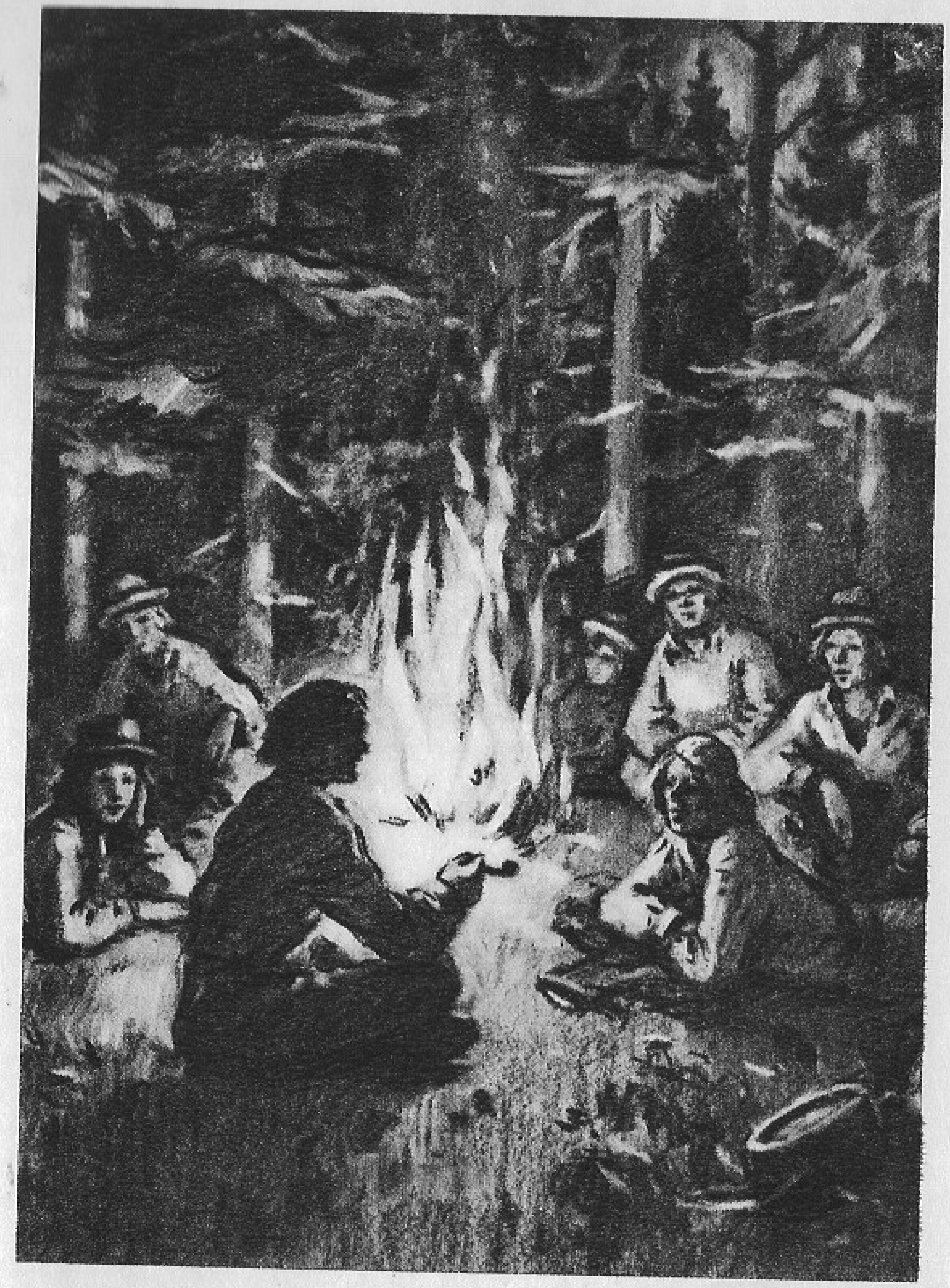
«Ära mine, metshallias tuleb!» venitas Veni-Villem.

«Kõnele metshalliast — metshalliast!» hüüdsid kõik ühest suust.

Veni-Villem nägi, et siin vastupanek võimata oli, tõmbas paigatud kinga jalga ja hakkas kõnelema:

Metshallias.[3]

«Sest one nüüd ike juba kauva aega tagasi» — algas Veni-Villem, kes rohkem Peipsi lõunapoolset murret kõneles, kust ta pärit oli — «ja mia õlin ike viil nuurmiis, õman täien rammun ja jõun. No üväkene küll. Õhhõ! Vot siisama Kadri, miu naene — jumal õnnissagu tämä hinge ja alandagu pattu — teie tiätä küll, õli sel a'al tüdrik. Ükskõrd keriku juuren ütlin mia Kadrile: mia tulen tuleva lauba õhta sinna. Kadri ütel, tule ku tahad. A koss Kadri siis elli? Tiätä küll, et va Soko Juhani talu igaväss kaugel mussa metsä taga one. No tiätä küll, miske sii mets one ehk miske tä viil siis õli. Ihukarva tõõsevad püssi, ku selle piäle mõtled. Õhhõ! A vot veli, sellest metsäst õli vaja läbi minnä. Jumal ise tiäb, kost sii julgus õmete siikõrd tuli, ehk messi õli, aga mia võtin südäme rindu ja läksi. Mul õli kolme kopke edest prantssaia ja nelja kopke edest kompvekki õstetud ja neid — õhhõ! — tahtsin Kadrile veedä. Kui isä-emä ju ärä magama läksid, panin pühapäivä semeski-nahka püksid jalga, vasse kampsoli selgä, isä suapad jalge ja võtin aga assu, õtsekõhe silmõs mussa metsa poole. Õssu pime ja ilm pilven nõnda ku kõhe. Juba edemält lei mulle nagu kahamus üle ihu ku mets nagu müür ju üle eenämua mussama naksi. Liän, liän, assun, assun, süda nakub peksmä. Ärä mine! Mõtlen, seesän ja kesgi nagu ütleb: Kadri nutab — ko assun siis õmete metsa sisse. Jumal tiäb, kost sii julgus tuli ehk messi õli! Mets pime ja paks nagu kott, õtsin sõrmega tiirada taga. Mes kaugemale mia saen, sedä koledamaks läks mets. Niisugusel kõrral one nõnda, jüsku vajotatasse, jüsku

lotsitosse sulle rinde piäle. Õmete ei tule mia kua mitte enam tagasi, assun aga edesi ja mõtlen: mes sia siis õege pelgäd? Kerikun käid, kedägi pattu ei õle tehnod: ei mõisa rehest teri varastanud, ei metsäst suari toonod, ei isäle vassa löönod. Ei mitte kõege vähämäd. A vot, saen sinna kõhta, kohe ühel uassal miis puu alla jäe. Kahamus käis üle ihu ku siält läbi läksin, kos sii kolmearuline kuusk one — tiätä küll, vanemad mehed. Kõik o nõnda vagane ku kotin. Ühe kõrraga — põõsad liiguvad! Õma silmägä nägin, kuda põõsad liigid, ja üks jookseb miu seljä taga: müt, müt, müt! Jumala rissike, miu hingekese juuren, messi õmete one ehk õlemata, mõtlen mia ja ei tõhi tagasi vaadata. Ku sa nisukesel kõrral tagasi vuatad, siis süüb tä su ärä. Vai kessi muu õli ku Vanajuak. Nõnda ku mul sii miilde tuli, hakkasin issameie lugema. Ühekõrraga kadub müdin ärä ja miu — miu seljä taga hoiatasse. Hoiatasse ja hoiatasse, nõnda ku kõhe, ike aijeh ja aijeh! Miul peks süda nõnda, et enäm hingätä ei julenud. Sii ike one patt lauba õhtu tüdrikid õtsma minnä, mõtlin mia ja palvin jumalat: mia ei taha enäm eloilmangi lauba õhtu küllä minnä, ei kua ühtegi santi ilma söömätä ärä laska, ei emäle vassa tõrelda, ei kua isä tagast tubakud võtta. Ku mia selle ärä mõtlin, katti hoigamine ärä. A jumalukene — mes sii one? Mes sii õmete one! Mia tahan juuksma pissa, aga jalad one nagu kammitsan: miu eden vahtra õksa piäl seesäb veike, ilus poosikene jüsku tulevalgel, ilus kuldkruun piän. Palged tõõsõl nõnda punased ku õõnad, kael valge, ja ilus sinine kuub seljän, hõbevöögä piält kinni. Istub õksa piäl ja pakub mule — õhhõ — pakub mulle kuld-tubakukotti. Missukene kott! Ilusatest siidi- ja sametilappidest, sitsi-servädega ja kuldpuudikutega! Millal ju mia võtin enesele tubakukotti tasta, aga ike ei õlenud mia ku poissmiis viil nõnda rikas, et õlesin võenud lappa õssa ja teha lassa. Ku mia nüüd selle siin ärä võtan, mõtlin mia, kuningal ei ole kua ilusamad. Ma õege võtan tämä tä käest ärä, mõtlin mia jälle. Ärä võta, sellest üvä ike ei tule! ütel jüsku kesgi miu kõrva sisse. Ehk ma tõhin täd vähämält katsu? Higi tõusi miu õtsa ette, nõnda mia mõtlin, kas võtta, vai ei võtta. Ma võtan ta ärä, suagu mes suab, võtin ma viimäte südät — ma katsun täd — sõrme õtsakesegägi. Aga jälle ütel nagu kesgi: Ärä katsu — nõnda piä ku sa sõrme koti külge pissäd, oled sia ise kotin, kedä sulle pakutasse, ja Vanajuak läheb suga kus kolmkümmend; ei näe enam Kadrid egä isäd-emäd! Nõnda ku mia

selle ärä mõtlin, panin käed rissi ja ütlin: Issänd Jeessuke! Mes te mõtlete, mes sae? Kõik katti ärä. Katti ärä, nagu ei õles kedägi koski õllud. Ja ku mia messast välja saen ja Kadri poole minnen Soko Juhani talu silmä paiss, küssin mia iseenesel: Õli sii unen või ilmsi?»

Jutt oli lõppenud. Põnevil olid näod, iseäranis noortel poistel, kes hirmu pärast tule ligemale olid tulnud. Nüüd aga oli himu kord äratatud ja uni ära läinud — nüüd taheti palju rohkem kuulda.

«Kes kõneleb nüüd?» küsis Toru Jaagu sulane Enn, pika valge näoga kuivetanud poiss, mätta peale sülitades ja pead sinna kohta pannes. «Kes jutustab nüüd?»

«A, mis sul enesel viga on jutustada; kas Viljandi rahval juttusi ei ole?»

«Ma olen aga ju lapsest saadik siin elanud,» vabandas Enn.

«Jutusta, jutusta meile Viljandimaalt!»

«Olgu! Aga et mul ta enam hästi meeles ei ole — see lugu — siis peate ka rahul temaga olema, kui vägisi sunnite.»

«Kõnele, kõnele!»

Enn võttis taskust tüki paberit, vesti taskust tubakat, keeras paberi sisse, tõmbas tule otsa ja hakkas kõnelema:

Ahne sepp.[4]

«Üitskõrd — mia enäm ei mälet', särätsen külän, a miu esä-esä tiid küll — oll' ja ell' üten paigan ihn' ja õrjet' sepp. To es raatsi peni pessä keppi hindä käest anda, süvvä esi ka, ku muud inimeseks' söövä ja olleve. Kerikesändät es lää tä konnegi kaema, ehk ku lätt', siis kihut' oma roskaga kõg tõse inemeseks' raavi — läts kõrtsi manu rüüpmä. Konnegi es õll' inimest, kes sepägä olles tapelu, ei keägi es sõbruta sellep' ka timägä. Kõge valla inemeseks' tiidsevä, et sepäl küllemite viisi raha oll', a üitski ei ihald' timä raha hindäle, ennem and' ta temäl' mõne asja ilmä rahat' ku võis. Laubatse ööd ja pühäpätse päivä ragus ta alesi man, ruuv' ja ragi, põlet' ja paenut', küll naiste oki lüsisi ja väitse; küll olleva tetä kirveks' ja peitliks' ja tabaks', mi iki laubatse ja pühäpäitse töö olleve. — Üitskõrd, ku sepp jäll' laubetsel ööl ääsi man tagi, et sädemeks' särriseve, sõitud' kuue hobese roska, must kutsar pukin, musta hobese een, must isänd seen, sepä ukseks' ette.

Hobestel jooks suits ninast, tampsive jalgu ku vanajuagu. Isändäl oll' tuline händ taa-puul, sarveks' pään ku sikuks'

nõksiks', ei sepp es pane tähele, es näe kedäg'. Must isänd, kel ninäst ja suust tuli välja käis, nõus, sepp rautagu ta täkuks' ärr, rubla jalg; olgu aga enne valmis, ku kikkaks' kirgeme hakkave. Sepp tegi rauaks', higi juusk aga iki enneg, mõtel rublaks' ja jalaks' pääle. Ku ta aga hobuseks' jala üles võt', ja naela rauamulgust sisse taht lüvve, oll see — inemese käsi! Sel silmapilgul kirgesiv' kikkuks' ja tulejuga jooks' läbi õhu, nii põrut kange kärgats. Tõsel hommokuksel leiti sepp hingetult ukseks' eest, es hingä enäm eest ega — —»

«See nüüd oleks muidu hea küll olnud, aga oli väga lühike,» arvasid mitmed, kes veel kuulama seadsid, kuna aga jutt juba ära lõppes.

«Juhmi-Juhan, jutusta nüüd sina!» kästi mitmelt poolt.

Juhmi-Juhan nägi ära, et siin vastupanek enam ei aita, hakkas kõnelema:

Orjakivi.

«Vanast olnud rahva põli palju raskem kui nüüd. Inimesi müüdud nagu vilja ja loomi müüakse, küll noori ja vanu, lapsi ja naisi, mehi ja kõiki, ja ka mõnikord meest-naist koos nagu pastlapaari. Minu kadunud isaisa teadis lugusid jutustada, mis väga kurvad olid ja mis ta veel ise oma silmaga näinud. Paljudest on mul veel üksi vähe meeles, paljud olen ma puhas ära unustanud, aga üks ei lähe mitte mu meelest ära, nii väga isemoodi näoga jutustas teda mu isa. See lugu, mis ta oma isalt kuulnud, näib küll nii imelik ja võimata, aga tema kõneles teda ja mina kõnelen teda teile.

Helme mõisast eemal — nõnda rääkis isaisa, seisab maantee äärel suur kivi, kõva põllukivi. Kivi kutsutakse ka istekiviks, et tal imelik auk sees on, just nagu oleks seal keegi istunud ja sellest kivi sisse istease jäänud. Teised jälle nimetavad teda orjakiviks, ilma et teaks, mispärast. Vanal ajal aga, juba mõnesaja aasta eest, pääsnud üks ori, keda piinamisega üht arvatud kuritööd tunnistama sunnitud, piinajate käest põgenema. Surmani väsinud ja haavu täis, otsinud põgeneja oma tagaajajate eest veel kusagil varju, öö olnud käes, põgeneja jõud otsas. Seal näinud ta tee ääres kivi ja viimse rammuga vedanud ta ennast kivi peale ja õhanud: «Halasta sinagi, kivi, inimeste südamed on kivised, nemad ei tunne armu!» Seal tundnud ori, nagu oleks kivi ta all pehmeks padjaks läinud, magusasti jäänud ta magama ja õnnistanud veel unes kivi, et see ta vastu armuline olnud. Kui hommikul orja tagaajajad siia tulnud,

leidnud nad orja kivi peal — surnult istuvat, aga kui nad ta keha üles tõstnud, kohkunud nad kõik — kivi sees olnud istease!»

— — — — — — — — — — — — — —

Varjud tantsivad kuuskesid mööda üles ja alla, ronivad maha, tulevad tule ligemale, taganevad jälle enam tagasi, kui tuluke veel kord suuremat leeki annab, jooksevad tagasi puu poole tüveni üles, tulevad siis uuesti salakesi maha vaatama... kuni magajate juurde — tuli on kustunud!

— — — — — — — — — — — — — —

Päike on poolel keskhommikul, kui teomehed ärkavad.

«Hobused!»

«Mu jumal, kus on hobused?»

9

> Tõest räägib igamees;
> igamehel ise tõde.

«Ma olen ikka ütelnud ja ütlen veel — nõnda ei lähe! Sestsaadik, kui mina sinule voli andsin mõisapidamises kaasa rääkida, on asi niisugune. Vili jääb aasta-aastalt kehvemaks, sissetulek vähemaks, teomehed laisemaks, lugupidamine vähemaks ja — viimati oleme kõrvuni sees! Leo v. K. kõrvuni võlgade sees! Säh sulle, hollandi kari! Säh sulle, inglise adrad! Säh sulle, prantsuse sead, — säh sulle hotentoti — säh sulle see uuenduste pudru puhas kõigega tükis! Äähh!»

Ja nagu marutuul jooksis vana halli peaga Murumõisa pärishärra toas edasi-tagasi, millega paks keha koguni nii väga nõus ei olnud, ja vehkles kätega iga «säh sulle» juures, nagu viskaks ta midagi kümme versta enesest kaugele. Härra oli äkiline ja põles kui kadakas, kui vihaseks sai. Aga see hoog läks harilikult ruttu üle, ja kui ta lühikesed hallid harjasjuuksed jälle madalamale langesid, käed vagusamaks jäid, võis temaga õige mõistlikku juttu ajada — mõnikord laskis ta enesele veel rohkem ütelda, kui mõni teine oleks kannatanud.

«Teie, noored inimesed, ei tea, mida tahate. Jaa, jaa, ei tea. Teie ilm on trükimust ja «uus aeg» on teile kangesti pähe hakanud kui vana tubakas. Pealegi sinusugune rikkiläinud mõttetark — ehk keda küll see Saksamaa uue aja kunstsõnnik ei riku, mida nad seal üheksateistkümnenda aastasaja valguseks nimetavad. Selginud aeg, uus aeg! Haha! Uus aeg! Millal ei

ole uus aeg? Igaüks arvab selle uue aja olevat, milles ta elab, ja alati ikka selle kõige selgema. Mõistagi. Arvad, et ma noores põlves mitte niisama ei mõelnud kui sina, kui ülikooli uks mu selja taga kinni kukkus! Kuhu see jäi? Elu s i i n maal, s e l l e rahva seas viis ta ära. Siinne olek peab just nõnda olema, kuidas ta praegu on; teisiti teda võimalik ei ole seada. Ei, ei. Ei sugugi võimalik! Muidugi teada tuuakse seda tarkuse ja vennastuse unenäokaupa ka siia. Ka Riias maapäeval on ju tulipäid, kes teoorjuse raharendiks muutmist, talukohtade ümbermõõtmist ja koguni — kuule ometi — päriseks müümist unistavad. Üks samm veel edasi ja — Jüri või Jaan, kes sa nüüd oled, astu sisse ja võta mõis enesele, härra astub aupaklikult köögi kaudu välja. Nii näivad need härrad soovivat.»

See, kellele seda meeleparanduse jutlust peeti, seisis vagusi akna all, käed vaheliti, kui see, kes sarnast asja mitte esimest korda ei kuule ja kes teab, et siin vasturääkimine asjata oleks.

«Mis sa nüüd ütled selle kohta?» küsis vanahärra, kes sellega ka rahul ei ole, et temale midagi ei vastata.

«Ma näen, et sina üleüldse selle rahva peale mitte kui r a h v a, vaid kui mõisa s u l a s t e peale vaatad. Niisugusel korral ei tea ma midagi vastata.»

«Ja seda nad tõesti on. Kui nad rahvas oleks, see on: rahvas mitmesuguste seisustega, siis oleks ise-asi. Ja, jah, siis oleks ise-asi!»

«Kui neid aga lastaks olla ja selleks saada. Meie ei jäta mitte üksi neid aitamata, kui nad rahvaks püüavad saada, vaid tõmbame neil veel sillagi jalgade alt ära. On see õige?»

«Täiesti, rahvaste ajaloolise käigu peale vaadates, ja üksi selle järele peame siin otsustama, on see täiesti õige.»

«Haruldane —»

«Ei sugugi haruldane!» hüüdis vanahärra ja ta käed kippusid jälle liikuma, kuna ta alles hiljuti oli maha istunud. «Nimeta mulle üks rahvas» — ta hääl paisus — «kes oma õigust priitahtlikult oleks teisele kinkinud? Ütle, missugune rahvas on teise juurde tulnud ja ütelnud: «Ole heaks, võta minu õigusi vähemaks, mina neid enam ise ei taha!» Ja õigus on kord niisugune asi, mille juures mitte ei mõõdeta, kuidas nad kord saadud, vaid kuidas nad käes on. Ei, neid on nad ise enesele kätte võidelnud või nad on neile kõige ülematest paikadest antud.»

«Ja seda sünnib ka nendele — on antud ja antakse veel. Pea võib aeg tulla, — praegu kirjutatakse 1850, aga juba on paljugi muudetud, — mil siia tähtsad uuendused tulevad. Seda mina just tahtsingi ütelda!»

«Aga meie peame omast kinni, seni kui see veel ei ole sündinud. Seda tahtsin m i n a ütelda!»

«Ma mõtlesin, kasulikum oleks meile, kui me neile nüüd kingiksime, mida me pärast võib-olla neile sunduse järele p e a m e andma, papa — see ei ole mitte ükskõik —»

«Metsa sellega! — See on üheksateistkümnenda aastasaja kunstsõnnik.» Ja nüüd hakkasid käed tõesti vehkima, ägedamini kui enne. «Vaata — mis ma tahtsin õieti ütelda — näe, näe — seal on jälle tükk tehtud! Jälle sinu pehmus! Öösel on hobused Kirsimäe rukkipõllu puhas ära purustanud, teomehed — äh! — ise poole — äh! keskhommikuni maganud — äh, äh! — ilus kord — rumal see küll!»

Põrand värises paksu härra saapakontsade all. Põrades viskas ta ukse kinni ja kadus suurest trepist alla opmanitoa poole puude vahele.

Noormees jääb sügavates mõtetes akna alla seisma. Nii on nende kõne, kui see selle asja kohta puutus, papa ja tema vahel ikka lõppenud. Papal näib mõnes tükis ometi õigus olevat — on see võimalik, et ta ise eksida võib? Et endine vali kartus vähenemas on mõisa põllul, see on tõsi, aga — ja ta süda paisub jälle kõrgemale mõttele — on see rahvas siis üksi kartuse, üksi mõisapõllu jaoks? Ta ei tahagi neile ühe hoobiga vabadusi anda, — ei — ta nõuab üksi inimlikumat ümberkäimist, nõuab, et talupoeg oma põllu ja perekonna jaoks elaks ja et ta selle põllu aegamööda päriseks saaks — kõigepealt, et mitte sellele rahvale üksi hariduse uks lukus ei seisaks, kuna ümberringi rahvad haritud, vabad, õnnelikud on. Tema ei ole ainukene, kes seda nõuab, neid on hulk teisi, kõrgema vaimuga mehi, aga tuhanded seisavad neile veel vastu. See kisendav vaesus talu suitsuonnides — kui valusalt kaebab ta nende kõrgesti haritud mõisapidajate peale!

Hugo, tema on see, vaatab aknast välja. Nüüd alles võib tähele panna, et ta priske lahke nägu palju tõsisemaks on läinud. Kõik on küpsem, aeglasem, aga tugevam ta silmis, näo peal. Aga suu ümber — mis see on? Seal on nagu sala valujoon, mure näha! Ja nagu midagi rõhuvat on ennast ka ta silmade taga ära peitnud?

«Hugo!»

Silmapilk pööras ta ümber ja korraga rõõmsamaks läheb ta nägu, kui ta ukse poole vaatab, mis tema selja taga lahti on läinud ja kust ilus neiupea sisse vaatab.

«Tule ometi jälle kord kohtumõistjaks. Mis? Kas aeg ei luba? Kui me Adelheidiga kahekesi jääme, siis on riid kolmandaks.»

Hugo astus neiule vastu, kes nüüd kõigeni ukse peal nähtavale tuli. Vaikselt vaatasid selle suured sinisilmad tulijale vastu, must kleit kattis ta sirget, saledat keha ja andis valgele kaelale ja ilusale valgele, veidi kahvatanud näole seda armsama kuju. Väike sirge, sale keha näitas õrnust — väikesed valged käed aga pidasid midagi paberisarnast nõnda iseteadvalt ja kindlalt käes, silmad vaatasid nõnda pehmelt, aga ka nii väga rahulikult läheneja peale, nagu teaks nad väga hästi, mis nad elu käest nõuda võivad või ei või. Jaa, midagi tõsist on selles näos, mis siiski nii lapselik ja usaldav on, aga mitte enam lapse jagu ei ole, vaid noore õrna neiu päralt.

«Helene — ah, heal ajal,» ütles noormees, kelle palelt endine kurbuse vari korraga kadus — «soo, või tülitsesite? Lootuse järele jõuan ma lepitada, kui mõlemad pooled üle kuulan? Küll mitte selle üle, kui pikk üks kaelalint, missugust värvi üks kübaralint võib olla, või kas üks kassipoeg süles või sohva peal ilusam on?»

Ta pakub neiule oma kätt

«Ei, seekord on midagi tõsisemat,» vastas Helene, kui nad saali uksest sisse ja üle pehme põrandateki saalist läbi sammuvad. Ta seltsilise lõbu ei näita talle mitte külge hakkavat.

Midagi tõsisemat — jälle tõsisemat? Praegu alles kadunud kurbuse vari tuleb noormehe näole jälle tagasi — tõsisemat! Oh, kui nendelt huultelt rõõmus, vallatu nali voolaks — kui õnnelik oleks ta siis praegusel silmapilgul olnud! Tõsisemat — oo, liig, liig palju on juba seda «tõsisemat» ta üle võimust võtnud! On ta oma süda üksi lõbu täis — ei! Harvemaks lähevad need minutid, mil selgitav naeratus ta huultele ilmub ja see — südamest tuleb. Nad ei näe seda, kui ta hilja öötundidel oma kirjutuslaua juures istub, pea käe peale toetatud, ilm ei tea seda, mis ta siis mõtleb. Tundmata nime all toob nende tundide vili talle au. See läbimõeldud kiri, mis ta praeguse aja kirjanduse kohta avaldanud, on südameid leidnud; see, mis ta Baltimaade majanduse seisukorra parandamiseks kirjutanud,

mitte vähem, kui ka viimane kanget sulesõda on sünnitanud, mida ta just tahtnud — aga see on külmem südamele, see ei ole veel kõik. See vaimustus läheb üle, midagi, mis mitte sellest tööst ei saada, mis teda sellele aga veel enam vaimustab, ihkab süda. Ja siis — ta näeb, kuidas ta laua juures kibedasti kirjutab, kuidas üks armas silmapaar tähelepanemisega ta pea peal viibib ja iga tema liikumist tähele paneb, kuna ta oma näputöö juures näpud peatama jäävad, kuidas siis üks õrn, pehme käsi ta kaela peale pannakse ja mahe hääl ta kõrva sisse sosistab: «Hugo!» ja selgitav naeratus, nagu päikesejoon, läheb üle mehe näo... Seal mängib käharpeaga laps eemal põrandal, — tema enese kuju, silmad... veri... tuleb laua otsa ja vaatab suuril küsivail silmil tema silmadesse: «Papa!» ja jälle naeratab tõsine mees... Need, need on need õnnekiired, mis harva ta palgele tulevad. Kui nad siis sel korral vastamist leiaks! Täna jälle tulid need kiired ta palgele, kui ta lintidest ja kassipojast rääkis, aga nüüd on nad jälle kadunud. «Midagi tõsisemat!» Ah, elu on nii tõsine! See, kes seda talle ütles, kelle kaaskiiri ta otsib, kelle suud ta naeratusel näeks, leinab praegu oma ema. Sellest tuleb see vari, mis veel mõneks ajaks tema ja ta õnne vahele heidab. Juba mitu korda on ta kõige õrnemal viisil ühenduse täidesaatmise peale tähendanud, aga Helene mõtleb siis midagi muud. Nüüd, mil leina-aasta veel lõppenud ei ole, on ta sellele sammule silmapilgul vastu. Aga enne — kui ema elas, siis, siis — nagu oleks Helene tema tähenduse peale natuke — jahe olnud? Ei, ei, ülekohtune mõte! — Ta ütles siis seda küll liig peidetud sõnadega ja Helene ei saanud aru...

«Mõtle ometi, Hugo, Helene vaidleb, need laulud, mis praegu ta käes, olla Villu, meie Villu luuletatud?»

See küsimine kõlab tulijatele vastu, kes saalist läbi ühte uhkesse taevakarva sinisesse tuppa astuvad. Kerged siidkardinad liiguvad lahtise akna ees, kesk tuba on ümmargune, peene valge linaga kaetud laud; mahagonipuust, hõbedaga ehitud toolid, marmor- ja kipskujud seinaäärsete laudade ja riiulite peal ning uhke seinakapi peal kullatud alustel toredad lillevaagnad ja muud, need on asjad, mis kõigepealt silma paistavad.

Uhke, siidise sohva peal, hommikumaa põrandariie jalge all, istub akna kõrval pika, allpool lõua juures teravaks mineva näoga naisterahvas ja silitab karvase puudli pead. Naisterahvas

on kuiveljas, hallide silmadega, mõned üksikud tedretähed näol, mis aga kitsale näole iseäralise kenaduse annavad. Hääl, mis ta sõnadest praegu kuuldus, on nagu habras, mitte küll kare ega külm, aga nagu iseäralise ühendava jõuta, nagu veidi kärsitu. Seal on palju sedasama materjali, mis vanahärra Leo korraks nii hapraks teeb ja keema paneb, jaa, kohati on see tema enese oma, kui kõik karedamad ja konarlikumad kohad, mis vanahärra juures keelmata nähtavale tulevad, siin maha arvame.

«Adelheid arvab seda võimatuks ja nimetab mind naeruvääriliseks, et ma neid selleks pean,» vastab Helene Adelheidi kõrvale sohva peale istudes, kuna Hugo kesk tuba laua äärest ühe tooli võtab ja, selg laua poole, naisterahvastele vastu istub.

«Villu laulud — kus?» küsib Hugo igapäevasel viisil. «Muidugi on Villu mõne salmiga katset teinud.»

«Ja, jaa, seda ma tean,» vastab Adelheid, «muidugi võtan mina kõigest osa, mis teie pailapsesse puutub, — muidugi natuke külmema verega, — aga need laulud siin ei või iial Villu luuletatud olla — nii palju eesti keelt ma ka oskan, et aru saada.»

«Näidake ometi neid kurjategijaid, mis preilid koguni kahevõitlusele on ajanud.»

Ta vaatab lehte Helene käes.

«Need võtsin ma ise viimati ta käest, et nad mulle meeldisid. Aga kui minu otsust kuulda tahate, peab enne Helene need ette lugema.»

«M e t s k o h a s» on esimese laulu pealkiri, ja Helene loeb:

> Mets kohas tumedalt, tõelt...
> Ma kuulasin himuga.
> Ta kohin tiibu laotas
> mu üle ju hällissa.
>
> Ta tume kohin jäi rinda,
> seal kohab nüüd alati —
> ma nagu tad taga leinan,
> ei rõõmsaks saa iialgi.

Lugeja hääl on nii pehme ja valuline, nagu kuuleks ta praegu ise seda metsakohinat, mis laulu tegijale haiget näib tegevat. Õnnelik naeratus, kerge, vaevalt arusaadav, on Hugo näol, et Helene laulu mõttest nii selgesti aru saab ja ühes seda tunneb, millest seal kõneldakse.

«Ja seda peab Helene Villu tööks?» küsib Adelheid pilgates.

«Ta on seda.»

«Asi läheb kirjumaks! Vend, ka sina võid seda uskuda?

«Täiesti!»

«Ah soo, ümbertehtud lauluks, mille mõte ja vorm muidugi saksa keelest võetud?»

«Ei sugugi, õde. Siin on Villu enese mõte, enese vorm.»

«Siis — siis ma ei tea, mis pean ütlema?»

«Seda, et see rahvas n i i s a m u t i igatseb ja tunneb, kui iga teine.»

Helene loeb teise laulu ette. Selle pealkiri on «P u u d e a l l».

Kõik vaikne... rahul seisvad puude lehed,
mets jäänd kui mõtte, vaikselt seisab ta;
öö hõlmast kõrgelt vaatvad alla tähed.
Kõik vaikne... kõik on nagu ootel ka...

Üks närtsind leht, see langeb praegu alla
ja keerleb ka, kui ootel... värinal...
Kui käsiks keegi võim tad viibi sala,
üks võim, mis ise ka on ooteval...

Siin rind jääb vaikseks, nagu rõhuks häda,
kui tahaks nutta, tahaks hõisata...
Kui ootaks ta, kõik loodus ka üht sõna,
mis iial ei saa keegi ütelda...

«Minul on niisugune tundmus, nagu seisaks ma praegu vaiksel kuuvalgel ööl puude all ja ootaks tähed, puud ja puulehed midagi iseäralist — nagu oleks terve loodus mõttesse jäänud,» kõneles Hugo.

Helene silmad hiilgasid, pale oli kahvatu...

Adelheid näris huuli.

«Ma ei ole südamest enam mitte selle vastu, et sa Villu mõisa oled võtnud ja teda ise nüüd õpetad, aga ma — kardan tema pärast, vend.»

Ja Adelheidi nägu, kel oma venna vaimust hea osa oli antud, kes hea meelega õigust maksta laskis, kus ta teda aga oma arvamiste läbi ära tundis, — Adelheidi näost paistis tõsine mure.

«Mispärast?» küsis Hugo imestades.

«Sellepärast, et temast — mis temast sel kombel viimaks saab?»

«Ah, selle poolest ole mureta. Ma loodan teda nii kaugele viia, et ta gümnaasiumi viimasesse klassi sisseastumiseks eksami võib teha, siis — on tal tee lahti.»

«Aga papa?»

«Lubab seda kahtlemata. Papa on hea, kui ta ka äkilises meeles mõnikord teeb, mida ta pärast kahetseb. Praegu on jälle midagi sündinud, mis ta lainetama on pannud. Teomeeste hobused on öösel Kirsimäe rukkid ära purustanud.»

Sel silmapilgul visati aiapoolne klaastrepi uks nii kõvasti kinni, et see klirisedes katki läks, ja ähkimist ja rasket jalaastumist oli lähemas toas kuulda.

Hugo lahkub naisterahvaste juurest ja läheb teise tuppa müristamist vastu võtma.

«Häh — häbemata— hirmus! Säh — seal on nüh — nüüd sinu uue aja püüete vili! Kirsimäe rukkid hih — hirmsasti ära puh — purustatud. Kammitsas hobused — öö otsa sees — kuulmata! Seda võib üksi minu mõisas sündida, kus härra ilmaparandaja asju ajab! Võeh häbi! — teomehed magavad — hobused söövad mõisa rukkis! Kuule — kuule!» siin läheb vanahärra hääl valjemaks — «sellel asjal peab t ä n a ots olema! Täna — kas kuuled! Ja see peasüüdlane kõigi, kõigi nende õnnetuste juures — oo, temaga tahan ma omal kohal ka sõnakese rääkida! Mitte nõnda — veri on veri. Ei, mitte nõnda. Nõnda või nõnda, aga mitte n õ n d a!»

Härra on nagu meelest ära. Veel iial ei ole ta oma isa nii ärritatud näinud, ehk ta küll nii äkiline on. Ta teab — siin vasturääkimine oleks õli tulesse valamine. Ta ei saa aru, kes see peasüüdlane võib olla, igatahes mõni teomees, kes veel iseäralikult vanahärra meelt on pahandanud.

«Sõida sina üksi võõrastele V. jaama vastu,» ütleb Leo von K. käskivalt oma pojale. «Mina jään koju ja vaatan, et k õ i k karvapealt nõnda sünnib, kui mina tahan.»

Nende sõnadega läheb ta uuesti toast välja.

Hugo läheb pahemat kätt tuppa ennast riidesse panema. Kui ta ust kinni tõmmates tagasi vaatab, näeb ta naisterahvaste toa ukse pooleldi lahti ja Helene üksi sohva peal istuvat, käsi pea peale toetatud, sügavas mõttes. Adelheid on vist välja läinud.

Hobused sõitsid trepi ette. Hugo tahab praegu eeskoja ust lahti tõmmata ja teenri saadetusel tõlda astuda, kui üks pehme hääl teda hüüab:

«Hugo!»

Hääl on nii paluv ja hirmul, et noormees, nagu salaväest tõmmatud, ukse pealt tagasi astub.

«Helene!»

«Kus Villu on?»
«Muidugi rohtaias, — mis sul on?»
Ta vaatab imestusega, — neiu nägu on kahvatanud, rahutu, silmad vaatavad hirmul ja paludes tema peale, nagu tahaksid nad temast läbi vaadata. Õrnalt surub ta tema kätt, mida teine vagusi sündida laseb.
«Miks sa — tema järele küsid?»
«Hugo, sina oled mu — täida mu palve, see on esimene kord seda mul sinult paluda.»
«Aga jumala pärast —?»
«Otsi Villu üles!»
«Villu üles?»
«Ütle temale, et ta täna kodunt ära läheb — või parem, võta ta enesega ühes — või et ta kuidagi härra meelt ei pahanda — ütle talle midagi, et ta ennast teab hoida.»
«Aga jumala pärast, mispärast siis?»
«Ma kuulsin küll — kas sa siis selle peale ei tulnud, kes see peasüüdlane võib olla?»
«Ah —!» tegi Hugo.
«Sellepärast!» ütles Helene rõhuga ja pigistas noormehe kätt.
Ometi ükskord! Hugo huuled viibisid palavusega ühe silmapilgu Helene omade peal, kes seda vaikselt sündida laskis, siis tormas ta kärnerituppa. Villu oli nimelt noorema kärneri koha peal. See oli nii Hugo tahtmine, et ta nõnda loodusteadust tegelikult õpiks. Tuba oli tühi. Ta otsis aiast, ei näinud midagi, hüüdis teda nimepidi — vastust ei tulnud. Helene tuli talle kahvatanult vastu. Aeg oli kiire, ta pigistas veel korra oma mõrsja kätt ja sõitis ära.

10

«Jää vagaks, laps,
siis jumal sinuga!»

Kuuse talu kambri otsas on kena ruumikas aed. Noored õunapuud, alles paari aasta eest istutatud, lähevad ridades kambri akende kohalt rinnakut mööda alla. Nende vahel on marjapõõsad; ka nemad näikse alles hilja olevat istutatud. Akna all on ilusad kõverad lillepeenrad, nende vahel kruusatud teerada, mis keskaiast õunapuuridade vahelt läbi läheb.

Teeraja otsas allpool on kena ümmargune lõhmusepõõsastik, pingid sees ja laud keskel. Ka siin on ümmargune plats ära kruusatatud ja äärtele murumättad pandud.
See, kelle kohta mõisas nii raske piksepilv üles ajab, istub ilupõõsastiku sees pingi peal, lahtine raamat laua peal ees. See kõik on tema töö, mis siin aias nägime. Mõis ei ole kaugemal kui kaks versta, sealt käib ta tihti siin toimetamas, ja et ta sõber ja heategija Hugo talle õuna- ja marjapuid andnud, oli tal hõlbus õunapuuaeda asutada, — viiekümne aasta eest eesti talupojal muidugi haruldane asi.
Ta loeb, õpib ajalugu. Kartaago õnnetu sõda pealetungijate roomlastega on tal praegu ees. Et mitte millalgi asjata aega viita, hoiab ta ikka sellest teadusest ühe raamatu kaasas, mis tal parajasti läbi võtta on. Nõnda ka nüüd. Aga siin on õpitav tükk ta meeled muude asjade pealt täitsa ära pööranud. Kui vahva, kuninglik ja aus kerkib ta silme ees Hannibali kuju üles! Missuguse kuulmata imeteo läbi viib ta oma väe ümbert üle igaveste Alpi lumeväljade oma kardetava vaenlase maale sisse ja missuguse vaimustusega viib ta tema siis võidule! Ja see mees, see vahvuse ja au eeskuju, leiab nii õnnetu otsa ahnete roomlaste pärast, kes, sellega veel mitte rahul, et sõjaõnn viimaks nende, Kartaago õitsvad maad ära võetud, ka Kartaago enese, kelle rahvas kuulsat, suurt surma sureb, maatasa teevad, tema asemegi ära neavad ja sinna soola külvavad, märgiks, et seal iial enam elu ei pea ärkama! Isegi siis veel ei anna nad ta suurele pojale, Hannibalile, hingamispaika, kuni ka temagi nende ohvriks langeb!
Sügav kaastundmus võtab temas võimust. Kui inetu on see tegu roomlastest. Aga seal — ta tunneb ajalugu läbi ja läbi, õpib nüüd aga eksami tarvis — seal tõusevad roomlaste eneste seast mehed, täis tõearmastust ja eeskujulikku aatelist püüdmist. Rahvas jõuab kuulsuse, vägevuse ja hariduse kõrgema tipuni, siis — kaob temagi, Aasia toorestele hulkadele maad andes, mida rahvarändamine välja külvab. Täis segadust, pimedust, verd, rumalust, ebausku, usumäratsemist tuleb aeg, aga — hakkab selguma, harguma, üksikud salgad löövad valgemaks, üks kui teine täht tõuseb ja — särana hiilgab vaimutaevas neist meie ajal. Üksi see maa siin, mida keskaja mõõk ristiusule murdis, on pime. Alles hakkavad esimesed kiired tulema, kui juba kange vastane vägi neid vastu on võtmas — kuuesajaaastane vari ei lase valguskiiri läbi. Ja ajalugu ei räägi siin

mitte selle maa rahvast, vaid ühest teisest üksi, üksi nende heast ja kurjast käekäigust; läheb aga maa rahvast enesest mööda, nagu teda ei olekski. See on orduaeg, raske aeg, keskaeg, pime aeg — vabandatav aeg! —

Ta enese lapsepõli, ta enese minevik! Ei, selle peale ei maksa mõelda... ei! Olgu igavesti unustatud! — Tema on ju nii kaugele jõudnud, et ta mineviku sugu süüsid mitte praeguse selga ei koorma. Mis temasse puutub — seal on tal luba seda unustada. Üksi seda, mida nüüdselt ajalt nõutakse, tahab ka tema kord nõuda.

Tema? Kuhu kisuvad teda mõtted? On sinul julgust nende silmade särast õnne tunda, mis sinust tähtede kaugusel on, sa Kukulinna laps? Õigust? Küsib silm õiguse järele, kui ta särale lööb? Tema ise on ori, aga ta — pilk on vaba! Karistavad nad teda — pilk jääb karistamata! Ja kui ta enese süda karistamata on, ei karista teda ükski ilm. Seesama nõiastav vägi, mis valusid lõi, saab neid ka kanda aitama. Jumalat nimetab pühakiri armastuseks, kes kõik maailma on loonud ja üleval peab. Oh, kui sügav sõna, kui mõõtmata tähendus! «Ema — ma annan sulle andeks,» sosistavad ta huuled, «ma mõistan sinu eksitusest nüüd aru saada! Ja ka sina — eksitaja! Ka sina oled oma enese südame kohtumõistja ees maksnud!» Ja nagu seisaks ta jälle Kõrgepalu Kuusemäel, niisugune tundmus on Villul, kui ta raamatu kinni paneb, sest lugeda ei ole enam võimalik.

«Mis sünnib küll teiega, õnnetud teomehed?» mõtleb ta. Ta kuulis iga sõna, mis tule ääres räägiti. Ta oli metsa serval kõndinud ja juttusid kuulama jäänud. Tema püüab, kus iganes võimalik, niisuguste kõnetundide salajaseks pealtkuulajaks saada, et siit rahva elavat keelt tundma õppida ja rahvalikumalt kirjutada kui piiblikeel on, mis praegu Eestis jäädavaks keeleks on rajatud ja milles need harvad raamatukesed trükitakse, mis piibli seletuseks veel ilmuvad. See on nii kange ja saksa keele maoline, sagedasti vale ja vastuloomulik. Õnnetud teolised aga jäid kauaks magama. Küll ajas ta hommikul ise hobused rukkist välja, et neid päästa, aga kahju on liig suur, paistab liig selgesti silma. Ja siis — kas ta tohib varjul hoida, salata, kes ta esimene nägija oli. Ta arvab seda, sest teomehed ei jõua tehtud kahju ometi mitte ära maksta ja nende peksmine ei tee sündinud asja mitte enam sündimatuks. Ometi — kui ta käest küsitakse, ei või ta mitte salata, et ta nägi. Ta peab asja üles

andma, kui see juba iseenesest üles ei ole tulnud — saagu mis saab.

Ta tõuseb üles, et minema hakata ja kasuvanematega jumalaga jätta, sest ta ehk ei saagi enne linnaminekut siia tulla, ja astub kruusatud teerada mööda kambri poole, aga seal tulevad nad mõlemad temale vastu ja nüüd tulevad kõik kolm lõhmusepõõsastikku tagasi.

Kasuvanematel nagu on midagi südame peal, mis tema kohta puutub; vaatavad üksteise silmi, siis jälle tema otsa, nagu näidata, et neil üks nõu on midagi temale kõnelda, aga jälle ei tea, kuidas hakata.

Peremees köhatab ju mitu korda, perenaine istub, sõrm suus, ja vahib oma varvaste peale.

«Poeg,» ütleb viimaks perenaine — teda nimetavad Kuuse vanad ikka pojaks — «sa oled meile kui oma laps armas olnud ja sestsaadik, kui Miku vana preiliga Saksamaale läks, oledki sa veel meie ainuke poeg.»

«Oled meile ikka küll armas olnud,» lisab peremees juurde.

«Nüüd lahkud sa pea meist koguni ja saad ise meheks, ära siis oma kasuvanemaid ära unusta, poeg,» ütleb perenaine edasi ja vaatab peremehe otsa.

«Jah, ära siis unusta,» tähendab peremees ja püüab meelde tuletada, missuguseid häid õpetussõnu nad kõik ütelda tahtsid.

«Ole usin selle tee peal, kuhu nüüd astud, ja ära põlga omasuguseid ära, kui nendest ülemale saad,» sõnab perenaine, kellel jälle midagi meelde tuli.

«Aita hädalist, anna sandile sellest, mis sul on, ja mis sul ei ole, seda ära himusta enesele ülekohtusel viisil. Kui sul ilmatarkusest ju küll on, siis võta vahest ka piibel kätte; maailma tarkus on tühine jumala sõna kõrval,» ütleb peremees korraga sõnarikkamalt ja vaatab oma kasulapsele silma.

«Ära jookse tütarlaste järele, kes halba teed käivad, ära tee ühelegi tütarlapsele südamevalu. Sinu kadunud ema —»

«Kasuema, ära mõista mu ema hukka,» ütles Villu korraga rahutuks saades, «ma ei saa tema peale mitte ilma valuta mõelda. Kui tema eksis, seal —»

Villu ei võinud edasi ütelda.

Kasuema nägi, et ta kogemata seda oli ütelnud, mida ta mitte ütelda ei tahtnud. Ta võttis Villu käest kinni, nihutas ennast ta ligemale, vaatas niiskeil silmil ta otsa ja ütles tasakesi:

«Villu!»

«Ema — isa! Teie olete mu ainsad vanemad, teie üksi, muudest ma ei tea.»

«Jumal õnnistagu sind, laps.»

«Jumala õnnistus teiega, vanemad.»

11

Suurt meretäit sinisilmi . . .
Heine.

Mõteldes astub Villu mööda puiesteed mõisa poole. Ta süda on iseäraline-pehme, rahul — vagune. Kasuvanemate armastus — nii hea! Tulevik nii meelitav! Üks teatud elukutse — teod — au ootavad teda. Ta tahab edasi püüda — oh kuis ta tahab õppida! Need inimesed armastavad teda, kust ta praegu tuli. Nende sõnades ei ole ei tea mis, mis nad ütlevad, aga see komme, need tõsised näod, need head, avalikud, ausad silmad! Kui nende suust sõna tuleb, siis on see ikka südamest, räägivad sedasama keelt mis silmad, kuna mõisarahvas, kirjutajad, metsa-isandad ja härraste omad ise, hoopis teistviisi on. Nende sõnadest ei või sagedasti sugugi aru saada. Nad ütlevad mõnikord seda, nägu aga näib seda ütlevat. Mõnikord on sõna niisugune: ei saa aru, kas keeld või käsk, kas soov või pahameel. Jaa, nii imelik vahe on talu ja mõisa vahel. Siin on nii lihtne ja vagune, seal kõik nii tore ja käratsev, külm, hoolimata. Siin toimetatakse ja talitatakse, et asi toimetada tahab, seal, et toimetama peab. Siin leiva, silgu ja hapupiima juures pere meel lauas rahul ja rõõmuski, kui juhtub, seal pilkamine ja nurin praelaua juures, kui «hantvärgi» laua osalistel midagi vastumeelt on. Ja siiski köidab üks tugev, vabastamata side teda selle viimase koha külge. Siin elab ta heategija, kes ta silmadele ilusa, mõõtmata maailma kõige oma täiusega on avanud ja kes teda ühele tulevikule vastu viib, millest tuhanded ja tuhanded eemale peavad jääma. Vari hakkab kaduma . . . selgimas on udu. Kuidas paisutab see rinda, kuidas täidab tegude himu noormehe mõtteid! Kord on nad vajutavad-rasked kanda, raputavad, võtavad rahu ära; julgus kõigub — siis aga tuleb ta tugevamal tungil tagasi — kõik, kõik takistused tahab ta võita! Ja mitte üksi enesele, ei, ei, ka teistele tahab ta elada, nagu nüüd ta kallis heategija temale elab. — Seal, ah! ka t e m a

mälestusele tahab ta elada! Sellele oma kaitseinglile, kes teda iga elusammu peal saadab, kelle nimi talle nii aukartust täis, magus ja püha on, et ta ära kohkub, kui ta teda enesegi kuuldes nimetab. Kaks sinist, usaldavat silma, tõsine lapselik nägu ja tükk kuldseid käharaid juukseid, õlgkübar ja vaher — need on juba karja- ja teopoisi unenägudesse endid pununud... nii selged silmad nagu Peipsi kõige ilusamal suipäeval. Kord on nad ühe vallatu naljaka lapse, kord vaikse tõsise neiu jagu, kord näeb ta neid muinasjutus ja nõialossides, kord ruumikas valges majakeses õunapuude ja pärnade all... majakeses, mis kõigiti tema enese kodu sarnane on... oh ei, nad kaovad temast kaugele, ülesaamata on see kuristik, mis nende ja tema vahel on ja seda laiem näitab ta tema silmis, mida rohkem ta elu, kohuseid, seisusi ja inimesi tundma õpib. Siin ei ole silda, mis teda sellest kuristikust üle teisele kaldale viiks. Küll on inimesed ise selle kuristiku teinud, nad on ise oma mõttes vaheseinu ehitanud, aga seda kindlamalt on nad tema vangis, et see nende enese aastasadadel armsaks saanud ja paksuks vanunud mõte on.

Seal eemal on see vaher, mille küljest ta nelja aasta eest tema vabastas ja — ennast vangi andis. Nüüd on tema selle puu küljes südantpidi kinni ja keegi ei või teda vabastada, ka — tema ise mitte, ta kaitseingel.

On see silmaviirastus või tõde — seal ta seisab selle puu all ja — veri tungib ta pähe, silmis läheb tumedaks — tuleb temale vastu! Kahvatu nägu lööb äkki helepunaseks, kui ta näeb, et Villu tema otsa vaatab. Villu jääb seisma — aralt tuleb tulija lähemale.

«Villu!»

Tulija vaatab maha, Villu oma jalge peale, kumbki ei tea midagi ütelda.

Korraga läheb Villu nägu tõsiseks. Ta võtab kübara peast, teretab aupaklikult ja tahab uhkel sammul mööda minna.

«Villu —» kõneleb Helene ruttu, nagu oleks ta hirmul, et ta ju kaua siin seisnud, «hoidke, et te vanahärra meelt täna kuidagi ei pahanda — Teie olete seda õnnetul kombel täna juba kuidagi teinud. Jääge täna tuppa varjule!»

«Ja teie, austatud preili, tulite mulle seda ütlema?»

«Ma — ma — olin hirmul.»

«Minu pärast?» hüüab Villu ja see kõlab kui hõiskamine.

«Jaa, teie pärast — nüüd ja ikka!»

Noormehe huuled tahavad hõisates üht nime hüüda, kui korraga äkiline õnneläige ta näolt kaob, ja sunnitud rahuga ütleb ta tõsise häälega:

«Teie — preili v. B. — ühe endise teopoisi pärast?»

«Kes õnnelikum võib olla kui — kui — —»

«Oh, selle õnn jääb igavesti tulemata,» ütleb Villu valuga. «Ta võib üksi veel au — võib kõik muu ära teenida, aga õnne mitte.»

«Villu!»

«See üksi,» kõneleb ta palavalt, «et üks süda — see süda ta pärast hirmul oli, see on ta õnn, kättesaamatu õnn, — Helene! Üksainus kord nimetan teid selle nimega — ja nüüd elage hästi ja nuhelge üht vaest talupoissi, kes julges — —»

«Ei, Villu, ei. Teie mitte — teie ei tohi mitte õnnetu olla! Teid ei keela seisuste vaheseinad, vaid — mind, Villu! Siin» — ta võttis rinnalt «meelespea»-lille — «siin see minult teile mälestuseks — luuletuste eest! — Laulge veel — saage kuulsaks meheks!»

«Helene!»

«Seal —» kõneles Helene edasi ja näitas käega mõisa põllule, kus laialt rukkeid lõigati — «nende kasuks võite te palju teha — seal kutsub teid tulevik!»

Ja ruttu, hirmunud sammul, astus ta tagasi ja kadus põõsastiku vahele Villu silmist...

«Ta noomis mind ettevaatusele,» kõneles Villu tüki aja pärast nagu unest ärgates ja tõmbas käega üle otsaesise, «aga just tema sõnad ütlevad, mis mul teha tuleb. Härra ei ole armuheitmata, üksi liig äkilise meelega.»

12

> Sa ära sõitle välku,
> mis tamme purustand,
> ja ära vibu sõitle,
> mis kotkal' noole kan'd.
> — — — —

«Anna talle! — Anna talle! Nii — nii! Hästi, ahah, kas maitseb! Vaata hobuseid! vaata hobuseid! — Nii — nii! Hästi soolaselt!»

See on vanahärra hääl. Vali oigamine kuuldub selle vahele. Opmani hoovi peal, puuriida kõrval, on õnnetu, paljaks kistud teomees pingil pikali. Riida tagapool oigavad valus need, kelle kord ju läbi, õues ootavad kubjaste ja vahimeeste keskel teised, mil nemad käsile võetakse.

«Anna talle! Anna talle! Nii — nii! Tublisti — nii!»

Ja härra ise lööb iga «anna talle» juures peaga takti juurde. Ta seisab vitsamehe selja taga, kupjad ja teomehed temast aupaklikus kauguses eemal.

«Anna talle!»

«Härra von K...! härra von K...!» hüüab lõõtsutamisest lämmatatud hääl ta selja taga.

See on Villu. Ta tuleb praegu joostes hooviväravast sisse. Kui välk keerab vana paks härra enese ümber. Ta punane nägu lööb tumesiniseks, juuksed tõusevad harjastesse...

«Pidage, — teomehed on —»

«Kus sa olid — säh! — Säh — veel! — Veel! Ve —»

Hele naisterahva hirmukarjatus kuuldus ülevalt mõisa rohtaiast.

Enam ei saanud härra hüüda. Ta langeb — kätest tõugatud — vastu puuriita, siis tõuseb ta vihast värisedes üles; sõrmejämedused sooned on ta otsaees. Viimaks pääseb hääl suust:

«M a h a j a k u u s k ü m m e n d!»

Kupjad kohkuvad esiti, siis — täidavad oma kohust.

— — — — — — — — — — — — — —

Õhtul on mõisas suured sõidud. Isamajast ilma jäänud poeg sõidab, pärast seda kui vanahärra toas tema ja isa vahel raske sõnavahetus olnud, praegu alles siia jõudnud võõrad sõidavad, arsti järele sõidetakse, et ehk veel Helene elu päästa, kes palavikus jampsib. Kõigil on rutt. — — — — — — — — — — — — — — — — — —

13

> — — — —
> Välk tuli pilve põuest,
> nool lendas küti käest.
> Mis tuleb aja õuest,
> on ülem meie väest.

Palju aastaid on mööda läinud. Veel enne oma surma on vanahärra oma rahva armastust ära teeninud ja ka lepitus isa ja poja vahel korda seatud. Enne kui Hugo ja Helene altarile

astusid, tõotasid nad vastamisi ühel nõul vallarahva käekäiku kergitada ja seda tõotust on nad pidanud. Vanahärra, kui ta üksi on, mõtleb ja vangutab pead, näeb, kui paha tagajärg ta äkilisel vihal olnud, ja ohkab raskesti. Kes võis arvata, kes võis arvata? Vana hallikese nägu aga katab rõõmujoon, kui ta näeb, et veel viimastel päevadel need inimesed lahkesti ta otsa vaatavad, kes enne tumedal, rusutud näol ta ette ilmusid, ja vanamees ajab, kui just juhtub, mõne küla hallpeaga õige mõnusasti juttu. Noorest east ja nõnda, kõige rohkem aga oma lastest ja lastelastest. Vanakese silmade ees on midagi selginud, mis kuuesaja aasta jooksul varjuna sinna oli kogunenud ja seda varju murdis — ah! nii raske tagajärg, mis ta teol oli. Nüüd, jah nüüd soovib ta oma poja eeskuju kõigile naabermõisadele, aga — seal on see vari veel niisama paks kui enne, ehk küll valguskiired ju heledamini ta taga taovad. Nad ei näe, mis nende rahule tarvis läheb — Murumäe mõis on veel ainuke üksik valge koht udu sees...

Ükskord on vanake koguni üksi jalgsi Nurme külas käinud. Kuuse talu lõhmusepõõsas räägivad kaks vana, Madis ja külaline, kaua, väga kaua aega, ja kui härra aiast välja astus, pühkinud ta silmi, Kerdo Kaie tõenduse järgi, kes perenaisele oma tööd, linast lõnga, ära käis toomas. Sestsaadik käib vanake tihti Madist vaatamas, pistab midagi paberi sees tasku, ja kui pere-emake, kõbus vana inimene, tuleb ja klaasides värsket piima ja võileiba toob, istuvad kõik kolm seal. Madise kui ka teiste talumeeste kohad on ammu päriseks ostetud, kui küll naabermõisades veel teopäevi tehakse. Peksmisele on aga lõpetus tehtud. Madisele on härra ostupabereid sõpruse täheks kink'da tahtnud, aga Madis ei võtnud, vaid ütelnud: «Igaühele, mis tema oma.» Ja selle juurde ta jäänud, kuni koht tasa saanud.

Ja kõige selle imevedru käimapanijad on — Hugo ja Helene. Kui nad oma õnnelike laste saadetusel mõisa puiesteid mööda välja tulevad ja töötegija mõisarahva kohal peatavad, küsivad nad neilt seda ja teist ja vahetavad, mis asjast tahes, mõne sõna. Keegi ei kuule väljal needmist, — aga tööd tehakse rohkem veel kui kunagi enne. Kui nad aga koguni külasse tulevad, teretatakse neid kui vanu tuttavaid ja lapsed jooksevad vastu ja seltsivad «mõisa lastega». Paljud nendest on ühed koolivennad ja -õed, sest mõisas on tubli kool ülema õpetuse tarvis. Hugo on õnnelik, Helene vagane tasane abikaasa ja laste-ema. Ainult üks asi toob korrati murepilve Hugo palgele: oh et ka naabermõisad Murumäe mõisaga ühes sammuksid! Ei, tema on üksi — tema, teistest põlatud «uuendaja», kes seesuguse seisukorra õnnistust ära tunneb. Aga veel on see teistele vara, vana ei ole veel nii elujõuetu, aga õhk on ju teine — seal on saadus siginemas, uus lahke aeg koputab ukse külge ja talle p e a b lahti tehtama. Nüüd — nüüd veel on ta küll üksi...

— — — — — — — — — — — — — —

Ja V i l l u? Kukulinna esimese sauna asemel on pärnade varjul väike valge majake. Siin üksi on nõrgameelne vagune, siia viimaks on Hugo oma sõbrale aseme leidnud, kus pime vari, mis ta hinge peale langenud, teda ei vaeva — kus ta rahule jääb. Kui aga Peipsi sügav, vägev kohin metsa tagant, mida kirves ikka harvemaks teeb, ta kõrvu ulatab, siis tuleb ta ukse ette pingi peale istuma, ja kuna tuul ta halliks löönud juukseid liigutab ja ta silmad metsast läbi kohinani tahaks tungida, liiguvad ta huuled:

«K u i s e d a m e t s a e e s e i o l e k s! . . .»

1892

Esimesed kirjaniku tundmused

Trrrr! ... Viimse poogna viimse lehekülje viimse rea alla lendas rägisedes paks tindijoon. Valmis! ütles sulg. See oli hõiskamine, väljakannatatud hädade lõpu-hümn — oli, nagu oleks kindral oma väega praegu vaenlase linnavärava lahti murdnud, tuhandekordne hurraa läbi õhu helisenud, keegi luupainaja alt lahti saades äganud, mõrsja aasta ootamise järel peiu rinnale langenud, nagu oleks tuhat suurtükki lahti lastud — kõik need hääled olid segamini koos ja siiski ei olnud see muud midagi kui kirjutussule rägisev trrrr! Valmis! hüüdis sulg nagu sõjapasun vapruse, viha ja hõiskega segamini — valmis!

Mis teie arvate? Aastad mõtte juures pead murtud, kuud kibedasti kirjutatud, nädalad uneta oldud, päevad söömata ja tunnid paberossita mööda saadetud ja nüüd kuulutab sulg selle suure sõnumi: Valmis!

Aasta pead murtud ja kuidas murtud, paraku?

Kas olete näinud, kuidas hobustega harjumata noor inimene peru hobuse selga istub? Tõmbab üht, tõmbab teist oheliku haru, aga kes tõmbab, on hobune, keda tõmmatakse, — noorhärra ise! Mitte ratsutaja, vaid ratsu tahtmine sünnib. Sõit läheb sinna, kuhu jumal aitab. Kui hobune tahab, võib noorhärra eluga koju saada, minupärast tervete kontidegagi. Siiski aga on kardetav ikka küllalt peru hobusega välja sõita, pealegi siis, kui seda pühapäeva-ratsanik teeb. Harilikult on aga perud hobused just need kõige ilusamad ja neid leitakse — kogemata. Suurem häda muudkui sellele, keda mõte sõidutama hakkab. Ilus mõte on peru hobune — õige tõsi! Tuleb kogemata ja lugu läheb kirjuks, kui sõiduhimu suur ja sõitja süda südi, aga loogika-valjastega veel hästi ei oska ümber käia. Tunnete seda lugu, kus Pegasus noore luuletaja seljast maha viskab ja hirnudes edasi kihutab? Küllalt. Noh, arvake ise, mis niisugune sõit aasta läbi peaajule maksma tuleb ja teie saate selle endise

aja doktoriga ühes hüüdma, et mõtlemine kanade päralt raske olla.

Usun, sõber!

Kõik need suured asjad üldse ja väiksed veel iseäranis võivad noore kirjaniku küll mõtlema panna. Ei viska sind mõte õnnekorral mitte kraavi, ei taba tema sind, vaid sina viimaks teda — mis su tööst viimaks õige tuleb? Ei, tuhat, mis tuleb? Kes seda küsib! Või kes se teab, mis kunagi millestki tuleb, täna, homme, tunahomme või tuna-aasta. Kuule nüüd! Kirjuta minupärast vagunitäis raamatuid — kirjuta aga — ega see sinu süü ei ole, kui nad trükitud ei saa. Millest siis veel midagi peab tulema, kui tööst ei tule? Ei loe su raamatuid keegi — kirjuta neid enesele südame kosutuseks.

Aga see sule südi hõiskamine? Jaa, vaadake, on koguni iseasi. Mispärast sulg hõiskas? Sulg teadis, mis ta lõpetas. Sulg ehitas püramiidi. Ei võinud vaarao see ja see rõõmsam olla, kui ta neljakümne aasta ehitus viimse tipukivi sai, kui mina, kui ma viimse joone tõmbasin.

Ja nüüd — trükkijad?

Oh trükkijad!!

See ohkamine on nüüdne, seda pean ma ütlema. Sel korral ei tundnud süda muud kui aina rõõmu, rind oli juubelikoda.

Joon oli siis juba viimse lehekülje peal all, see tähendab: töö oli valmis.

Ma ei oska ütelda, missuguse tundmusega — enese meelest olin ma juba kuulus kirjanik — seadsin ma valmis saanud käsikirja raamatuks kokku ja ajasin palitu selga — teate ise, mispärast. Mu talitaja naisterahvas, vana krimpsunud näoga lahke vanake, punane põll ees ja suureruuduline rätt peas, tuli sel silmapilgul tuppa, vaatas söögilauale, minu otsa ja raputas pead. Nagu ennegi, nii oli ka täna toit pea puutumata. Mis aga enam tähendas, paberossidest, mis hea vanake kolme päeva eest ainult ühe päeva tarvis toonud, oli suurem osa alles. Ta oleks heameelega kõnelema hakanud, et maitsev supp ja pruun praad külmaks läinud, oleks küsinud, kas see Miili, Maali või Mathilde süü on — kõigile neile on sonettisid tehtud ja vanake oskab lugeda —, aga ta teadis, et siis ta palk ära võetakse, nagu ju mitme nädala eest meie vahel maha oli tehtud.

Trükkijat otsima, see oli kõik, mille peale ma maailmas veel mõtlesin.

Minu tuba oli teise korra peal, millest kaunis äkiline trepp alla viib. Ma astusin uksest välja — pumps! Nii ruttu ei olnud ma iial alla astunud. Astunud! Kullake, mitte astunud, vaid kukkunud! Kui inimesel suured mõtted peas, ei ole aega väikseid treppisid tähele panna. Ei ole ka aega kuulata, kas mingi koht haiget sai. Mu käsi rabas käsikirja järele tasku — see oli vigastamata, ja oli jalg või käsi katki, see oli väike õnnetus.

Viimaks olin ma uulitsal — kuhu nüüd? Missuguse raamatukaupleja juurde? Annan ühele käsikirja ära, teine vihastab, miks teda ilma jäeti. Viimati lähevad isekeskis tülisse, üks teeb teisele halba ja minu süü? Teadagi, minu käsikirja tahavad kõik saada, maksku mis maksab. Ma ei taha aga häid inimesi vaevata. Ma võtan ainult 100 rubla poogna eest, sellest on mulle küll! Mis siis ülearu tahta? Korraga tuleb mulle meelde, et see kardetav asi on, kalli käsikirjaga üksi pimedas välja minna. Mu vaenlased võivad kuidagi kuulnud olla, et käsikirja viima lähen ja — kallale tungida. Kahju, et kaitseriista ei ole!

Kui inimene nädalate kaupa toas istub, kange teega und ära ajab, oma närvid surmani ära kurnab, tulgu siis ja ütelgu talle keegi, et see *idée fixe* on, mis ta mõtleb. Kes ei usu ja õndsaks ei saa, see on tema. Jaa, jaa, sõjariist oleks hea asi, mõtlen mina, olen ju nüüd kuulus, tähtjas mees — — — —

«Alt ära!»

See oli voorimehe hääl. Hobused, õnnelikult kõrvale käänatud, traavivad küll minust mööda, aga vankri tagumine nurk põrkab äkilisest pöördest kõrvale ja riivab mu külge. Nüüd alles saan aru, et surma suu lähedal olen olnud. Karvakene veel, ja ma oleksin hobuste jalgade alla jäänud.

Sugurahvas oleks pärast siia kohta mulle ausamba ehitanud, mõtlesin mina.

Selle töö eest, mis mu taskust oleks leitud.

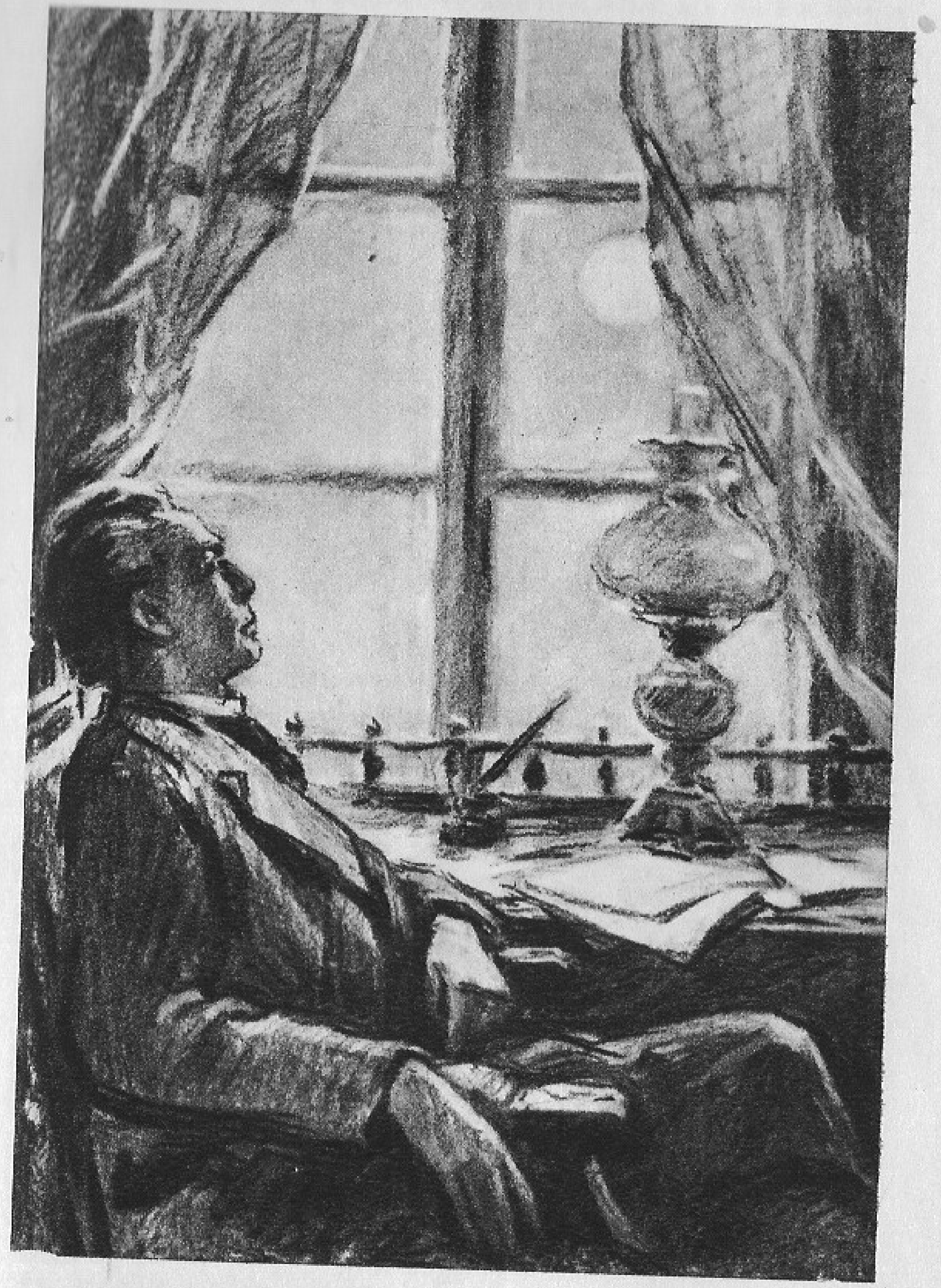
Astusin ühte raamatukauplusesse sisse.

Astusin sisse? Teie arvate, et see niisama oligi. Ma kukkusin, tormasin sisse. Niisuguse pilgu ja kombega, nagu kuningas talupoegade keskele. Ütlesin, seda ja seda käin, nii ja nii on.

Ma olin oma kirjatöö tähtsuse peale kaljukindel.

«Küll ma loen, kui aega saan,» ütleb eesti juttude kirjastaja, «jätke aga siia!»

Mis see oli?

Mis see oli? küsisin ma iseeneselt. «Jätke aga siia, küll ma loen, kui aega saan,» ütles ta. Kui hirmsa, raudse rahuga tegi ta seda! Inimene ae, kas sul sooja verd sugugi soontes ei voola? mõtlesin ma iseeneses. Ah ta teab, et raamat rasket raha maksab, sellepärast. Ma võin ju ka 99 rublaga poogna anda, mõtlesin ma suuremeelselt juurde ja tahtsin seda talle hakata seletama.

«Küll ma loen, kui aega saan,» ütles ta uuesti, nagu näha oma rehnungitega kibedasti ametis.

Ma astusin kauplusest välja, tulin aga saja sammu maa pealt uuesti tagasi.

«Mu härra, kas teil tule- ja veekindlat kappi on?» küsisin ma kaupmehelt.

«Mis sellega?»

«Noh, käsikirja pärast. Võib ju tuleõnnetus juhtuda.»

«Mu härra, meil on ju tuletõrjujate selts.»

«Ei, mu härra, vaatke — võib ju — maavärisemine juhtuda ja seal väriseb teie tuletõrjujate selts ühes — terve linn võib vees või tules hukka saada.»

«Siis ei ole ka käsikirja enam tarvis,» vastas raamatukaupleja, keda arvatud nali väga lõbustas.

«Jumalapärast, ei või sugugi nalja teha. Kui te —?»

«Juba ma loen, küll näen, olge mureta.»

Mis sa inimesele teed? Tule ära, muud midagi. Kodu poole minnes ei olnud ma iseenesega just kõige paremini rahul. Aga kui väike rahuline toakene, kirjutuslaud ja raamatud lambi valgusel jälle vastu naeratasid, olin ma õnnelikum inimene maailmas. Valmis! See oli muusika, see sõna. Kauaaegne rahutu mõtlemine, tormamine ja siia-sinna raplemine mööda ja nüüd — terve maailm ees lahti, kuulsus ja rikkus tulemas! Mis küll inimesed ütlevad, kui loevad? Mis ütleb kriitika? Üleüldine suur imestamine, siis vaimustatud hõiskamine. Oo! Ma pigistasin silmad kinni — magus, magus! Ja enne kui küsib, kas tohib, mängib mõttekujutus minuga nagu kass hiirega: Seesamasugune vaikne tuba, seesama kirjutuslaud ja keegi, nagu mina ise, kirjutab kiiresti midagi väga tähtsat. Teemasin sahiseb nii armsalt ja — minusarnase mehe vastu teisel pool lauda istub keegi — keegi, kelle väikseid valgeid käsi ma ainult näen, kuidas nad väikese korvikese kõrval liiguvad — magus, magus! Seal kaovad käed, kerge kuju liigub eemale, kerged sammud — teelaua juures on midagi seada.

Seal pannakse pehme käsi mu kaela peale: Tule sööma, kallis!

Tohoo, piinajad! Ära, ära niisugused õhupildid! Nüüd on palju, palju tähtsamat mõelda, kui magedat perekondliku elu pudi ette kujutada. Jaa, jaa, palju tähtsamat!

Aga ei saa midagi mõelda.

Ma lähen söögilauale — oh häda! Nüüd vast õieti on söögiisu kadunud!

Ma heidan voodi — vale! ei tule uni!

Mis saab käsikirjast? Kas ta on nii tähtjas? Kas kirjastaja juba loeb praegu? Oh, kui ta nüüd juba loeks! Kas ta maksab? Kui palju? Kui palju aega ta nõudis — kaks päeva. Hirmus! Missugust kohta ta praegu ju küll peaks lugema? On seal üks niisugune koht, mis teda vaimustab — teda ja kõiki? Tingimata. See seal ja see teine veel enam. Kaks päeva — ooh! Mis kell on? Viis minutit ühe peal. Hirmus! Hulga aja eest vaatasin, oli kaksteistkümmend. Ja kaks — päeva!

Niisugune nõia-issameie vältas hommikuni.

Kannata, see oli alles hakatus! Nagu unenägija vankusin ma kaks korda 24 tundi läbi, siis läksin otsust tooma. Otsust? Keegi kohtualune ei ole küll nii värisenud kui mina.

«Ei saanud aega lugeda — nii, natuke ka ikka lugesin,» ütleb kirjastaja.

«Kas trükite?» Väljas on see küsimus kord.

«Ei — tea.»

«Kas — see on, ei trüki?»

«Ei tea — ei vist küll — hm — ei tea.»

«Jumalaga!»

Nüüd läks tee N. N. juurde. Küll ta kahetseb, et nüüd N. N. ära võtab, trööstisin ma ennast.

N. N. vaatab, küsib:

«Teie ei ole enam — seal?»

«Kus seal?»

«Noh — seal.»

«Ei, ma ei ole küll enam «seal».»

«Jah, armas sõber, vaatke — hm — oleksite s e a l olnud — koguni iseasi. Oleksite võinud ise enese üle kriitika kirjutada ja asi oleks läinud. Tunnen teie töösid, nad on head, lugesin ise neid, kui s e a l olite, aga — hm — nüüd ei ole te enam seal, nagu ütlete.»

«Tule jumal appi — ise kriitikat kirjutama — kas päike nüüd õhtust tõuseb ja hommikusse looja läheb või?»

«Jah, sõber, vaatke, nii tehakse sehvti, nii sehvt läheks. Nüüd aga — hm, hm — ei või trükkida.»

Ptüi!

Kannata, see oli alles hakatus. Ma lähen N. N. N. juurde, M. M. juurde, M. M. M. juurde — ei ühtegi. Ühtede kartus on see, et ma enam s e a l ei ole, teised kahetsevad, et mu jutus ühteainust mõrtsukatööd, ühteainust palavikku jäänud neiu armuavaldust, jah, isegi mitte ühte musu ega kõrvalopsu ette ei tule. Ilma nendeta ei või raamat «minna». Ei mõtetki. Jah, oleks vähemalt mõni lapse-vahetaminegi, üksainus tilk kihvtigi jutus leida oleks!

> Juba käes on viimsed ajad,
> meri, maa
> võtvad ette nuhelda,

laulan mina kodu poole minnes. Imet, kirjastajate «põhjused», miks nad raamatut trükkida ei taha, olid mind lustiliseks teinud. Aga kui ma õhtul peegli alla astusin, leidsin ma oma peast — halli juukse! Kahekümne-aastane hallpea — mis ütlevad neiud?

Neiud ütlevad: Ah Gott! Herrje! Was ist das dort auf den Kuusenbaum!

Järgmisel päeval uus rändamine. Hea mees pakub kolmkümmend rubla. Võta! Anna! Ei.

Tuhat, missugune hea summa! Jaa, aga kullakesed, mis nüüd? Raha otsas, aeg otsas, tööhimu otsas, kõik otsas. Endise kõrge kuuni ronimise järel pidi tagasikukkumine tulema, see on ju loomulik, püüdsin ennast trööstida, aga et kukkumine nii sügavasse maa põhja sünniks, oli ta kibe. Oo, kes, ütelge, kes on kuulus oma linnas ja omastest ära tuntud!

«Ja ta tuli omaste juurde ja omaksed ei võtnud teda mitte vastu.» Sealt — õpi! Loe Lermontovi ja Puškini «Prohvetit», loe — ja mõtle.

Ühel õhtul istusin pehmes leentoolis, kurb, abita, nõuta. Pehmes toolis patjade peal ja — abita? Jah, kui õli jaoks enam raha ei ole, mis siis? Tool on ju korteri peremehe oma, mille eest homme üüri tahetakse.

Kuu vaatab läbi akna osavõtlikult mu otsa. Tema on palju, palju suuremaid õnnetuid näinud, kui mina olen, aga ühtegi küll, kes nii kahvatult, nii rahutult ta peale vaatab. Ja kuu

laenab mulle õli raha. Armas kuu, tänan valge eest! Kuu vastab: Tänu kord ka mu valge eest — hea laps! Meie hakkame kõnelema, kuu ja mina. Aga kuu on nii salaline — ta vahib, vahib, kuni mu silmad kinni lähevad. Magades? Ei, ma olen üleval vist, arvan ma. Aga mul on nii hea, iseäralik, ma — ei tea kuidas — ei saa liigutada. Ma vaatan teise seina, kuhu kuu paistab, ei saa silmi lahti teha, näen aga siiski — näen, näen tervet seltskonda. Kõik mu jutu tegelased seisavad poolringis minu ees: õnnetu karjapoiss vaestekülast oma kahvatanud näoga, vaene vabatnaine viiskude, kaltsjalanõude ja katkise kuuega, rüütel meie aja ülikonnas, talu peremees ja perenaine ja paar neidu. Nende kõikide jalge ees, kesk poolringi, on mu käsikirja tühjad kaaned ennegi — aga ei, sealt nurga vahelt tulevad veel kaks inimest, pisukesed nagu pöidlad, nähtavale. Teine neist lükkab lehe ääre üles ja — ja väljas nad ongi! Kuna käsikirjast nüüd tõesti enam muud ei ole jäänud kui kaaned, paisuvad kaks viimast tegelast, üks käbedaks kärmeks mehikeseks, kuna teine kui koljat aeglaselt oma konte painutab. Kõik vaikivad ja ootavad.

«Mis teie tahate?» küsin mina.

«Meie kaebame,» kostab rüütel.

«Kelle peale?»

«Selle peale, kes meid kaheksa päeva sees loonud.»

«Sõber, kuue päevaga loodi maailm, miks ei või kaheksa päevaga väikest juttu luua?»

«Aga aeg on lühike — liig lühike.»

«Sõber, kui teie eesti kirjanikke üleval peate, siis — ütelge, et see aeg lühike on.»

«Anna mulle mu seisuse järgi riiet — sa näed, ma olen poolalasti, veel vähem rüütel. Anna mulle mu raudriie, mu mõõk, mu kannel.»

«Sõber, ma ei või sulle mitte anda, mis sul enesel ei ole. Nii austamise väärt, kui see aeg oli, mil sa, mõõk ühes, kannel teises käes, käisid, kord lahingutesse murdsid, kord armukese akna all laulsid — see aeg on mööda. Raudriie ei kõlba enam ja kandle asemel võtab teid ema *alma mater* rinnale. Ma ei või sulle midagi anda, kui seda, mis aeg sulle andis.»

Ja teie, kahvatanud kujud, mis soovite teie?

«Päästa meid siit kaante vahelt, meil on kitsas siin!» paluvad teised.

«Kitsas on ka mu enese rinnas, mu lapsed, ma ei või teid aidata,» vastan neile mina. «Kas teie igavesti kaante vahele käsikirjasse jääte ja mu rind igavesti kitsaks jääb, seda ei tea ma ütelda. Teie ei ole selle seltskonna meele järele, kelle maitse Münchhauseni imelugudega, tapmistega, musudega ja kõrvalopsudega nüriks on tehtud — teie olete oma kodukülast, aga küla rahvas, teie naabrid, ei tunneks teid vast esimesel silmapilgul ära. Kannatage minu pärast, nagu ma teie pärast kannatan. Aga jätke oma küla hallid kuued selga ja viisud jalga, mida te oma eluajal auga olete kandnud.»

Vagusi jäid kujud seisma. Siis hakkasid nad kõikuma, tasakesi nägematult käsikirja kaante ümber kokku koguma — muutusid väikesteks, siis lehekujulisteks ja lükkisid üksteise järel raamatuks kokku.

Puuh! uni...

Ma lõin silmad lahti; kuu vaatas mu otsa ja naeratas osavõtlikult, siiski nii nagu pilgates.

«Kuu, kas ka sina usud, et käsikiri nii tähtjas on?»

Kuu naeratas rohkem.

«Kuu, kuu, kas ta siis midagi väärt ei ole?» hüüdsin ma meelt heites.

Kuu jäi tõsiseks.

Kuu kõneles midagi, millest ma aga mitte aru ei saanud. Alles hiljem, hiljem mõistsin, mis kuu sellel kurval õhtul kõneles:

«Noor inimene, muretse iseenesele kaal, ära küsi teiste otsuseid. Sa oled ärritatud närvidega — oled noor inimene, see on kõik su viga, see on ka su jutu viga. Ka selle viga, mis praegu kirjutad. Naljast kargad sa nutusse — kus on loogika, kus arendus, iseloomude kokkukõla? Nutt-naljakas lugu! Ära kõnni pilvede peal, ära rooma põrmus!»

— — — — — — — — — — — — — — —

Tänan, kuu, mitme aasta pärast!

1892

Igapäevane lugu

Kõik jutud algavad sellega peale, et kuskil midagi iseäralist sünnib, et kuskil midagi saab sündima või et kuskil midagi on sündinud, millest iseäralised asjad järele on jäänud.

Selles jutus siin ei ole midagi iseäralist; sellel ei ole muust jutustada kui ainult vaesest Punasoo Marist.

Ja ühe Punasoo Mari elus ei ole tõesti midagi iseäralikku ette tulnud, ei alguses ega lõpus. Kuidas ta elas ja oli, nõnda on palju teisi ka elanud. Need ristikesed, mis kirikaeda katavad, ühed täna pandud, teised kõdunenud, kolmandad poolküllakil, neljandad päris maha langenud — need kõik räägivad Maridest, kes kord on sündinud, elanud ja surnud nagu Punasoo Marigi.

Kui ta poole aastane oli, suri ta ema ära, ja kui ta roomates ukse pealt kukkus ja otsaesise ära lõi, võttis teda karjase naine kasvatada, kus ta niikaua põrandal kasukatüki sees istus, kuni käima hakkas.

Isa oli ju enne ta sündimist surnud.

Kui ta küla sead ära oli hoidnud ja veel aastat kuus kasvanud, oli tal suur õnn: ta sai taluperenaiseks. Kus külas perenaised riide «kruuti» otsisid, seal võeti seda Punasoo Marilt, kus perenaised tüdrukutele eeskuju juhatasid, seal nimetasid nad Marit, ja kus kord jõukaks ja õnnelikuks loodeti saada, seal sooviti Punasoo Mari sugune olla, ja kus sant veel kesköö ajal ulualust leidis, see oli Punasoo.

Punasoo oli talu nimi.

Kui Mari mees ära suri, oli tal viis poega. Kõige vanem trallitas karjas, kõige noorem hällis.

Vahemised kisendasid veel kõik, tihti ühekorraga.

Mari lõikas ühele leiba, pani teisel jalgu kinni, seadis kolmandale pudipõlle ette, mõõtis sulastele viljaseemet välja, muretses, et krediitkassa võlg iga aasta tasa sai, ehk küll mees

viimse rublani esimese sissemaksu ajal koha eest välja oli andnud.

Mõnikord üteldi ka, Mari olla lastele kuri. Mine katsu enne poeglastega valmis saada, katsu siis ja ütle. Pealegi, kui neid viis tükki on. Siin kinga pael vibupüssile pandud, seal vokinöörid puuhobusele ohelikuks lõigatud, kaalikas käidud või sauna katus sisse tallatud. Kuhu vaatad, sinna võmmi vaja.

Aga Mari kasvatas pojad üles, ja et aeg niisugune oli, mil kroonuteenistusest igaviisi vabastada lubati, pani Mari ühe peremeheks, teise peremehe abiks, kolmanda rõugepanijaks, neljanda kellelegi kasupojaks ja viienda koolmeistriks.

Kõik jäid talle «enesele» ja ta ei tarvitanud kellegi abi selle juures, nagu ta enne nende kasvatuse ajal kellelegi nende peale ei kaevanud.

Pojad sirgusid üles kuusena, ema jäi allapoole kõveraks. Ema ei nõudnud nende käest isesugust tänu, poegadel ei tulnud meelde seda pakkuda. Ema andis veel kotikesi ja sekikesi tagantjärele, kui pojad ju ise enese peremehed olid. Ei ta ütelnud kellelegi: Maksa ära!

Aga siis tulid Marile rasked ajad. Neli poega surid ühe aasta sees. Ta käis neid kõiki surnuaiale saatmas. Mis ta kodu tegi, kes seda nägi — aga ei ta jooksnud kellegi juurde külasse nutma.

Kui välk ta maja põlema lõi, kus vanem poeg peremees oli, oli Mari ainuke, keda tulest välja toodi, majad põlesid viimseni.

Uus peremees võttis Mari enese sauna.

Kui ta nüüd, kepike käes, pühapäeval kirikumäest üles palvele tudiseb, ütlevad talle inimesed:

«Küsi ometi valla vaestekassast enesele raha. Sul on ju õigus saada.»

Siis vaatab Mari rahulikult otsa ja ütleb:

«Kuni ikka veel näpud suka juures liiguvad, ei ole vaja.»

«Kes sulle ka annab?»

«Perenaine andis eilegi kakukese leiba ja potikese piima. Palju mulle, vanale inimesele, vaja on.»

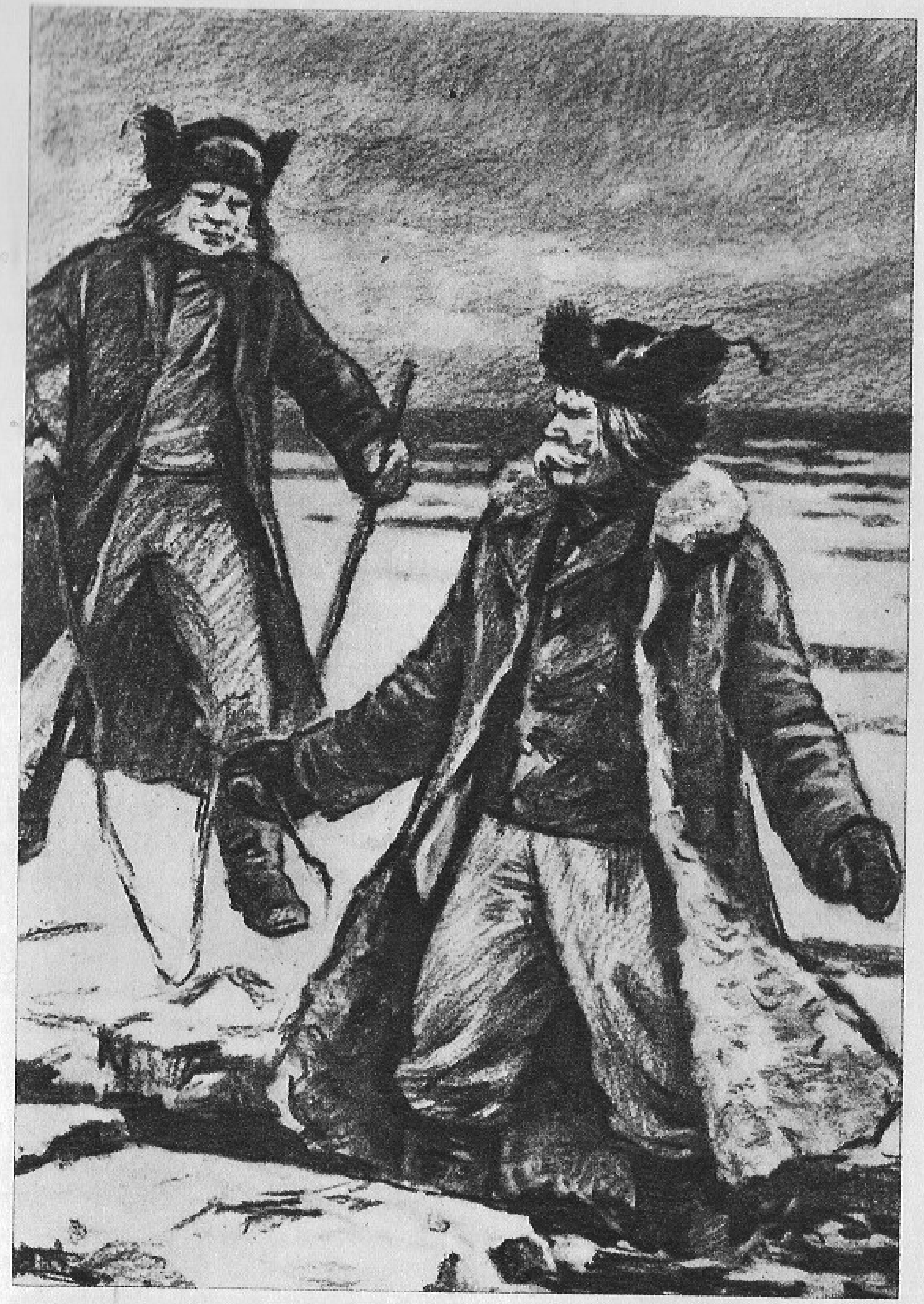
See oli jutt vaesest Punasoo Marist.

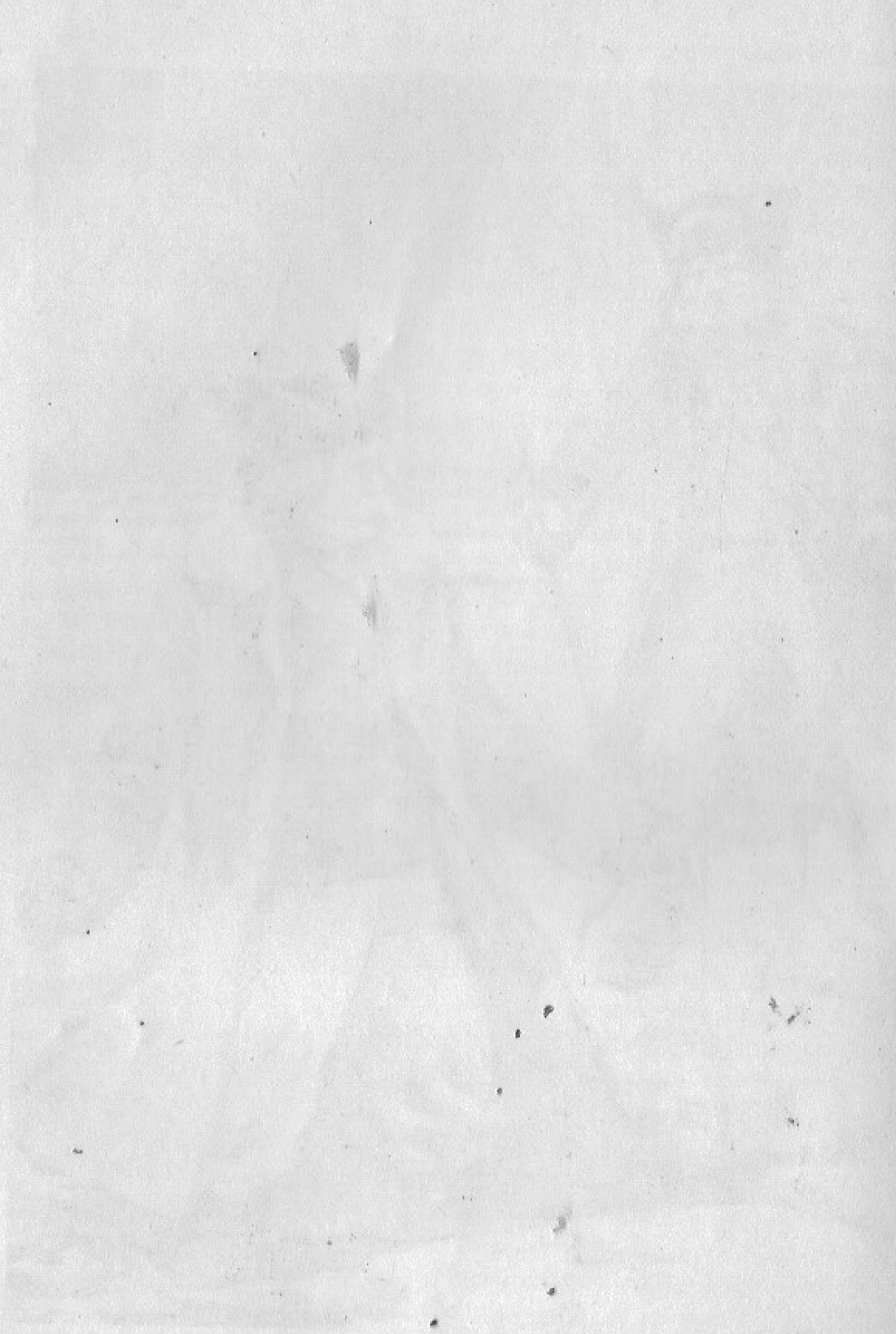
Peipsi peal

Kui kesktalvel külm õige pakaseks läheb, raputab vangistatud Peipsi oma ahelaid. Ta tummast, jää kütke all vaikivast põuest kõlavad suurtüki-sarnased paugud ja mõõtmata lumelagedal tulevad sinised viirud nähtavale — sinav vesi paistab rannas olevale vaatajale silma, esiti lai kraavisarnane, läheb aga kaugemale jõudes ikka kitsamaks ja kaob viimaks kui sinine niit, kui juuksekarv halli taevalaotuse sisse ära. Need on praod, mis külm jää sisse on sünnitanud. Imestades jääb võõras vaataja lõikavast külmast hoolimata silmapilguks järvede järve kaldale seisma. Kuula! Paukumine ja ähkimine ja siis jõrin, nagu sõidaks Kalev kuue-hobuse-saanis raksudes üle jää. See on Soome külmataat, kes seal põristab, põhjatuul ees, jääsaan taga. Ei, see on liikumata, kühmas, tormist sügisel kokkuvisatud jäätükkide hunnik. Üks raks käib, ja otse vaataja jalge kohalt jookseb vaevalt arusaadav kriips nool-otse üles järve peale. Pea aga läheb ta laiemaks ja mõne tunni pärast on ta lai pragu.

Niisugused praod on ju nii mõne inimese elu nõudnud. Häda ülesõitjatele, kui nad kaugel järve peal prao ette jõuavad, millest hobused üle ei jõua hüpata ja öö kätte tuleb. Sagedasti on nad üle järve sõitjaid ja kalamehi ööks või kaheks vangi pannud, sagedasti ka — kui loom hilja pragu märkas, et enam seisma ei saanud jääda — hobuse, sõiduriista ja mehe tükkis neelanud. Ja need olid praod, ainult Peipsi praod!

Veel kardetavam on Peipsi jäälagunemise ajal. Siis on teda raske uskuda, raske uskumata jätta. Mõnikord ei taha ega taha jää järele anda. «Tänavu ei jõua veel Jürigi Peipsist jagu saada!» ütleb randlane, kui Peipsi õige kauaks kinni jääb ja jüripäev ju käes on. Teinekord aga ei küsi ta sugugi kalendri järele. Kui talv mitte väga äge ei olnud, kui lõunatuul, mis Ema põue, see on jõesuu poolt tuleb, ärkab surmaunes suikuja hiiglase rind üle öö elule ja murrab äkitselt oma ahelad ja ta

vihane müürgamine kuulutab kalameeste küladele rannas, et ta oma vangikütkeid lõhub. Hommikul paistab sinav vesi ujuvate ja randa visatud jäätükkidega randlase silma.

Häda sellele, kes niisugusel ööl noodale läks, või veel enam sellele, kes sarnasel ajal ülereisi ette võttis!

Kahekümne aasta eest seisid ühel märtsikuu hommikul kaks jalameest sealpool Peipsi kaldal, Oudova linna lähedal, ja pidasid aru. Mehed olid Lohusuust pärit, Kirsimäe Jaak ja Ristiotsa Rein, kes paar nädalat tagasi Peipsi tagant maad olid läinud kuulama. «Venemaalt» oli sel ajal kerge väikseid mõisaid rendi peale saada, ja muud Venemaad Lohusuu ega Kodavere mehed ei tunne kui see, mis Peipsi «taga» on. Hirm ja igatsus oli meeste tõsistelt nägudelt näha, kui nad kodu poole vaatasid, kus neid omaksed ootasid. Soe ilm, sula lõunatuul ja Peipsi pealmise jää vesine rabe kord ei kuulutanud meestele head. Äkilist järve lagunemist oli karta, sellepärast olid mõlemad kaubaga rutanud — laguneb järv ära, mis siis ilma rahata võõra maa sees, võõra rahva seas teed? Aga järv näitab väga kahtlane — mis teha? Küll ju pool tundi vaatavad mehed kodu poole, teineteise silmi, kumbki ei taha esimest sõna ütelda.

«Lähme, Rein!» Jaak vaatab taeva poole — tal oli raske seda ütelda.

Ta seltsimees vaatab küsides ta otsa — mitte sellepärast, mis ta ütles: ta ise tahtis sedasama praegu Reinule ütelda, — vaid et seltsimehe otsa vaatamine talle trööstі annab.

«Meie upume, Jaak.»

«Kui upume, siis upume jumala nimel, Rein.»

Ja jälle mõõdavad mehed lagedat jäävälja. Tee on märgitud, nad on mõlemad tublid käijad, nad jõuavad õhtuks koju.

«Mina lähen, Jaak.»

«Mina ka!»

«Upume või ei, Jaak.»

«Elu või surm, Rein. Minu naine jäi koju nõnda — ta võib sellesse surra ja ma ei saa teda enam näha, kui ma jää äraminekut ootama jään.»

Südilt ja teineteise käest kinni hoides alustavad Jaak ja Rein teekonda. Vali lõunatuul puhub külje pealt ja paks pilv katab taevast, aga nende süda on südi, liikmed tugevad ja jõudsalt jääb ikka enam maad nende selja taha. Kõik näib hästi minevat. Pilves ilm neid ei hirmuta, lõuna ajal on nad

ju arvata kesk järve. Jää on küll vesine, aga üle ja üle lõhkemata.

Nüüd hakkab paksu lumeräitsa sadama. Tuul ulub kangemini ja ajab lund meestele vastu silmi. Nad suudavad vaevalt teemärkisid, vitsaraagusid, tähele panna. Mehed löövad veidi kohkuma, astuvad aga vaprasti edasi. Aja järgi arvata on nad ju üle poole järve, aga hirmus ränk on käia kange tuulega. See raputab nende riideid, kisub nende hõlmasid, nagu oleks ta vihane, et tema võimule järele ei anta.

Seal — mis see on — kaugel kohab midagi! Nagu halvatud jäävad Jaak ja Rein kuulatama — tõesti, kaugel tuule peal kohab — vesi! Järv on lagunemas. Mehed ei näe küll veel ta lagunemist, aga nendele on see tuntud, mis seal kaugel sünnib: vesi vahutab, jäätükid tantsivad ja raksudes murravad lained üht tükki teise järel lahti — hirmus, hirmus!

«Meie oleme kadunud, Jaak!» hüüab Rein, võtab mütsi peast, loeb issameie — «Edasi, Jaak!» hüüab ta siis.

Mehed ruttavad, kõvemaks läheb mühin. Jää ähib ja vabiseb jalgade all. Edasi, edasi, ruttu, ruttu!

Silmapilgu seisatavad mehed. Vööd võetakse vöölt, sõlmitakse kokku, ja kui arvatud pikkus välja ei anna, lõigatakse leivakotid ribadeks, keeratakse kokku ja jätkatakse otsa. Teine mässib teise otsa enesele ümber käe. Kui üks sisse langeb, võib teine teda välja tõmmata — jää jalge all ei või enam kaua lõhkemata jääda. See kõik sünnib tulise rutuga. Nad tõotavad vastamisi teineteise naise ja laste eest hoolt kanda, see on, kui nendest teine peaks pääsema. Edasi, edasi! Mühin läheb suuremaks, tuul täieks tormiks, lund tuleb nagu kotiga — oh jumal, oh jumal!

«Ma kingin kirikule kroonlühtri, kui ma pääsen!» hüüab Rein.

Oh jumal, jumal!

Jaak ei vasta midagi, aga ta lubab oma südames iial enam oma naist peksta, kui jumal teda veel päästab, iial linaleisikasse vett raputada, et kaupmeest petta, iial naabri heinamaal öösi hobust sööta, iial kirikus jutluse ajal tukkuda, iial magaski teradesse aganaid panna — ei midagi, ei millalgi midagi niisugust enam.

Oleks mõni truu hingekarjane sel silmapilgul nende meeste südamesse võinud vaadata, küll ta oleks rõõmustanud.

«Ruttu, ruttu, oh jumal, oh jumal!»

«Oh jumal, oh Jeessuke!»

Kui veel tund aega antaks, siis pääseks hingega. Juba on selgesti jää räginat kuulda — kui veel tund aega antaks! Maa ei või enam kaugel olla. Ruttu, ruttu!...

Vesi kargleb saabaste alt üles, teda on ju nii rohkesti jää peal. Juba — oh, juba mustab Lohusuu kiriku torn, aga juba paistab ka vesi!

Veel umbes viis versta...

Jää põrub, ähib, jooned löövad sisse. Kui veel pool tundi aega antaks — oh jumal!

Verst...

Jää paindub jalge all — selgesti on tunda, et ta tüma kui puder on, aga veel koos hoiab — üksainus kõva laine, siis võib ta lagunud olla! Üksainus sõna on meeste huultel, üksainus: jumal.

Pool versta...

Ühe jäätüki pealt teise peale hüppavad mehed, enam kui üks kord on teine teist veest välja tõmmanud, veel on elu ja surm teineteisega võitlemas.

Veel —?

«Aa, kurat, maa!» hõikab Rein, põlvini vee sees, kuhu ta jäätüki pealt kukkunud, — «Jaak, maa, kurat, jalad on juba põhjas!» —

«Lühter on lühter,» mõtleb Rein ja kingib kroonlühtri asemel väikese küünlajala.

Kui Jaak nädala pärast kaupmehele linu läheb ära viima, siputab ta vihaga igale leisikale natukene kastet peale: «Maksud suured, — kaupmehel see üks-kaks rubla enam või vähem.»

1892

Käkimäe kägu

Ta oli Palupera küla vanakarjane, aga hoidis hea sõna ja saiapätsi eest ka sigu ja kitsi, ehk nendest küll sõnagi tema kaubas ei seisnud. Siga ja kits on aga loomad, keda iga aus vanakarjane häbiks peab nimetada, veel vähem oma karja sekka vastu võtta. Tema aga arvas teisiti. Esiteks olid habemikud kitsed nõnda naljakad, et nad poisi tihti naerma ajasid, ja sigade hoidmise eest, seda teadis ta, anti talle sügisel ühest kui teisest talust seasaba palgaks, tükk kamarat veel küljes, ja see on harilikult siguri jagu.

Peale selle oskas ta pasunaid teha, sikusarvi kaapida ja tina suupidemeks otsa valada, mille läbi sarv palju heledama hääle sai. Õitsipoisid tarvitasid mõlemaid tema vabrikust, sikusarvi ja pasunaid; tema ise aga puhus neid meistri viisil, küll kümneid lugusid mõlemate peal lüües: kuuldus, nagu oleks hõbetterakesi külitud, nii nad helisesid, või nagu oleks kõramuna veeretatud — ei saa ütelda, kuidas see kuuldus.

See kõik aga ei olnud veel mitte midagi. Kui koer karjas kirpe otsis, siga põhku kandis, harak üle karja lendas või härg sarvedega mätast lõhkus, siis teadis ta igal niisugusel korral isesugust ilma ette kuulutada: kas vihma, müristamist, palavat, või, mis veel pahem — et ta täna peksa saab.

See on, kui ta musta pullikese heinamaale laseb või nii.

Aga ka sellega ei ole veel kõik üteldud, mis ta oli ja oskas. Näiteks keeras ta kodus naiste vokkidele hambaid, jootis kardtikutoosisid tinaga kinni, niisama hästi kui juut, ja parandas rikkiläinud lukkusid, et need kui päris uued välja nägid. Kord tegi ta koguni terve tuuleveski karjamaale üles, mille aga Peebu pere sulane saapaninaga ümber lõi. Ja veel laulda ja trallitada — noh, seda ära mitte kõnelegi!

Siiski ei olnud kõigi nende arutute kunstide oskaja vanem kui viisteistkümmend aastat.

Kes ta siis õige oli?

Käkimäe kägu oli.

Noh, ristimisel anti ka temalegi ikka oma nimi, nagu muudele, ja tema oma oli Hans — Hans Remmelgas nimelt; nimi nagu saksapoisil kohe. Aga keegi teda selle nimega ei nimetanud, isegi külakoolis mitte. Välja arvatud seal üksi need korrad, kui reede õhtul laste päevi üles kirjutati ja tedagi nimepidi raamatust hõigati: «Hans Remmelgas!» — «Siin!» hõikas Hans nii kõvasti kui võis, rõõmus, et tema see Hans Remmelgas oli. Külas aga oli küll inimesi, kes talle muud nime ei teadnud anda, ega ka tundnud, kui ainult Käkimäe kägu.

Miks siis just Käkimäe kägu?

Muu kägu, ehk veel koguni muu mäe kägu ei oleks ta mitte kuidagi võinud olla. Ei mitte mõtetki. Ta oli valla vaestekülà laps, ja selle küla nimi oli Käkimägi. Ka nimetati teda veel Käkimäe külaks, aga et see nimi natukene raske oli ütelda, üteldi ainult Käkiküla — mine võta kinni, mispärast Käkiküla! Vahest sellest, et külakene liivaseljandiku peale oli ehitatud, mis niimoodi paistis nagu pikergune käkk — jahu- ja verekäkk, mida mihklipäeva ajal tehakse. Aga kas küla selle pärast või muu pärast seda nime kannab, seda ei tea õieti mitte keegi. On üks vana nurjatu maakoht soo sees, kus huntki ei taha elada, ja külarahvas olid vallasandid, verivaesed inimesed, ja ühele niisugusele kohale on iga nimi hea küll. Muistne mõisaopman, üks kõhn, väga pika kaelaga mees, keda vallas hernesarikaks kutsuti, oli ta sinna ehitada lasknud — nõnda kogemata. Kui ta käest kohtumees korra küsinud, miks ta hütikesed just sinna mäekese otsa ehitada lasknud ja mitte mujale, kratsinud ta kõrvatagust ja ütelnud:

«Tont teab, mispärast just sinna!»

Niisugused on need talupojad. Isegi siis ka, kui nad ju opmanid on.

Sealt külakesest oli nüüd Palupera küla lojuste-karjane, see on vanakarjane, Käkimäe kägu. Kägu sellepärast, et ta alalõpmata tralli lõi, oli päev, mis tahes, või tund, mis tahes.

«On sellel aga kõri küll!» ütlevad moonamehed mõisaväljal, kui mina juhtun kuulma, ja moonanaised ütlevad: «On aga sellel nahk (ma ei ütlegi nõnda, kuidas nemad ütlevad) lusti täis!»

Mine nüüd tea, kui lusti täis. Ega ta ka armu pärast nii suurt ametit ei saanud, külakarjane olla. Enne pidi ta kohe

mitu suve sigu hoidma ja peksa saama, kui asi nõudis. Siis alles valiti ta küla vanakarjaseks.

Ega kellelegi au teenimata anta.

Uues ametis olid naised temaga väga rahul. Isegi nende lugupidamist leidis ja nende saladusi tundis ta. Siin ütles talle Kuke perenaine, kui karjane neil lõunat sõi, et nende Leena sügisel vist Tõistre Peedule mehele saab — või mis muidu Peedu alati nende õue vahib ja pühapäeviti neil seisabki. Seal ütles talle teine perenaine teist asja, mis tal südame peal juhtus olema. Ossi-otsakesed ja saia suutäiekesed pisteti niisugusel korral muidugi karjase ette.

Vaat see'p see oligi, mispärast käol siin hea oli kukkuda. Ja et tal hea pidi olema, tundub ju sellest, et ta mõisasse koerapoisiks ei tulnud, kui opman teda mullu kutsus. Mõtle ometigi — koerapoisiks ja — ei tulnud!

Jaa, aga tal oli veel üks teine põhjus. Ja see teine põhjus oli iseäralik põhjus.

*

Mina aga olin mõisa maamõõtja.

Mõisa maamõõtjat nimetab rahvas maamõõtja-saks, või kui ta heal meelel on, koguni maamõõtja-härra.

Palupera mehed on nii upsakad mehed, et nad maamõõtjat saksaks julgevad nimetada — niisugused rikkad, mulgimoodi mehed.

Nõnda olen mina siis esiteks saks ja teiseks härra.

Ja Käkimäe kägu oli minu noor sõber.

Tohoo! mõtleb mõni.

Jah, lugu oli nii, et saks, härra ja karjapoiss üksteise sõbrad olid ja ma ei häbene seda sõprust.

See oli üks nendest sõprustest, mis ka veel siis meelde tulevad, kui inimese pead hallid juuksed ehivad — see oli inimese südame inimese südame külge tõmbamine, oli inimlik sõprus, oli sõprus — sõpruse pärast.

See oli ka üks kurb sõprus.

Ja sellepärast, et ta mälestus mulle nii palju väärt on, jutustan ma siin tema loo — kuidas ma temaga tuttavaks sain ja kuidas temaga lugu läks.

Ühel juunikuu hommikul, kell oli alles seitse, istusin ma oma töötoas, pliiatsiga paberi peale sihtisid ja kupitsaid ajades. Aga hommik oli nii ilus, et ma pliiatsi käest panin ja akna alla

astusin. Päike paistis ju üle pärnalatvade ja härrastemaja, mis pärnade varju kui ära oli maetud, aga veel nõretasid rohuaia roosid öösisest kastest ja sirelid minu toakese akna all olid, ehk küll vastu päikest, alles kastepisaratega kaetud. Ma tõmbasin seinalt õlgkübara pähe ja astusin läbi mõisa rohuaia välja, ilusat suvehommikut imestama. Päike paistis heledasti sinisest taevast, hommik oli üks ilusamatest. Juba tegid mõisasulased väljal särgiväel tööd. Küla vahel, mis mõisaga pea ühte oli kasvanud, nagu Eestimaa mõisaid veel praegugi külaga ühes on, mängisid lapsed, küla taga aga higistasid mehed adra käsipuude taga, sest ehk päike küll veel madalal seisis, oli palava algust siiski ju tunda. Ma astusin kruusatatud maanteele välja, mis külast läbi Palupera meeste nõmmikusse viib ja sealt edasi, kus küla karjamaad olid. Ma astusin küla poole, ilma et õieti oleksin mõelnud, kuhu minna, ja sammusin nõmmiku poole edasi.

> Hali, hali, haliluu,
> haliluu!

kõlab korraga hele karjalapse trall mulle vastu. Seal kaugemal metsa all sööb kari. Üks haliluu! kõlab teise järel, kuni neid terve männik täis on. Üks heledam kui teine, nagu ajaksid nad teineteist taga.

> Haliluu!

Missugune rõõm selles hääles! Ma jään kuulatama, nagu ööbikulaulu.

> Tilluke punane põrsake
> kõneles suurele seale:
> Ära mine küla karjaaeda!

tuleb selle peale. Hääl on nii värske ja lustiline, nagu hommik ise. Aga juba tuleb teine viis:

> Olin orjas, käisin karjas,
> olin orjas Uganias,
> käisin karjas Kasaritsas jne.

Nõnda vahetavad sõnad ja viisid, siis tuleb hele sarvelilutamine.

«Kes on see laulja ja sarvepuhuja?» küsin ma ühe paljasjalgse ja -pease poisijupi käest, kes nõmmiku poolt mulle

mööda teed vastu tuli, vist karja juurest. Poisikene kohkus, varjas pahema käega üht kasetohutorbikut, pühkis parema käisega oma ninaalust ja kostis poolnutuse häälega:

«Käkimäe kägu.»

«Kes?»

«Käkimäe kägu.»

«Kes see on?»

Poisikene, nähes, et ma kasetohutorbikutega ega kasekoorimisega midagi tegemist ei teinud, sai julgemaks ja kostis nipsakalt:

«Kas saks siis sedagi ei tea, kes Käkimäe kägu on?»

«Kes ta siis on, pojakene?»

«Hähä — eks ta ole külakarjane — külakägu ikka, kes muud.»

«Või nii. Kelle poeg ta on?»

«Kelle poeg?»

«Ma mõtlen, kes ta vanemad on?»

«Aa, kes teab,» kostab poiss. «Tal vist vanemaid polegi, ta on ju sealt Käkikülast. Meie ema võttis ta ju ammu enne meile, enne kui veel mind oli.»

«Soo! Teie olete siis kahekesi sõbrad?»

«Jah — mullu peksime üheskoos Mihkli Jütsi kere kuumaks — ja sellest ei saa terves külas ükski jagu,» vastas poiss ikka jutukamaks minnes, ja kui ma talle paar kompvekki andsin, mis juhtumise kaupa taskust leidsin, jooksis ta suure heameelega küla poole lugu teistele omataolistele kuulutama.

Imelik laulik ja — kägu, mõtlesin ma edasi astudes ja mu meelde tuli mu enese karjapõli ja see aeg, kus ma veel kui lõoke haljas metsas lõõritasin, haljas, rohelises, vabas metsas . . .

On silmapilkusid, mil suvehommikud, ilusad selged hommikud, iseäraliselt meie peale mõjuvad — ei tea kuidas. Kõik on nii mahe, armas, magus. Me leiame siis, et päike kui naerul meie peale vaatab, loodus lõbutujuks, mets ja laas täis meelehead — nagu vaataks su peale ja vastu tuhat naeratavat silma — ülevalt taevalaotusest, kõrgete männilatvade otsast, mis eemalt nagu sinine pilv selle vastu helgivad. Kõik mu ees on isevärki armas, täis lõbu ja meelehead, nagu ma isegi praegu, ilma et teaksin, mille peale või pärast. Linnukesed liristavad — mets kajab nende sirinast — see tuleb sellelsamal sunnil, mis mindki nii värskeks teeb. Karjane, linnukesed ja

mina oleme nagu keeled selle viiuli peal, mida loodus üle häälte seab, ja see armuvõim, mis maailmasid rohkel rõõmul imetab, liigutab ise poognat, kutsub välja imeviisisid...

Karjakellad kõlavad mulle kõrvu. Ilma märkamata olen ma karja ligidale jõudnud. Seal harvade puude all sööb ta. Tasane nagin tunnistab, kuidas loomad lühikest rohtu hammustavad. Mõned loomad on ju täis ja mäletsevad varjul puude all pikali; üks noor kirju tallekene lööb murul kepsu ja tõttab ema alla imema; kaks valget sikutalle löövad eemal lusti pärast poksu ja koer kase all ajab oma valget sabaotsa taga, mida ta aga kunagi kätte ei saa.

Ühe koha peale jäävad mu silmad pikemalt peatama. Väikese künkakese peal, mille kõrval kari sööb, istub väike tütarlaps ja punub lilledest pärga. Ta kullakad juuksed on lahti läinud, rätt, mis peast ära tulnud, ja juuksed, mõlemad ripuvad ühes peenikest pihta mööda alla selja peale. Nägu ei või ma täiesti näha. Minu silma paistab ennegi väike ilus kõrv, ümmargune lapsepale ja ilus suur silm oma ripsmetega. Pärjapunuja mõtted on üksi pärja juures, kummargil oleva peaga liiguvad näpud vanikut valmistades. Heameelega näikse ta silmad lillede peal viibivat — niisamasuguse meeleheaga, nagu minu silmad tema enese peal — meie tunneme ühtemoodi: üks imestab lillesid, teine lillede köitjat.

Praegu mõtlen ma suure männi varjult välja astuda, kui teiselt poolt, mäerinnakut mööda üles, arvata tütarlapse enese vanune poiss tuleb, nii umbes 15-aastane. Tal on pasun ja leivakott kaelas ja mõlemad käed lilli täis.

«Vaata, Elli, need lilled on õige ilusad!» ütleb poiss ja paneb lilled tütarlapse ette murule maha.

«Oi, kui ilusad pääsusilmad!» imestab tüdruk. «Nendest teen Anni puusärgile pärja ja see saab veel ilusam kui see, mis käes.»

Nende sõnadega vaotas tütarlaps praegu valmissaanud pärja oma lahtiste juuste peale ja vaatas nõnda lustilikult poisikese otsa. Selle juures võisin ma ta silmi näha. Need olid selged, taevakarva sinisilmad, ja see õrn valge nägu oma ümmarguste lastepalekestega näitas, nagu ei olekski ta külas, vaid kuskil paremas paigas kasvanud.

Poiss pani käed vaheliti selja peale ja jäi nii seisma. Ta oli tüseda kehaga, tõsise, lahja, peaaegu pahase näoga poisikene, või oli see pahandus üksi praegune. Vana mütsiloti alt

rippusid paksud ruuged juuksed alla ja lõhkise sirmi alt välkusid kaks musta silma.

«Elli!»

«Noh.»

«Kas tõsi, et sind sügisel linna viiakse?»

«Isa lubab viia.»

Poiss nokitses oma kaelkoti juures ja katsus sikusarve, et puhuma hakata. Aga see amet ei näidanud praegu just hästi meeldivat.

Tükk aega vaikisid mõlemad. Viimaks ütles poisike, aga nagu kuulda, veidi aremalt:

«Elli, kas sa mulle pärga ei annagi?»

«O jah, kui sa aga tahad — säh, võta see! Kas ei ole ilus või?»

Nende sõnadega võttis tütarlaps pärja oma peast ja vaotas ta poisikese sassis juuste peale.

Aga poisikesele ei näidanud see täna õiget rõõmu tegevat. Ta katsus veel ikka oma sikusarve, et kas puhuda või mitte puhuda.

«Hans — sina — mis sul täna on?» küsis tütarlaps veidi imestades.

Hans veeretas sarve käes ümber.

«Kas tead — Hans, sina tule ka homme lõunal meie Anni matusele. Peebu Joosep tuleb ka.»

«Mina ei ole homme enam teil,» arvas Hans.

«Mis sest, tule aga.»

«Ei, sinu ema ei taha seda — nad ei taha,» vastas Hans maha vahtides.

«Juba jälle kõneled sa nõnda. Kas sa ikka veel pole seda ära unustanud, et mullu talvel ema käest tõrelda said, kui me kelguga kahekesi mäe külje peale ümber läksime?» küsis tütarlaps.

«Ah siis, kui liugu lasksime. Jah, siis tahtis sinu ema mind lüüa ja ütles: Ennäe, ikka Käkimäe kägu!»

«Ema tõreles ka mind ja ütles, et see sugugi ilus ei olla, kui tütarlaps poiste seas ümber kargab — tead ise, aga sinuga ei karda ma sugugi liugu lasta. Ka on minu ema väga hea. Kevadel kinkis ta mulle selle tallekese ja sina nüüd ikka veel oled tema peale pahane.»

Hans aga vaikis ja kõheldas, Hans mõtles koguni muud. Vähe aja pärast ütles ta viivitades:

«Ära mine!»

«Kuhu?» küsis tütarlaps, kellel juba endine küsimine meelest ära läinud.

«Ikka sinna linna.»

«Ah — miks siis?»

«Nõnda muidu,» arvas Hans.

«Isa viib, ega ma muidu lähekski.»

Vaikus.

«Ma tulen aga kevadel jälle koju,» ütles viimaks tütarlaps, et juttu teha.

«Aga karja ei tule sa enam.»

«Muidugi tulen.»

«Siis oled sa juba — preili; niisugused, nagu need seal mõisas.»

«Kas see ei ole siis hea,» naeris Elli heal meelel — «kuule, Hans, mis sul on? Ma annan sulle ka selle pärja.»

«Mina pärga ei taha.»

«Ma annan sulle oma tallekese.»

«Mina ei taha tallekest, ei kedagi.»

«Hans, — matusele tuled sa ometi?»

Hans katsub jälle sikusarve.

«Hans, — kas sa ei taha, et ma kooli lähen —»

Hans puhub sarve...

«Hans, — ma siis ei lähe —»

Hans puhub kõvemini sarve, Hans ruttab karjale vastu, Hans paneb sarve kotti ja korraga kõlab mets heledast laulust, nii rõõmsalt, nii kõlavalt...

Kui õnnelikud on need kaks inimeselast siin haljas looduserüpes olnud, mõtlesin ma ära tulles, — aga juba sirutab siiagi mure oma külma kätt...

Oo, kui ma siis oleks teadnud, mis pärast pidi tulema!!

*

Karjapoisi hommikust laulu oli täna hommikul ka ühes teises kohas tähele pandud.

Õnnetu hommik!

Palupera mõisat valitses lesk proua oma alaealise pojaga, õigem, ta elas seal, aga iseenese meelituseks tahtis ta kuulda, et üteldi, ta valitsevat. Poeg «valitses» veel seda vähem, sel oli tarvis koolis olla. Muudkui tema oli oma sugulase

onu eestkostmise all, nagu emagi ja — see oli siis kolmas valitseja.

Mis lesest prouast ütelda, siis oli ta seda, mis rikkad vanad naised harilikult ikka on: luges palveid, taples teenritega, õhkas käsi kokku pannes surmatunni peale mõeldes, ja vaatas moodilehtedest järele, missugused kleidimoed kõige uuemad ja missugune riidekarv vananemise vastu kõige parem abi on. Ühe asja poolest oli aga mõisaproua päris kuulus: ta tegi head alati, sest, ütles ta, heategemine olla juba ta sugukonna veres. Ta kudus vaestele Aafrika paganalastele sooje sukki, kinkis igaks tähtsamaks pühaks vaestele rubla hõbedat vaestekassasse ja laskis seda kirikuõpetajal kantslilt kuulutada, et kogudus sest eesmärki võtaks.

Kurjad inimesed aga ütlesid, see olla jumala ees kiitlemine. Ütle õelust!

Vana kadunud härra oli aga hoopis teisest materjalist. Tema tükkidest ja tegudest rääkis veel terve vald, nagu oleksid need eile sündinud. Üks asi oli selle juures tähelepanemise väärt. Olid nad ka niisugused kui tahes — teda ei kirunud ometi keegi, naljas ja heameeles kõneldi temast, vanast «hullust krahvist».

Ja «vanast Perglist» kõneldi niisama. Vana Pergel oli hullu krahvi vend, Põhila härra, krahv Hindrik. Kui vana õnnis Palupera vanamees veel elas ja Põhila saksad siia tulid, siis alles algas jutustamine kutsarite ja kokapoiste vahel: ühed kiitsid oma, teised oma härra karutükke. Nõnda räägiti hullust krahvist, et ta kord talumehele oma tallist kõige parema hobuse kinkinud, aga selle tingimisega: «Kingitud hobuse suhu ei tohi vaadata.» Talumehe tee läheb metsa vahelt läbi. Tore hobune ei kannata harjumata seljasistujat, seda teab krahv, ja läheb ise, kantsik käes, ratsuti järele. Talumees, kes aru ei või saada, miks kingitud hobuse suhu vaadata ei tohi, mõtleb: Tal on mõni viga või — kui vana ta on, ja vaatab suhu. Sel silmapilgul kargab krahv kantsikuga mehe kallale. Mees kaotab muidugi hobuse. Põhila Perglist räägiti jälle, et ta kord maakohtunikuna ühte meest teist «tasa» lasknud peksta. Mees kaebab, et kaebusealune tema vaeseomaks peksnud, ja näitab haavu. «Too ta siia, ma lepitan teid ära!» ütleb Põhila Pergel. Kui nüüd mehed tulevad, ütleb kohtuhärra kaebajale: «Peksa tagasi!», mis ka sünnib. — Ühekorra sõidavad mõlemad ühes tõllas pikemat teed. Ammu oma piiridest juba väljas, näevad

nad külameest, kes õlgedega aeda teeb. Vennaksed käsivad kutsarit hobuseid seisma jätta.

«Hei, külamees!»

«Mis aulised saksad soovivad?»

«Sinu lontrus olep!» käristab hull krahv.

«Armuline härra!»

«Kisup aed maha — ruttu!»

Talumees võtab värisedes aia maha, mõeldes, et need kohtusaksad või jumal teab keş on.

«Heidap pikali!»

Ka see sünnib. Kui ju kantsikuga oma osa tööd ära tehtud, võtab hull krahv sajarublase, annab mehele ja ütleb:

«Nüüd lähep ja ütlep kõigile — õlega ei tee aeda, õlgi härg sööb, seda ütleb Palupera krahv.»

Seesama krahv olla kord kihlveo pärast toore ahvena vastuoksa alla neelanud.

Nende ja muude tükkide pärast kutsuti teda «hull krahv». Ta ise teadis seda väga hästi ja naeris:

«Hull või tark — talupoja meelest on see üks ja seesama.»

Kui hull krahv ära suri, Palupera krahv, siis jäi selle lesk ja ta väike poeg Põhila Pergli hoole ja eestkostmise alla. Pojapojale aga jäi suur au: oma kuulsa soo võsu olla.

Ja seda näitas ta ju varakult seega, et ta küliti sohva peal magas, kui kodukoolmeister talle ette luges, kuni õppetund mööda läks. Kui noorhärra aga ju aasta polütehnikumis oli olnud ja kooli vaheajal koju tuli, küsis ta ristikheinapõllust mööda minnes minu käest:

«Mis vili see on?»

Vana Põhila krahv, kes meiega ühes käis, koputas oma suure rusikaga oma onupoja õla peale ja müristas:

«Tubli, mu poeg! Krahv ei tohi teada, mis vili ristikhein on. Sinust saab meie sugukonna pärl.»

See nali oligi veel alles paar nädalat tagasi ja Kuno, see oli noore krahvi nimi, oli praegu kodus.

Kui ma karjamaalt mõisa tagasi jõudsin, oli päike ju keskhommikule jõudnud. Härrastemaja eest mööda tulles lükati parajasti magamistoa aken lahti ja Kuno vaatas uniselt välja, haigutas ja — ohkas.

Miks ta ohkas?

Mine võta kinni! Vahest, et tarvis oli ohata, vahest nõnda muidu igavuse pärast.

Ai roi, roi, roi rotil pulmad,
hiire tütar sai mehele
nirgi noorema pojale

kõlas metsast Hansu laul.

Aga see laul oli noorele krahvile igav ja ajas veel enam haigutama. Aga see lõppes ja siis kuuldus uus:

Kõik saksad sõitsid saaniga,
ai li, ai la,
ja mina kehva kelguga,
valerilera,
ja mina kehva kelguga,
oih, aih, oih, aih.

Mul kirju koer oli kelgu ees,
ai li, ai la,
ja igas kõrtsis käisin sees,
valerilera,
ja siiski olin sakstest ees,
oih, aih, oih, aih.

See laul meeldis noorele krahvile.

Ta meeldis nii, et ta viisi ühes hakkas vilistama, ja küsis siis minult, kes see laulik olla.

Mina ütlesin, mis teadsin, see on, mis ma isegi ei teadnud.

Mõni päev läks mööda. Käkimäe kägu oli meil meelest ju äragi läinud.

Seal tuli ühel päeval härraste lõunalaual temast jutt.

Noorhärra oli kusagilt, vist mõnest raamatust, romaanist või nii, anderikastest karjapoistest lugenud, kellest ei tea mis saanud, sellepeale oli tal vist kuidagi meelde tulnud, et heasüdamelised kõrgema seisuse inimesed niisuguseid karjapoisse aidanud, ja see viimane mõte kõdistas väga tema iseenesearmastust. Kui nüüd tema iseenesekiituseks niisugune aitaja oleks, mõtles Kuno.

Ja sellepärast oli noore Kuno paks pehme nägu täna palju laiem, kui ta ümmargune kogu tuliuues trikoos lõunalauale ilmus: juuksed südilt üles kammitud ja väikesed valged habemekihvakesed ära viksitud — päris suurmehe nägu kohe. Isegi ema oli seda tähele pannud ja vaatas küsides poja otsa, kui me lauda istusime.

Kuno kõneles koolipoisiliku argusega, mis aga täna väikese osa vaimustusega oli segatud, et ta nende päevade sees üht karjapoissi, üht terast vaimukat poissi tundma õppinud, ja lõpetas sellega, et see hea oleks, kui selle poisi koolihariduse eest keegi hoolt kannaks.

«On üks terane poiss,» tõendas Kuno. Krahvinna, kes esiti uudishimulikult kuulas, aga asi talle ju viimaks igavaks läks, kergitas oma kuldprilli ja sõnas osavõtmatult:

«Niisuguseid teraseid poisse on kõik küla täis.»

«Aga temast võiks viimaks mees saada,» julges poeg vahele rääkida.

«Kõigist saavad vaimurikkad mehed, peale mõne üksiku, kui neil hea kasvatus ja kooliharidus ei puudu,» ütles krahvinna, sõna ü k s i k u juures teravasti noormehe otsa vaadates.

See sõi kõige vagusama meelega kooki edasi.

«Lubage, ka mina tunnen seda karjapoissi ja mul on selles tükis härra krahviga täiesti ühesugune arvamine,» julgesin ma vahele ütelda. «Sellele poisile hariduse muretsemine oleks tänuväärt tegu,» lisasin ma veel juurde.

Proua viskas toredalt pea selga, toetas ennast uhkesti vastu toolileeni ja üks karistav pilk trehvas mind.

«Mis vaestele heategemisesse puutub, siis, tohin loota, oleksin ma sellega oma kohust juba täitnud,» vastas proua haavatud uhkusega.

Sellega jäi. Proua kinkis järgmiseks pühaks ühe rubla asemel vaestekassasse kaks rubla, teatas õpetaja kogudusele.

Muudkui Kuno ei jäänud sellega rahule. Et ta tahtmine täide ei läinud, see ärritas teda. Inimene tahab head teha, aga ei lasta! Ei saanud ta head hea pärast teha, siis tegi ta — jonni pärast. Jonni pärast, et ta järele ei tahtnud anda, ja kui heategemine ju sugukonna viga on — kuidas sa siis ei tee head?

Metsal ja vainul ümber käies oli ta ka käo karjasõbrannat märganud ja kuulda saanud, et Kivila Peeter oma tütart koolitada mõtleb. Ei tee viga, mõtles Kuno, ükskõik, keda ma enese headtehtavaks valin. Väikesel õel Olgal on koolipreili, seal võiks ka Elli õppida, kui mamma tahaks. Mõeldud, tehtud, ta panigi plaani emale ette.

Oli nüüd, et proua sel ööl iseäranis hästi oli maganud, et hommikune kohv iseäranis hästi maitsenud, või ehk oli see uus kleit talle iseäranis meelt mööda, mida õmbleja-neid talle parajasti selga passis — proua oli sellega rahul ja — Elli võeti mõisa kooli.

Üks või teine, mõtles Kuno, minu läbi saab ometigi üks külalaps haritud inimeseks.

Käkimäe kägu aga leidis enesele teise sõbra — minu. Ma olin talle sõber, koolmeister, heategija, ja siiski pidi ta ka minu pärast kord kannatama.

*

Nad olid mõlemad ju mõnda aega mõisas, Elli ja Hans. Mõlemad seisid oma esimese valmiva nooruse lävel. Üks sirgus õitsvaks nooreks neiuks ja valmistas koolipreili eksami vastu, teine oli sirge noor poiss — minu abiline. Kuidas see kõik tuli ja kuidas paar aastat siin nii palju olid mõjunud, seda ei hakka ma pikemalt seletama. Ellil oli hea kooliõpetus mõisas ja Hansu, Käkimäe käo eest hoolitsen mina juba kolmat aastat. Osalt, et poiss mulle meeldis, osalt, et mu talised päevad siin muidugi igavaks läksid, maamõõtmise töö aga pikka sekeldust nõudis ja talunikud, kes kruntidesse jagamisega sugugi rahul ei tahtnud olla ning see kõik mu pikemat paigalejäämist nõudis, siis hakkasin ma oma armsaks saanud poisile eraviisil õpetust andma. Alguses sündis see ainult vähesel viisil ja minu enese ajaviiteks, viimaks aga, kui ma sellest ootamata edasijõudmist nägin ja poisi õpihimu märkasin, muutusid need kõne ja ajaviite õhtud peaaegu korralisteks koolitundideks ümber. Mul enesel oli alguses ka veel see kasu, et ma tema käest hulga vanu rahvalaule sain ja nõnda oma vanavara korjandust täiendasin. Pea aga sigis meie vahele soe sõprus. Ma leidsin lihtsa vaese külalapse küljes omadusi, mis mind temast enam lugu pidama äratasid — ausat avalikku meelt, tundlikku, ausate tegude himulist hinge ja haruldast terast tähelepanemist kõigi kuuldud-nähtud asjade kohta. Kui poisi lahja aval nägu elavate silmadega minu peal viibis, minu seletusi tähele pannes, siis nägin ma, et need silmad õpihimust ja tänulikust meelest minu vastu rääkisid. Ja mina astusin samm sammult oma etteseatud sihile lähemale. Ma rääkisin talle õpihimu äratuseks tähtsatest ajaloolistest meestest, kelle töö nii palju maailma rahvastele kasu saatnud, meestest, kes tõetunnistajatena surid ja oma ausatele sihtidele kindlaks jäid; rääkisin kreeklastest, kes ju aastatuhandete eest kõrgel haridusjärjel seisid, nii et nende vaimutöösid meieaja koolides praegu õpitakse; näitasin, missugused saladused jumala loodusest tähelepanijale vaimule avalikuks saavad, mängisin klaveril mõne ilusa muusikatüki ette — lühidalt, tegin kõik, et poisi uinuvat vaimu õppimisele ja edasipüüdmisele erutada.

Nüüd, kus ma selle peale tagasi mõtlen, võin ma teda linnukesega võrrelda, kellele haljas rohelises metsas ette lauldakse, kui õnnis taevalik elu kullases puuris on. Tema vaimu kohta võib see ütlemine ümberpöördult tõsi olla — teda avatlesin ma rumaluse juurest vabasse inimlikku hariduse-ilma, aga keha — puuri. Kui keegi, kellel tiibu ei ole, lennata tahaks, või kui haige lind lennata ei saa, kuhu ta tahab, siis on lendamise iha tema õnnetus. Ja mu noore sõbra tiivad lõikas ära — vaesus! Ma äratasin temas edasipüüdmise õhina, aga ma ei olnud ka ise nii jõukas varanduse poolest, et temale ühe teatava osa koolihariduse saamiseks abi oleksin võinud anda. Ja nõnda tundis ta ennast kehalikult puuris; ta oli varandusepuuduse külge köidetud. Nõnda see ilma asi on. Ühed kaebavad, et keha vaimu vangikoda olla, teistele on keha vaimu läbi ahelas.

Ei väldanud mu õpetus veel kuigi kaua, kui ma rõõmuga tähele panin, kuidas mu noor sõber maailma ju hoopis avarama silmaga vaatama hakkas. Ta nägi, et ilmas veel muid olemusi ja nõudeid on, kui see, mis karjapoiss oma karjamaal näeb ja mõistab. See ilm oli suur ja läikiv, mis ta vaimule vastu hakkas kumama. Ta oli selle mõtte juures õnnelik, nagu mina õpetades. Mu palk selle eest oli ka suur: ühe tänuliku inimeselapse tänulik vaade...

Veel praegu on need tänupilgud mu meeles...

Pea tulin ma selle mõtte peale, et teda enese ameti juures tarvitada ja nõnda karjapõlvest ja orjuse ohelikust vabastada. Rutuline edasijõudmine kõigis õpiasjades laskis seda mõtet täide minna. Viimasel aastal juba võis ta mu plaanisid järele joonistada ja mitmes muus asjas abiks olla. Nõnda oli mul võimalik teda enese juures pidada ja ma lootsin ehk edaspidi nii palju korda saata, et teda ühte paremasse kooli oleksin viinud.

Üks juhtumine tegi mind rahutuks.

See oli ühel õhtupoolel, kui me kahekesi nõmmikus kõndides mõisa naisterahvastele vastu juhtusime, kes siin jalutamas olid: koolipreili, väike krahvinna Olga ja Elli. Mu noor seltsiline, kes senini lõbusas tujus oli ja naeris, jäi, kui naisterahvad ootamata vastu tulid, imelikuks araks ja teretas kohmetanud viisil. Kui ma selle juures ta otsa vaatasin, läks ta punaseks ja vaatas maha. Ma ei mõelnud siis veel midagi iseäralist, aga pool tundi hiljem teadsin ma kõik.

Päike oli ju alla veeremas. Õhk oli metsa vahel kosutava

värske kuuselõhnaga täidetud ja meie kõndisime tasakesi mööda kruusatud maanteed, mis metsast läbi läks, tagasi kodu poole. Mu seltsilisel oli kimbuke taimesid kätte kogutud, mida me homses looduse-õppetunnis läbi tahtsime võtta. Sel korral teatasin ma Hansule esimest korda oma mõtet, et mul nõu on teda sügisel gümnaasiumi saata, ja et ma sellepärast juba oma linnasugulasega kokku olen rääkinud, kuhu ta korterisse pidi minema. Hans kuulatas seda rõõmsa ehmatusega. Ta tõendas, et ta niisugust ülejõulist heategu minu poolt iial vastu ei võta, aga siiski paistis ta näost, et ta minu avalduse üle õnnelik oli. Nõnda kõneldes olime me kuni suure metsa ääreni jõudnud. Siin kohal oli teekäänak: edaspidine tee, mis külasse viis, läks läbi viljaväljade ja oli karja pärast mõlemal pool aedade läbi eraldatud. Veel olime me natuke maad käänaku kohast eemal metsa vahel, kui meie ees äkitselt naisterahva hele hirmukarjatamine kuuldus. Mõne sammuga olime me metsast väljas teekäänakul ja mis me siin nägime, seletas meile kiljatuse põhjuse. Sammu viiskümmend meie ees olid meie enne nähtud mõisanaisterahvad jalutamast koju minemas. Küla poolt aga tormas üks noor lahtikiskunud peruks läinud hobune tulise ajuga mööda tänavat naisterahvaste poole. Asi ei olnud küll mitte puha ilma hädaohuta, sest tänav oli kaunis kitsas, aga kui naisterahvad vagusi ühele poole aia äärde ootama oleksid jäänud, ei oleks midagi vaja karta olnud. Aga ehmatanud, nagu nad olid, seisid nad otse kesk teed, Elli sammu kümme teistest eest. Sel silmapilgul, mil me metsast välja astusime, tormas lõhkuv hobune Ellist mööda. Hirmukarjatus kõlas mu seltsilise suust. Hobune jäi naisterahvastest mööda jõudes norsates seisma, kellelegi ei saanud midagi viga, aga kui ma Hansu otsa vaatasin, oli see näost kahvatanud kui surnu ja värises kõigest kehast.

«Mis sul viga on?» küsisin ma imestades, «siin ei olnud ju midagi karta.»

«Ei midagi — ei midagi!» kogeles Hans, ja veel praegu kahvatu nägu lõi korraga tulipunaseks.

«Kartsid sa Elli pärast?»

See küsimine sündis ühel ajal selle mõttega, mis nüüd korraga minus ärkas, muidu oleksin ma küsimata jätnud — sel silmapilgul selgus mulle kõik.

Hans punastas veel rohkem.

Või nõnda, mõtlesin ma iseeneses. Ta armastab juba, ja

nagu see praegu avalikuks tuli, palaval, nooruse armu esimesel ägedal leegil...

Oo, ka mina armastasin teda, ja roosilised elutuleviku plaanid olid ammu mu rinda täitnud. Siis — veel üks kolmas armastas Ellit — omal viisil.

*

Ma olen oma noore sõbra eluloo jutustamisega ühele kohale jõudnud, mis mu mälestuses kõige valusam on. Veel nüüd, mil palju aastaid sest saadik mööda on läinud, kui see asi sündis, veel nüüd tunnen ma valu, kui ma üksikutel videvikutundidel oma sõbra peale tagasi mõtlen. Veel nüüd! Aga et alatud, pean ka lõpetama. Et ma aga mitte jutukirjanik ei ole, veel vähem romaanikirjanik, kes armastuslugusid oskaks kirjeldada, siis teen ma siin lõpetuse, ja nimelt veel ühel teisel põhjusel, mis tähtsam on kui see, mis praegu nimetatud. See on see. Mina ise armastasin seda tütarlast, nagu ütlesin, ja siin võidaks ütelda, et ma teistest, kes siin mu vastased olid, ebaõigelt kirjutan. Inimene on inimene, ta ei ole iseenese asjas iial erapooletu. Sellepärast jätan ma asja edaspidise käigu jutustamata, astun ise kui senine jutustaja tagasi. Kaks kirja, mis nende inimeste eneste kirjutatud on, kellesse asi puutub, teevad asjaoleku lugejale selgeks.

I.

Armas onu!

Sest saadik, kui sa ära väljamaale läksid, on nüüd ju kolm aastat mööda. Vaheajal olen ma polütehnikumis õppimise lõpetanud ja pean nüüd kui õpetatud põllumees ise hoolikat ülevaatust mõisatalituses. Neid valitsejaid ei või ju sugugi uskuda. Kui ma ka küll veel papa imelise testamendi järgi täisealine ei ole, vaid veel kaks aastat, see on kuni 25. eluaastani, Sinu eestkostmise alla pean jääma, siiski soovin ma senises mõisatalituses muudatusi ette võtta. Nii ei lähe asi enam sugugi. Mõisa töörahvas ei ole valitseja pehmuse pärast muud kui jumala päevavargad — mõtle ometi, praegu, kus ma seda kirjutan, on kell alles seitse, ja juba on heinalistel kübarad peast ära palava pärast. Niisugune nõrk, lõtv töörahvas! Rentnikud, ehk rent küll naeruväärt odav, karjuvad rendialan-

damist. Ma andsin nende palvele järele ja tõstsin — kümme protsenti renti kõrgemaks — see on veel vähe nende maade kohta, mis neil käes on. Ma arvan, et sinul selle kõrgenduse vastu midagi ei ole.

Õieti on mul täna üks isesugune haruldane asi südame peal, mispärast ma ka kirjutama hakkasin, aga ma ei tea veel praegu kuidagi peale hakata. On üks isevärki lugu, ehk küll harilikult tihti ettetulev. Tihti ei olnud Sina, nagu mammagi, minuga rahul, minu koolieluga jne., ja ma andsin teile igakord õiguse, kus teil õigus oli. Ma tean, mis minu kui mõisniku kohused on, tean, kuidas meie seisuseau alles seisab ja kuidas peab olema, ja teie olete minuga rahul olnud. Praegu on aga mul üks nooruseviperus ees, üks nõnda-ütelda väikene eksitus, kui härra kihelkonna-õpetaja vaimus asja vaatame, aga mõisniku au vastu ei ole see küll mitte. Üleüldse — ta ei oleks mitte kõne väärtki, aga inimesed on kord ju narrikesed, ja et ma ka ise seda asja ilusal viisil sirgeks tahan teha, siis pean Sulle teda teatama. — Sa nägid seda tütarlast, keda meie Olga kõrval õpetusele võeti. Sa olid seekord meil, kui ta sinna tuli. Noh, ta õppis hästi, kasvas veel paremini ja väike narrike arvas ennast viimaks kes teab kelleks — nagu võiks ta oma ilu ja vaimuannetega ei tea mis korda saata. Noh, peab ütlema, «nicht Uebel» — ilus ta on muidugi ja vaimurikas ka, aga — miks ta ettevaatlikum ei olnud. Ta teadis ometi, et ma mõisnik olen — noor palav veri — alatine ligidus — Sa näed, onu, et siin raske on õuna mitte hammustada, mis just silmade ees seisab, kui ta ka keelatud on. Pealegi, kui inimene materialist on, nagu mina. Mina jäin viimaks võitjaks — jaa, aga nüüd on selle nalja halb külg — t a g a j ä r g, loomulik t a g a j ä r g. Ära pane pahaks, onu. Sa tead, ma mõtlen kui mõisnik ausal viisil, ja ausal viisil olen ma seda asja ka heaks teha katsunud. Ma pakkusin Elvinele väikest eluaegset abiraha, millega ta linnas eluotsani võiks elada — tead, heategemine on ju meie sugukonna omadus, aga mis Sa arvad — võttis ta mu pakkumise vastu? Ei! Kuule imet — ei! Jumal teab, missugune komberegister seal mulle ette loeti — naera kohe. Niisugused on need talupojad! Nagu oleksin mina üksi süüdlane, või nagu oleks tema e s i m e n e eksitatud neiu? Olnud siis vooruslik

kui — ah, olgu see asi lõpetatud. Ma kirjutan Sulle üksnes sellepärast, et Sa mulle veidi abiks oleksid. Kui Sina kui eestkostja tarvilise summa mulle lased välja anda ja nõuad, et ta peab minema ja minust rahule jääma, siis p e a b ta seda tegema. Viimati on tal tõesti mõttekene ärganud krahvinnaks saada? Ei, need oleksid aga idud! Palun väga Sind, armas onu, et Sa mulle pea vastaksid, kuidas Sa aidata mõtled.

Sind armastav sugulane

K u n o v. S.

II.

O n u p o e g K u n o l e !

Noor inimene! Su eksimine on inimlik, s e l l e p ä r a s t andeksantav, aga Su kõneviis põlastav, s e l l e p ä r a s t andeksandmata. Mul on Sulle ainult niipalju ütelda: Poisikene, mina ei mõõda inimese väärtust seisuse, vaid hariduse järgi. Sa heidad räägitava neiuga abielusse, või muidu nimetad mind viimast korda oma onuks.

H e i n r i c h v. S.

Minul on ainult paar sõna veel juurde lisada. Noor krahv läks Itaaliasse, kust ta iial enam tagasi ei tulnud. Elli — suri. Kõige raskemini trehvas see hoop mu noort sõpra. Ta kadus, oli aastate kaupa kadunud, ilmus siis tagasi, aga tundmata olekus. Kui ma mõni aeg hiljem Paluperas juhtusin käima ja «Käkimäe käo» järele küsisin, juhatati mind ühe talu väljale, kus ta kündvat. «Ta on nõnda imelik,» ütles mulle peremees, kes väljale juhatas, «tema ei räägi midagi, on aga tubli tööline.»

Kui ma väljale läksin ja üht talusulast teretasin, vaatas ta totralt mu otsa — see vaade pani mind tarretama. — Siis sülitas ta pihku, võttis adra käsipuust kinni ja hõikas:

«V a g u ! N õ õ . . . !»

1893

Nõia tütar

1. Ema õpetus.

Mihkel rakendas hobust saani ette, aga veel ei teadnud ta, kuhu sõita.

Ja Mihkel tahtis kosja sõita.

See võib ime olla, aga Mihklil ei ole aega ime peale mõelda. Mihkel on hädas, päris hädas. Suuremas hädas kui siis, mil ta lauda hakkas tegema ja aru tuli pidada, kas kõverate või õigete jalgadega, suuremas hädas kui see, kes maja tahab ehitada, aga ei tea, kust materjal võtta, isegi veel suuremas hädas kui mullu ta naaber Veski Andres, kes veskit tahtis ehitada ja juba mõttes jahutolmu riiete pealt pühkis, mõttes teri kolusse laskis ja mõttes ilusat sõna «mölder» kuulis, aga asi mõtteks jäigi — Mihkel on palju, palju suuremas hädas.

Kuhu minna?

Jah, kuhu? Kui keegi ütleks, kuhu. Vald tüdrukuid täis, madalaid ja sirgeid, musta-, sõstra- ja sinisilmalisi. Igaüks isemoodi, üks ilusam kui teine, mine võta kinni, missugune kõige sündsam oleks. Seal Poti Peetri tütar ilus sirge kui osi. Alutare Hansul jälle madal ja tasane; ei näita suurem asigi, aga hakka aga vaatama, näe, õige ilusad silmad teisel. Kirsi Jaagu Viiu on küll tore, aga temale ta tuleks küll. Kassi-Hansu Miina on küll õige väiksekene, aga kärme ja käbe nagu nirk, ja vaata aga vaata, õige kena naise saaks teisest! Kui nüüd üks niisugune nendest, kas Poti Leena, Kirsi Viiu, Kassi Hansu Miina või Alutare Hansu Eeva tema armas kena naisukene oleks, kergelt, valge põll ees, kambris tiperdaks, talle pai teeks ja ütleks: Mihkel, tule sööma! ja kui põrandal väikesed punapõselised ja käharpealised pattjalad kilkaksid — oi, küll see oleks kena! Jaa, aga missugune nüüd nendest võtta — õieti ütelda, ta võtaks neid kõiki, aga kui ta üksikult hakkab arvama, ei siis ta nagu mitte ühtainust nendest ei tahaks.

Ütelgu veel keegi, et Mihkel hädas ei ole. Nõnda ja nõnda mõtles Mihkel rangirinnust kinni tõmmates, kuhu juurde ka jalga abiks vaja oli. Siis pani ta villasest lõngast kootud plett-ohjad peale ja hobusele kurinad kaela. Need kaks asja ei tohi isegi jõukamal vabadik-peiul puududa, saadik siis perepojal.

Siis astus ta kambri, et kapist veel uus kaelarätt kaela, tuhkrunahkne kübar pähe ja hall kraega kasukas selga panna — punane vöö litris otsadega sinna peale, siis on kosilane korras.

Isa istus laua taga, prill nina peal, piibel ees ja mõlemad käed selle peal, ning luges. Kui nii tähtjas asi on toimetada, nagu poeg kosja saata, siis teeb jumalasõna salmikene enne-mini head kui halba. Ema istus teisel pool lauda, sõrm suu ääres, tunnistus, et ta mõtles.

«Oota, ma aitan sul kaelarätti seada — pane sõlm nii — nii,» ütles ema üles tõustes ja aitas kaelarätti seada. Vahest jäi tütarlaps just selle kaelaräti sõlme külge.

Viimaks oli kosilane ka ise rakkes.

Ema oli vait. Isa laskis silmad korra prillidega majas ringi käia ja luges edasi.

«Aga kuhu sa nüüd lähed?» küsis ema rahutu erutusega.

«Ei — tea isegi,» kostis Mihkel häbelikult.

Isa köhatas, lõi piibli kokku ja hakkas piipu seadma.

«Kuidas sa siis ei tea?» noomis ema.

«No, vai tüdrukuid puudus!» salvas isamees, arvata kolme-kümne-aastane üleaia perepoeg Andres, kellel suur tutuga kübar peas oli ja piitsa käes keerutas. «Neid tühje on igas kohas küllalt,» kinnitas ta veel kord.

«Mine aga verista ühe kõrv ära, oli kes on,» arvas kasu-tütar Leena vokki seisma jättes; ise ohkas ta nii salakesi, et ta ka isegi seda ei oleks uskunud, et ta ohkas.

«Poeg,» algas isa, kes, nagu näha, kõik aeg oli mõelnud ja käsipõsekil Mihkli otsa vahtis, «poeg, minu isa ütles minule, kui mina sinu emale kosja läksin: rikkast paigast osta hobune, vaesest võta naine.»

«Sealt perest, kus suur puuriit õues, sinna mine jooma, kus suur puuriit ja rammus koer, naist otsima,» lisas ema juurde, «seal on hoolikad ja jõukad inimesed.»

Mihkel naeratas.

Emal oli täna tähtsam silmapilk elus. Heameel, lugupida-mine ja armastus oli ta näol ja selles pilgus, mis ta aeg-ajalt poja peale heitis. Tema emauhkus, rõõm ja trööst oli ta, tema

ainus poeg. Ta mõtles nüüd, kuidas ta tema pärast nii palju hoolitsenud, kuidas ta teda kiigutades ööd läbi valvanud, lambike sängi sambal, küll mähkmeid kuivatanud, küll äio-äio laulnud, kisa põhjusi otsinud, ja kui see ei aidanud, kisavõtjatelt abi otsinud — kuidas ta teda käima õpetanud, talle «linnukese muret» lugenud, teda kooli, leeri ja lauale saatnud — kuidas ta kõike seda teinud. Ja nüüd astus ta sellele teele minema, kus, nagu üteldakse, laps oma isa ja ema maha jätab ja oma naise poole hoiab. Kes teab, kes see on, keda majasse tuuakse, ja kuidas ta on. Kas ta nendega, kas nemad temaga rahul on, ja kõige rohkem, kas poeg ise hea naise saab. Kõike seda mõtles ema sel silmapilgul ja õnnega, mis ta kosjamineku üle tundis, oli ka oma osa muret koos kanda. Ta pani käe isa kaela ümber, ja kui Mihkel nende õpetuse peale naeratas, ütles ta:

«Ära naera ühtigi, pojakene. Mina olen küll vana inimene ja rumal, ehk nüüd küll noorsugu tark on ja raamatuid ja seetoneid loeb, kamasseridega käib ja kriiksu kinga sisse laseb panna, aga ma ütlen seda, mis ise ilmas olen näinud. Nüüd ei kõneldagi enam muust kui raamatutest, seetonitest ja patsitikatest —»

«Patsillustest,» parandas isa.

«— või patsillustest, aga näe, nüüd lähed naist võtma, ei seeton ütle, keda võtta. Vaata, poeg. Kui sa halvaga kokku juhtud, ega ta nael tubakat ei ole, et ta ikka ära tarvitad, olgu ta nii halb kui on; ei ole hobuseks, et ära müüd, kui peru on; sina oled temaga eluks ajaks kokku pandud. Ära tee sellepärast ülepeakaela. Kui kosja lähed ja peresse astud, vaata kõige esiti, kas luuda nurgas näha on; aja ta nagu kogemata maha ja vaata, kes ta ära võtab. See tüdruk naiseks ei kõlba, kes luua jalaga kõrvale lükkab ja ise edasi läheb. Kuula, kas ka teenijad pererahvale sekka räägivad ja kuidas nad räägivad. Kus nad liig julged on, seal ei mõisteta maja pidada; kus nad tummalt vaikivad, seal on pererahvas liig tore ja teenijate vastu südameta. Vaata ka, kas peretütrel king lapiti jala all või ilusti ümber jala; lohak ei kohenda riideid. Vaata, kui peretütrel niit sassi läheb, kas ta tema rips-raps katki tõmbab või ta kannatlikult lahti harutab. Kui juttu aetakse, vaata, kas peretütar üksi ja teistest üle tahab kõnelda; edevad teevad nii, mõistlikud räägivad, kui kord tuleb. Vaata, kas peretütar poiste juurde jääb, kui teile süüa tehakse, või ise usinasti kaasa

aitab. Ära võta seda, kes koolis kõige targem tahtis olla, ja tuleta meelde, kus kohas kirikus keegi istub. Edevad tükivad ette, tossikesed teiste selja taha, aga kes sinna istub, kus parajasti paik olemas, see on otsekohene inimene. Ära võta seda, kes kirikus üksisilmi maha vahib, see on liig tossukene, aga ka mitte seda, kelle silmad poiste peal seisavadki. Parajat igas asjas. Kes poissi ei näe, ei näe ka tööd teha; kes üksi poissi näeb, sellest ei saa naist kellelegi. Ära vaata üksi ilu peale, ilu ei kallata katla, aga ära võta ka tuleharki. Ära võta üksi rikkuse pärast naist — naise rikkus on lühike, aga etteheitmine eluaegne. See on minu nõu. Võta, keda tahad; võta üks ära, olgu ta kes tahes, aga võta viks tubli inimene.»

Mihkel sügas kõrvatagust ja sõitis isamehega minema. — —

Aia talu oli üks jõukamatest külas. Et nüüd Mihkel kosja sõitis, siis pidi see teadagi kõigile naabritele tähtjas olema, keda ta võttis. Ka Aia vanad ise tundsid selle silmapilgu tähtsust. Nad vaatasid üksteise otsa, mis nii palju tähendas kui: Aiale tulevad suured ajad, suured ajad, suured saajad. Tõepoolest, suured pidid pulmad olema, veel suuremad kui Pihleka Pärt mullu oma pojale tegi. Ütle, mispoolest oli Pärt neist rikkam? Mitte kuidagi. Aga vanade tänane peamurdmine oli esiteks ikka see, kes nende tulevane minia võis olla. Et ta laitmata vanemate laps pidi olema, see oli muidugi esimene peatingimine. Aia omad ütlesid küll, kui Mihkel kosja läks: «Ära vaata rikkuse peale,» ise olid nad aga sealjuures mõelnud: no, rikkam oleks ometigi parem. Seda juba sellepärast, et neil sellest valla rahva ees suurem au oleks. Õieti ei olnud siin rikkuse ja rikkuse vahel küll mitte palju vahet. Kõik Veola valla talunikud olid veel rentnikud, aga näe, ühte kiideti rikkaks ja ta tütart ihaldati, teist ei. Vahe oli see, et rikka talu tütar kaks lehma kaasa sai, vaese oma ühe, või mõnele utt või oinas veel rohkem anti. Siiski helises ühe rikkus.

Aia vanad arvasid järele. Nad olid ju kuuskümmend, Mihkel kakskümmend aastat vana. Oleks tal veel natukene varagi naist võtta, aga saab naise, seisab poiss pühapäeviti paremini kodus. Jääb ka mõni kopik tagasi, mis nüüd paiasi-õlle eest välja läheb. Saab aga naine koju, noh, küll see kari peale paneb. Ja nad on vanad, töötegijaid just hädasti tarvis.

Teisi lapsi neil enam ei olnud kui Mihkel. Leena oli, aga see oli kasutütar. Oli neile natukene kaugelt sugulane. Ta vanemad olid varakult ära surnud. Lapsele ei olnud muud va-

randust jäänud kui üks hõbetaalritega sukk, aga see sukk oli hõberublatükke täis... Aga ei sukast, Leena vanematest ega Leena lapsepõlvest ei räägitud Aia peres ilmas midagi, mitte kunagi. Kui keegi jutuga selle peale tuli, siis tegid Aia vanemad teist juttu, — kas ilmast, viljakasvust või millestki muust.

Leena kasvas kui kõrkjas. Ei uskunud kasuvanemad isegi, et väikesest tütarlapse-lallikesest nii kena neiu pidi sirguma — neiu kui orav terane, paled muudkui punetasid aina. Ja silmad olid tal nagu rõngad, ütlesid nad. Aga keegi tal kosjas ei käinud, et ta vaenelaps oli.

Ei tea, kas üksi sellepärast?

Kui nad veel väikesed olid, Mihkel ja Leena, siis oli nendel kaklust ja vanematel kohtumõistmist küllalt. Kord kaebas Leena emale, et Mihkel tema pudi ära söönud, kord Mihkel jälle, et Leena teda löönud. Mihkel oli poisikesena natukene aeglane, Leena aga kärme ja terane kui välk ja peksis tõepoolest palju suurema kasuvenna läbi, kui seda tarvis oli. Koolis käisid nad kui õde-venda kunagi, sõid ühest leivakotist ja kasuveli aitas kasuõele poiste seast «meest», kasuõde kasuveljele «naist» valida. Mäng nõnda nõudis. Pärast, kui nad ju leeritud ja täisinimesed olid, siis tuli muidugi iseaeg. Mine võta kinni, kuidas Leena Mihklit häbenema hakkas, mine saa aru, kuidas Mihkel Leena vastu araks läks. Mine võta kinni!...

Vanad istusid praegugi veel laua ääres ja mõtlesid kõiki neid asju järele. Leena oli oma voki eemale tõmmanud, sinna kohta, kuhu lambivari heitis, ajas korrati vokki ümber, korrati toetas vokikäsipuu najale ja mõtles.

Perenaine istus Leena vastu. Tuli see sellest, et ta vastu istus, tuli talle vahest hõberubladega sukk meelde — ta müksas peremehele külge ja sosistas talle salakesi kõrva sisse:

«Ega tal vahest oleks vaja olnudki, sel Mihklil, omast majast välja minna, kui —»

«Ah, lase olla,» vastas peremees, köhatas ja vaatas vargsi Leena poole.

Leena toetas voki käsipuu najale.

«Leena, mis sul täna õhtul viga on?» küsis kasuema.

«Mu pea valutab,» vastas Leena ja hakkas vurinal ketrama.

«Heida siis pikali, kui pea valutab.»

Ta heitis pikali, kuidas kästi. Ta jäi magama ja nägi unes, et ta Mihklile ühe musu andis, ja kui ta palaval ihul ärkas, tulid talle pisarad silmi.

2. Kuhu ta läks?

Veel suuremas hädas, kui Mihkel minnes, olid naabrid, kes küsisid, kuhu ta läks. Jah, kuhu ta läks? Üks oli kurinaid kuulnud, teine õuest väljasõitu näinud, kolmas kuulnud, et Hansu Andres Aiale läinud ja pühapäeva-riided selga pannud — see ikka midagi tähendas. Kui üks noor perepoeg kosjakingi kannab, on naabritel terav aimamine; on aga naisevõtja rikas, on kihin-kahin seda suurem. Üks loodab õnne oma tütrele, teine sugulasele, kolmas, kellel kumbagi ei ole, tahaks vähemalt teada, kuhu seesugune hea suutäis kaldub.

Ja veel need naised, need naised!

Võibla Annuse pererahvas istus tares peretule ümber. Peremees punus lehmalõõga, sulane parandas hobuseriistu, naised ketrasid. Võibla peres elas ka Plärälärä Leenu, oma rohke lora pärast nõnda nimetatud vanatüdruk. Leenu istus ahju peal ja sõi lusikaga kausist suppi, mida perenaine talle praegu oli andnud.

Karjapoiss tuli õuest ja ütles, et Aia õuest kaks meest pühapäeva-riides, täkuga, saaniga ja kurinatega välja sõitnud.

«Ehk Mihkel läks kosja,» ütles Leenu ja peatas süües.

«Või, vist sinna!» arvasid naised. «Ta käis minev' nädal linnas — ehk vist kosjaviina toomas.»

«Sellep seal täkku turgutati,» arvas peremees.

«Küll siis läks kosja,» üteldi mitmelt poolt.

Leenu pani lusika käest.

«Kuhu, kuhu? Või ikka kosja? Jajah, näe, läks kosja. Ei tea, kas Mäe Mihkli Maiele? Või Puskari Anule? No kuhu ta ometi pidi minema? Vist Kirsi Viiule, kuhu siis mujale. Viiul suur kirst riideid täis: kolm kasukat, viisteistkümmend seelikut, kakskümmend paari kindaid — näe tuli tahab nuusata — kolmkümmend meeste särki — riitsika-raiped oma kisaga — või läks koguni Raismiku Leenule. Seda üteldakse, ei kuulvat madalast — või, no kuhu ta ometi läks?»

Ja Leenul tuli meelde, et tal homme Kõgedi külasse Jalaka perenaise lõnga tarvis minna ära viima. Kui ta nüüd ei tea ütelda, kuhu Mihkel kosja läks, siis ei ole tal peale Ohela Peetri hobuse otsasaamise mitte ühte uudist enam kõnelda.

Leenule ei maitsenud enam toit ega ahjupealne. Ta kobis enesele vana kasuka selga ja läks Aia peresse puhtele.

Tükk aega pärast Mihkli ärasõitu lipsaski Leenu Aia omade kambri. Ta jäi ukse kõrvale seisma ja pistis käed kasuka siilu alla.

«Tere ka, siittalu rahvas.»

«Tere, jumalime. Eks aja tahapoole.»

«Vai ei saa.»

«No mis siis kuulub?» küsis peremees.

«Keda, nõndasama.»

«Toeta ikka ka puu peale,» käskis perenaine.

«Vai ei saa alati istuda,» vastas Leenu, istus aga nüüd pakutud istmele.

«Tulin vaatama, kas teie naistel ju kedrus otsas on,» algas Leenu toas ringi vaadates. Kui selle peale keegi vastust ei andnud, küsis ta nagu kogemata:

«Teie Mihklit ei olegi kodus?»

«Sõitis natukeseks välja.»

«Eks ta ole. Noortemeeste asi, kes teab kuhu läks.»

«Mis teie naised teevad?» tegi perenaine teist juttu.

«Nõndasama. Perenaine ketrab villu, tüdruk vantsib takku. Laisk tüdruk. Magab rohkem kui näppusid liigutab. Kuhu Mihkel läks?»

«Läks natukeseks välja.»

«Vai välja. Ei tea kui kaugele. Kus Leena on?»

Peremees, kes juba tüdinenud oli, läks heitis sängi pikali.

«Leena ütles pea valutavat, läks magama,» vastas perenaine, kes tülikast võõrast mitte ka nõnda kergesti lahti ei pääsenud.

«Tütarlapse asi, eks valuta ka vahest peagi. Pällu Miina olla Kaabu Peetri kihlad tagasi viinud, kas olete kuulnud? Või, mis ilusad teki lõngad teil!' Ohela Peetri hobune olla mineval öösel otsa saanud. Kas linikud juba valmis? Või olemata. Juudi Juhanile tahetavat kevadel oksjoni teha, ei jõudvat võlga jäänud renti ära maksta. Perenaine, kas annad mulle matikese tangu, ma teen suil lõikusepäeva?»

Sel kombel podras Leenu veel tükk aega edasi, aga nähes, et ta Mihkli sõidust ometigi otsa kätte ei saanud, läks ta viimaks minema.

Kodus rääkis ta, et Mihkel Kirsi Viiule kosja läinud ja Leena selle südamevaluga, et teda ei võetavat, silmad peast välja tahtnud nutta ja ei tea kuhu ära jooksnud. Kirsi Viiu muidugi aga Mihklile ei tulevat, tal olla ju rikkamaid.

Teine päev rääkisid küla naised: Kirsi Jaak visanud Mihkli kättpidi kambrist välja. Leena olla ennast pimedaks nutnud.

«Kes kõneles?»

«Plärälärä Leenu.»

3. Soojad sidemed.

«Kuhu me siis õige lähme?» küsis Andres Mihkli käest, kui nad Aia väravast välja sõitsid.

«Laseme tee peale välja, ehk tuleb siis hea nõu,» vastas Mihkel.

«Kuule, jätame hobuse hooleks. Kuhu peresse ta ise sisse pöörab, sinna lähme kosja.»

Mihkel ei vastanud midagi. Ta oli nii erevil ja ühtlasi ka natukene rõhutud — ei, palju kohe. Esiteks oli vaja selle peale mõelda, missugusel viisil ämma rahva poole sisse astuda ja kuidas kõnet alata: kas nad õhvakese kadumisest või tedre jälgede otsimisest juttu teevad, või jätavad need vanarahva kongud koguni ja räägivad asja kohe avalikult südame pealt ära. Ja siis, kuidas tüdruku enesega juttu alustada, et ka kui terane poiss maksta. Kõige pahem oli ikka see, et kuhu minna. No ütle, kuhu sa ometi lähed? mõtles Mihkel. Poti Peetri oma nüüd on ilus küll — aga nagu ei taha. Kirsi Viiu kõik nõnda sirge ja elav — niisugusega oleks õige ilus kiriku sõita — aga jälle ei taha. Ja nõnda on lugu igaühega. Ikka on midagi viga. Ema sunnib: võta, võta, — no ütle, keda sa sel kombel võtad?

Mihkel pühib taskurätikuga otsaesist. Punased nimetähed räti nurgas kukuvad ta silma. Need on kasuõe õmmeldud. Kui ilusad! Nimetähtede pealt libisevad ta silmad kinnaste peale. Kui peenikesed, nagu siidist! Kasuõe kootud. Temal on hea viks kasuõde — neiu kui tihane. Ema ütleb juba paarist aastast saadik: võta niisugune naine, nagu meie Leena on. Aga mine võta! Emal hea ütelda, aga mingu võtku ise! Kolle Liisa, Pindsi Maali ja Alekõrre Anna — keegi ei ole niisugused, arva keda tahad. Ja Mihklil tuleb meelde, kuidas nad kord Leenaga heinamaal olid. Leena niitis ees, Mihkel järel oma kaarega. Leena leidis mesilaste pesa ja andis ka temale mett — jah, kui veider see oli, kui imelikult Leena seekord tema otsa vaatas. Jah, Leenal on ilusad silmad. Puhtad ja suured! Ja ükskord, kui neil sõnnikuveo talgud olid ja Leena teiste tüd-

rukute seltsis talle vett oli visanud, nagu komme, rabas ta naljatades Leena piha ümbert kinni — või jah, kuidas Leena näost punaseks läks ja värisema hakkas; jooksis ära aida juurde koguni. Ei tea, kuidas see tal nüüd meelde tuli või mis see oli, aga tema meelest oli, nagu sõidaks ta valge käest pimeda kätte; hobuserajak ei jää ka seisma! Jah, tema lapsepõli on lõppemas, peab ta isegi tunnistama. Kui ta ka küll ema õpetuse peale on naeratanud, tõsi ta ometi on. Ja kui armas oli talle mõnigi asi enne. Kuidas nad Leenaga kahekesi karjas käisid, peitmist mängisid, kahe kase vahel kambri otsas kiikusid, mille oksad ta ühte oli pannud. Kuidas ta sinna keskele okstest pehme pesa tegi, Leena peale tõstis ja kiigutas. Nad mängisid siin Hani-Peetrit, seda laulu rahvas laulis. Mihkel oli Hani-Peeter, Leena Pudi-Hansu Kai. Mihkel kiigutas Leenat ja laulis:

Äio, äio, kussu, kussu,
äio, kallis naisuke!

Mihklile tuli see nii elavalt ette, et ta praegu seda viisi ümises.

«Andres!» hüüdis ta siis korraga.

«Keda.»

«Ära ometi nii hullusti kihuta!»

«Kas tahad, et tee peale magama jääme või. Sa laulad juba kiigulaulusid.»

«Kuule, Andres.»

«Noh.»

«Ma ei tea — ei taha õieti mitte kuhugi minna.»

Andres vahtis pärani silmil seltsilise otsa.

«Ära tee nalja!»

«Ei tea tõesti.»

«Miks sa siis minema hakkasid?» pahandas Andres, kes alles nüüd uskuma hakkas, et Mihklil sellega tõsi taga oli. Senini oli ta kõike naljaks pidanud.

«Miks sa siis minema hakkasid?» lisas ta juurde.

«Isa-ema sundisid.»

«Keda nad sulle soovisid? Keda nemad tahavad?»

«Ei kedagi. Nemad ütlevad ainult: Võta naine!»

«Aga võtma pead sa ikka ometi.»

«Ükskord küll.»

«Miks siis mitte nüüd?» päris Andres.

Mihkel vaikis.

«On sul mõni, keda sa võtaks, aga keda vanemad ei taha? Või on see sinust kõrgem ja ei tule sulle?»

«Ei tea kedagi.»

«Kärvaku sind! Siis ma sinust küll aru ei saa.»

«Ma ei saa isegi enesest aru,» vastas Mihkel tumedalt.

«See on, sul ikka on mõni, kes sulle armas on?»

Mihkel vaikis, ütles aga viimaks viivitades: «Jah, on küll.»

«Lähme siis sinna,» arutas Andres edasi, «siis saame tõvele kohe abi.»

«Kuhu?»

«Sinna kosja, kus su tahetav on.»

«Iseenese koju?» küsis Mihkel hirmuga.

Andres tegi suured silmad.

«Jah, Leenat ma mõtlen küll,» hakkas Mihkel arglikult kõnelema. «Mina ei tea, kust see tuleb, aga praegu leian ma, et ta mulle nõnda armas on, et ma kuidagi ei saa naist võtta.»

«Eks Leena ole mõistlik tütarlaps,» ütles Andres. Iseenesele mõtles ta aga veel tasa juurde: Aga vaenelaps!

Mihklil jooksis nagu soe üle ihu — Andrese suust oli tal sedagi kiitust väga magus kuulda. Ja ta kõneles mõnda juhtumist Leenast ja iseenesest, kuidas süda teda sel silmapilgul sundis, ja kõige lõpp oli ikka: Leena on Mihklile väga armas, Mihklil ei lähe Leena meelest ära.

«Eks võta ta siis ära,» arvas Andres.

Mihklil tuli see nii äkitselt ja oli nii hea, et ta selle sõna peale oleks hõisanud, aga ta ei tahtnud seda teisele kohe nii selgesti näidata.

«Aga ehk sa oled ära tehtud?»

Andres ütles seda sellel häälel, nagu see ütleb, kellel midagi meelde tuleb, mida ta isegi selgesti ei usu, aga uskumata ka ei saa jätta.

Mihkel vahtis Andrese otsa.

«Jajah, seda on olemas,» seletas see, «mina kõnelen, kuidas ükskord minul oli. Sa mäletad küll seda tüdrukut, kes aasta kaheksa eest Võidla peres teenijatüdrukuks oli, suurte sõstrasilmadega, ruuge, käharjuustega, Maali nimi. Sina olid siis veel muidugi poisikeselorots, aga mina olin ju täis noor poiss, ja tüdrukud — vai, oleks aga kätte saanud. Noh, mina ajasin Maaliga tihtipealegi juttu, kui Võidla Madist vaatama läksin, kes sel ajal veel poiss oli. Maali oskas ilusasti juttu

ajada — kui lõoke. Ta hääl oli õige ilus, kui naeris, siis muudkui lõgises. Ja Maali naeris tihti. Ja kõik ta viis ja olemine oli igapidi ilus — kas vähe ilusad ikka ta hambad olid, kui ta naerule lõi, nagu tallekesed karjamaal. Kõigiti tark tubli inimene, muudkui aga need nõia kongud olid ta sees, nagu pärast paraku ära nägin. Ühel pühapäeva õhtupoolel, kui ma jälle Võidlale läksin, oli Madis kodunt ära. Muud ei olnud nende rahvast kodus kui Maali. Meie hakkasime kõnelema, ühest ja teisest, poistest ja tüdrukutest. Maali oli sel korral õige jutukas, naeris ühtelugu ja oleks heameele pärast ei tea mis ära teinud. Nii rõõmsate silmadega ja kergejalgset ei olnud ma teda veel millalgi näinud. Kui me tükk aega olime naljatanud, läks võttis Maali kirstukapist kaks õuna, hammustas ise teise küljest, teise andis minule. Või mina seekord teadsin, mis õun see oli. Ma sõin selle ilusa õuna ära, ja kui veel natuke aega olime kõnelnud, läksin ma ära koju.

Õhtul ei tule minul uni. Ei tule uni, kas tee mis tahad. Kardan, et haigeks jään, aga ei jää ka. Aga ei rahu kuskil, ei mõista, mis ära teha või olla. Teine päev ei ole asi parem ühtigi. Söögil polnud õiget maitset ega joogil; meel ühtelugu rahutu, ja mõtlen — mõtlen alati Maali peale, Maali sõstrasilmade, Maali käharate juuste ja Maali naeratuste peale. Alati nagu tahaks Võidlale minna Maalit vaatama; silmad seisavadki alati sealpool, kus Maali elab. Ja Maali on mu meelest korraga nii armas, et ei mõista ütelda, kuidas. Ei jõua enam mina seal ära käia. Iga pühapäev istungi ma Maali kõrval ja nädalad on nii pikad, et sure kas ära. Ma jäin näost otsa, meel oli alati nukker. Viimati kurtsin kadunud Möldri-Kaarlile oma lugu. Ma olin veskil ja Kaarel hakkas pärima, miks ma näost nii ära olen lõppenud. Kaarel teadis nii mõndagi häda aidata, sellepärast ütlesin talle, et nõnda ja nõnda on. Tema, kadunu, võttis piibu suust ja ütles: «Sina oled ära tehtud. Ütle kolm korda: juudasitt, juudasitt, juudasitt ja sülita iga korra vahel kolm korda, siis kaob ära, nõnda et mitte kedagi viga ei ole.»

Nõnda õpetas tema, kadunu. Mina tegin nõnda, kuidas tema õpetas. Siis läksin veel lähemal pühal Võidlale, haugutasin kõikide kuuldes Maali läbi, et ta mind julges ära teha. «Ära sa mõtle,» ütlesin ma, «et sa oma nõiakunstiga mind ära jõuad võrgutada; ma sind ikka ei võta!» Sestsaadik ei meelitanud Maali mind enam kordagi — näe kuidas aitas! — vaid läks

sealt teenistusestki ära. Minul oli küll esiotsa eneselgi süda haige — nõiutud õuna võim ei olnud veel täiesti kadunud — aga näed, abi sain ma sellest. Nüüd, kaheksa aasta pärast tuleb mulle Maali veel kord meelde: oli üks ilus viks inimene igapidi, aga vaata missugused nõiakongud tal sees olid. Ja nüüd olen ma kolmkümmend aastat vana ja ikka veel poiss,» lõpetas Andres ohates.

Mihkel ei vastanud midagi. Uskus ta, mis talle kõneldi, või mitte, aga iga Andrese sõna torkas kui terav ohak ta südame külge. Praegu arusaadud õnnetundmus ta rinnus sai valusa hoobi — Leena oli n õ i a t ü t a r.

4. Nõia tütar.

«Nõia tütar»? Raske ohkamine tuli Leena rinnust. Jah, ta oli nõia tütar. Ehk küll kodus sellest iial ei räägitud, ka väljas talle seda keegi veel polnud öelda julgenud — ta oli siiski nõia tütar. Üksi oma mõistlikkude kommete, lahke avaliku meele ja ausa elu läbi oli ta ennast senini selle sõna kuulmise eest kaitsnud, sest temast peeti lugu. Tema oli tark ja mõistlik noor tütarlaps. Tema õpetas teistele enesevanustele neidudele peenemaid näputöösid ja kus ta pidule või pilgariõhtule tuli, tegi ta mis teisedki, aga iial ei leitud tema kombes kuskil unustamist, sõnas puudumist või seda, mis noorele tütarlapsele pilgates järele oleks võidud ütelda. Noormehed pidid temast lugu pidama, ta oma seltsilised tütarlapsed temast lugu pidama, teda austama.

Ja siiski oli ta nõia tütar!

Ta kandis pead püsti, kus seda tarvis arvas, andis teravad vastused, kus leidis, et see ära oli teenitud, võttis tantsule kutsuja üksi siis vastu, kui sellel paiase pärast mitte kübar teise kõrva peal ei olnud ega tubakajunn suus.

Anti seda talle andeks? Ei. Et tema nii tagasihoidlikult elas, sellega tahta ta e n a m olla, kui n e m a d, need rikaste peremeeste tütred. Et temaga noormehed tegemist tegid ja teinekord koguni peretütreid istuma jättes temaga tantsima läksid, seda ei võinud nad temale, nõia tütrele, mitte andeks anda.

Nad pistsid pead kokku ja rääkisid temast — kellest siis muust pidid nad rääkima? Üks teadis ütelda, et ta ei kuulvat madalast, teine, ei nägevat selgesti, kolmas teadis veel pahe-

mat, mõnda naiste viga — tüdrukute jutt ja asi! Viimaks uskusid kõnelejad isegi, et see tõsi olla, kui nad asja ju teise või kolmanda käest tagasi kuulsid. Mõni ehk mõtles ka sealjuures korraks, et see ligimese laimamine on, aga siis tuli tal jälle meelde, et või ta ilmaasjata seda tegi. Leena oli nõnda uhke kui hirmus, ei hoidnud nende seltsi, oli suureline, et temast lugu peeti, ja ei pannud neid tähelegi — ega nad siis ilmaasjata kõnelnud. Ja üks asi oli ikka peaasi, nõia tütar ei tohtinud enam olla kui nemad.

See nõiatütar oli vaenelaps.

Nelja-aastaselt kaotas ta surma läbi ema ja pea pärast seda ka isa. Isa oli vanal põlvel abielusse heitnud. Ta ema, ka vaenelaps, peres ja mõisa väljal kõikide torgata ja tõugata, läks haigele vanakesele ometi, kui ta ka nõid oli. Ja nõid ta oli, seda ei salanud ta ka ise, inimesed veel vähem. Hammaste vahel pani ta varastatud asja tagasi tooma, kui ta «tegi», hobuse jalad, keha venitamised, ussi hammustamised ja kõik niisugused asjad arstis ta. Ja ikka sõnadega, see on «tegemisega». Rohi oli muidugi esimene asi anda, aga inimesed uskusid rohkem sõnade kui rohu võimu, ja tema siis andis sõnu ka. Mis eest ta siis nõid oli?

Üteldi, et ta rikas olnud. Mine tea. Majakene tal oli, aiakene ka, olgu ka, et mõlemad renditud. Kui talle tütar sündis, jooksid vanakese silmad rõõmuvett — põlatud nõial oli nüüd ometi üks olevus, kes tema oma liha, tema oma armastus oli ja kellelt ta sedasama vastu lootis. Mis sa teed. Ta oli enne ka nõukam olnud, taluperemees siit kaugel, aga seal laastas tuli ta varanduse, ja kerjaja, kes häil päevil kord loomaarsti korteris pidanud, oli mõndagi õppinud. Veolasse tulles oli ta renthärra hobuse ja kohtumehe jala terveks teinud — sellest tuli kõla, ta olla tark. Ja kui ta juurest abi tuldi otsima, taheti ka sõnu, ja kui ilma sõnadeta abi ei usutud, täitis ta soovi. Nii leidis ta ülespidamist, viimaks peavarju.

Veel praegu teati sellest kõnelda, kuidas ta oma tütrekest armastanud. Isegi külasse tulles olnud tal väike pattjalg käe kõrval — tal ei olnud ju enam ema, kelle hooleks ta oleks jäänud. Ja kui ta veel oma vana viiuli võttis ja väikesele ette mängis, viru valtsi lõi, kuni väike rõõmu pärast kilkama hakkas . . . siis tõmbas ta tütrekese vastu rindu ja nuttis.

Ja seal aiakeses, otse mõisa salu all-mäe rinnakul oli väikesel hea tema käe otsas — oh kui hea! «Isa, hobe, hobe!» näitas ta käekesega, kui saksad alt teed mööda sõitsid. Vanake laskis siis luuvalust hoolimata neljakäpakile, ja kui tütar «hobuse» selga ronis ja väikesed käekesed ta kaela ümber pani, tantsis isa: upadi, upadi!

Kui nüüd ka tema ära oli surnud, ei olnud vaesel lapsel ühtegi tuge enam. Aia peremees ja perenaine, kellel rohkem lapsi ei olnud kui üksainus poeg, võtsid väikese tütarlapse endale kasvandikuks. Osalt sellepärast, et ta ema perenaisele kaugelt sugulane, osalt, et laps nii imearmas terane laps oli, osalt — et tal hõbetaalritega sukk oli.

«Näe ikka kui priske nagu õun,» ütles perenaine tihti peremehele, sirguva tütarlapse peale näidates, ja see vastas: «Noh, leivakannika otsas kasvab, miks ei või priske olla.» Seda rääkisid mõlemad, et iseenese kiitusega enesele ka natukene head meelt teha.

«Sest saab pojanaine,» ütles perenaine ja ohkas.

See ohkamine ütles: nõia tütar!

Ja mis ikka nõid, see nõid, mõtles mõnigi tütre-ema külas, kui õpetaja ühel kevadel kooli katsumas käies Leenale hõbehaakidega lauluraamatu kinkis. Tema laps oskas niisama, aga vaat — nõia tütar oskab südameid ära teha.

«Või kes on näinud, et kasutütrele saapad ostetakse, aga oma ainus poeg pastaldega koolis käib,» rädistas Plärälärä Leenu, «kes seda enne on näinud?»

Sukast, millel rublatükid sees, Leenu muidugi ei teadnud.

Õde ja vend ise ei vaadanud selle peale, kellel saapad või kellel kingad olid. Ei olnud aegagi. Kui mäng, siis mäng, kui kaklus, siis kaklus. Kas Leena seda võis jätta, et Mihkel tema titad kirstu alt aidast üles otsis — oh seda nina küll! — ja nad ojasse viis. Ja kuidas veel! Ta jättis nad kõige ilma nähtavale ja läks kõneles ise teistre Jaanile: Need on meie Leena titad! Taevas, kuidas siis kõik külapoisikesed naersid ja titasid, jalad ülespidi, käes väntsutasid! Selle eest lõi Leena Mihkli puuhobusel ühe jala maha ja laskis teda nõnda longata.

Siis oli vaja tapelda, kui muidu läbi ei saanud.

Aga kõik see lõppes juba enne Leena leeri minekut. Leena ei löönud enam lehepilli, nagu poisikesed, ei lasknud Mihklit ennast enam kiigutada — ei enam! Kasuema ütles Leenast vahest «imelik» ja mõnikord koguni söögilaual: «Ära ole edev!»

Siis toetas Leena vahest kopli aia peale, kuhu ta vasikaid käis jootmas, toetas ja jäi vaatama. Mõtles kas palju või ei mõelnud mitte midagi, vahtis nii kaua ja nii imelikult õhtu-videvikku, kuni teda õuest pidi ära hüütama. Mõnikord tulid tal silmad vett täis; ei tea, mispärast...

Viimaks teadis ta, see oli kaua aja pärast — sõnnikuveo ajal. Ta läks Mihklile vett viskama. Mihkel võttis ta piha ümbert kinni — Leenal hakkas palav. Ta jooksis aita. Kuidas ta Mihklit sel silmapilgul vihkas... ta oleks ta maha löönud!

Sestsaadik oli Leena jälle endine. Ei olnud emal asja ütelda «imelik» ega «edev» enam. Kõik läks nõnda edasi, nagu ühes taluperes talu kasulapsel peab minema.

Nõnda ütelda, kõht täis ja riie seljas.

Kui nüüd tänavu sügisel Mihkli naisevõtmisest kõneldi, torkas igakord nagu ohak Leena südamesse, ja kui juba kosjaviinad koju toodi, oli Leena mõnel silmapilgul näost kahvatu.

Viha pärast, et mis see temale korda läheb.

Ta ei tahtnud seda enesele tunnistada, et see temasse puutus, ja siiski ei saanud ta sellest mõttest mitte lahti. Päev-päevalt pakitses ta süda rohkem — ei olnud see viha üksi, see oli ka valu, äraütlemata terav valu, mis Mihkel temale tegi.

Ja ometi ei teinud Mihkel temale mitte midagi, otsustas ta teisel silmapilgul. Mitte põrmugi ei teinud talle Mihkel viga, kõik see õnnetu asi tuli sellest, et Mihkel temasse puutus.

Ja kuidas puutus ta temasse? Ta leidis, et see — et tal nii ütlemata haledus peale tuli selle mõtte juures, et Mihkel kosja läheb. Kõik, kõik tuli siis Leenale meelde: kuidas nad Mihkliga kiikusid, kui lahke Mihkel temale mõnikord oli olnud ja — kui kena mehine mees Mihkel ise oli.

Ja viimane mõte oli see kõige teravam ohak, kui kahjutundmus sinna juurde tuli.

Kui nüüd Mihkel ennast kosjariidesse seadis, värises Leena jalg voki tallamise laua peal, ja ta katsus uskuda, et Mihkli kosjaskäik sugugi temasse ei puutu, et tal kibedasti vaja on kedrata. Ja värisedes katsus ta oma kohust täita ja ennast salata, et teised midagi ei märkaks. Teised aga ei mõelnudki, et tema sellel silmapilgul kambris oli. Alles siis, kui ta ütles, nagu ikka üteldakse, et «mine verista ühe kõrv ära», mis nii palju tähendab kui: märgi ära! nagu perenaised märgi pärast lamba kõrvad ära märgivad, siis kuuldi ka, et tema toas on. Ka see tähelepanemata jätmine oli talle kibe.

Aga mis teistel siis temast oligi? Just see oli kõige kibedam. Kui nad teaksid, mis ta süda praegu sees teeb? On nemad ka niisugust valu tundnud? Kas ei ole see valu väärt, et teised temast natukenegi lugu peaksid! Oh, kui üks kaastundlik nägu nüüd ta otsa vaataks! Aga nad on nii tuimad, ja kõige haledam on see, et ka Mihkel teistesugune on — täna ei näegi ta enam teda.

Ja nüüd veel see unenägu, mis teda kohutas...

Ta nuttis ärgates.

Sel ajal klõbatas ukse link ja käimist oli kuulda. Mihkel ja Andres tulid tagasi.

Ema, kes erevil voodis oli oodanud, ajas välja ja tõmbas tule üles. Ta oli kõik selle aja oodanud, küll esiti üleval olnud ja lugenud, pudi teinud ja ajaviiteks söönud, küll sukka kudunud, küll kapi ees pühapäevariideid läbi vaadanud — aga ikka ei läinud aeg kuidagi edasi ega tulnud kosilasi tagasi. Viimaks oli ta voodi heitnud, aga uni ei tulnud. Nüüd ometi viimaks olid kosilased tagasi ja ta võis tule lambi külge panna, et õnneliku, häbeneva poja nägu näha...

«Noo — oh?»

Vaikus kui surnuaias.

Isa, kes voodis sel kombel hingas, nagu oleks ta maganud, ise aga üleval oli ja imeks pani, kuidas kosilased nii ruttu tagasi jõudsid, pidas hinge kinni, kui see ema «noohh!», milles kõik lootus ja uudishimu koos oli, kuuldus.

Aga piinlik vaikus.

«Kuidas te nii ruttu tagasi saite?» ütles ema, kes armsamini küll kohe oleks küsinud, kes ja kus, aga praegu pidi ta ometi selle ohvri tooma.

Vaikus.

Leena süda peksis kui haamriga. Tema meeled olid veel enam pingul kui vanematel. Oh kui —?

«Kas te ei käinudki kuskil?» Seda küsis ema ainult sellepärast nii, et sel kombel tulijad sunnitud oleksid kohe õiget vastust andma.

Andres köhatas.

«Või, no vist teie ikka ei käinudki!» küsis ema, kes isegi seda kartma hakkas.

Leena süda ähvardas lõhki karata.

«Ei!»

See kõlas tumedalt Mihkli suust, kes ennast räntsatades tooli peale laua juurde maha lasi.
Andres jättis jumalaga ja läks ära.
«Taevas, mis sul viga on?» küsis ema.
Isa ajas sängis istuli.
«Kas sa haigeks jäid?» päris ema.
«Ei.»
«Läks saan katki?»
«Ei.»
«Või ei võetud teid vastu?»
«Meie ei käinudki kuskil.»
«Miks?»
«Ma ei võtagi naist.»
«Miks?»
«Ma — ma ei taha.»
Leena ei olnud Mihkli imelike vastuste pärast mitte vähem hirmul, aga siiski pidi ta enesele tunnistama, et need teda rõõmustasid.

5. «Mis meie Mihklil viga on?»

Ilus juunikuu oli käes.
Kirsi talu on viimane küla otsas, juba natukene külast väljas. Elumaja on siin rehetoast lahutatud, suurte pärnade all, mida ju praeguse peremehe isaisa istutanud. Toa akna all on kaunis suur viljapuuaed, õuna- ja kirsipuudega. Laudad, aidad ja muud hooned on nägusad ehitused, seisavad ringis ümber õue, mis mäerinnakut ümber piirab, ja hoonete tagant läheb kirikutee mööda. Kõik hooned siin tunnistavad hoolikat jõukat peremeest.
Praegu on mehed väljal kündmas, naised aga kodus. Nüüd enne heinategu on naiste päris kangakudumise, riidevalimise ja näputööde aeg. Heinaajast poole sügiseni ei ole enam aega. Nüüd olgu aga näpud nobedad ja kirjad ja plaanid käepärast.
Elutoa tagumises kambris, mida sulased pilgates peretütre kambriks kutsuvad, istuvad vastu õunapuuaeda oleva akna all kaks neidu. Üks ajab käterätile kirjasid otsa, teine õmbleb. Õmbleja on peretütar Viiu, kitsa, veidi lahjapoolse näoga väheldane naisterahvas. Aga nägu on kena ja ühtlane keha,

kõrge rind ja peenikesed pihad teevad temast keskmise iluduse. Sõstrasilmad vaatavad õige lustiliselt. Teine on veidi paksem ja sinisilmadega ja valkjaskollaste juustega, mis praegu kahes pikas patsis mööda selga maha ripuvad. See on kohtumehe Kassi Hansu tütar siitsamast lähedalt. Ta on oma näputöö kaasa võtnud ja sõbrannale seltsiks siia tulnud.
Sohva ees on punakas-valget kirja õuekoer maas, see magab, pea käte peal.
«Kas kingad ju kätte said?» küsis esimene neid.
«Homme lõunal tuuakse ära.»
«Katsu, katsu, et nad homme õhtuks valmis saavad. Ma käskisin sulast noori kaski metsast tuua ja eeskambri ära ehtida, siis on lõbusam tantsida.»
«Kas Manni Kaarel ka peaks tulema?» küsis Anna.
«Kuhu ta siis jääb — aa, seda sa ei tee asjakski — küsi parem, kas Pihelga Jaan tuleb.»
«Sind oma Jaaniga,» vastas Anna ja näris sassiläinud niiti.
«Ja ometi ei räägikski sa muust kui Jaanist,» vastas Viiu, «Jaani silmadest, Jaani ruugest habemest, mida ta nõnda ilusasti piirata oskab. Mäletad, kui viimati Raismikul tantsiti, kuidas sa siis ta ümber olid — ja kui veel Hans seda valtsi mängis — kuidas ta nüüd oligi —kas oskad veel seda:

tam, tam, tam, taah,

mis nagu ujudes läheb ja siis —»
« — nii pöörab:

tai laadi, liidi lallallah,
traleriidi ruudi rallallah,»

trallitas Anna vahele ja kiigutas oma keha kahele poole. «Ma olin ta vaheajal ära unustanud, aga ühel päeval õppisin aida taga ja nüüd lasen jälle nagu ratast.»
«See on, kui sind Jaan keerutab.»
«Ja sind Aia Mihkel,» sähvas Anna.
Viiu otsis laadikust, nagu oleks talle uut nõela või ei tea mis vaja.
«Ooh, mine ikka!»
«Oo, arvad sa, et ma aru ei ole saanud, kuidas Mihkel sulle meele järele on. Kas ei olnud see mineval pühal, et me kirikust tulles ristteel peale ootama jäime, et sa Mihklit tahtsid näha.»

«Ja sina oma Jaani.»

«Muidugi, aga sina oma Mihklit enne. Ja kes see oli, kes Mihklile tubakakoti õmbles? Noh, ilus poiss ta on, pea niisama ilus nagu Jaangi. Peale selle räägitakse —»

«Mis räägitakse?» rabas Viiu vahele.

«Räägitakse, et Mihkel sulle kosja ehtivat tulema. Ema ja isa annavad nõu —»

Viiu läks näost punaseks, siis olid mõlemad tüdrukud tükk aega vait.

Viiul tuleb mõnikord ette, et ta niisugused asjad, millest ta kellelegi ei mõtle kõnelda, teisel silmapilgul — ei tea kuidas — ära kõneleb. Kohe ei saa kõnelemata jätta.

«Anna,» algab ta, «sa tead muidugi, et Mihkel mulle — meele järele on. Ta on ilus poiss, vanemad jõukad, isa vallavanem — Mihkli võtaksin ma küll vastu, kui ta kosja tuleks. Ja on üks ütlemata lahke ja hea mees. Juba koolis mõtlesin vahel Mihklit — mis sest salata, sina tead isegi kõik. Juba mineval talvel ootasin ma Mihklit kosilaseks, aga ei tea, mis see on, Mihkel on viimasel ajal nõnda iseäraline. Ta ei tule enam õhtuti teiste seltsi, või kui tuleb, siis ei tantsi, või kui tantsib, siis on ta nõnda — veider. Kuule» — ta pani pea Anna kõrvale ligemale — «Andres kõnelnud meie sulasele, et ta Mihkliga talvel ju kosja sõitnudki ja meile pidanud tulema, aga seal keeranud ta hobuse ümber — ei tea miks. Kas mõni minust õige halba on kõnelnud või mis. Mu süda valutab kohe — mine usu nüüd inimesi.»

«Ka minul tuleb see veider ette,» mõtles Anna.

Sel silmapilgul urises koer sohva ees, kargas üles ja ajas harjased püsti.

Eeskojas oli kolinat kuulda, uks läks lahti ja Plärälärä Leenu astus sisse.

«Tere, tere, tulin ka peretütart vaatama,» ütles ta ja kobis lähemale, «ennäh, kohtumehe tütar ka siin!»

Tüdrukud andsid Leenule tooli. «Kas peate ju homse õhtu tantsupeo üle aru? Noored lapsed, eks taha ikka tantsida. Aga mis ilusad puhtad toad teil ikka!»

Leenu nihutas pakutud istmele, vahtis ümber ja pani käed kokku. Tüdrukud tegid oma tööd edasi.

«Võe ikka võe, kas teate, mis lugu Mihkliga on?»

«Mis lugu?» hüüdsid tüdrukud ühest suust ja tõstsid pead üles.

«Oh sina imekene küll, mis kõik ilmas ära ei sünni. Kes oleks seda uskunud. Võe ikka võe.»

«Mis tal siis on?» küsis Anna. «Kas naist hakkab võtma?»

«Jah, hakkab? Hähäh — hakkab. Kui ta saaks hakata.»

«Ütle ometi kord, mis talle siis on juhtunud?» ütles Anna kannatamatult, kuna Viiu nagu tegemistki ei teinud.

«Eks ta ole ära tehtud,» paugutas Leenu.

«Kes tegi?»

«Noh, ikka Leena, kes muud. Ei saa enam kodunt kuhugi kosja minna — Leena on ta ära teinud.»

Anna ja Viiu vaatasid üksteise otsa.

«Kuidas, ah Leena on ta ära teinud?» küsis Anna.

«Jah, Leena — nõia tütar ikka nõia tütar. Mihkel tahtnud talvel kosja minna, aga tulnud teelt tagasi, kõnelnud Andresele, et ta Leenat tahtvat — et Leena ta juudasitaga ära teinud. Jah, oh sina imekene seda ilma! Nüüd Mihklil ei enam asu kuskil, ei lähe töö ega puhkamine. Võe ikka võe. Ei saa enam kuskilt naist võtta, Leena ei anna rahu. Tahtnud teine Leenat võtta, aga isa ei luba. Isa lubaks ehk veel — kardavad inimeste juttu. Või inimestel aru peas, mis kõnelevad. Oh sina imekene küll seda vaest Mihklit. Perenaine ütleb ikka: «Mis meie Mihklil viga on?» ja jälle: «Imet, mis sel meie Mihklil ometi viga on?» Jah, mis viga. Ära tehtud, vot mis viga! Perenaine ise teab küll, mis viga. «Leena, mu tuike!» ei ole nüüd enam tuike, vaid hundiroog, aga kes käskis nõida majasse võtta!»

Nõnda podras Leenu vahetpidamata edasi. Tüdrukud kuulasid pärani silmil. Mihkli veider olek oli neil nüüd mõistetav — Mihkel pidi Leenat armastama, mis seal veel muud võis olla.

«Perenaine lubas pätsikese leiba, Viiu. Ei tea, kas on kodus?»

«Mine aita, ema on seal,» vastas Viiu häbi pärast lõkendaval näol.

Leenu oli tüdrukutele kõik uudised ära toonud ja läks neid omakorda nüüd perenaisele arutama.

Tüdrukud jäid nii vait, et igaüks iseenese hingetõmbamist võis kuulda.

«On sul Mihklist kahju?» küsis Anna tüki aja pärast.

«Mihklist?» küsis Viiu kõige suurema imestusega. «Mihklist? Mõni poiss see Mihkel. Suu kõver, käib kui vana tatar-

jalg, vaene kui kirikurott. Hähäh, niisuguse peale ma ei vaatagi.»
«Ega ta ei ole küll suur asi.»
«Mitte tenga väärt.»
«Leenale üsna paras.»
«Paar kui loodud.»
«Üks kõvera suuga.»
«Teine sassis juustega.»
«Üks nõid —»
«Teine kirikuvarga poeg.»
«Ja vananaine —»
«Tulehark.»
«Kõneleb läbi nina.»
«Mis imet ometi sel meie Mihklil on?» kihistas Viiu läbi nina. Et häält paremini järele teha, hoidis ta näpuga ninasõõret kinni.
Anna naeris, et ümber veeretas.
«Ütle veel!»
«Mis imet ometi sel meie Mihklil viga on?» tegi Viiu uuesti.
Mõlemal olid pisarad silmis kange naeru pärast. Mihkli ema kõneles ka tõesti sest saadik läbi nina, kui ta kord redeli pealt maha kukkus ja otsaesise lõhki lõi.
«Ütle ikka Leenat, või niisugune mõte!» sõnas viimaks Anna.
«Nõial nõia kongud.»
«Ja inetu nõid.»
«Silmad kui susil.»
«Imet ometi, et need poisid ta ümber keevad. Mina ei tea, mis nad leiavad?»
«Tühja, kes teda siis nii tähele paneb. Temaga tantsitakse üksi siis, kui meie südameid tahetakse täita.»
«Aga ka kooli Kristjan peab temast lugu,» arvas Anna.
«Vist on ta selle ka ära nõidunud,» vastas Viiu südametäiega.
Nüüd alles hakkasid nad üksteise võidu Leenat tõmbama.
«Oleks ise seda olema, mis näitab. Minev' aasta käis Kelgu Juhaniga puhmas.»
«See on õige küll, et ta seda teeb, minev' pühagi läksid Juhaniga koplist varikusse ja vaatasid ise mõlemad tagasi,» lisas Viiu.

«Ah sina nägid?»
«Ei — näinud. Sina nägid?»
«Ei näinud ka.»
«Aga ta võis küll puhmas Juhaniga käia.»
«Ja võis ka varikusse minna.»
«Võimata see ei ole.»
«Ei sugugi.»
Viimaks uskusid mõlemad isegi seda, mis nad kõnelesid.
«Kuule!» ütles Anna tüki aja pärast.
«Noh?»
«Kas me seda jätame?»
«Mitte sugugi.»
«Teeme nii, et ta mitte enam jalga kuhugi teiste sekka ei saa tõsta.» Seda ütles Anna. Kui Viiu vaikis, seletas Anna edasi:
«Homme õhtu on ta ka muidugi siin, Mihkel muidugi ka. Teeme riidu, ja kui ta jälle kõrgistama hakkab, nagu oleks tema see ainukene ingel maa peal, siis ütleme: «Uhujuuh, nõia tütar, kuidas sa Mihkli ära tegid!»»
«Oi, seda teeme. Seda teeme nimelt. Kuidas me enestega ometi nii kaua sedaviisi mängida oleme lasknud, sellest ma ei või kuidagi aru saada.»
Nad rääkisid veel ühte ja teist, kuidas seda kõike tuleks toimetada, jõid meele kindlustuseks kõva kalja ja lahkusid selle kindla tõotusega, et sõna pidada.

6. Hakkab mõjuma.

Leena tõmbas sauna taga koplis kangaid muru peale laiali. Õhtupäike säras selges taevas, palavus oli lõpnud. Igal pool ilu, mahedus, lõbu, lahkus. Külaalused madalad heinamaad oma põõsastega ja üksikute suurte puudega on nagu pidupäevaehtes; ei lase silma pealt ära pöördagi, kui vaatama jääd. Selle taga on suur mets kui sinimüür veel ilusam ja helgib õhtupäikese kiirtest. Koplid, aiad, tänavad, aedade ääred kõik ilu ja lõbuga täidetud. Linnukesed siristavad võidu all võsas, kirjud liblikad hõljuvad lillest lille — elu, värske vaba elu igal pool.
Leena pistis kangad konksudega maa külge kinni, et tuul neid tükki ei viskaks, nüüd tõusis ta üles ja üks valus õhkamine

tuli ta rinnast. Otsata kibe tundmus näris teda. Ta viskaks ta enesest; ta viskaks iseennast ei tea kuhu, aga ei saa kuhugi minna, ei saa kusagilt abi. Ei tal ole kuskil rahu. Mine kangast kuduma, ei tõuse käed; mine ketrama, on jalad jõuetud; mine koplisse või haljale karjamaale, seal tahaks süda lõhki minna. Vahest nagu jääks üle, aga siis tuleb veel suurem kibeduse hoog tagasi. Kõik ta silmis on tume, nagu ta enese nägu — rõhumine südame peal nüüd, iga päev, alati...

Mis peab ta kõik kannatama? Sellest ei ole veel küllalt, et ta Mihklit oma mõttest mitte eemale ei saa tõrjuda, et ta igal tunnil tema peale peab mõtlema. Ja ometi teab ta, et see mõte asjata on, — ja oh kui valus see on, et seda kõike üksi peab teadma ja kellelegi avaldada ei või. Sellest ei ole veel küll! Talvest saadik kannatab ta kahekordselt. Keegi ei ütle talle midagi, ei kasuema ega kasuisa, aga nad vaatavad tema peale tumedalt, nagu midagi varju on nende silmades... Mõnikord püütakse lahke olla, aga siis näeb Leena, et see tema pärast on — kõik on tagasihoidlik, tume, varjav... Kui palju kannatab ta selle all, kuidas ootab ta üht trööstisõna, aga seda sõna ei ütle talle keegi. — Kui vanemad kahekesi kõnelevad ja tema nende juurde juhtub tulema, lähevad nende näod teiseks ja ta saab aru, et nad teise jutu käsile võtavad. Mispärast teevad nad tema eest nõnda? On see kartus, on see põlgamine, on mõlemad? Mis on ta neile, mis on ta kellelegi teinud, et inimesed temast eemale hoiavad!

Miks peab ta kannatama? küsib ta iseeneselt.

Ja Mihkel? Oo, see on veel see kõige valusam. Ta hoiab oma kasuõest imelikul kombel eemale ja siiski — siiski! Arusaamata on ta olek. Ta vaatab nii imelikult, oh nii imelikult. Mõnikord töö juures jääb ta mõttesse, vaatab tema peale — ta peab värisema selle pilgu ees. Jälle kord on ta niisugune, nagu tahaks need silmad talle midagi ütelda ja nagu oleks nendes sügav kaastundmus... siis korraga lähevad nad teiseks ja ehmatavad uuesti teda. Kord tahaks nad talle ütelda: õnnetu laps! kord on nendes midagi, mis hüüab: tagane!

Mihkel puutub temasse, seda ei saa ta salata, nii väga kui ta seda tahaks. Ka seda ei saa ta salata, et ta teda täie hingega armastab. Miks ei läinud Mihkel kosja? Miks on kasuvanemad sestsaadik tema vastu muutunud? Keelas tema teda kosja minemast? Ei! Tahab tema Mihklit enesele? Jah. Aga võtab ta teda vastu? Mitte iial mitte. Niipalju on tal käes, et tema

vanemate pahameele ja tusatuju põhjus on. Ja see on torkav. Sellepärast ei võta ta Mihklit iial vastu, kui ka Mihkel teda kord peaks nõudma. Ainult ühte tahaks ta teada — mis Mihkel temast mõtleb. Et Mihkel teda natukenegi armastaks — seda tahaks ta küll, aga vastu võtta teda ei võiks ta mitte. Alguses, alguses mõtles ta küll, kui esimene umbusalduse vari tema hinge heitis: Miks ma kannatan? Seda peab Mihkel kord minule iseenesega tasuma. Siis võis ta veel asja naljakast küljest vaadata. Aga kui kahtlus ju oma terava okka ta südamesse pistis, ärkas talutütre iseenesetundmus ja ta ütles: ei, tuhat korda ei!

Ja need mõtted lendasid ka nüüd läbi Leena pea, kui ta kangaste juurde alla koplisse vasikaid läks koju ajama. Oo, kuhu nad siis pidid jääma? Nad saatsid teda ju iga sammu peal.

Sel ajal istus ema piimakambri lävel ja lõi võid. Enne oli võitegemine ikka Leena asi, aga kevadest saadik toimetas seda perenaine ise. «See on nagu enam vanainimese töö,» ütles ta Leenale.

Isa, kes praegu mõisast tuli, kus ta toa ahjule kive käis küsimas, kiskus hobust lahti. Hobune ei olnud enne kärsitu ümberkäimisega harjunud, ta kargas kõrvale ja tahtis käest lahti tõmmata. Peremees, selle läbi ärritatud, hakkas loomale pähe peksma, mis muidu mitte tema viis ei olnud.

«Ära löö hobusele pähe!» hõikas ema koja lävelt.

«See ei ole naiste asi,» vastas isa, ja nüüd lõi ta veel rohkem, et keelati. Siis tõi ta hobusenõud kotta, mis piimakambri ees oli. Uus pahandus.

«Kes pärgel need vanad töönõud jälle siia visanud — kes piitsa siit ära võtnud? Mis see on, et kedagi sinna ei jäeta, kuhu mina panen! Missugune juuda mood! Kus Mihkel on?»

«Künnab üleval väljal,» vastas ema.

«Ja mina käskisin alla väljale minna! Nüüd keeratakse kõik vastuoksa, nagu oleks põrgu lahti. Tema läheb üles väljale — niisugune — niisugune —»

Köha tuli peale ja ei lasknud enam muud ütelda.

«Ära ütle nõnda halvasti omaenese pojast. See on ju ükskõik, kumb väli enne ära küntakse, kas alumine või ülemine. Mis sul täna on?»

«Mis on siin, mis on seal. Pärgel, mis siin kõigil igapäev on. Keegi ei tee enam seda, mis käsid, üks ei saa ühest, teine teisest aru.»

Viimased sõnad ütles ta ju tasemini. Õieti, mõtles ta, võisid need vanad nõud ka siin varjus olla. Oli ka ükskõik, kas Mihkel ülemist välja kündis või alumist. Meel oli natuke lahkem ja sellepärast oli viimati kõik nõnda kõige parem, kuidas just oli, ja ta küsis õige mõistlikul kombel süüa.

Perenaine pani talle võipiima ja võid lauale, lükkas piimakambri ukse kinni ja tuli ise, kui peremees sööma hakkas, sinna.

«Kuule, Madis, mul on sulle midagi ütelda,» algas ta.

See ei olnudki nii kerge ütelda — kui mitu korda oli ta ju nõnda alata tahtnud, aga ikka ei olnud ta saanud. «See on Mihkli pärast,» lisas ta juurde.

«Mis on Mihkliga?»

«Noh, sa näed ise, et kõik enam korras ei ole, nagu peaks olema. Miks jättis Mihkel naisevõtmise katki ja miks on ta nõnda imelik nüüd?» Ja ise pani ta võikausi lauale ja läks vaatas aknasse, kas vast Leena ligidal ei ole.

«Jälle vana laul — kas mina tean?»

«Jah, aga meie peame niisugusele loole kord lõpetust tegema. Meie peaksime Leena majast ära saatma.»

«Kes teab, kas ta süüdlane on, nagu sina arvad?»

«Muidugi on. Kas mul vanal inimesel siis silmi ei ole?»

«Aga kas see siis mõni õnnetus on — olid ise korra üsna sellega nõus,» ütles peremees prooviks.

«See oli e n n e.»

«Miks siis mitte ka nüüd?»

«Sellepärast, et Leena Mihkli ära on teinud.»

Ja perenaine ohkas.

«Tühja, naiste lori.»

«Kas siis sina enam ei usu?»

«Kes seda võib uskuda? Kes võib kedagi ära teha. Vaata ometi, mis tubli inimene Leena on. Sa ise kiitsid teda enne alati.»

«Ta oskas nõnda teha.»

«Leena otsekoheses olemises ei ole mina ilmas valskust näinud. Mina ei olegi veel üht noort tütarlast näinud, kes nii tubli ja mõistlik oleks.»

Ja peremees kiitis veel paljugi Leena häist omadustest.

Perenaine kõngutas pead. «Kõik ärategemine!» Ta ohkas ise ja nimelt sellepärast, et ka tema ennast niisama oli petta ja eksitada lasknud — ja nüüd veelgi mõnel silmapilgul laskis ta ennast ära teha, kartis ta.

Peremees, kellel meelde tuli, kui pehmelt ja õrnalt kord Leena haiguse ajal teda talitas, ütles kaastundlikumalt:

«Vaata ometi, kui armsad ja ausad silmad tal on.»

«Ta oskab aga nõndaviisi teha.»

«Mul on hale meel tema pärast, kui me tema võõraste juurde saadame.»

«Ta oskab seda h a l e d u s t s u l l e t e h a.»

«Ei ma seda küll usu.»

«Siis oled ka i s e ära tehtud.»

Peremees oleks selle vastuse peale naernud, aga naer ei tahtnud tulla. Õieti ütelda, tal oli majapidamisega isegi küllalt muret, mure laste pärast tuli nüüd veel sinna juurde. Üks oli oma lihane poeg, teine armas kasutütar — enne armas, ja temale veel praegugi. Ja nüüd — majast ära saata? Kuidas sa saadad. Kuidas sa hakkad seda talle kõnelema: mine ära! Nõidust ta ometi uskuda ei tahtnud — ei, ei mitte sugugi — hoidku selle eest! Aga need k e e l e d, need keeled! Need kurjad kihvtised keeled! Kord olid nad ju emaga mõlemad selles mõttes, Leenast enese pojale miniat saada, aga seal oli ema talle viimaks kõrva sisse ütelnud: «Ära ikka hakka Mihklile nõu andma, inimesed hakkavad kõnelema: Võtab kohe nõia tütre!» See oli teda küll ära hirmutanud. Et keegi tema last või kasulast laimama võis hakata — see ajas talle kananaha ihu peale.

Ja siis — ega see ka ikka kõik vale ei või olla, mis rahvas kuntsimeestest ja nõidadest kõneleb. Aga — oh ei, ta ei usu seda — ei, jumalapärast mitte sugugi, mitte põrmugi!

«Leena vaene saab küll palju kannatada,» ütles ta, «ta on viimasel ajal nii kahvatanud, ta silmaääred tihti punased — vaene laps!»

«Aga miks ta siis sõnagi ei lausu ega kellelegi kaeba,» arvas perenaine selle kohta.

«Ütle, kuidas ta kaebab? Kuidas ta seda julgeb kõnelema hakata. Ka ei tea ta sugugi selgesti, mis meie temast mõtleme, — mis sina mõtled,» lisas peremees parandades juurde.

«Aga aimata võib ta küll.»

«Paljugi, mis aimatakse. Kas sellest kohe kõnelda või seda seletada saadakse, mis aimatakse?»

«Kas sa siis ikka teda pojale soovid?»

«Seda mitte.»

«Siis saadame ta teise paika teenistusesse.»

«Seda ka mitte.»
Seda ütles peremees koguni kindlalt ja kohkus isegi, et saatmist temalt nõuti.
«Kuidas siis saab?» küsis perenaine, kes peremehe rahulisema meele läbi ise ka nagu rahulisemaks jäi.
«Ehk jumal aitab nõndasama läbi. Ütle ometi ise, kui me ta selle rumala lori pärast — hm, eks ta ole ikka lori, muud midagi — selle rumala lori pärast ära saadame, mis ütlevad siis muud inimesed temast? On tema süüdlane selle juures, et ta isa nõid oli? Ei ma seda küll ei tee, et temale niisugust juttu hakkan kõnelema.»
Sellepeale viskas isa pikali voodisse.
Ema määris võid leiva peale ja läks seda väljale Mihklile viima.
Mihkel oli üleni märg. Tugev loom oli üleni valges vahus; ettepanemisest seniajani ei olnud Mihkel veel seisatanud, ehk küll päike varsti veerul oli. Ta sundis hobust taga ja vaotas adra sügavale maa sisse. Ta ei pannud enne ema tähele, kui see teda hüüdis, ja kui ta seisma jäi ja leiba vastu võttis, värisesid ta tugevad käsivarred.
«Sa tapad ennast sel kombel ära tööga.» Seda üteldes vaatas ema küsides poja peale — see vaatamine küsis teist asja kui sõnad.
«Ah!» tegi Mihkel.
«Kõva maa kui raud. Ah, tahtsin küsida, kas te linaseemnele ju lisandust olete saanud?»
«Tead ju ometi, et Kirsi peremees lubas anda.»
Vaat, sinna just ema juttu tahtis viia.
«Ehk jääb külv kauaks. Mõned juba lõpetavad täna linategemist.»
«Eks ma homme õhtu ütle, et sulasega seemned ära saadavad.»
«Kas sina ka siis homme nende tantsule lähed?»
«Mõtlen minna.»
«Või mis siis. Eks Kirsi Viiu ole tubli kena tüdruk.»
«Ah!»
Selle «ah»-iga lõppes jutt ema ja poja vahel. Ema ei teadnud enam kustki otsast peale hakata.
Ära minnes oli ta meel nukram kui tulles.
Mihkel lõpetas tee ääres künni nurka. Ta tahtis hobust praegu lahti teha; kui üleaia Andres linna poolt mööda sõitis.

«Tere, jõudu!»
«Tarvis, ehk küll ju lõpetan.»
«Käisin linnas.»
«Aa.»
«Rinnad on ju mõnest ajast saadik kinni — käisin tohtri juures.»
Andres keeras küliti teise vankrikülje najale.
«Tead, Mihkel, see Maali, kellest sulle ükskord kõnelesin, elab linnas.»
«Aa.»
«Jaah! Ja läheb mehele.»
«Soo.»
«Ühele rikkale nahakaupmehele. — Sa ei ütle midagi?»
«Mis ma pean siis ütlema?»
«Et ma vist ikka küll rumal olin, et tema kord ära põlgasin — ooh! Aga ta oli nõid, muidu ilus viks inimene — mis sa arvad?»
«Ei tea midagi arvata.»
«Eks ta vist nõidunud ka selle mehe ära. Kuidas sinu asi nüüd seisab?»
«Missugune?»
«Noh, naisevõtmine.»
«Ah, tühja.»
«Nonoh, ära lase ikka kõrvu longu langeda.»
«Sina peaksid ometi enne võtma,» pikendas Mihkel poolvägisi juttu, ehk ta armsamini küll kohe ära oleks läinud.
«Mina — ooh! — mina ei võtagi.»
«Mina ka mitte.»
«Ära tee nalja. Kirsi Viiu ootab, et silmad ju ära venivad ja Kassi Anna — kaua see sulle ilmaasjata otsa vahib. Aga kui lähme, siis ei lase ma sind enam teelt tagasi tulla.»
«Ma ei lähegi enam kuhugi.»
«Võtad siis oma kodust?»
Mihkel kummardas ja uuristas näppudega pastla äärte vahelt mulda välja. Kui ta pea üles tõstis, oli ta nägu tume ja tusane.
«Kuule, viimati sa oled ikka ka tõesti ära tehtud, nagu minagi.»
Tume verehoog tungis Mihklile näosse. Ta jättis jumalaga ja viis hobuse heinamaa äärele sööma.
Andres raputas pead.

7. Pidu.

Kirsi kambrist kuuldus kära ja pillimäng. Siin peeti pilgarit. Siin uhuti tantsu, joodi kodutehtud õlut, suitsetati, mängiti, aeti juttu.

Mida valjem kõne, mida kõvem pillimäng, mida ägedam tantsu uhtumine, seda lõbusamasse tujusse said noored inimesed.

Siin olid perepojad ja sulased, peretütred ja teenijatüdrukud; siin olid, kellel meheleminеku lootus veel nagu viimse juuksekarva otsas rippus, ja need, kes alles mullu nukud nurka olid visanud. Ei tuntud vahet kedagi, kõik näisid ühesuurused, üheausad. Aga ainult välispidi. See, kelle isa kohtumees või nõumees, teadis, kui palju ta sellest enam oli, kelle isa seda mitte polnud. Teenijatüdrukud, kes rikast peremeest teenisid, pidasid endist enam lugu kui need, kes vaestel olid. Üks tüdruk arvas, mis see või see perepoeg temast praegu mõtleb, ja seda, mis ta siis mõtleks, kui ta nii või nii palju rikkam või nii mitu aastat noorem oleks. Teine mõtles, et ta sellele või sellele läheks, kui seal mitte nii palju poisi õdesid ees ei oleks; kolmandal ei olnud õdesid ees, aga seal oli ema liig noor. Neljas ei armastanud seda või teist toitu, mis seal peres söödi. Viies tahtis just täna õhtul teada, kas ta ihaldatav temast vähematki hoolib, või on kõik lootus tühine. Ta arvas järele, kuidas ta paremini meeldiks — kas ta peab libe ja lahke või külm ja hoolimata olema. Mõni arvas, et tal sugugi veel viimast lootust ei maksa ära heita, teine jälle, keda see või see tahtis, arvas seda väheks: kui ta veel kahe aasta pärast mehele ei ole saanud, siis läheb ta alles sellele, kes teda praegu tahab.

Mihkel ja Leena olid mõlemad tulnud. Esimene, et tal mujale ei olnud minna, viimane jonni pärast. Ta teadis, et teised viimasel ajal temast halba rääkisid — just sellepärast tahtis ta siin olla, et näidata, et ta neid mitte ei karda. Jääks ta tulemata, siis räägitaks temast veel rohkem. Sellepärast — ta tuli. Kui nad Mihkliga ühel ajal sisse astusid, oli suurem jagu noori inimesi juba koos. Pill mängis; ühed tantsisid paaris, teised istusid. Mõni noor alaealine jäi aralt ukse juurde teiste selja taha ega tulnud enne tahapoole, kui keegi kutsuma läks. Teised tahtsid, et neid ju õuest pidi kutsutama ja vägisi sisse lükatama — enne nad ei tulnud. Keda rohkem kutsuti ja kes kauemini tuppa tungimisele vastu pani, see oli enese meelest seda ausam.

Praegu tuli mitu tükki, nende seas ka mõisa toapoiss ja kohtumehe tütar. Nende auks peeti väikene vaheaeg. Tüdrukud silusid päid, poisid istusid pinkide peal ja keerasid tubakast ja paberist junnisid suhu. Mõnel oli valmis paberosse kaasas. See pakkus neid teistele. Sealjuures oli ta ise palju sirgem kui muidu, eks see olnud ju au, et ta pakkuda võis. Et ta nad ju nädala eest koju toonud ja ise ilma olnud, kes seda teadis.

Pill hakkas mängima ja tantsijad lõid paaridesse. Pillimees, Alupere Peep, mängis nüüd seda viisi, mis ta kevadel Vihtla valla poiste käest õppinud, kui ta seal pulmas oli. See oli üks niisugune tah, tah, et nagu ise juba jalgu tõstis. Kooli Kristjan võttis enesele Leena, Andres tantsis Poti Miinaga ja üks võõras poiss, kes Mäe Mihklil võõraks oli ja siniseid prille kandis, tantsis Kirsi Viiuga, siis Kassi Annaga. Sulased tantsisid enamasti teenijatüdrukutega, aga Oti sulane, kes talve oli kihelkonnakoolis käinud, Alupere Eevaga ja üks noor teenija Mai, keda aga ju pooliti kasutütreks peeti, Kõgedi küla Tootsi perepojaga.

Mihkel ei võtnud sellest tantsust osa. Mitmed tüdrukud olid teda oodanud, aga kui ta ei tulnud, veel viimsel silmapilgul teise tantsitaja võtnud. Mihkel jäi nende sekka istuma, kes meelejärelist tantsijat ei leidnud, või, mis pahem, kes ei osanud tantsida. Üks viimastest, üks pika punase ninaga poiss ütles, et talle tohtri poolt tantsimine ära keelatud, ise aga oli ta terve. Mihkel suitsetas ja jõi õlut.

Kohtumehe Anna ja Kirsi Viiu jäid teise tantsu ajal nimelt Mihklit ootama. Kui ta aga ei tulnud, rabas Anna viimasel silmapilgul Raismiku sulase tantsitajaks, Viiu aga jäi kõigest ilma. Võõras prillidega poiss tantsis sellel korral Leenaga. Viiu südamesse torgati — nagu ohakaga.

Kui vaheaega peeti, pistsid mitmed tüdrukud pead kokku ja kõnelesid isekeskis — ikka seal, kus Leenat ligidal ei olnud. Kõnelejate seas olid ka Viiu ja Anna.

Viimaks tantsis ka Mihkel. Esiti Annaga, siis Viiuga, siis mõlemaga natukene nagu kombe pärast. Siis jäi ta jälle laua äärde õlletoobi juurde istuma.

Tuli vaheaeg, mil aru peeti, mis mängida. Kas hiirt ja kassi või «Kes aias», «Saks läks lindu laskema», «Hanevarast», või jälle mõnda istemängu, nagu «Ma olen sinuga vihane» või muud.

Sel ajal oli üks jagu tüdrukuid nurka voodi ja pinkide peale istunud. Nad kihistasid, lükkasid üksteist, lõid küünarnukkidega üksteisele külge: «Ütle sina, ütle sina!»

Aga keegi ei ütelnud midagi. Uus kihin, tonkimine, naer. Viimaks üteldi teiste selja tagant nagu iseenesele, siiski nii, et kõik võisid kuulda:

«Üks olla teise ära teinud.»

Keegi ei teadnud, kes ütleja oli, aga kõik hakkasid naerma. Üksi võõras prillidega poiss vaatas küsivalt ümberringi, siis Leena otsa, kelle kõrval ta istus, aga selle vastuvaade oli niisama küsiv, nagu temagi oma. Üks aga teadis veel küll, mis see ütlemine tähendas, aga see üks ei naernud.

Mihkel istus käsipõsekil laua ääres. Ta nägu jumestus silmapilguks, siis vaatas ta ähvardavalt tüdrukute poole. Silmapilguks jäi kihin vait, siis läks ta seda suuremaks — Mihkli vaatamine osatas veel.

Sel silmapilgul visati Viiule Leena selja tagant lõngakera sülle. Viskamine oli kaunis kõva, sest Viiu karjatas, siis aga tõusis ta üles ja tuli Leena ette.

Viiu tulek oli nii äge, et kõik vaatama jäid.

«Miks sa viskasid?»

«Mina?» küsis Leena imestades.

«Sina jah.»

«Mina ei ole visanud.»

«Aga mina nägin, et sina viskasid.»

«Siis tahad sa valetada.»

«Mina valetan!» Ja Viiu kerkis kehast kõrgemaks — tema pidas Leenat tõesti viskajaks — vaatas ümberringi ja hüüdis: —

«Mina valetan! Ega ma mõni nõiatütar ei ole. K a s s a m i n d k a t a h a d ä r a t e h a, n a g u s a M i h k l i ä r a t e g i d?»

Surmavaikus tuli selle peale. Kella tiksumine oli ainus hääl. Viiu vaatas uhkel võiduröömul ümberringi.

Hirmus oli nende sõnade mõju Leena kohta. Ta nägu lõi surnukahvatuks, must vari lõi ta silmade ette, ta oleks pingilt seliti ümber kukkunud, aga võõras poiss toetas teda — ta sai enne Leenast kinni kui Mihkel, kes ka appi kargas.

Toas olijatel olid minutid aasta pikkusteks saanud. Ükski ei rääkinud, ükski ei nihkunud paigast. Ainult üks oli, kes rusuvale vaikimisele otsa tegi, ja see oli — Leena. Kust ta

selle jõu praegu võttis, seda ei oleks ta homme kellelegi seletada saanud, aga nüüd tõusis ta järsku üles ja seisis sirgelt oma vastase ees.

«Olen mina nõid?» küsis ta rusutud häälel.

«Oled.»

«Ja Mihkli ära teinud?»

«Jah, et sa teda enesele tahad.»

«Tee sina teda enesele — mina — mina ei taha teda iial — iial, kas kuuled!» Siis vaatas ta korra teiste poole ringi ja ütles: «Kes nõidumist usuvad, need on vanad naised, nüüd on nende seas ka Kirsi Viiu.»

«Uhujuuh, nõid, nõid —!» ta ei julgenud enam edasi ütelda.

Mihkli silmad põlesid, lõug vabises, ninaäärsed sooned värisesid. Enne kui Viiu edasi sai ütelda, tuli võttis ta kasuõe käest kinni ja käskis karmilt:

«Lähme koju!»

Ta hääl kõlas tume, ähvardav.

Leena tundis ainult ühte — seda, et ta käsi s e l l e mehe käes oli, kelle pärast ta nii põhjatut südamevalu kannatas. See käsi rõhus vangistavalt teda, nagu tume käskiv «lähme koju!». Ainult selle inimese käsule veel ei võinud ta sel silmapilgul vastu panna, aga muust kõigest maailmas ei hoolinud ta enam.

Ja sellel mehel ei olnud teiste karistuseks mitte ühte sõna! Mis mõtles ta küll siis, kui nad ju ukse juures olid ja tema, ukse link peos, veel korra tagasi vaatas, siis aga kübara pähe vaotas ja teda enesega ühes välja kiskus? Oli tal kahju teiste seltsist lahkuda, või tahtis ta neile viletsatele midagi karistuseks öelda? Mis mõtles ta siis?

Ja mis mõtles ta nüüd, kui nad kahekesi sõnalausumata, üksteisele silmi vaatamata, kodu poole kõndisid? Kas tal mitte ühteainustki troosti- ega kaastundmuse sõna ei ole? Ja ometi oli ta tervet elu, ta ainust vara, a u, mõne silmapilgu eest ära purustada tahetud või ka juba purustatudki — ka t e m a ei kahetse seda.

Aga ta kõndis selle karmi käe kutsele järele, mis ka ise värises ja kelle omanik nii tume, nii ärritatud oli. Mis ta mõtles? Mis mõtlesid nad mõlemad?

8. Mis nad mõtlesid.

Aia peres algasid rasked ajad, kurvad ajad, tumedad ajad. Perenaine nuttis iga päev oma peatäied, peremees oli äkiline kui püss. Kui ühel päeval Leenu sinna komberdas ja inimeste kurje keeli hakkas kaebama, viskas ta tema uksest välja ja lõi ukse nõnda kõvasti kirudes kinni, et seinad mürisesid. Mihkel peksis hobuseid, kord koguni karjapoissi, Leena käis kui vahakuju talu talituses ümber — ei olnud ju kellelgi õiget tööhimu ega südamerahu.

Ja kuidas siis võib himu olla? «Sarvik ise inimeste sisse on läinud,» pahandab peremees ja läheb vahel külameeste seast meelelahutust otsima. Aga väljas käies saab ta alles uut südametäidet juurde. Seal panevad kaks inimest pead kokku, kui tema mööda läheb, ja vaatavad tema poole — muidugi räägivad nad temast. Ja kus nad rääkida ei saa, seal pilgutavad nad vähemalt üksteisele silmadega — midagi ometi tehakse, mis temasse puutub.

Läheb perenaine pühapäeval teiste naiste sekka kiriku, seal kuuldub talle sosin ju suurelt kaugelt vastu; jõuab ta aga ju nende juurde, kaob kõik ära. Mihkliga ei ole lugu sugugi parem. Puutub ta külapoiste sekka, irvitavad need, hambad laiali, kui koerad!

Need peade kokkupistmised, silmapilgutused ja tähendused olid torkajad nõelad isale, emale, pojale.

Ja Leena?

Kirsi talus peetud tantsuõhtust saadik oli temaga iseäralik muudatus sündinud. Töö juures liikus ta masina kombel, tundide kaupa võis ta enese ette vahtida ja tööd tehes kukkusid näpud töö juurest lahti. Ta käis ümber kui unenägija. Küsiti temalt midagi, siis vaatas ta nagu praegu üles ärgates küsija otsa ega saanud aru, mis see oli; ta ei olnud midagi tähele pannud, mis ta ümber sündis. See tarretanud olemine tegi teda tuimaks kõige vastu. —

Aia pere kambri otsas kasvasid mõned jändrikud kased, paar jalakat ja mõned pähklipuu põõsad. Selle kõrvale rajatud uude viljapuuaeda olid noored viljapuud istutatud.

Siia, kahe kõvera kase juurika vahele sarapuu põõsaste keskele oli Mihkel pingi pannud. Siin oli pühapäeviti hea vilu käes istuda. Siin olid ka endisel ajal Leena ja Mihkel kahe kase vahel õõtsunud ja Hani-Peetrit mänginud. Pärast, kui

Mihkel suureks sai ja külapoisid Aiale hakkasid käima, mängiti siin murul maas kaarte, maadeldi või veeti vägipulka. Mõnikord lauldi koguni ja tehti ringmängusid, kui ka tüdrukuid kokku oli tulnud. Oli aga Aial mõnikord sui ajal midagi pidulist, nagu talgute õhtud või nii, siis oli lustipidamise paik kambriotsne sarapik.

Siin pingi peal istus Leena ühel õhtul pärast päevaloodet, silmad ehavalge poole pöördud. Ta nägu oli valge kui lubi, silmadest paistis iseväirki võõrastav läige. Nendes võis elu näha, muidu oli tüdruku olemine nagu tarretanud kivikuju. Õhtu läks vilumaks, kaste heitis ta näole, aga ta ei tundnud seda. Ta jäi ühteviisi liikumata paigale, salaline, varitsev leek silmis...

Siis — üks sügav ohkamine tõusis ta rinnast — tegi ta oma sukapaela lahti ja vaatles seda... vaatas ümberringi... silmad hiilgasid iseäraliselt...

Veel üks vaade paela peale, siis...? Aga käed langesid tagasi, istuja peab nagu aru, siis laseb ta paela maha kukkuda.

Sel silmapilgul kuuleb ta kambri poolt sammusid, mis temale lähenevad. Ta võtab ruttu paela ja peidab ta ära oma põue.

Tulija jõuab ta juurde — see on perenaine. Ta on enesele räti üle pea visanud, murelisele näole on hallid juuksesalgad langenud, mis räti alt välja on jäänud. Näha on, et ta voodist on tõusnud.

Kui ta Leenat siin näeb, tahab ta tagasi pöörda, siis jääb seisatama, tuleb tagasi ja istub Leena kõrvale pingi peale. Siis nihutab ta ennast istudes küll ühte-, küll teistpidi; näpib sõrmega nina, seab rätti, vaatab korra ruttu Leena otsa, siis maha.

«Ütle ometi, lapsuke, kas sa oled ta ära teinud?» küsis ta viimaks.

Leena ihust käib värin läbi. Ta tahab suud lahti teha, aga hing jääb kinni; pisarad purskavad jõena ta silmist.

«Kuidas teed sa meile vanadele inimestele nii suurt südamevalu, et meid rahvajutu alla saadad! Kas me ei armastanud sind nagu oma last ja kas me ei saanud üksteisega kõige paremini läbi —»

Nuuksumine kuuldus ta kõrvu; ta vaatas Leena otsa.

«Ära nuta, lapsukene, ega ma halva pärast ei kõnele. Vaata, meil oli isegi mõte sinust enestele miniat saada, aga nüüd — miks sa pattu tegid? Kiri ütleb: ei su seast ei pea leitama nõida, ega valuvõtjat —»

«Oh jumal!»
«Ega teadmameest. Ja sina teed pattu!»
«Issand jumal, ma suren.»
«Sa oled kurjust täis, muud midagi,» ütles perenaine korraga üles tõustes teisel häälel, kui ta tundis, et haledus temale peale tahtis kippuda. Ja eks see haledus olnud nõiutud haledus!
Tükk aega jäi Leena liikumata oma asemele.
Siis — nagu oleks teda isesugune vägi täitnud, tõmbas ta põuest sukapaela välja ja tulise kiirusega seadsid sõrmed ta silmusesse ja — — —
Põõsad kohisesid, ja teisel silmapilgul heitsid kaks tugevat kätt Leena ümber ja värisev sügav mehehääl hüüdis:
«Leena, Leena!»
Ahastus ja rõõm segamini olid selles hääles — Leena tundis ainult, kuidas teda tormilikult rinna naale kisti, kuidas kuumad pisarad ta otsaesise peale langesid, kuidas üks kare mehenägu ta nägu otsis ja kuidas kaks kuuma musu ta huultele suruti... ta silmad vajusid kinni.
«Leena, Leena! Ära tee enesele kurja — ma kuulsin kõik, mis ema ütles — anna talle andeks, ta on ebausu kammitsas, oo, anna andeks. Ka mina olin, aga laupäeva õhtul langes kate mu silmilt — Leena, Leena, anna mulle andeks!»
Ja Mihkel nuttis kui väeti laps ja rõhus värisevat Leenat uuesti oma rinna vastu.
Võimuta oli Leena Mihkli ägedate kaisutuste vastu. Oh kui lõpmata hea oli tal nende käte vahel — kõik ta salavalu, kõik ta hingeahastus oli kadunud, tume luupainaja oli ta hinge rõhumast ära läinud. Ta palav ihkamine, ta aastate salajane soov oli tõeks saanud: ta oli Mihkli rinnal, tundis tema sooja südame lööki, ta käte pehmet rõhumist, ta hääle sula kõla — oh kui armsasti, kui kaastundmust äratavalt see hääl paluda oskas!
Aga siis kiskus ta ennast lahti.
«Leena!» Mihkli hüüd oli kohkumine. «Ei anna sa mulle mitte andeks?»
«Sinule ei peaks ma andeks andma — oo, kui sa teaksid, mis ma sulle praegusel silmapilgul kõik võin andeks anda!»
«Siis tahad sa tõesti, et —»
Aga jälle lükkas Leena Mihkli käe eemale. «Mihkel,» ütles ta, «sa nägid, kuhu mind meeleäraheitmine tahtis ajada — ära karda, seda ei sünni enam,» ütles ta, Mihkli uuesti tõusvat

hirmu nähes. «Üks inimene on ära tundnud, et ma süüta olen ja selle inimese arvamine on mulle enam kui kõige ilma arvamine. See oled sina.»

«Oh Leena!» hüüdis Mihkel ja ta nägu läks suuremaks, silmad rõõmsamaks. «Kui sa seda tunned, siis saa nüüd ka minu naiseks!»

«Ei, selleks ei saa ma sulle mitte.»

«Leena!»

«Ei tohi saada.»

«Siis ei ole sa mind mitte armastanud, nagu ma arvasin,» ütles Mihkel ja ta nägu läks tumedaks. «Siis ei ole sa mind mitte armastanud!» Ta ohkas sügavasti.

Leena pühkis põllenurgaga silmi. Siis ütles ta tasase kurva häälega, aga ühe iseäralise tõsidusega:

«Ma ei taha salata — ma olen sind armastanud, armastan ka praegu, aga sellest ei tule midagi. Siis, kui sa kosjateelt tagasi tulid, lootsin ma küll, ja kui sellest mulle nagu etteviskamisi tehti, tõotasin sind kiuste kohe ära võtta. Aga kui esimene aimamine mind selle peale tõi, mis minust mõeldi, ja kui kõik see kauaaegne kahtlus Kirsi tantsuõhtul nagu välk avalikult mu peale langes, siis tõotasin ma omas südames sind ei iial vastu võtta, kui sa mind peaksid tahtma.»

«Siis ei anna sa mulle mitte andeks?»

«Ära ütle nõnda, Mihkel. Kuidas võin ma sulle midagi andeks andmata jätta — arva ometi ise, kui ma ütlen, et sa mulle üle kõige armas oled. Aga see on võimatu, mis sa nõuad. Ütle ise, mis mõtleksid su vanemad, kui sa selle jutuga nende juurde läheksid. Nad usuvad ikka, et ma sind ära olen teinud ja nüüd vast õieti sinu üle võimust saanud. Jõuad sina seda kannatada? Ja mis ütleb külarahvas sinu naisest? Et ta nõia tütar on. Siis on see usk nende seas veel seda kindlam. Ja kui paljud ka seda ei usu, aga nad kõnelevad ometi, ja tahad sina niisugust naist, kelle peale kõik teised sõrmega näitavad? Kas ei ole mul õigus?»

Mihkel kuulas esiti kärsitult, aga siis pani ta teise põlve teise peale ja kuulas heameelega nagu juba mõne noore naise mees. Kui ta aga ikka tõendas, et tema, Mihkel, küll talle armas olevat, aga külarahva ja vanemate pärast sest kedagi ei saavat, mõtles Mihkel ju palju kergema südamega: No, sellega saame valmis. Naised tahavad ikka veel tõrkuda, oleksid nad hingega juba ei tea kus.

«Aga minul on ka õigus,» ütles ta ja põrutas rusikaga vastu pinki, «on ka õigus, kui ma sind nende kõikide vastu kaitseda tahan. Ja seda õigust ei anna ma mitte käest.»

«Mõtle, mis su ema praegu ütles,» vastas Leena tõsiselt — seda ei oleks ta ütelda tahtnud, aga ta ei saanud Mihklist muidu jagu.

Selle peale Mihkel ei olnud mõelnud. Ta lõi näost veidi kahvatuks, siis võttis ta Leena käe, rõhus seda ja vaatas talle silma.

«Oh, Leena — jää minu omaks!»

Leena rääkis enne küll tõsisest südamest Mihklile täiesti vastu, aga selle mõttega, et — ei tea, kuidas viimati siiski lugu läheb. Ta ei tahtnud sellega küll mitte Mihkli ihkamist suurendada, aga kui Mihkel teda armastas ja takistused ära tahtis võita, siis —? Edasi ta enam ei mõelnud. Ja nüüd see palve: jää minu omaks! Nagu ei oleks ta südames ju aastate kaupa tema oma, kas ei kista teda nagu nõiasidemetega Mihkli külge? Ta ei saagi temast enam kuidagi lahti, kui ta ka tahakski.

«Leena, varem või hiljem, olgu kannatada mis on, aga luba, et sa mitte mehele ei lähe. Ükskord annavad vanemad ometi luba, ja külarahvale jutu jätku anda — see teeks mulle otse rõõmu. Leena, jää mind ootama!»

«Ma jään!» vastas ta ja nüüd laskis ta seda sündida, et Mihkel ta uuesti kaissu tõmbas ja suudles.

«Ah, sa teed lahkumise mulle raskeks,» ütles Leena viimaks.

«Lahkumise?» küsis Mihkel kohkudes.

«Jah, lahkumise, sest nüüd ma lähen muidugi siit ära.»

Veel üks suudlemine selle peale. Teisel päeval läks Leena majast välja. Enne oli veel poja ja vanemate vahel riid olnud. Leenat ei keelnud keegi minemast.

9. Murtud süda.

Kaks aastat on sestsaadik mööda läinud.

Need olid rasked aastad olnud niihästi maamehele kui linlasele. Esimesel oli viljasaak kehv, siis tuli talv kange külmaga ja tormidega, siis viimaks veel rõugehaigus, mis linnas kui maal palju ohvreid päris. Vaene aeg, raske aeg, kaebasid inimesed maal, seda rohkem veel linnas; kopik ei tahtnud kustki tulla, aga oli vaja elada ja olla, vaja oli turul iga päev raha välja

anda, aga turult oli vähe saada, ja mis oli, siis oli see üleliiga kallis.

Ja seda tunnevad praegu linna kodanikud iseäranis rõhuvalt, alamal rahval on päris kitsas käes.

Väikeses pool-lagunud majakeses, ühes linnaosas, kus pea üksi juudi plekksepad, kübarate ja tanude tegijad elavad, paistab südaööl veel tuli. Teistest majadest on see sellel ajal siin linnajaos ju ammu ära kustutatud.

Majakene on ju viimastes elupäevades. Tuul kobistab ta lohakile jäänud aknaluukidega, mida hoolitsev käsi ei ole parandanud ja mis ju oma viimase värvijälje on kaotanud, torm mängib lumeebemetega ta väikeste madalate akende taga ja kõdunenud seinad ohkavad ja vabisevad.

Aga majakese seespoolne on ometi elamiseks kõlvuline — tuul ja torm ja lumi peavad veel ootama, enne kui nad sisse pääsevad, olgu küll, et teine majakese ots juba nende voli all on.

Elamiseks tarvitatava toakese akna all on valge, peenikese pitsilise linaga ületõmmatud laud, selle peal põleb lamp ja valgustab väikest ruumi. Palju asju ei ole siin näha: paar lihtsat tooli, aga niisama helevalgete üleriietega kaetud, ühes nurgas kapp, mille uks aga ju uuesti on paigatud ja millel üks katkiläinud päraga võti ees on, teine sein on enamasti ühe riidega varjatud, mis kardinaks on pandud, pea tervet seina täidab ja ainult nii palju ruumi üle jätab, et veel ühe naisterahva kummutile ruumi on saadud anda, mille kohal üleval ühe pommiga väike seinakell tiksub.

Laua ääres istub noor, pool-linna-, pool-rahvariides tütarlaps ja laseb virgasti nõela läbi sameti käia, mida ta õmbleb. See samet peab võõras olema, sest mitte enesele ei õmble ta sametit, seda tunnistavad ta lihtsad riided, veel enam ta nägu, kust kannatuse ja puuduse jäljed välja paistavad.

Tugev tuulehoog, mis luugiaugust üles lae peale puhub ja pööningul kolinat teeb, paneb teda silmapilguks pead üles tõstma, siis aga laseb ta veel virgemalt nõela läbi riide käia — ta tahab tööga seda pisarat tagasi hoida, mis varsti ta teise silma tahab tulla.

Kardina tagant kuuldub nõrk köha ja oigamine. Õmbleja viskab töö käest ja pühib põlle nurgaga üle silmade — pisar tuli tõesti välja — ja astub kardina taha.

Valgete voodiriiete ja patjade peal on üks kõhetu naisterahva kogu. Pea, käsivarred ja natuke rinda on kattest lagedad; nen-

dest paistab kurvastus ja häda, haigus sisselangenud palgetest. Silmad on auku vajunud ja kuivaläikelised. Kurb tänulik naeratus liigub ta huulte ümber, kui teine ta voodi ette astub ja kaastundlikult ta peale vaatab.

«Kas tunned ennast veidi tervema?» küsis tulija pehmelt ja seadis haigele tekki paremini ümber.

«Jah,» vastas haige ja katsus naeratada. Seda vastust ei olnud teine mitte oodanud.

«Ära karda, mul ei ole viga —» — köhahoog ja valus oigamine ei lase teda edasi rääkida. Palavikuhoog tuli talle peale, ta hakkas sonima ja paled lõid punetama. Sõnalausumata seisis tütarlaps ta voodi ees. Kui haige tüki aja järel uuesti magama jäi, läks ta väikesesse kööki ja pani teemasinasse süsi sisse, et haigele pärnaõie teed keeta.

Ta ei olnud sellega veel valmis, kui ta ju oma nime kuulis hüütavat. Ta astus haige juurde tagasi.

«Leena,» ütles haige ja ta nägu oli vagune ja hääl nagu tervel inimesel, «Leena, ma tunnen, et mu surmatund ligidal on, ja ma tahaks sulle veel midagi kõnelda — ära nuta! — kõik läheb veel sinu elus hästi. Mind ei või aga keegi enam aidata. Ma pean lahkuma. Meie oleme ju ligi kaks aastat ühes elanud; ma ei taha oma elust ainust saladust sinu eest mitte varjata — ainult sinu eest mitte. — Ära nüüd nuta! — Ma tean, mis sul kannatada on, ja sellesama pärast olen ka mina kannatanud. Veel raskemini, sest minu lugu oli haledam, mind põlgas ka t e m a. Sa viisid päeval minu kirja posti peale. See oli esimene kiri mul kellelegi kirjutada. Ma saatsin ta ühele inimesele, keda ma veel enne surma tahaksin näha, kes mind ilma enese teadmata — aijeh! — õnnetuks tegi.»

Leena oli voodi ääre peale istunud ja võitles siin pisaratega. Haige võttis ta käe oma lahjade sõrmede vahele ja kõneles edasi:

«Kümne aasta eest olin ma rõõmus ja lustiline tütarlaps. Ma olin küll üksik, ilma vanemateta ilmas, aga mul olid head perevanemad, kes mind kasutütre asemel pidasid. Need olid Võidla talu omad. Küll oli siis mõnikord lust ja lõbu, kui Võidla koplis pühapäeviti mängida sai. Ah, kuidas see kõik nii kurvalt lõppes! Mind tahtsid mitmed noored mehed, aga ma ei läinud ühelegi. Teie üleaedne Andres oli sel korral noor kena poiss. Meie ajasime tihti pühapäeviti juttu, Andres ja mina; Andresel olid nõnda rõõmsad ja lahked silmad, nagu heal ja lahkel ini-

mesel ikka. Ma ei tea isegi, kuidas ma temast aegapidi iseäralist lugu hakkasin pidama ja neid tundisid taga igatsema, mil tema jälle meile tuleks.

Ühel pühapäeval olin ma üksi kodus ja mul oli igav olla: ma mõtlesin, kui nüüd Andres meile tuleks! Imelik, nagu oleksin ma ette aimanud, sest Andres tuli ka tõesti. Siiski aga ehmatas mind seekord tema tulek, ma ei saanud isegi aru, mispärast: mul oli nii hea, kui ma teda nägin. Meie olime seekord iseäranis rõõmsad ja Andrese lahke naeratamine puutus kohe mu südame külge. Seal tuli ta nädal hiljem tagasi — aijeh! ja sõimas mind kõikide kuuldes, et mina olevat tema ära teinud!»

«Ära teinud!» ütles Leena, kelle enese südant see meeldetuletus haavas.

«Jah, ära teinud! See oli hirmus tund minu elus. Ma tundsin, nagu oleks mind korraga üks raske asi puruks löönud, aga ma elasin, see oli ainult tundmine nii. Enne pidasin ma ennast nii vaeseks, et mul midagi kaotada ei ole; nüüd tundsin ma, kui määratu rikas ma olin — mul oli minu a u! Selle olin ma nüüd kaotanud. Aijeh! M i n u a u p u r u s t a m i s e g a t a p e t i k a m i n d e n n a s t. Ära nuta! — Aijeh! — Hirmus oli see piste, mis mind veel praegu pistab. Siis aga läks kõik mu silmade ees korraga mustaks. Laps, laps, see on hirmus, kui kellelgi inimesel tema au ära määritakse. Oleks mind seekord ära tapetud, see ei oleks nii valus ülekohus olnud, kui au tapmine. Ja kes seda tegi? S e e, kes mulle nii armas oli, et ma oma elu tema eest oleksin andnud, see võttis ta. Ma ringutasin taeva poole käsi, ma palusin jumalat — oh, ei kuskilt, ei kuskilt antud mu au enam mulle tagasi. Aijeh! Igal pool pandi pead kokku ja naerdi, kuhu ma läksin, ja igal niisugusel korral tungis laimu mõõk mu südamest läbi.»

«Vaene, vaene Maali! ära nuta, ära eruta ennast!» palus Leena haige pead silitades. Aga kuna ta teist troostis, voolasid ta enese silmad vett. «Sa oled süüta, Maali, oh ära nuta!»

«Jah, süüta. Aga ilma ees olen ma süüdlane. Ma põgenesin linna ja sain viimaks kauaaegse nälgimise ja kannatamise järel köögitüdruku koha. Aga mu elujõud oli murtud, ma ei saanud teda pidada. Tohter ütles, pikaline rinnatõbi ja südame viga. Viimaks sain sellesse majakesesse korterisse ja toitsin ennast näputööga. Veel korra taganes haigus, aga ei taganenud meelekibedus. See nahakaupleja, siin meie vastu, tahtis mind aasta

kolme eest kosida. Ta on aus ja jõukas mees, aga ma lükkasin ta käe tagasi. Ma ei võinud mehele minna. Sööja valu-uss mu südames ei olnud mitte surnud; ta magas ainult ja salvas uuesti. Ta salvas päeval, magama heites, öösel silmi lahti lüües, hommikul üles tõustes: mu au! Oh jumal, anna jõudu, et ma veel elu viimsel tunnilgi seda unustada saaks, mis ma ilmaasjata olen kannatanud. Aijeh!»

Haige, kes senini kõike oma jõudu kõnelemiseks kokku võttis, langes nüüd jõuetult patjade peale. Uni halastas ta peale. Leena kohendas, mis ta juures tarvis oli, ja nägi, et rasked higitilgad ta otsaesisele tulid.

Leena tõi teemasina tuppa. Aga et haige alles magama jäi, ei tahtnud ta teda mitte äratada. Ta tõi oma näputöö siia ja katsus siin tööd teha, aga ei saanud. Ta mõtted käisid kodu kasuisa majas, viibisid Mihkli juures.

Kui päike hommikul aknast sisse vaatas, leidis ta haigevalvaja tukkumas — loodus nõudis oma õigust.

Haige oli ärganud. Ta oli küljeli voodis, silmad ukse poole — ukse poole?

«Leena!» hüüdis ta viimaks tasa. Kui Leena jahmatades ärkas, küsis haige temalt tasa:

«Kas ta peaks tulema?»

«Kes?»

«T e m a.»

Leena arvas, et haige sonima hakkab. Ta tahtis uuesti küsida, aga sel silmapilgul oli ukse taga kobinat kuulda.

Nõrk puna lehvis üle haige näo — see oli viimne elu, viimne nooruse ehapuna. Aga juba teisel kahvatas nägu valgeks, haige surus kätt südame peale ja keha kokkutõmbamisest võis tunda, et valuhoog ihust läbi käis.

Uks läks lahti, Andres astus sisse: tume, kohkunud, nõtkudes. Oma nööridega pühapäeva-kuue oli ta täna hooletult lahti jätnud, juuksed olid sassis, silmis häbi, valu...

«Andres!» hüüdis haige.

See hääl värises; selles hääles oli ehmatus, õrnus, lepitus, palve — ta oli sõna, mida süda kümme aastat oli hüüdnud. Nüüd kõlas ta kõigest sellest, mis ta vaheajal oli kannatanud.

Tume verehoog tungis Andrese näosse, viha ajas ta sinna — viha i s e e n e s e peale; ta seisis ju iseenese ohvri ees. Pikkamisi, kartes astus ta lähemale, kohmetult jäi ta voodi ette seisma — ta ei teadnud muud teha, ta oli nõuta...

Leena vaatas imestades mõlema otsa, siis läks ta kööki, tal oli sinna asja...

Andres astus veel sammu kaks lähemale...

Maali hingas raskesti:

«Ma kutsusin sind... ma tänan, et sa tulid... ma tahtsin ütelda, et ma sind mitte ära ei teinud... vaid — sind armastasin... ma ei võinud ilma selle tunnistuseta... ilma leppimata surra... aita Leenal mu surnukeha mu oma kihelkonna surnuaeda muretseda...»

Andresel oli, nagu oleks ta kuskilt kõrgelt maha kukkunud, nagu uimaseks löödud, asjata katsus ta häält teha... rinda rõhuti kinni...

«Maali, Maali!» tuli karjatus viimaks ta suust ja tume mütsak kuuldus Leena kõrvu kööki. Kui ta selle peale sisse astus, oli Maali hing ihust lahkunud, Andres oli voodi ees põlvili ja rasked pisarad voolasid ta silmist. Ta kiskus oma juukseid peast, nimetas ennast kõige pahemate, Maalit kõige õrnemate sõnadega, aga Maali ei kuulnud neid enam. Ta oli hilja tulnud. Teine kosilane, surm, oli temast ette jõudnud.

Kaua aega jäi Andres sellesse olekusse paigale. Ta oli raputatud, kõik ta meeled nõnda läbi põrutatud, et ta midagi mõelda, midagi teha ei teadnud. Ta oli oma surnud mõrsja ees... ta oli kohutav kosilane. Leena seisis nõuta kesk tuba...

— — — — — — — — — — — — — —

See oli haruldane seltskond, kes kolmandal päeval linnast välja Võhela poole läks. Kaks hobust vankritega, kaks meest, üks puusärk ja üks noor tüdruk. Need olid kaks mõrsjapaari; üks peigmees viis oma mõrsjat puusärgis, teine oma enese kaenlas. Inimesed vaatasid küsivalt nende peale, aga mis läksid inimesed teekäijatele korda.

Leena ja Andres olid Maali väikese kraami ära müünud ja selle eest nii palju saanud, et nad surnu viimset soovi said täita; nad said puusärgi raha ja haudapaneku toimetusteks jäi veel üle. Isegi raudrist võidi osta. Nemad hoolitsesid kõige eest.

Kes siis oleks hoolitsenud, kui mitte nemad seda poleks teinud?

«Nii oleks ka sinu käsi käinud,» ütles teel Mihkel Leenale, «kui ma ebausu kammitsast mitte aegsasti lahti ei oleks pääsenud.»

10. Nõiduse vägi.

«Imet, imet, mis nüüd kuulda ära ei saa,» imestasid Võhela naised, «kes enne seda nägi või kuulis, et tüdruk poisi oma surmavoodi juurde kutsub või et poiss tüdrukule puusärgi ostab ja teda oma surnuaeda toob.» Ja naised imestasid ja Leenu võis kolm korda päevas valla ümber käia ja ikka uudiseid kõnelda. «Võe ike võe,» ütles ta, «vai Andres ilmaaegu surnut ära hakkas tooma. Maalil jäänud suur kastitäis raha järele ja see kõik saanud Andresele. Kõik, kõik puhas. A vai Leenagi ilma jäi, oh sina imekene küll, kuidas teisele inimesele õnn ilmaasjata sülle kukub. Vai nüüd Mihkel Leenat enam võtmata jätab. Küll võtab teise ikka ära, vai miks ta muidu ta linnast ära tõi.» Ja Leenu komberdas ühest talust teise, ei tal olnud enam aega kedrata ega sukka kududa.

Ometi oli Maali lugu ka paljudele inimestele südamesse läinud — Andres ise oli kõik ära rääkinud, mis ta teadis ja linnas nägi. Paljud, kes tütarlapse külast äraminekut olid pilganud, kahetsesid nüüd oma südames teda, ja paljud, kes ka Leenat nõiaks sõimasid, vaatasid tütarlapse otsa nüüd lahkemail silmil. Isegi Leenu ütles oma podina vahele: «No, ütle ikka inimesi, mis nad oma kurjade keeltega ära ei tee!»

Kõige rohkem oli Maali surm Aia peres mõjunud.

Miks ta ometi seal ei pidanud mõjuma? Sestsaadik, kui Leena ära läks, kaebas perenaine, et ta enese paremast käest ilma jäänud. Ta kaebas seda üksi iseenese mõttes, õigem, ta püüdis selle vastu panna, et seda mitte uskuda. Niisama ka seda, et ta Leenale ülekohut oleks teinud. Mõnikord aga ütles ta iseenesele: kes teab, kes teab! Ei muud ühtegi. Peremees oli koguni pahuraks läinud. Ta ei leidnud enam midagi sealt kohalt, kuhu ta asjad pannud, ei küntud ka kunagi just nii ja sealt, kust tema tahtis: kord oli naine, kord poeg, kord sulane, kord tüdruk süüdlane. Ta pahandas, et ükski inimene enam temast ei hoolivat, tema jalarätid pesemata jäetavat ja särk pahempidi selga antavat. Tuli viimaks veel viljaikaldus, kippus rent võlgu jääma, siis jäi peremees kohe kõveraks, luges ikka sagedamini piiblit ja katsus meelde tuletada, kus ta jälle pattu teinud. Ja siis tulid veel need rõuged ja tõmbasid ema voodisse. Kui siis tema ja poeg ema voodi ees istusid, oli emal, oli isal, oli pojal üks inimene meeles, kes siin kõik oleks teinud ja osa-

nud, aga keegi ei ütelnud oma mõtet teisele. Ema sai terveks ja nõnda jäigi ütlemata.

Ja siis see ebausu ohver!

Peremees sai nagu nooremaks, kui Mihkel Leenaga õue sõitis, ja ema oli sel päeval mõne aja tagant täiesti rõõmus. Peremees pani täna sigari suitsema, mis ta eelolevaks lihavõttepüha hommikuks oli toonud; perenaine lõi lõunaroaks lihale muna peale ja keetis klimbisuppi — «eks jää ka pühadeks veel jahu üle,» vabandas ta iseenesele. Pärast sööki läks ta Leenaga aita. Siin näitas ta kõik oma uuemad vaheajal valmistatud vaibad, lõngad ja sukad. Iseäranis uhke oli ta ühe paksu villase vaiba peale, mida ta kirstu põhjast välja tõmbas. «See saab pojale, kui kord naise võtab,» ja vaatas ise heal meelel Leena peale.

Leena võttis perenaise olekut nõnda, nagu peaks see nii olema, nagu ei oleks ta siit ära olnudki, nagu ei oleks nende vahel midagi juhtunud. Ta tegi oma kummuti lahti, mis Mihkel linnast ära tõi, näitas oma heegeldatud laudlinasid, rättisid, pitsisid ja muud peent linnas tehtud naisterahva tööd. Segades tuli midagi välja, mida Leena ruttu kummuti põhja tahtis vaotada; perenaine aga tahtis just seda asja näha ja tõmbas ilusa meesterahva helmevöö välja.

«Ah, kui ilus!» imestas ta.

Leena läks näost punaseks ja soris kohvris ümber.

«Ja vaata, mis ilusad tähed: M. A. See on küll su mehele, kui — jumal sulle ühe annab.»

Leena läks veel punasemaks. Kerge õhkamine libises kogemata välja, aga see ei olnud mure õhkamine, seda näitas see, et tütarlaps ise nii erevil oli. Ta silus oma käharaid juukseid otsaeest eemale, et jahedat saada; siis peitis ta käed valge kaelpõlle alla.

Perenaine silmitses heal meelel kord kummutis olevate kallite asjade, kord ilusa häbeneva tütarlapse peale, kes oma mustas seelikus ja jakikeses, mida valge kaelpõll veel enam peenendas, nagu nukk ta ees seisis.

«Nüüd lähme lauda juurde,» ütles perenaine. Nad läksid.

«Mustu on vaheajal õige suureks kasvanud — sinnapoole, nääh! Vaata, eks tunne oma endist perenaist ära — lakub su käsi. Kirjes oli üksvahe lahja, nüüd annab aga õige hästi piima. Päits ja Kirjak aga on lahjemaks jäänud. Eks ta ole. Või mina vana inimene jõuan nii palju toimetada kui noor. Tõmmu aga

on rammus küllalt. Siin on uted. Kakskümmend viis tükki — neljal lambal olid kaksikud talled.»

Leena vaatas kõik ära, mis näidati.

«Mis? Eks võiks iga tütarlaps rõõmuga Aiale perenaiseks tulla? Ega puudust ikka karta ole. Leib, sool, kala ja liha on ikka alati majas.»

Nüüd vaatasid nad veel viljaaida, keldri ja kõik läbi, mis perenaine nägemisevääriliseks pidas.

«Eks noored ise sea kõik paremini,» ütles ta igas kohas.

Rahulises rõõmsas toimetuses läksid mitu päeva mööda. Vanamees oli kõigiti käbedam ja rõõmsam ja keksas nagu poisike, kui üle ukse tarest piibu peale tuld läks võtma; laskis kassile piibusuitsu, lõi sõrmega laksu ja mõnikord, kui Leena toitu lauale kandis, kohmas ta perenaisele küünarnukiga külge: «Näe ikka, kui kärmelt see nüüd läheb. Enne pidid vahest tunniviisi ootama, kuni söök lauale sai.» Kui aga Leena Mihkli uue laua peale peene valge heegeldatud lina tõmbas ja vanale ilusa tikitud sigaritoosi, Mihklile uuritasku sinna peale pani ja valge lambi sinna juurde, võttis vanamees Leena ümbert kinni ja laskis paar keeru valssi.

«Ära ikka mind viimati unustab,» naeris perenaine.

Ühel pühapäeva hommikul — Leena heegeldas aidas — istusid isa, ema ja Mihkel laua ümber. Mihkel istus selg vastu seina, üks jalg pika säärega saapas risti teise peal, ja keeras tubakat paberi sisse; peremees luges, prill nina peal, piiblit ja ema aitas huulte liigutamisega tasa järele, kus tuttavad kohad olid. Viimati pani isa piibli kinni, köhatas, seadis piibu põlema, trõmistas sõrmedega vastu lauda, nagu see ta viis oli, kui ta mõtles. Ta vaatas ema otsa, Mihkli otsa, siis ema ja isa üheskoos Mihkli otsa.

Mihkel suitsetas rahulisti oma tubakajunni.

«Mihkel, poeg,» ütles isa ja köhatas jällegi.

Mihkel vaatas ümber.

«Kas oled juba rääkinud?» Kaks köhatust.

Mihkel ei saanud aru.

«Isa arvab,» seletas ema, «kas sa Leenaga juba rääkisid?»

Mihkel ei taha aru saada.

«Mida?» küsib ta.

Isa köhatas, tõmbas piibust õige suure suitsu ja ütles siis:

«Nõnda — seda, mis noored inimesed ikka räägivad — seleta sina, ema,» ütles ta, et ise korda ei saanud.

«Kas ta sulle naiseks tuleb,» seletas ema nüüd selgelt ja lühidalt.

«Olen rääkinud,» ütleb Mihkel vagusi.

«Millal?»

«Kahe aasta eest.»

«Soo!» tegi vanamees. «Ja nüüd ei ole?»

«Ei.»

«Soo!»

«Mul ei ole enam midagi rääkida.»

Vanamees lõi rusikaga vastu lauda.

«Siis — siis ei ole sa minu poeg, kui sa Leenat kosida ei mõista.»

«Olen seda ju kahe aasta eest teinud.»

«Poiss, võrukael, nii oled sa mulle armas!» Seda üteldes viskas vanamees piibu laua peale ja keksis välja — tema tahtis see olla, kes Leenale rõõmusõnumi viis.

«Eks nüüd vist küll ole!» mõtles Leena, kui vanameest niisuguse ajuga nägi tulevat.

See tuli, võttis ta käest kinni ja tõi ta kambri, et Leenalgi raske oli nii ruttu järele saada, kui vanamees tahtis.

Nad jõudsid kambri. Vanamees tegi ennast naljakas-tõsiseks ja ütles nagu oksjonil:

«Siin küsin ma sinult oma poja nimel — kel enesel julgust ei ole — kas sa tahad seda võrukaela enesele meheks — no miks ei taha — eh? See, mis ta kahe aasta eest ütles, ei maksa täna enam midagi.»

Mihkel tuli, võttis Leena rinnale ja suudles teda südamlikult.

«Nii, nii!» kilkas vanamees.

«Jumal õnnistagu teid!» ütles ema rõõmusilmaveel. «Leena — mu armas tütar!» Kui siis Leena peenema kombe järele äiale ja ämmale kaela hakkas ja otsaette musu andis, pühkis vanamees oma habet ja ütles naljakalt:

«On aga sul kurjategijal silmad küll — need teevad veel minugi, vana inimese, viimaks ära.»

1893

Ühe pildi alla

Neil on lahkumine käes.
Tüdruk pühib põllega silmi, poiss vaatab kõrvale...
Käed on koos, tüdrukul pisarad silmis... Mõru näoga näeb poiss poolkõrvale vaadates seda lugu, ja ta olemine näib ütlevat:
Mina olen see kurjategija!
Minu pärast on see nõnda!
See valu on ilus valu. Ta elab nii sõnakalt noorte kiusakaskinniste huulte ümber. Süükoormatud süda paistab tervel näol:
Minu pärast!
Ta annaks küll vist väga palju selle eest, et ta praegu siin ei oleks...
Et teine ei nutaks...
Nõnda noor poiss — poisikene.
Ta aimab siiski, et vastutamine suur on. Lahkumine on tõsine asi — ei kehklemist jalgades, ei tubakajunni suus, ei kerget meelt, edevust, upsakust, julgustki kuskil enam, — noor õnnelik Kain on otse küps.
«Kuhu mina su panen!»
Säärase naljasõnaga teevad meie külapoisid tüdrukutele vahel nalja, kui need nende otsa vaatavad.
Meie poiss seda küll ei ütle, aga mõtelda võib ta seda praegu küll. Tema välimus ütleb seda ilma tematagi.
Noormees närib huuli.
Mina olen siis nüüd selle nutu põhi, see Kain!
Noore armastuse alles nii noor õnn, ja sellelgi oma valu.
Lahkumise valu!
Sealgi juba kannatamine!
Lahkumise valu ja veel vaesuse tundmus.

Ja millest seegi, see õnn, see nooruse arm koos on? Armukadedusest, umbusaldusest, edevusest, alpusest, mõtlematusest, see on kõik kokku nooruse armastus, arm üleüldse.
Ala vaevad, ala kahtlused, siis lühikeste hoogude kaupa natukene õige õnnelikku ja siis — rikub sellegi natukese kibe lahkumise valu!
Küll sind ikka kasinasti ilmas on ka, õnn!

9. juunil 1904

Ilus suvepäev oli . . .

Ilus suvepäev oli. Meile oli uus talumaja ehitatud, suured aknad, avarad uksed. Uksed seisid päeval lahti. Hele valge oli kamber.

Minul küll ei olnud nii pidulik süda. Mina olin vang enese kodus. Oo, kurbadest kurvem vang . . .

Pääsukesed lõid õhus üle õue oma tralli, nagu ainult pääsukesed õhus mängu, lendu võivad ja mõistavad.

Vidiit, vidiit!

Korraga lendas üks neist oma lõbutuhinas nagu nool lahtisest uksest sisse kambri ja — haledasti peaga vastu akent.

Punts ja punts!

Veel kord!

Hale oli vaest loomakest näha, kuidas ta enese eksitusele ohvriks langes.

Ma hüppasin, et ta enam uuesti pead lüüa ei saaks, aknale ja mul õnnestas väikest kalliülikonnalist kerget saksa tabada ja pihku võtta.

Oh, kuidas värises, kuidas tuksus ta süda mu sõrmede vahel!

Nagu värisev tasku-uuri vedrukene, millele nõelaga külge torgatud.

Kuidas ta kartis, see nii väike südamekene . . .

Kuidas liikumatult vaatasid ta sametmustad silmad . . .

Ruttu astusin ma temaga õue, et ta piina lühendada, — ja avasin pihu —

Vidiit!

See oli hõiskamine pääsemise üle, tänu, vabaduse hüüe.

Ja kümnetes hällitus-võnkudes lendas ta üle õue, kopli, üle naabri õue ja kadus üle pärnade kolmanda talu õue, kus ta pesa oli . . .

Kuidas oleksin mina t a l l e j ä r e l e l e n n a n u d!

Aga ka minugi hommik läks ilusamaks seda väikest heategu teha võinud olla.

Ja aastapikkuste vaikivate päevade järel luuletasin ma jälle esimese laulu.

[1909]

Varblane

Aia alla, sinna, kus nõgesed on ja riidapuru, poeb varblane, sügavamale päikesepaiste ja kassi eest.
Tema tiib on katki, ta ei saa lennata.
Liirila, liirila! kõlab kõrgel õhus lõokestelt. Pääsukesed lendavad nagu nooled ja sädistavad, valged kaela-alused, läikivmustad ilusad tiivad, üles, alla, edasi, tagasi; tõusevad otsekui suurde sinisesse taevasse ja tulevad jälle nähtavale; päike valab välja oma jumalikku valgust, õhud ilutsevad —
Liirila, liirila!
Liirila, lõokesed, pääsukesed, päike, taevas ja õhud:
Liirila, liirila!
Kas sinu süda ka vabaduse igatsust tunneb, põlatud varblane, haige tiivaga varblane aia all, kas ka tunneb...?
Liirila!...
Kas sinu halli kuuekese sees olev süda ka igatseda mõistab?...

[1909]

Ega me ometi sellepärast vihased ole?...

Riksi ja Raksi, mõlemad noored kasvajad koerad, leidsid talu väravalt aia alt siili.
Siil tõmbas enese kerasse. Puuhh!
Au, au! Au, auu!
Riksi läks ägedusega ligemale — nuusutas: pfahh! Säherdune elukas! Missugused nõelad!
Raksi katsus omakorda: Saatan! Päris Plevna! Port Artur! Odade mets!
Au, auu, auuu!
Kuradi kindlus otse. Ja ise vuhiseb aga. Ehk plahvatab!
Au, auh! Auh, auu!
Riksi, võta sina!
Raksi, kisu sina!
Auu!
Pagana päralt, süda läheb täis. Või veel!
Ja nad said vihaseks. Riksi, kes oma nina liiga ette oli ajanud, tungis lahtiste lõugadega okaskera peale. Sai verised lõuad! Uludes tungis ta nüüd peale. Raksi, kelle saatus seesama, omalt poolt: samuti ulumine ja ahmimine. Koera ulumine sinna sekka — uuesti kahmasid nad siili, siis — vajutas vihane Raksi hambad valu pärast Riksi turja, kui oleks tema hammustanud.
See ei jätnud vastust võlgu. Koerad ühekangused! Kärin ja ulumine otsatu — karvad lendasid, vastased väherdasid, lahing oli kole. Kui pererahvas nad ära lahutas, jooksis üks küüni, teine riida alla.
Siin magati kaks päeva ja parandati muhkusid.
Siis tuli Riksi välja, tuli ka Raksi. Aida ukse ees said verised sõbrad esimest korda jälle kokku. Mõlemad liputasid saba ja nuusutasid teineteist:
«Raksi, ega me sellepärast vihased ole?» ...

[1909]

Kui mina eesti rahva rahvusliku mõtte peale mõtlen . . .

Kui mina eesti rahva rahvusliku mõtte peale mõtlen, siis jään ma kurvaks. Midagi rõõmustavat ei ole siin, lootuslikku.

Meie elame Media rahva maal ja Kedari rahva telkides, mõtlen ma siis.

Kurbus ei kao, ei kao.

Kuidas oli enne teisiti nende kallimeelsete inimestega, kes isamaalikud olid, kui ma veel poisikene olin.

Missugune mehine vaim silmis, missugune elujulgus, rõõm, vägevus, missugune kuldselge lootuslik eesti süda!

Ma mõtlen rahva lihtsaid poegi, ärganud vallakooliõpetajaid mu nooruspäevil, kellega mul kallis au oli tuttavaks saada, kui ma veel täies mehevanaduses ei olnud.

Missugune lootus Eesti asjas!

Hakkas eesti laul helisema, olid mehed kui elu ja tuli.

Kas oli nende pilk lühem?

Siis oli eestilist tilgakene veel alles olemas, ja ometi kui palju ta õnnestas!

Need olid aja lapsed. Aeg oli sarnaseid õisi kanda võinud.

Ei olnud siis veel kitsaid soovitud rahvaste ümberkasvatamise dogmasid olemas.

Siis oli vaba vaimline võitlus saksa rahvustunde vastu alanud, ja see oli nii lootusrikas!

Nüüdne aeg on nii öökuubne, et rahva enese lastest arvatakse: rahvuslik töö kõnes ja kirjas olevat — leivateenistus! Olevat üksikute äri . . .

[1909]

Mina austan Jakobsoni

Mina austan Jakobsoni kui Eesti vaimlist kangelast — aus, selge, kõrge, julge, vaba karakter Eesti elus. Vaba, otsekohene, selge inimene. Aus oli tema püüd, suur tema tahtmine, truu, ilus tema riigimõte. Vabadus, õigus eestlasele, nagu igale teisele riigialamale. Eestlane Eestimaal omal haridusel. Ja seda suurt mõtet arvas ta suurelt mõtlevate meeste poolt toetatavat: riik on kõigile kooselamise koostus, igaühele tema sugu järele.

Saksa eesõiguste vähendust, selle rõhutuse vähendust nõudis tema suure, visa kindlusega.

Aga just sealt lämmatati tema.

Mina austan Jakobsoni kui vaimlist Eesti kangelast.

Tema langes enese püüdele, teda kukutati.

Langes nagu teekäija, keda kurjategija püssiga metsas varitseb.

Meid halvab tema mälestus. Kõrgendab selle k õ r g e mehe kiitus.

Sest tema lillekimp visati talle jalge ette.

Aga meie p e a m e teda kiitma.

[1909]

Keskmine

Mis on keskmine? Kõik, mis laitusest ülemal ja kiitusest alamal.

Keskmine tee, kuldne tee, üteldakse.

Missugune oleks keskmine au?

See, mis mitte liiga — aus ei ole.

Vististi õige kostus.

Jah, mõnele on keskmine ilm väsimus, äranärtsimine, ärakolletamine, ärakadumine.

Keskmine on see, mille all mõnikord süda nutab, pisar pisara peale tasakesi; verepisaraid, mitte silmapisaraid.

Hing väsib vahest nii ära ja tahaks rammusat kosutust.

Hing aga ei leia seda kusagilt.

Tema, väga väsinud, ei leia kusagilt väsimusekohast karastust, sest et ta ikka ennast salgama peab.

Et ta ülematest lõbudest ja ülematest nõuetest taganema peab, et — keskmine olla, et — läbi saada!

Oo, sina lämmastav, läpastav, rinda-rusuv keskmine!

Oo, kui keegi sulle vastu silmi sülgab, küll on siis raske k e s k m i s t nägu teha!

— — — — — — — — — — — — —

Teie, kunstnikud, olete õigest elust nagu ära vältinud, ära nikastunud — nagu oleks keegi hiiglane teid igapäevasest välja tõmmanud — seal ei ole teil hea...

Teie otsite tasuks täit valgust, täit iludust, headust, tahate näha täit kõlvatust, nurjatust, tahate segamatult s u u r e l t tunda!

Tung aatesse, iseenese tühjust ära tundes, üles kõrgesse, vaimustavasse, joovastavasse — üle tõsise!

Tagasi tulles nii mõru igapäevasus. Kunstiveini järel kassiahastus! Seda teie kuldse kesktee mehed ei taha. Näete, kus vead. Eks teie ole need paremad?

Aga suurkõhtude režiim — need tühjendatud kroonukassad, need altkäemaksu võtted ja selle tõttu ülekohus ametites, kõik «inimlikud eksitused» kokku — need ometi kõik on suurkõhulaste patud! Eks?

Ja meie noomitud «vareset», kunstnikud, säärast saaki ei ihka — ta haiseb!

*

Eks ta ole. Valgus saab vahel koormaks, aga hämarus viib mülkasse...

[1909]

Nõunik

Kuiv nagu puupilbas, istus ta oma raamatute taga. Tudeng.

Ta nägu oli lahja, hall, silmad väsinud. Juuksed läiketa. Ka need olid väsinud.

Kas ta haige oli?

Ei, ta ei olnud haige.

Ta oli eestkostja all. Oma onu eestkostmise all.

Onu armastas kuldset keskteed. Ta oli juba riiginõunikuni sellel teel jõudnud. Assessorid, registraatorid, nõunikud ja nimenõunikud olid kõik ju seljataga.

Üliõpilaspõlves hoidis ta targu äärmiste asjade eest. Ta sai sihile.

Ei, haige ta ei olnud, tema valvealune. Tal ei olnudki õieti iseennast, ta i s e oli onu. Sellele elas ta ja talitas.

Luule oli teda korra tõmmanud, aga see onule ei meeldinud.

Siis oli teda muusika vaimustanud. Aga ka see ei meeldinud onule, riiginõunikule.

Siis meeldisid temale «Kuld Lõvi» puhvetineiu ja üks rändaja ooperilauljanna.

Need muidugi võisid onule veel vähem meeldida.

Laul, muusika ja ilu jäid seljataha. Ta sõi heeringaid sibulaga ja jäi rahule...

See ei olnud kõik tema asi, ta elas onule...

Seda kõike ei olnud tulevasele riiginõunikule mitte vaja...

Ta peab hoidma, et ta nähes vahest mitte kogemata ei näe, kuuldes vahest kogemata ei kuule, rõõmus vahest kogemata ei rõõmusta, kurbuses kogemata kurvaks ei saa.

Ta peab keskmine olema.

Mitte liiga vaba-, aga — mõistagi — ka mitte liiga vanameelne.

Siis jäetakse ihuüksi.

Keskmine, keskmine!

Temale ei tohtinud muusika liiga ilus, kohvitass liiga magus maitseda...

Kui süda soojaks sai, nagu kustutatud sütesse veel mõnikord hõõgumine satub, pidi ta südant, hõõgujat, kustutama.

Kolletusele, kolletusele vastu, mingile nõunikule!

[1909]

Teekäijad

Lugupeetud mees ja hulgus läksid kahekesi linna.

«Sinuga on häbi käia,» ütles lugupeetud mees hulgusele, «oleksid sa minusugune!»

Veidi aja pärast teretas keegi lugupeetud meest ja sõnas hulguse poole:

«Näe, va hulgus ka sinuga!»

«Jah,» vastas teine kõrvale vaadates.

Lugupeetud mees kõneles hulgusele, kuidas teda linnas austatakse, missugustes kohtades teda oodatakse ja kui hea meelega ta teise kaasa võtaks, kui teine niisugune hulgus ei oleks.

«Jah, poleks teie mitte märgitud mängukaartidega mu vabrikut käest võtnud, siis ei oleks ma jooma hakanud ega naist ära tapnud — siis ma ei oleks mitte hulgus,» julges hulgus tasakesi öelda.

[1909]

Töö

Kui sul kedagi ei ole, keda armastada, omaseks nimetada, isa, ema, venda, õde, naist, last, ja kui sul ka midagi ei ole, aga midagi soovimatut küll on: kahtlustus kuidagi su peal, inimeste halb arvamine sinust, halb jutt jne. — siis vali enesele ü k s omaks, kes õige truu sõber on:

Vali t ö ö !

Tuima meele rammetuses laisaks jäänud käed hakkavad vastu tahtmist tööle, vaim, uskumatu, kõva, puune, katsub pilkavalt naeratada — nii osavõtmata on ta kõigele — nad harjuvad, enne vastu tahtmist, uskmatult — siis — läheb, läheb, aegamööda!

Julgust tuleb aste-astmelt.

Sirgemaks hakkab keha tõusma, kärmemalt süda tuksuma. Tervemalt, soojemalt.

Sina usud, sina loodad.

Sina hakkad a r m a s t a m a. Iseennast. Iseennast e n e s e t ö ö s. Ja s u u r on see, keda sa armastad, suuremat inimestel ei ole kui tegu. Kahtlus, heitlus, võimuta kaunis tervis, väsinud tõearmastus, pleekinud ilutundmus, uinakusarnane aus meel, nüriksjäänud meelteteravus — nad on üles tõusnud töös, kujuks saanud, elavaks, nähtavaks.

Enese töös oled sa ü l e s t õ u s n u d.

Tema a r m a s t a b sind, sinu töö, sina t e d a.

[1909]

Jaan, vaata, kes sealt tuleb!...

«Jaan, vaata, kes sealt tuleb!» ütles Mart tee ääres kündes vennale Jaanile, kes kive maa sisse laskis.

«Ke-ke-keegi ta on.»

«Kerjus on,» ütles ta kauem tunnistades.

Mart peatas hobuse, kohendas rangi-alust ja jäi tulijat vaatama.

«Saks on,» parandas Jaan.

Mõlemad mehed vahtisid.

«Saks jah, aga —»

«No sant vähemalt ta ei ole,» sahkas Mart. «Näe, tal on torukübar peas, seegi juba maksab kõige vähemalt 5 rubla.»

«Härra on,» parandas Jaan.

Nad ootasid.

Tulija jõudis lähemale. Ta käik oli — jah, just see oli see.

Tal oli peenikene kalevine ülikond, ta oli noor mees. Käes oli tal kallis vihmavari.

Kui ta ootajate kohale jõudis, nägid nad, et ta kallis peenike kalevine piduülikond ära oli magatud ja väherdatud; üks rinnaesine nööp rippus väljatõmmatud riidetüki otsas rinna peale, kuue hõlmad olid oksega koos olnud ja nüüd juba ära kuivanud.

«See on üks, kellel raha rohkem on kui mõistust,» ütles Jaan. Siis lisas ta juurde:

«Seda — hm — meest nägin ma eile näitemüügil. Täna alles läheb ta koju.»

Ja oma endisele sõnale, mille pealt ta ära läinud, täiendas ta juurde: «Pärast on küll mõistust, aga siis ei ole raha enam.»

Mart, kes kõige aja vaikinud, kostis:

«Jah, kõrtsid koolitavad, aga mitte ametitesse, vaid ametitest lahti.»

[1909]

Külakoolis

«Anna mulle ka karaskit.»

«Anna mulle rukkileiba.»

«Säh!»

«Säh!»

Ants sööb odraleiba ja mõtleb, et kuidas ometi Tõnu rukkileiva vastu odraleiba andis. Suure tüki andis. Kas ta vast Tõnni ei petnud, mõtleb ta ilmsüütuses, või kuidas Tõnu ometi nii palju odraleiba andis — rukkileiva eest.

Tõnu sööb rukkileiba ja mõtleb, et kuidas ometi Ants talle rukkileiba odraleiva vastu andis ja nõnda palju andis. Kas ta vast Antsu ei petnud, mõtleb ta oma ilmsüütuses, või kuidas ometi Ants nõnda palju rukkileiba andis — odraleiva eest.

Sest Tõnu oli vaene ja neil ei olnud mõnikord kumbagi leiba ja hädas küpsetati sagedasti karaskit ja see jättis kõhu nii tühjaks.

Aga Ants oli rikas ja neil küpsetati aruharva odraleiba, sest et see vähem toitis ja üksi harvasti süües heal maitsel kõhu täitis.

[1909]

Võimatu

«Kirjuta midagi, mis igavesele alusele jääb, kirjuta igavest tõtt,» ütles ilu jumalanna tarkuse jumalannale.

«Ei ole võimalik, õde. Siis jääks see a i n u s kõigeks ja siis oleks mujal suremine, siis oleks kõige ots, maailma lõpp.

Sina, ilu jumalanna, — on sinu mõiste vasturääkimatu, igavene? Ei, teised nimetavad sind edevuseks.»

«Ja sind eksimiseks eneseks.»

«Nõnda on, õde.»

Naabrid

A. Kui mina nõnda elan, et kõik, mis ette võtan, sinu kasuks tuleb, eks siis kao häda ilmast.

B. Kui sina nõnda elad, et sa minule kahju ei tee, siis oled sa laitmatu inimene. Elad sa nõnda, et sa enda kasu otsides minu kasule kahju ei tee, siis oled sina h e a inimene; elad sa aga nõnda, et sa enese krunti parandades nõnda teda parandad, et ka minu oma paraneb, ja minult sedasama teises asjas enese kasuks oskad tarvitada, siis — oled sina s u u r m e e s, kellest enam ülemat ei tunta.

A. Aga kui igaüks t e i s e k a s u k s elaks, siis kaoks häda maa pealt. Siis ei pääseks ta kuhugi inimeste külge.

B. K u i nad e l a k s i d, aga nad ei ela. Kristlikus õpetuses on nõnda öeldud, aga seda ei ole katsutud teoks tegema hakata.

[1909]

Luuletaja

«Sina, kelm, riputa see autäht enese rinnale! Ta on kõige ülem autäht riigis,» ütles üks Hommikumaa valitseja luuletajale.

«Maailma valgus käsivad.»

«Sina, koer, oled suur kõnemees ja räägid minu vastu. Selle eest kaotad sa pea. Räägi minu poolt, ja mina annan sulle oma lossi kõige ilusama printsessi.»

«Jäägu usklikkude valitsejale ta autäht ja minu pea ja printsess, minule aga jäägu mu kunst ja mu süda,» kostis luuletaja.

[1909]

Ei laula!

Šeik Abdallal oli ilus tütar kui roosiõis. Kui ta laulis, jäi oja vulin peatama, jäi tuuleõhk palmidel kuulatama.

Kaliif Abdrrahman kuulis imelisest lauljast. See laulgu mulle! Kui vürstid ja kuningad kokku tulevad, mul au sellest.

«Sinul, laps, ei ole muud teha, kui iga päev mulle kord laulda. See rikkus kõik siin on sinu.»

Ja kaliif imestas ise oma suurmeelt.

Teine päev tuli ta tagasi:

«Laula, mu laps!» ütles ta.

«Lase mind enne vangist vabaks,» kostis Suleika.

Ja ta ei laulnud.

Mitu käiku lõppesid nõndasama.

«Põrgu!» müristas kaliif. «Mina olen valitseja ja — sina ei laula! Kas minu valitseja sõna ei ole üle kõige laulude laul! Nuuti sulle!»

Ta sai nuuti, aga ta ei laulnud.

«Kas ta veel ei laula, Selim?»

«Ei, usklikkude valitseja.»

«Imelik!» ümises kaliif.

Ta sai veel nuuti, aga ta veel ei laulnud. Veel ja veel, ikka mitte ei laulnud.

Ta suri, aga ta ei laulnud.

«Imelik!» ümises kaliif.

[1909]

Hingekese eest

Kasin sa oled ja natukene. Ei suurt juba kaasa võetud, ei palju ilma käest saadud. Ja seegi hirmu-armu all kirjastajate käes tühjaks tehtud, ära kõverdatud ja vantsutatud. Selgi oma — kus veel maitse ei hakanud olemagi — oma okaskroon kanda.

Täna veel, et sa oled, olla tohid.

Kui väikene on kõik meie asi ja olemine. Otsekui süüdlane ole, nagu armu pärast. Ja ei mitte mina üksi nõnda. Teised niisama. Nagu kõrvalised, nagu kasulapsed, nagu õigetest pärijatest üle jäänud. Istu oma ukse ees ja vaata pealt, kui lubatakse vaadata. Istu ja muretse. Ei tea, kelle meelepaha võib ärgata, kellele sa ees olla. Või kelle plaanidesse sa parajasti materjaliks, teguriks passid.

Just nagu üleliigne ilma peal. Just nagu keegi, kelle paik pole veel ära määratud, kelle otsus ära otsustatud. Ela ja kahetse. Ei rinna värskust tegevuseks, ei rõõmutunde vaba väljahüüet, ei nukruse katteta avaldamist. Nii väike, nii varatuke, nii marjukene suure jumala ilma all, ilusa mere rannal või armsa mühava metsa keskel. Mühagu mets — hoia, et ta sinule ei mühise! Ja vaata, kas sul lubagi on seal olla. Istuta mets ise, siis istu sisse. Minu oma on ainult isamaa mälestus, mitte ta annid. Mitte ta tulevik!

*

Istun mere kaldal. Ära laineta, laine, et sa vahest mitte minule ei laineta! Ära sära, päike, ta pinnal, et sa vast mind ära ei riku! Et ma vast nutma ei hakka ja pärast nutust pahuraks ei lähe! Ilus meri, ära meelita, ära ahvatle, kodumaa meri! Meie ei tohi nõnda öelda, meie ei tohi nõnda o l l a! Mul ei tohi kodumaad olla. Kodumerd. Meri, ära meelita, meri, ära haava mind!

[1910]

Tuul

Tuul otsis enesele kodu. Puhus siia ja teisale, et kas vast kuskil kohta ei ole, kus ta võiks puhata. Koipa ühtepuhku. Kodu vaja. Kodu, kus ta natuke võiks istuda, mõtelda või ka magada. Palus kodupaika haavalehtedelt, viljakõrtelt, korstnast, aga ei enesel püsi kusagil; läks vihasekski, murdis veski tiiva ja laeva masti, pillutas pilvi — näpistas valaskalapüüdjate nina, keerutas uulitsal inimestele otse silmi ja suhu ja naiste ja tütarlaste põuegi, — hiilis igale poole, tungis läbi sulase haige naise seinaprao, kärsutas külmas toas huuli, kui laua peal muud ei näinud kui suutäie leiba ja palveraamatu... Igale poole sai teda. Kuhugi ei jää ta paigale.

Siis läks ja nüsis ta tee peal sandi räbalate kallal.

«Anna mulle korterit!»

Ise pistis salahirmu sunnil edasi.

«Aga kui mina, tuul, nüüd tõesti seisma jääksin, ehk mind siis ei olekski enam!» Ja külm värin käis tuulel üle keha: ehk mind siis ei olekski! See oleks ju minu ots! Mis tuul see oleks, mis seisab — ei, tuul ei mõista enam mõteldagi. Või kes istub ja magab?

«Aga igal asjal on oma paik ja kodu, miks siis minul, tuulel, mitte, ja miks ma siis just tuul pean olema ja mitte ükskõik missugune muu asi?» möirgas ta ja murdis mitu laevamasti katki, raputas mitut metsa ja merd — ei kodu kusagil möödakihutajale!

«Mina olen nagu iseenese ristiks loodud!» õhkas tuul ja püüdis maa pealt ennast ära puhkuda, aga maa ei lasknud, ja siis palus ta maad: «Lase mind lahti!»

«Ei mõtetki,» kostis maa. «Mis maa see on, millel tuult ei ole. Kes jahutab, kes toob vihma?»

Tuul sai aru, kust ta õnnetus tuli. Päike paistis talle pähe ja ajas ta aju keema.

Jookse kas või läbi kivide, inimesed aga siunavad teda: kurivaim, viis veski, murdis masti! Mis võis tema üksi hulga vastu. Kui päike teda kusagil rahulikult olla ei lase, siis võtku ta tema oma majasse, — siis ei ole tal tarvis rännata, tema saaks enesele kodu, võiks istuda, mõtelda, magada...

Mis magamisaset saaks tema päikese peal, — arvas päike. Temal, päikesel, vaja igal hommikul üles tõusta ja õhtul looja minna, tööd nõnda-öelda kõik käed-jalad täis; ei tema saavat kellelegi korterit anda.

Ja tuul tuhistas edasi, korterit vaadates, haavalehtedes puhkudes ja metsas mürades; ei püsinud aga ise kuhugi seisma jääda, sest ta kartis siis enese — otsa!

[1910]

Inimesed, kes iseenese ära kaotasid

Luulejutt

Üks inimene otsis inimest. Ta otsis niisugust inimest, kes oleks kui tema ise, niisama õnnelik kui tema ise ja otse niisama õnnetu; kes mõtleks kui tema ise ja tunneks kui tema ise, aga kellel k a v e e l s e e oleks, mis temal ei olnud, ega ka mille nime ta ei teadnud, aga mis kusagil pidi olema: esimeses kevadelilles, merekohinas, maru hääles metsa peal — niisugust otsis tema.

N i i s u g u s t ta otsis. Ja siis leidis ta tema koguni kogemata. Leidis iseenese kogemata üles, siis kui põsed punasid, kui sõna huule peal värises ja sinnasamasse ära kustus — kogemata leidis, nagu välk kogemata pilvedest heidab. Seal oli kõik see, mis tema oli otsinud, aga ka see, mis temal ei olnud, vaid mis pidi olema esimeses kevadelilles, merekohinas ja maru hääles metsa peal — kõik selle leidis ta.

«Anna andeks, kallim, ma olen iseenese ära kaotanud ja sinus jälle üles leidnud — anna andeks — ma armastan sind!»

«Anna andeks, kallim, ma olen iseenese ära kaotanud ja sinus jälle üles leidnud — anna andeks — ma armastan sind, aga — mina ei või!»

See inimene nüüd, kes iseenese oli ära kaotanud ja jälle üles leidnud ja siis uuesti ära kaotanud, läks, kurtis ja elas, elas ja kurtis; kurtis, kuni elas...

Teine inimene otsis inimest, otsis inimest, kes nõnda õnnetu oleks kui tema, nõnda õnnelik kui tema, nõnda mõtleks ja tunneks kui tema. Kes kõik see oleks, mis tema ise on, aga kellel ka see oleks, mis temal ei ole, aga mis peaks leiduma esimeses kevadelilles heinamaal, välgus, mis kaljupankasid purustab ja metsa armsas, armsas kohinas...

Ja tema leidis niisuguse.

Ja see teine leidis tema.

«Anna andeks, mina olin iseenese ära kaotanud ja olen ta sinus üles leidnud; anna andeks, ma armastan sind!»

«Anna andeks, ma kaotasin enese ja leidsin enese — ja mina armastan sind ja võin sind armastada!» —

Aga ka needki inimesed, kes võisid ja tahtsid teineteist armastada, ei leidnud ennast iial enam, enese mina. Nad andsid üksteisele küll kõik tagasi, mis kumbki kaotanud, ka selle, mis oli olnud metsakohinas ja esimeses kevadelilles, [mis kummalgi enesel ei olnud olnud,] aga kõik kahekordselt, segatult, enese isega koos. Endine ei olnud neist kumbki enam, endine vaba, üksik ise. Endine mina, seda enne otsimist olevat, ei olnud kumbki enam.

See oli igavesti kadunud.

[1910]

Uurijad

Lammas: Ühe «määl» sees on nii palju rahu ja vagadust ja perekonna õnne, et temast kõik muu ära oleneb.

Siil: Kõik oleneb okkast. Okas on kaitse, okas on ohakal ja elutee on okkaline, okas on roosil ja kibuvitsa kroonil.

Rebane: Siil on õpetatud mees. Siiski terve olemine tuleb rasvasest kanast ja sellest kavalusest, kuidas seda kana kätte saada.

Hunt: Puha vale. Hundi hammas on kõige asja põhi — lõugade jõud. Jõud on maailma loonud — jõud on kõikolemine, järelikult hundi lõualuu.

Lammas: Aga kas tema ka lamba selga villa kasvatab?

Hunt: Ainult lammas on tarviline. Villa olgu tal või olemata.

Proosakilde

1.

Demokraat tahab nälja ära kaotada, aristokraat nälga enesele töösse panna, demokraat näljasele leiba anda, aristokraat leiba käest ära võtta; sest nälg ainult täidab tema kukrut.

2.

Erapooletus: häda või — hooletus.

3.

Eeskujud.

Kuulsad mehed on head eeskujud.
Aga mitte e n a m kui eeskujud!

4.

Lord-baironlikult.

«Siin hingab see, kel truim süda maailmas, — minu koer!»
Kuid koera truudus on r a k u k e n e.
Jaa — aga on inimesel enam?

5.

A. Häbematud vähjad! Mina keedan neid ja nemad lähevad punaseks.

B. Ja minu pott, häbematu, ajab üle, miks palju tuld all. Nagu tohiks ta sellepärast üle ajada, et palju tuld on.

6.

Usk.

Usk e l u sisse peab sul olema, kui teised sinu elu sisse ei või uskuda.

Sul olgu aga e l u sisse — kõige jaoks siis jätkub.

7.

Lammas seadis enesele lipsu kaela, et linna lõvi juurde minna ja ennast seal lasta ära süüa.

«Aga miks sa veel linna lähed ja ennast ehtimisega vaevad? Siin on ju huntisidki küllalt, kes sind ära sööksid.»

«No aga mis ma siis maksan, kui hunt mu ära sööb? Lõvi aga — vaat see on koguni teine asi!»

8.

Kas olete lammast näinud, kes tuleks, nuga hammaste vahel, ja ütleks: võta ja tapa mind!

Suurrahvaste idee: tulgu väikesed ja ütelgu: võta ja lõpeta mind.

30. jaan. 1910.

9.

Oh, meie ei meeldi muile i k k a e i k u i d a g i; meie meeldiksime neile ikka ainult siis, kui — m e i d e i o l e k s.

4. jaan. 1910.

10.

Jõud algab rahus, k õ v e n e b t e g e v u s e s ja l õ p e b oma kõige suuremas võimuses.

11.

Kõige isa.

«Riid on kõige isa looduses.»
Inimese oma ometi mitte.

12.

Võtmed.

Tõsised suurused on väikestele võtmed leivaaita: Et sisse saada, on vaja neid laita.

Kui aga esimestest keegi suri, siis on viimaste nisupõld pakatamas — biograafiad toovad sisse!

13.

Sünnitus on lihtsam kui lihtne, igaüks võib kirjanikuks hakata, sest ainult k a k s a s j a võivad seda rikkuda:

Sõnade — kasinus, või — paljus!

14.

Ühed mõtlevad e n n e kirjutamist, teised k i r j u t a m i s e a j a l ja kolmandad p ä r a s t k i r j u t a m i s t.

15.

Kunstnik, loorberite peale magama uinudes, lõpetas kunstnik olemast.

16.

Luul on tuul — aga tuuleta läheb maa haisema!

17.

Vorm on surematu, mõte võib muutuda. Tõsi. Aga vorm üksi ei ole muud kui vorm. Laul ei ole mitte vormi pärast, vaid vorm laulu pärast.

Luule

*

Maihommik

Õrn maikuu hommik imeilul koitis.
Kõik linnud hõiskasivad üheskoos
ja kastekullal hiilgas iga roos,
mis mururinda rikkalikult toitis.

Seal järve pinnal tõusev päike loitis;
ta peegel säras kuldses värvivoos
ja nagu hingas pehme õhu hoos, —
mu silm ta pinnal igatsevalt uitis.

Üks magus soov sealt tuli tasa rinda:
oh, et nii kuldne seisaks armu tee
kui vesi oma hiilg'vas sinisaalis!

Seal — tormid puutund järsku järve pinda
ja kiskund laintel lõhki vaikse vee:
oh süda, — nõnda arm end sulle maalis! . . .

[1885]

Vaenlasele

«Kõik kurja vastu kandke ainult head!»
Nii ütles kõrge meister armu sõnu.
Kuid — kihvtiussil löögem maha pead!
Arm, kihvt ja kavalus ei sünni kokku!
Kel kavalus on elu ülem püüe
ja tegu, tahe ainult vägivald,
ka rind ei tea, mis kahetsuse hüüe —
seal vägivalda võitku vägivald!

Äraandja

Tugev keel ja kerge sõue
olgu luguluule nõue.

Suur hädaoht nüüd sunnib Kreekat sõtta,
sest Kserkses arutumal suurel parvel,
mis kutsunud ta kokku sõjasarvel,
ju ähvardab neilt elu, priiust võtta.

Suur vaimustus käib siiski läbi riigi,
kõik ast'vad kokku, müüriks isamaale:
kas võita või kas surra priiusele, —
ses mõttes tõstab Kreeka kilbi, piigi.

Kuid tulev hädaoht neid tahab neelda,
sest juba Kserkses Termopüle taga
kui piksepilv ta hirmsa hulkadega:
seal lubab Leonidas vaenlast keelda.

Ta vapramatest valitseb* kolmsada,
et kinnitada Termopüle mäge;
nii eemal' hoida laastajate väge
ja kaitseda seal Kreeka priiusrada.

Nüüd vihas turtsub Aasiamaa võitja:
hulk hulga järele ta saadab ette,
need langevad kõik Kreeka mõõga kätte;
seal katsub kavalust siis toores sõjasõitja.

Ta pakub Efialtesele, raha,
et see viiks teda kuskil' salateele
ja juhiks teda kreekalaste eele,
kust niita selja tagant võiks neid maha.

Ja Efialtes vaatab tõotust, andi:
must rahahimu ärkab — südant närib,
kuni ta viimaks Juuda palga pärib
ja — ära annab priiust, suguvendi.

Need langevad, ka Kreeka priius, vara.
Kõik linnadest nüüd löövad leegid valla

* valib. *Toim.*

ja kandvad Kreeka kunstid taeva alla;
ta vahvaid poegi tapab mõõgatera.

Nüüd Efialtes aimab hirmust värki,
kuis voolab veri, tõus'vad tulesambad,
kust nagu naeraks põrguliste hambad:
«Sa kannad, äraandja, — Kaini märki!»

Pea oli sõjaõnn end muutnud,
sest Kreeka meri mattis võõra sugu. —
K u i d ä r a a n d j a t p õ l g a b a j a l u g u,
ei meri tema häbi katta suutnud.

[1887]

Ei sinu iludus

Ei sinu iludus, su õitsvad palged,
ei sinu kuldsed lokid, väiksed õrnad käed,
ei sinu roosihuuled, kael nii valge
ei köida, neiu, mind kui armuväed.

Ei sinu rinnaehe, sinisilmad,
ei sinu kerge aste, vaikne ilus käik,
ei võitnud mind need iluduse ilmad,
ei võita võinud, neiu, mind see kõik.

Vaid sinu pilk, nii lapseline, vaga —
su tark ja süütu, puhas lapsemeel —
need võitsivad mind nagu nõidusega;
need võidavad mind ikka — ikka veel!

Su vaga vaade südamesse voolas, —
seal sees ju paistis sinu süütu hing —
ta laine kombel minu hinge hoovas,
mis võin ma, et nüüd tuksub sulle rind!

Ei tahtnudki sa mind ju seega võita —
sa tegid seda vabalt — teadmata!
Kui võisid ka mind igavesti köita,
siis tegid seda — süütu vaatega!

[1887]

Sõprade seas

Külm, vali tuul vilistab akna ees,
ilm kuri ja paha on õues;
puist langenud lehed ja sügise käes,
mis talve ju peidutab põues;
kus rännand on linnud, kus parem on ilm,
kus õitsevad õied, kus ilu näeb silm:
meil aga on sügise õues.

Sest valagem, sõbrad, kord klaasid veel täis
ja joogem, et rõõmsaks läeks süda;
kui mõnda teist saatus ka katsumas käis —
nüüd laskem kõik kaugele jääda!
Kes siiski, kui närtsis ta ihade õis,
kes siiski, kes siiski veel rõõmusta võis —
kui õndsaks ma kiidaks ju seda.

Sest, sõbrad, nüüd kuulge, mis soovib mu keel:
veel klaasid kord ääreni täitke!
Kus sõbrad on pidul, neil ühine meel,
seal, sõbrad, — kui vennad end näitke!
Kui aga teid kiusab kord vastaste laim,
kus tõe all varjab end valelik vaim, —
kui mehed seal võidelge, seiske!

Kui vennad ja sõbrad veel üheskoos siin
üksteisele terviseks joome;
las jääda kõik mure, kõik kurbus, kõik piin:
neil silmapilk selleks on teine. —
Kuis näitab ka teadmata tulevik end, —
kes täna on rõõmus: mull' sõber ja vend.
Veel klaasid kord kokku me lööme!

Lumi sulamas . . .

Lumi sulamas maapinnalt,
jõed voolavad,
soojad vihmad pilverinnalt
imetavad maad.

Eluvaim käib läbi loomu,
taimi ehib ta,
kesse võitis pika piina,
hakkas õitsema.

Isamaa, on sul ju tulnud
vaimukevade?
Oled aja hüüdu kuulnud,
ärgand elule?

Kas ju ärkad, oled ärgand,
või ehk uinud veel?
Kas ju märkad, oled märgand,
või ju väsind teel?

Kas, oh kallis, elu-idu
põues peidad ka?
Või on juba mööda pidu,
uuest' närtsind sa?

«Ära valust asja küsi,
õnned — läinud nad!
Igatsejal' luules üksi
veel kord koidavad.»

[1888]

Seal seisab

Mirza Šafi järgi

Seal seisab vana Elborus
pead tõstes pilvini.
Ta jalal suvi ikka uus,
latv lumes alati.

Ma ise nagu Elborus
nii vaikne, vank'mata,
ja suvi, mis all ikka uus,
mu ingel, oled sa!

[1889]

Mine, mine, lumekene

Mine, mine, lumekene,
kao kiiresti,
tule, tule, suvekene,
tule rutusti!

Laudas kirju tallekene
ootab ammugi,
väike punapullikene
ei söö heinugi.

Küütu tahab karjamaale,
oo'ta igav tal,
Manni ise marjamaale,
kiiku' koplis all.

Mine, mine, lumekene,
kao kiiresti,
tule, tule, suvekene,
tule rutusti!

[1890]

Nad tihti . . .

Nad tihti olivad tülis,
üks haavas teist alati.
Jonn ühele kurbust külis,
kius haavas teist surmani.

Nüüd, kus nad lahus ja kaugel
ja vaheks neil mõõtmatu maa,
on mõlemal pisarad laugel,
et enam ei kiuselda saa.

[1891]

Arm tuli . . .

Arm tuli tuulesta,
ära läks tuulessa,
tuul meelest tusa viis —
kõik oli korras siis.

Oleks saand süda ka
tuulesta terveksa!
Armid ei tule tuulesta
ega kao tuulessa.

[1891]

Lume-helbeke

Lume-helbeke
tasa, tasa
liugleb aknale,
tasa . . . tasa . . .

Nagu viibiks ta
tasa, tasa,
mõtleks tulles ka:
tasa, tasa!

Miks nii tuksud, rind?
Tasa, tasa!
Rahu otsib sind —
tasa, tasa . . .

[1891]

Jaaniõhtu

Kui unenäos ma seisma jään,
kui hõbehelki kastes näen;
nii õrn on öö. Ja vainu pääl
veel kostab hella piiga hääl —
jään õnnes kuulatama.

(Kümne aasta pärast:)

Kui koer siin jooksen läbi vee, —
hull lugu, kastene on tee!
Oi, kuidas pistab sääse nokk,
üks tüdruk tralli lööb kui vokk —
mis pagan kõõrutada!

1891

Tuuled, te juurde ma tulen

Tuuled, te juurde ma tulen,
õhud, teile ma õhkan,
misuke valu mind vaevab,
misuke mure mind muljub,

misuke raskus mu rinna peal;
mägi oleks kergem küll kanda seal.
Teie ju teate, mispärast —
eks ikka kallima pärast!

Kuskilgi kaua ei mõtle ma,
aga ei temast ma aru saa.
Kord teine vaga, kord vallatu,
seal sarab silm, seal kurbki ju.

Miks mina olen nii õnnelik,
miks mina olen nii õnnetu:
kas on mul viga, või on tal viga,
või on meil mõlemal midagi viga?

Tuuled, te juurde ma tulen,
õhud, teile ma õhkan,
misuke valu mind vaevab,
misuke mure mind muljub.

[1892]

Ei saa aru! . . .

Oh seda tegu, võeh võeke,
mis tegi mu väike õeke:
külapoisile ära läks ta,
mind jättis õeta, üksinda!

Külapoiss viis ta, ei tänandki,
õde — ta ümber ei käänandki!
Kuldaväärt hea oli siiski ta —
sellest aru ma küll ei saa!

[1893]

Kõik ilma annan sulle valitseda

«Kõik ilma annan sulle valitseda,
kus tahte järele võid talitseda.
Kui sirutad mu järel' enda käsi,
siis kummarda: nüüd vali ise.»

Võim rääkis nii, et Voorust endal' püüda,
kes kulda ülemaks heaks võttis hüüda.
Tal vastas Voorus nii, end orjaks alandas:
«Sa oled kerjaja, ma kuningas!»

1893

Varakult

Varakult võeti mind teaduse rinnalt,
lahku ju lapsena koduk'se pinnalt,
mida veel laulan ma siis?
Keskele tormide kohinaid säeti,
kus ma nii nõrgake, noor veel ja väeti;
katki läks laulu viis!

Tormide hääli ma kuulata püüdsin,
omaste järele linnuna hüüdsin:
kuuldustel valulik keel!
Head vähe, halba ma paljugi näinud,
palju, oh palju on teisiti läinud, —
surmani kurvaks läks meel!

[1894]

Kui tume veel kauaks ka sinu maa

Kui tume veel kauaks ka sinu maa
ja raske su koorem kanda,
kui enam ei jõuaks, ei jõuakski ka
sa soovide siniranda,

täht süttib ehk taevas su üle veel,
lill tärkab su haua pinnast,
ja sinu mõte ja sinu meel
kord tuksub su rahva rinnast —

ja liigub ja loob ja lehvitab
ja kauneid radasid rajab,
su rahva koda see ehitab
ja põlvest põlveni kajab.

1894

Ma lillesideme võtaks

Ma lillesideme võtaks —
sind köidaks sellega,
sind köidaks sellega ühte,
oh õnnetu Eestimaa!

Ma taevasina võtaks,
võtaks päikese särava,
võtaks eha, võtaks koidu —
sind köidaks sellega.

Ja armastuse ma võtaks,
võtaks truuduse, aususe ka,
ja köidaks sellega ühte
sind, kallis kodumaa.

Ja veresideme võtaks,
võtaks venna südame ma —
ja köidaks sellega ühte
sind, õnnetu Eestimaa!

1895

Kas ma Eestit unes nägin?

Kas ma Eestit unes nägin?
Nägin lained laevu täis,
nägin viljarikast randa,
merehõlm ta ümber käis.

Ei see olnud mitte unes,
ilmsi tuli kujutus:
oli vaev mul, oli valu,
kuni tuli kahvatus.

Tõusku, tõusku valuvägi
surmaorust ülesse,
teed ta otsib, elujõgi,
kuni jõuab merele.

16. august 1895

Ei sinu ilust

Ei sinu ilust minu hääl
saa kiitust valmista',
kui kannikene aasa pääl
sa õitsed üksinda.

Ja siiski alahiilguses
mul särad tähena:
kõik lained on su silmi täis,
su ilu lõpmata!

1895

Naerata!

Oled mu päike ja oled mu öö.
Surra ma tahaksin — sinu töö.
«Misuke päike siis olen ma?»
Ära küsi — naerata.

Detsember 1895

Laulikutele

Mis mu põues pakitseb,
mis mu meele nukraks teeb,
mis mind ära ehmatab,
kogunisti kohutab:

et nõnda palju ilu
on suure ilma sees,
et nõnda palju valu
on elus elades,

et nõnda palju ilu
on merelainetes,
et nõnda palju ilu
on taevatähtedes,

et nõnda palju õrnust
on armusilmades,
et nõnda palju soojust
on noores südames,

et nõnda palju elu
on rinnas sügavas,
et nõnda palju valu
on põues palavas:

on ilu, elu, valu
nii palju ilma sees —
ja sellest kõik nii vähe
on teie lauludes?!

1896

Sina ja mina

Mu ees on surm,
ma tunnen ta vina,
ja sealpool on nurm,
kus õitsed sina:

Küll ilus on nurm,
kus õitsed sina!
Mu ees aga on surm,
ma tunnen ta vina.

1896

Lained

Lained laial laheseljal
müürasivad, mässasivad,
lõivad uhkest' uperpalli,
karu kombel kukerkuuti:
lõivad suurest meelevallast
vahtu vastu kaljukallast;
seal nad ära väsisivad,
isekeskis kõneledes:
Seda meie palgaks saime
pika tuisu, tormi peale.

1896

Lilled

Küll on ilus lilleleid!
Naerateleb päikserind:
lilleleidja kenam neid.
Lilled ise mõlemad,
päiksepaistel põlevad.
Hüüdvad vastu: vaatke mind!

1896

Kullerkupp

Kullerkupp —
ilusam lillenupp!
Päikese kuju ja kuld,
leegid ta tuju ja tuld.
Tuleb eesti neiu, nopib, rõõmul rind:
pärja keskele ta paneb sind!

1896

Meelespea

Meelespea, meelespea,
ära-minda-unusta!
Oh mu lillekene, tea:
kesse sattus kord su ilma,
vaatas, lilleke, su silma, —
võis sind siis veel unusta!

1896

Pääsukesesilm

Lendamine, lidin ja laul,
taevasina, kevade aul:
päikeseselge ilm,
pääsusilm!

1896

Üks suvepäev

Liirila!
Kas nägid tõusvat päikest sa?
Kas nägid sa?

Päikese tõus

Vaat, kuidas punab taevapiir!
Kuis õhetamas koiduviir!

Kui tulevihud, põlevad,
nad järve tagant lõõmavad!
Kuis taeva äär seal järvega
on valatud kui kullaga! —

Nüüd tõstab päike ise pääd!
Aukartuses sa seda näed,
kui astub säravkroonila
sealt järve tagant üles ta.

Vaat, kuidas ilm, ta valgeks läeb,
kui öödevari maha jääb!
Ju tulnud, päike, üles ta,
ja vaata — põrm lööb elama!
Veel vaevalt öö siit põgeneb —
ju tuhat elu jõgeneb:
Liirila, liirila!
Kas nägid tõusvat päikest sa?
Käib tuhatkordselt läbi maa:
Liirila!

Eks ole ime nõiasõrm,
ta tõusis üles — elab põrm!
End ussikene liigutab
ja kotkas õhus keerutab!
Liirila,
kas nägid tõusvat päikest sa?

Hommik

Siin kastekuld —
siin rammus muld —
Ja väljale läeb põllumees,
muld siidipehme jalge ees.
Ja ennäe, seeme kukub ka.
Ja karjane läeb karjaga:
till, tall! Must Kirjak kõige ees. —
Till, tall! ka kostab metsa sees
ja vastab mets ja karjamaa. —

Aur kogub kokku sambana
ja seisatab jõe kaldala.
Nüüd kari juba söödi peal.
Üks pasunahääl kostab seal
ja kõlab läbi hommiku
ja nõmmel, eemal: tu, tu, tu!
Jõe ääres aurab lokkav hein,
siit tagapool mets, mäesein;
siit läheb üle linnatee
ja kaob metsa vahele
just nagu tänav silmale...
Sealt tuleb naaber koormaga
ja süütab piipu põlema.
Käis veskil. Valgel kübaral
käib mölder veski tiiva all...
— — — — — — — —
Ja rohuaias, nõnda leherohkel,
kus öösist hämarat on praegu veel,
siin kaetud varju all on nõnda lahke
noor ilus suvi, nagu noorusmeel!
Siin tuhandela kastetilgad murul
kui diamandid säral hiilgavad.
Veel öine õhk neil üle õrnal surul,
neid öö vast hilja alles musutand.

Siin perenaise käsi hoolel tegev,
hulk kistud rohtu eemal hunnikus.
Aed lehkab sõnniku ja õite lõhnast,
muld must kui siid — siin hool ja
õnnistus:
seal ajab kõrvits ennast laiali
ja küüslauk peenra äärel nagu müru,
seal kaalik, porgand kasvab priskesti,
siit rohi kistud, kohendatud puru.
Ta hoolas olnud hommikuses vilus,
nüüd vaevatasuks hiilgavam tal kroon:
töösinus siin viljakandvas ilus,
ja lillekuhi eemal nagu troon!

Ja kangasjalg, ta paugub rõõmsas majas,
kui süstik lendab, laulab kuduja.

Öödpäevad tema talvel kirja ajas,
et õigest' trehvand ta, näeb rõõmuga.
Nii värvidel on õige kokkukõla,
kui ühte suland põrandaga ta.

Sahk väljal ajab rasket vagu ümber, —
poeg künnab seal.
Must nelinurk ju näitab usinust.

Lõuna

Kuis lõunapäike iluga
pann'd roosilille põlema!
Ja vili lookas palaval
lööind längu lõunapäikse all.
Ja palava käes peab ta
ka ükskord valmis küpsema!
Jah, soojust ahmib loomurind
ja eluks muutub mullapind!

Õhtupoolik

Kui ilul hiilgab mäeküür
ja haljas mets kui müür, kui müür!
Kuldpäike ta peal helendab,
ja mets, ta helgib, valendab.

Õhtu

Ta paistis ilma hiilgavaks,
kõik kohad kirjuks lillemaaks.
Ta mere taha kadus siis
ja lõppes hõisk ja lauluviis!
Maailm, ta seisab vagune
kui vaikne tänupalveke.

1896

Järv

Vaikne, peegliselge järv,
kuis nii ilus oled sa!
Taevasinine su värv,
ühte sulab taevaga!

Armas on su voode vilu,
aga sinu lainte ilu
kesse mõistab võrrelda!

Juuni 1896

Oleksin ma luuletaja!

Oleksin ma luuletaja,
sinust siis ei laulaks ma —
enamat mul oleks teha:
surematust laulaks ma,
laulaks, kuni kustub keha.

Oleksin ma luuletaja,
sinust ikka laulaks ma!
Võtaks ilma ilusa,
võtaks tähed taevasta,
võtaks hommiku ja eha,
võtaks kõige ilmamaa,
ehiks sinu iluga, —
laulaks, kuni kustub keha:
ülemat ei võiks ma teha!

9. juuni 1896

Sa tulid

Sa tulid tuppa ja valgust
ja selgust sai tuba täis.
Su üle oli kui päike,
kui päike kiiresid täis.

Sa tulid tuppa ja valgust
ja selgust sai tuba täis.
Su üle heljus kui muusik',
su komme — valgust täis!

Nii tulid tuppa ja valgust
ja selgust sai tuba täis.
Su naeratus oli kui päike:
kõik ilm sai päikest täis!

Juuni 1896

Mis on kui vaikne valu hääl?

Mis on kui vaikne valu hääl
mu südames,
kui kaeblik helin kandle pääl
ja rinna sees?

Mu neid on vaikne valu hääl
mu südames
ja kaeblik helin kandle pääl
ja rinna sees.

Ta ainult vaikne valu hääl
on südames
ja kaeblik helin kandle pääl
ja rinna sees.

Juuni 1896

Üle vee

Üks laevake
läeb üle vee,
läeb üle vee
ja lainete.

Kui valge luik
kaob üle vee,
kaob üle vee
ja lainete.

Mu armuke,
mu kullake
läks üle vee
ja lainete.

Mu armuke,
mu kullake
on üle vee
ja lainete!

Silm kaugele
käib üle vee,
käib üle vee
ja lainete.

Ei laineke
ei kõnele
mul üle vee
ja lainete.

Siin laineke,
seal laineke:
kuld üle vee
ja lainete.

Juuni 1896

Küll on lainehiilgus ilus

Küll on lainehiilgus ilus,
ilus hiilgus mere veel.
Küll on tähehiilgus ilus,
ilus hiilgus üleval.

Minu kullakese silmad
ilusamad enam veel
kui see tähehiilgus kõrgel,
kui see hiilgus mere teel.

Aga kullakene kaugel,
kaugel ilma otsata.
Tuhat merd on meie vahel,
tuhat lainet lõpmata.

8. juuli 1896

Suine tuul

Tule, ma arstin su valu! Nii kõneles suine tuul pehmelt;
kiskus ja kaapis, ja kaapis ja otsis ja nuuskis;
meelitas, silitas, paitas;
tusa kõik ülesse tuustis, sõgedad sõlmed kõik avas;
pehmelt siis musutas juukseid ja huuli ja silmi;
siidise käega siis sõlmis mu südame uuesti kokku.
Seni ta meelitas, otsis ja paitas ja palus,
kuni kõik kibeda meelest ja mure südamest
ära viis . . .

1896

Minu luule

Mu luule, sina oled
kui haige tiivaga lind,
kel kull ära kiskunud tiiva
ja kellel haige ka rind.

Kui haavatud kotkas oled,
kes tõusis pilve pool',
ja kui ta üles tõusis,
siis osas küti nool.

Küll oli su lend ilus,
lend ilus pilve pool',
lend läbi päikesevalge,
vaba kui õhuvool!

Siis tõusid sa pilve alla
ja vaatasid ümber seal
ja otsisid kõrgema männi
ja istusid tema peal'!

Nüüd oigad haledalt üksi
all pimedas tihnikus
ja vaatad haledalt üles,
kus lendab su igatsus!

1896

Sõbrad

Kõnnin tutvat teed ma,
kus mänd mäe peal,
sama suur kui enne,
sama paiga peal.

Tere, vana tuttav!
Mändi mäe peal!
Ilmas palju muutnud,
sina ikka seal!

«Tere, tere, sõber!»
kostab tema hääl.
«Kus sa selle aja
olid ilma peal?»

Olen palju käinud,
palju ilma peal.
Õnne pole leidnud,
õnne siin, ei seal.

«Minagi ei näinud
teda siin, ei seal,
ehk küll kaua juba
vahin mäe peal.»

Meie vanad tutvad,
mina siin, sa seal!
Oleme kui kaksi
mändi mäe peal.

Sügis 1896

Sügispäike

Kase okstel virab,
hiilgab päiksekuld,
nad kui puistaksivad
selget sulatuld.

Mahe, hea on puhkus
vaiksel metsateel,
päike seisab juba
poolelt õhtu eel.

Aga üle oru,
seal kus põllupind,
sügissuve päiksest
hiilgab mäerind.

Päikse valendusest
hiilgab, helgib seal,
nagu kutsuks mõrsja
mind seal mäe peal.

1896

Sügisene kodu

Mu armas kodu, väikene,
seal eemal mäe peal!
Su üle särab päikene,
puud haljendavad seal.

Siin pilved, tuuled, päikene
kõik vanad tutvad on,
siin olgu suur või väikene —
kõik vanad sõbrad on.

Siin kaerapõld, siin kartulid,
siin vana, tuttav tee.
Koer jookseb õue väraval,
kask varjab ojavee.

Siin väljad nõnda seljakad,
ja armas päikse läik;
siin väljad nõnda viljakad —
hea kraavi kaldal käik!

Siin kari tuleb karjamaalt,
mets laulust kõliseb —
ja igalt, igalt, igalt raalt
mu noorus heliseb!

Siit koduõhk mind teretab
kui siidikäega,
tuul teele tervist vastu toob,
nii õnnis olen ma!

Siin olen nõnda vaene ma
ja nõnda rikas ka:
mu tutvad kõik on minuga
ja mina nendega.

1896

Pettus

Vikat ju oli käinud üle aasade,
sirp üle väljade.
Aga heledamalt veel paistab päikene
üle nurmede kullaste.
Rukkikõrrel päikesetütred kõpsavad tantsides,
ja pühapäeva hommik ise rahu sees . . .
Marja ma aias sõin, südamest õnnelik eneses.
Kuula, mis heliseb äkisti puhtamal helinal?
Ööbiku laul, kui kõlinal!
Äratab kevadetunded hingesse,
oh sa laulikute laulik, armsasti!
Süda sees hakkab tuksuma soojasti,
kätte tulnud on kevade!?
Kevade marjade, õuntega,
magusamatega!? — — —
Oh sina kuldnokk, ööbiku koopia,
kuidas mind petsid, kuidas mind üle lõid lauluga!
Pärna otsas seal istub ja laulab ta,
võrukael!
Ja jõgi luhas kui hõbepael!
Ja heleroheline heinamaa päikese ees:
ja päike ise sätendab kuldsete kõrte sees . . .

1896

Mu viimne laul

Neiu L. G-le

Mu viimne laul oli õitest
ja kenast kevadest,
ja kena kevade ilust
ja suvest ja sügisest*.

Mu viimne laul oli õitest
ja kenast kevadest:
ta laulis kevade ilust
ja suvest ja sügisest.

* Tähendus: Kõik ühel muretunnil põletatud. *Autori märkus.*

Ja sinust, kuldne, ta õhkus
ja laulis su iludest,
ta laulis sügise ilust
ja kenast kevadest.

Mu viimne laul — ta tuli,
ta tuli südamest,
ta suvest ja sügisest laulis
ja laulis — igavest.

Mu viimne laul — ta kustub,
ta kustub sinuga,
ja sinuga kustub kõik elu
ja sureb lauluga.

September 1896

Mures

Pea langend sul käe pääle —
kui ärahelisend hääl,
ja mure tume vari
veel praegu su pale pääl.

Kui ilus on muretsev ilu!
Kui ilus sa muredes!
Sa oled kui üksi jäänd lille,
ja torm ootab pilvedes!

September 1896

Pilved sõudvad, kasekohin

Pilved sõudvad, kasekohin,
lepad leinaviisides;
lehed puudelt pudenevad,
sügise on mets'a sees.

Pilved kiirelt kihutavad,
oksad keevad tuuledes.
Tuulemühin, metsakohin,
lehed puru, sambla sees . . .

Pilved tormis kihutavad,
mõte läheb nendega,
sinu poole mõtted sõudvad,
sinu poole pilved ka.

Kas nad sinu juurde jõudvad?
Ei nad seda küsigi! —
Pilved tuules kihutavad,
tuul viib lehti laiali! . . .

September 1896

Üksik tee

Tee üksik, rahul, vaiki,
ja ümber kõrged puud,
ta ümber kased ja männid,
neil sügis annab suud.

Tee üksik, rahul, vaiki,
täis kollaseid lehtesid,
neid eile tuul maha toonud,
kui raputas metsasid.

Tee üksik, rahul, vaiki,
täis kullaseid lehtesid,
ja kullane ise on vaikus
pärast tormi vaevasid.

Ja kullane ise on vaikus
kuldkollase kase peal,
ja kullane ise on rahu —
mänd helehaljas seal!

Ja kullane ise on vaikus
siin sügise-liivikul,
ta võtnud metsatee hõlma
üks silmapilk viivikul...

Ta võtnud metsatee hõlma
üks silmapilk viivikul:
pilk igavesest ajast
siin mõttes, seisakul...

1896

Töömehe laul

Minu Mikust saab tubli mees!
Needsamad silmad, mis emalgi!
Hambad tal mehel teravad, —
katsun, kust leiba saan temale.

Leiba on tarvis mu Mikule!
Minu Mikust saab tubli mees.
Nädala pärast toon saapad tall'.
Laksu sa, kirves, käes kiiresti!

Minu Mikust saab tubli mees.
Küllap isa ta meeles peab.
Saab aga õela naise, siis
vanamees, katsu, et minema saad!

Minu Mikust saab tubli mees.
Miku ema on surnud ju.
Kirves, laksu sa kiiresti,
leiba vaja on Mikule.

1896

Mure

Päike sõuab,
õhtu jõuab,
rahus hingab ilmamaa.
Üks kui teine
tähekene
tõuseb, hakkab hiilgama.

Istun maha,
laua taha —
lambikene
põleb seal.

Minu mure,
ei ta sure,
ei ta uinu magama.
Ei ta väsi,
ei ta oota,
ei ta rahu ihalda.
Vahib silmi,
mis nad näevad,
kõrvu, mis nad kuulevad;
vahib jalgu,
kuhu läevad,
käsi, mida katsuvad.
Oh kuis mure
silmad näevad,
oh kuis nad tal teravad!

Heidan õhtul,
väsind, voodi —
mure — tema enne seal.
Vaovad vahest
silmad kinni —
tema istub kulmu peal!

Ärkan hommikul
ma üles,
mure juba enne ees,
mure seda juba ootas —
sõber kogu päeva sees.

1896

Mets

Sa, mets, oled must ja tume
ja muremõtetes!
Su üle on hallid pilved
ja sügis taududes.

Siit suve unenägu
on toona läbi käind,
siin helinal hüüdnud kägu,
luht palju õnne näind.

Siis olid sa selge ja ilus
ja helkisid kaugele
ja taevaäärega ühte
kui sulasid viimati.

Küll virvendas siis ja hiilgas
päike su okste pääl
ja liblikas lehvis su vahel —
ja kõlas ööbiku hääl.

Siis vaatasid taeva põue,
ta sinava' põuesse,
ja üksikud kuusekroonid,
need tõusivad kõrgele.

Kui eha ajal jäid mõtte —
jäid kuulama vaiksesti,
siis kohisesid' ise
nii rahul, armsasti.

Nüüd oled sa must ja tume
ja muremõtetes,
su üle on hallid pilved
ja sügis ta ududes.

1896

Laulikule

Kus jõed kokku jooksevad,
kus lained kokku langevad,
kus kaste ilma imetab,
sealt sina, laulik, laulu tõid.

Et jõed kokku jooksevad,
et lained kokku langevad,
et kaste ilma imetab:
kõik sina, laulik, seda võid!

1896

Pühapäeva hommik

Vaikne, selge hommik,
päike valendab,
sügisene niit, ta
temast helendab.

Üle oru eemal
mäenõlvakul
päikesele vastu
vaiksel rinnakul

paistab odraväli
kuldaheidene,
kuldakoetusel
valmis lõikele.

Vagusi ta seisab.
Jumal õnnistas!
Töö ja päiksepalav
tema valmistas.

Pühapäeva hommik,
rahvas rahu sees:
inimeste lootus
ootel päikse ees.

1897

Sügislill

Tuulehoogudel,
tormipilvedel
sõuab sügise
üle väljade;

üle väljade,
üle aedade,
lehed, rohud, puud
vihmast tilguvad. —

Pilv see põgenes
tormituule ees;
läbi pilvede
paistab päikene.

Vihmapisarad
rohus läigivad
kalliskivina,
imeilusad.

Oli rahehoog,
oli vihmavoog:
ära läksivad
pilved tuldud teed.

Seal, kus aianurk,
väike murumaa
kambriakna all
lehil kaetud:

vaatab sambla seest,
kuivand kulu seest
valge lilleke
vastu armsasti.

Vaatab armsasti
vastu päiksele,
veepiisk õitela
nagu diamant.

Karske sügise
karske lilleke —
kauge päikese
viimne armastus!

Keda kasinalt
veel ta soojendand:
pilve vahelt kord
pead tal silitand,

nagu lapsukest
istmas põrandal,
keda emake
ära unustand,

vaest lapsukest,
seistes särgiväel
ootel ukse pääl,
käsi päikse ees.

Siis kui vihmavood
üle käisivad
või kui rahehood
purustasid maad,

tuuled kõledad,
vihmad külmemad,
siis ta avanud
õilme puhtama.

Kas sa tundsid ka
teisi õdesid,
õilmetuhandeid
aasal hulgani?

Kui nad kevadel,
ajal paremal
kirju kangana
täitsivad kõik maa?

Ema päikese
esimene arm,
keda põlev huul
kuumalt musutand.

Keda suveöö
uinul hällitand,
künnilinnu hõisk
üles äratand?

Võõrasemana
võõrast lapsukest —
ise väsind ju —
sind ta ehtinud!

Kasutütart nii
saajal saadeti:
vaevalt ehteski
peiu tulekul.

Vaevalt ehteski
peiu tulekul:
puhas põueke
lihtsa riide all.

1897

Sööt

Eemal, meie akna kohal
valendab üks söödike,
kullalise päikse paistel
ise kullasarnane.

Liiv ei anna taimel toitu,
üksi ta ja murelik,
aina kolletanud kulu,
kahvatanud kanarbik.

Aga käib tast sügis üle,
kasest lendab leheke,
vaatab päike veel kord kurvalt —
suve viimne pilkmine — :

siis seal ilu, siis seal elu,
elu, ilu imelik:
hõbet heietamas kulu,
kulda koob kanarbik!

1897

Tühja pesa ees

Leidsin aiast linnupesa
okasmarja põõsa seest.
Ammu juba olid linnud
välja läinud tema seest.

Lennand ära üle mere,
soojemale kaldale.
Sügistuul kuis külmalt puhub,
tungib läbi riiete! —

Küll neil võis siin ilus olla,
pehmes pesas viibida!
Emakese tiiva vahelt
suvitaevast vaadata.

Kui sealt eemalt sinimetsast
kõlas hele karjasarv,
kui sealt sinijärve otsast
üles tõusis linnuparv!

Oh kuis võis siis ilus olla,
hõisata ja elada!
Pesake nüüd maha jäetud,
sügistuul käib läbi maa!

1897

Jumalaga!

Jumalaga!
hüüdsid pilved, vaosid metsa taha!
Linnuparved üle metsade
tõt'vad sügisega üle mere.
Jumalaga! hüüdis linnupere. —
Kadus juba üle metsa, maa.
Vana tamm, jää jumalaga ka!
Raputab tamm sügislehed maha,
metsas kuuldub sügav puude kaha,
metsas kajab leinaline müha:
Jumalaga!
Jumalaga, tuuled, pilved, maa!
Tuhat aastat saanud vanaks ma!
Tuhat kevadet ma olen näind,
tuhat tormi on must üle käind! —
Tuhat korda olen nooreks saand,
tuhat lainehiilgust imestand.
Kevade, oh enam sind ei näe,
jumalaga, hall on ju mu pää!
Jumalaga, tuuled, pilved, maa,
viige lõuna poole tervist ka:
vana tamm teid laseb tervita'.

1897

Tuul rabistab lehti maha

Tuul rabistab lehti maha,
pilv kihutab rutuga,
ja sügav sügisekaha
käib üle karjamaa.

Siin istun ma kase alla,
kuis enne istunud ma;
kui enne, tuul kisub puist lehti
ja keerutab nendega.

Need kadunud kevade keeled,
mis hõisanud kevade aul;
neis helisend ööbiku hääled,
olnd iga lehe all laul.

Nüüd iga lehega langeb
laul maha murule, —
siin iga lehega langeb
laul mulle südame.

Siin iga leheke räägib
neist kadunud lehtedest,
mis kõledad sügisetormid
on kiskunud südamest.

1897

Sügis

Tormituule sees
pilved lendavad
hirmukujudel,
kiirelt kihutes

üle külmetand
sügisese maa,
palja' metsade,
tuules nutvate...

1897

Lehed lang'sid . . .

Tuulehoog lõi vetesse,
lehed lang'sid laintesse:
lained olid tuhakarva,
taevas üle tinakarva,
tuhakarva sügise.

See oli hea mu südamel':
seal olid tunded tuhakarva,
taevas üle tinakarva,
tinakarva sügise.

Tuuleõhk tõi jahutuse,
leinalained lahutuse:
sügise ja sügise
sõbrad teineteisele.

1897

Talveöö

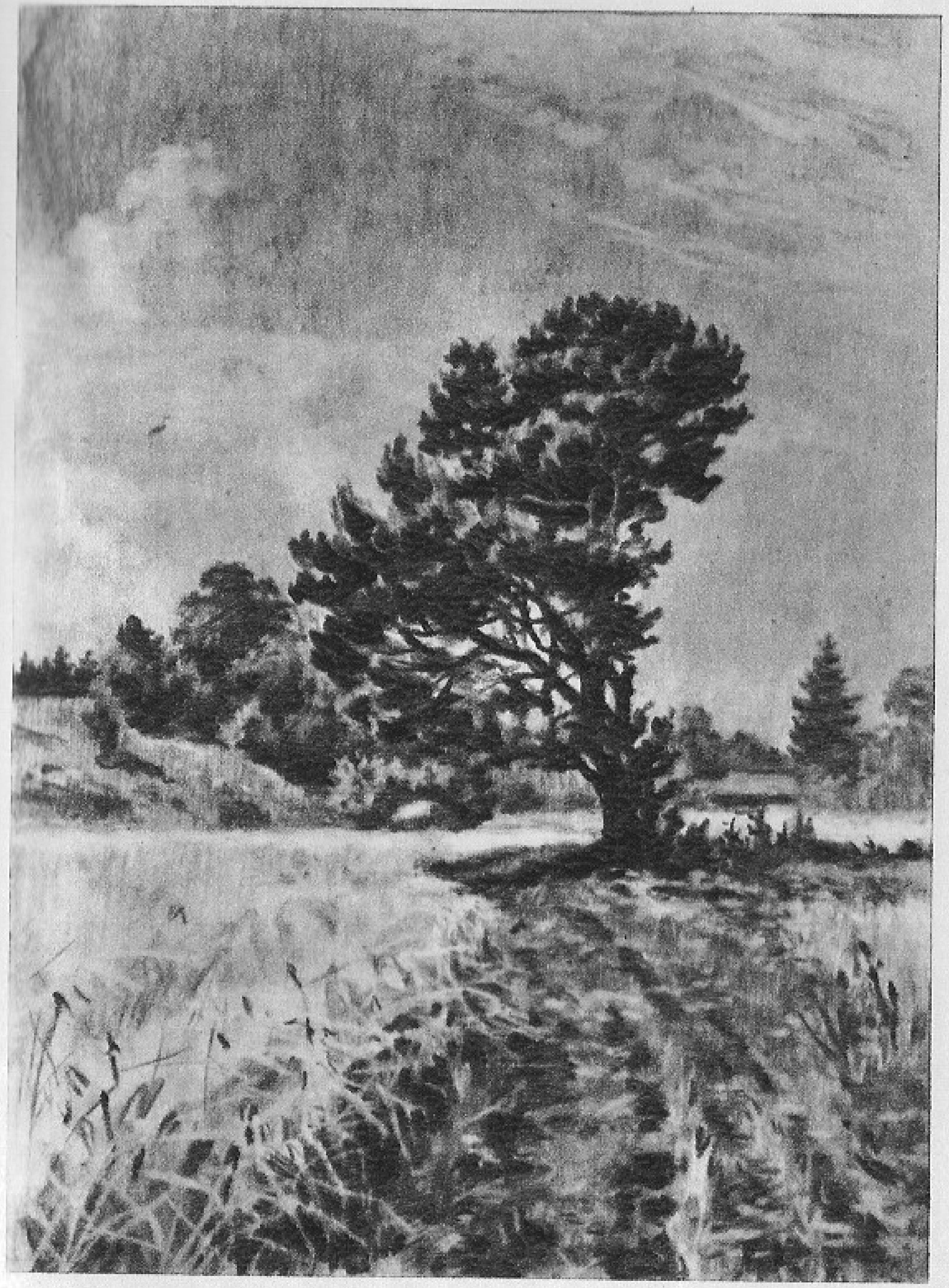
Päike juba looja läind,
ehavalge kustub ka,
üks ja teine tähekene
tõuseb üles hiilgama.

Tähehiilgus üle nõmme,
üle üksik' karjamaa,
tähehiilgus üle laane,
tähehiilgus metsala.

Puud on nagu mõrsjasiidis,
härmatisel kaetud aas,
siin on vaimud valgeis riideis,
tuhat tähte hiilgamas.

Kurbus kaob, mure kaob,
rahu tunned hinges sa,
kurbus vaob, mure vaob,
pilgu heidad taeva' sa . . .

1897

Mänd

Mänd haljendab üksinda
üle maa.
Oh mänd, kas sinul on igav ka
üksinda?

Seal sõidab postipoiss kiiruga
läbi maa,
oh kas sinul sõites läbi maa
igav ka?

Ja postipoiss tuleb ja trararaa!
sarvega
ta puhub ja mänd vastu kostab ka
trararaa!
«Oh tere, seltsimees! Tere ka!»
«Tere ka!»
Kas üksinda üle maa — läbi maa igav ka?

1897—98

Rukkivihud rehe all

Puhtal põrandal,
puhta rehe all
uudisvihud — nad
ahet ootavad.

Vaikus pühalik
raskeis vihkudes,
kuldseis kõrredes
puhtal põrandal.

Puhtal põrandal,
puhta rehe all
rahu pühalik,
mõte vihkudes...

Küll nad mõtlevad,
kuidas vanake,
valgejuuksene,
seemne kukutas

vaga meelega,
vaikse sooviga:
õnne talule,
õnne majale,

õnne pojale,
pojapojale,
pojalastele
ikka, igavest'! — —

Kui siis ärgati:
kuidas märgati,
et käib elutee
läbi hädadest,

külma talve seest,
jääsest, pakasest;
et neist paljud küll
ei saa ärkama. —

Tuli kevade:
helin õhkudes!
Tuli kevade:
vulin jõe vees!

Iga sonnike,
iga sopike
üleannetult
hüppas ojasse!

Hüppas ojasse
lustilaginal,
talve kasukast
tüki kaasa viis.

Näe, siis õue all
väljal seljakal,
väljal viljakal
oras haljendas!

Lõo lõõritas,
tõustes välja pealt
nagu laulukuul
õhku ülesse.

Kõrgel hõljus ta
sinitaeva all,
selge taeva all
üle orase.

Seal ta lõhkes siis
nagu laulukuul,
laulu lainetas
õhku laiali.

Mis ta kõik siis tõi,
kallis kevade,
pehme, siidine,
päiksehiilgene?

Palju mängusid
kõrgel õhu sees,
halja salu sees,
haljais põõsastes.

Põldpüü vurinal
jooksis varjule
rohupeenrale,
tõusva' viljasse. —

Palju mängiti,
palju hõisati,
uperpalli lõid
pääsud õhu sees.

Palju rõõmu tõi,
laululirinat,
palju hõiskamist,
palju helkimist.

Sooja vihma tõi,
kastet, suveööd,
tähevalgust tõi,
tähte' imetööd.

Eha hellal käel
kõrsi silitas,
päida paitas
õhtu rahuga.

Ja kui kõik, kõik ilm
uinund unesse,
püha rahu sees
seisis rukkipõld.

Vaikselt, unenäos
seisis rukkipõld:
unes kuulis ta,
unes tundis ta

hingetõmbamist
suures looduses,
suures, vägevas
taevalaotuses!

— — — — —

Ja kui tõusis ta,
päevakuningas,
hõiskas kiitust tal
miljonite keel.

Hõiskas kiitust tal
oksal laululind,
hõiskas kiitust tal
inimese rind!

Laulis karjane
metsasalu sees,
kõlas sarve hääl,
sulas järvevees!

Ja mis päikene,
tema tegi siis,
kullaläikene,
suure metsa peal,

rukkipõllu peal,
laia laane peal,
üksikmänni peal,
mäe külje peal,

kõige ilma peal,
suure ilma peal,
nagu haud'ja lind
oma pesa peal?

Säras, sätendas,
elu sünnitas,
elu valmistas,
elu soojendas.

1897—1903

Omakasu

Läbi tammise tänava,
üle vaskise värava.

«Kalevipoeg».

I.

Mina istun toas muredes,
omakasu läeb mööda teed.
Omakasu haugub õue all,
omakasu vahib väraval,
omakasu läeb kohtumajasse,
omakasu läeb kihkel kiriku,
omakasu läeb koolimajasse,
omakasu istub lastega lauale,
omakasu käib läbi külateed,
omakasu läeb vallast vallasse,
omakasu läeb linnast linnasse,
omakasu läeb ilmast ilmasse.

Särgike, särgike ihu ligidal —
omakasu on juba sellegi sees.
Kui sa korragi aga vääratad,
vaata, kuidas sõbra saad:
tema vahib su silmi, su lusika,
tema istub su südame äärella:
vereke, vereke, ära tuksu sa,
tema, omakasu, võib ära ehmata! — —

Kargab siis kopsti kohtumajasse,
kihkel-kahkel kapsab kiriku,
kargab kopsti kohtumajasse,
kohtumajasse, kohtulauale,
vaatab, mis ta sult jälle kasu saab,
omakasu ju — ikka l ä b i a'ab.

II.

Kesse kobistab öösel põrandal?
Kes see valvab sinu sängi ees,
kesse päitsis sind magama hällitab?

Mina, omakasu,
sinu sõber, omakasu, käin sängi all,
seisan ja vaatan sinu voodi ees.
Ole mureta, sinu tuttav mees!
Sinu asjad on aiva hääd,
ees ja taga mind igal pool näed;
sead sul siledad, lehmad rammusad, —
ainult natuke vähemat kõverdad, —
kõik kui ilma saad!
Ära muretse, seltsimees, ühtigi,
mina ei jäta maha sind millalgi. —
Ära muretse, ära muretse!!
Ei jäta millalgi. —
Näe — nüüd mind ei tunnegi!
Mine ikka — armas olen ometi —,
tundehinge veel mängid sa —
jäta parem, roll ei õnnesta!
Mina saan võidu — olen alati, ütlen ma.
Noh — armsam ka vastu puigelda!
Ilma minuta ikka ei õnnesta!
Ega sa õpetaja pole,
vaga paluja koguni,
peanorutaja koguni —
ilmas peab oskama elada!

1897—1899

Lained

«Mind ära tõuka valjusti!»
Nii ütles laine lainele.
«Miks lükkad sa mind alati?
Ma tahan jääda rahule.»

«Ei mina lükka kedagi,
mind lükatakse ennastki.
Meid liigub terve meretäis,
ei aita siin mu vastuseis.»

1897—1900

Sügis

Kaselehekene
meie väraval
langeb oksalt alla,
langeb värinal.

Vaatan metsa poole:
sügis väsinud!
Vaatan taeva poole:
pilve vanunud!

Minu meel ja mõte
nagu leheke!
Kurva pilve, närtsind
metsa sarnane!

1898

Lauliku talveüksildus

Lumi tuiskab, mina laulan,
laulan kurba laulukest,
lumi keerleb tuulehoodest,
minu süda valudest.

Lumi tuiskab, mina laulan,
laulan kurba laulukest;
lumi kogub aia äärde,
valu minu südame.

Lumi tuiskab, mina laulan,
laulan kurba laulukest,
laulan, kuni hauas kaetud
olen jääst ja lumedest.

1898

Jätke mind!

Jätke mind, jätke mind,
ei mul rahu leia rind,
olen õnnetuse-lind,
isamaa, pean kalliks sind!

Isamaa, pean kalliks sind,
olen õnnetuse-lind.
Jätke mind, jätke mind,
ei mul rahu leia rind!

1898

Lõoke

Ta lauluga tõusis ülesse
läbi hangede!
Poolkülmand tiib ta päästis veel
üle hangede!

Ja laul lõi tõustes kõlama
läbi hangede;
ja kindlamaks sai ja helises
üle hangede!

Ka lauluga tõused sa ülesse,
oh inime,
kes midagi enam ei uskunud sa, —
sa vaeseke!

Sa pääsed kui poolkülmand linnuke
üle vaevade,
kui kannab sind ainuski silmapilk
läbi taevaste!

1899

Kangas

Naised kangast seavad
kambris akna all,
mõttes jään ma seisma
nende ligidal.

Minu mõttekangas
ilma ääreta,
minu mõttekangas
ilma otsata.

Ükskord oli tema
veripunane,
teinekord ta oli
valge lilleke.

Punane ja valge,
taevasinine,
südamesse paistsid
tähed, päikene.

Ulatas ta pikalt
ilma otsani,
ulatas ta laialt,
leidis tähedki.

Minu mõttekangas
katki kärisend,
tuhat korda temas
süda värisend.

Tükid, katki kistud,
lend'mas tuuledel;
õnnelik neist leides
pisematki veel.

Enda mitmel korral ärapõletatud
laulusid mälestades, umbes 1899.

Krokodillid

Kui krokodillid piinasivad maad,
nad olivad ju jumalad,
— nii räägib Egiptusest vana jutt —,
küll oli rahval vaev ja nutt.

Sai rahvas ikka nõrgemaks,
kuid krokodillid kõrgemaks;
kartuse pärast kahvatas,
kui preester ette jahvatas.

Küll inime sai piinata!
Küll paastuda, küll leinata!
Siis surmahädas julgust tõi —
ta mudamurdjad maha lõi.

Nüüd naeris enda jumalust —
ta kummardanud rumalust:
kuis krokodillid koledad
neid nõnda hirmutasivad!

1899

Tulen, tulen!

Paju otsast patsatas
lobjakuda,
lepa otsast latsatas
sula lunda.

Hüüti õhus üleval:
kuulen, kuulen!
Mina tulen, kevade,
tulen, tulen!

1900

Leiva pärast

Kaks koera mängisivad minuga:
ma ühel silitasin lahkelt pead
ja teisel tegin teisipidi head —
nüüd nägin ma, mis oli oot'mata.

Kui silitasin üht, siis välkus teise silmas,
kui teine mängis, teine urises,
sõi teine leiba, teine nurises
ja oli — hammastega sõbra hõlmas!

Tohoo! ... Lõin jalaga eest ühe tõpra
ja teisel' heitsin takka malgaga:
mis saaks teist inimesed ütlema,
kui leiva pärast sõber vihkab sõpra!

1900

Kaugel!

Mänd, ta üksi kõrge mäe peal —
päikse hiilgus, päikse valgus seal, —
näeb venet rannavete peal:
«Oh kui ilus, oh kui ilus seal —»
«Kaugel!»
puhub talle valge purje hääl!
Valge puri sinav' laine peal,
helgib sinendava metsa peal:
«Oh kui ilus, oh kui ilus seal —»
«Kaugel!»
laulab karjapoisi hääl.
«Kaugel!» «Kaugel!» — kajab metsast hääl.
Kostusest kurb karjapoisi meel.
Miks jääb igatsuses nukraks keel?
«Kaugel!»
naerateleb päike teel.
Päike vaatab alla ilma peal',
näeb haljast maad ja kaugeid päikseid
seal:

«Oh kui ilus, ilus nende peal —»
«Kaugel!»
kostab teistelt päikestelt hääl.

1900

Isad ja pojad

Nad käisivad põllupeenardel,
neil jalas kõrged kalossid,
ja peas oli eilne õlleving
ja halvad rehkenungid.

Kuid isad põldu kündsivad,
pastlad ja tallukad jalas,
ja kirikusse läksivad,
pastlad ja tallukad jalas.

Ja nägupidi nii ausad nad,
nii mehine soojus neil rinnas,
nad kohad kõik kinni maksivad,
neil pojad õppisid linnas.

Ja linnast meile saksa keelt
ja saksa õlut toodi,
lillesid õpiti Tüüringi mägedelt
ja raha läks õllepoodi.

1900

Mis isad ütlevad

Mis minu isa mulle ütles?
Ütles, et hukkas on praegused ajad,
ütles, et enne nad olivad paremad.

Mis sinu isa sulle ütles?
Ütles, et praegu on ilusad ajad,
ütles, et enne nad olivad pahemad.

Mis tema isa talle ütles?
Ütles, et kõike, mis möödas, ei tea,
ütles, mis tulemas, kartma ei pea.

1900

Kust jalgtee kõrvale käänab

Kust jalgtee kõrvale käänab,
ja haljas murumaa,
seal kasvab sirelipõõsas,
üks lillekene ka.

Ja sügisetuul on nii karge
ja sügisetaevas ka.
Tuul jahutavalt lööb silmi
ja jahutab lilleke ka.

Ja lillekene on ilus,
nii alandlik, ilus ta;
ja sügiseõhk on nii puhas
ja puhas on lilleke ka.

1900

Meel paremat ei kannata!

Tuisk jookseb võidu tuisuga
ja tume taevas, tume maa.
Nii armas, armas mulle ta:
silm paremat ei kannata.

Ja väli must ja murelik —
see vanemate minevik:
kuussada aastat läinud ta,
ei ainust tähte näha saa.

Kuussada aastat läinud ta,
ei ainust tähte näha saa:
nii armas, armas mulle ta,
m e e l paremat ei kannata!

1900

Viimne võimalus

Sa võta ilust viimne ilu
ja tõest võta viimne tõde,
peab olema — siis võltsist viimne võlts,
ja kaunidusest viimne kaunis,
heast viimne võimaline hea,
ja naiselisest õrnem õrna,
ja võta valust viimne valu —
ning kannatuse viimne katse! —
Mis lõid sa selle tule süles,
see tõstab sind ja teisi üles.

1900

* *
*

Karjapõli —
nälg,
mehepõli — võlg!
Kehvad vanemad,
vaesed põllumaad:
kolm mõisa väljakest,
võlga ja näljakest,
kohast välja siit ja sealt,
otsi toitu siit ja sealt.
Ehmatust, haigusi
pärinud vanemad,
pärinud ma.

Ärge küsige mult luuletusi

Ärge küsige mult luuletusi,
ärge küsige mult midagi:
hoidke oma arutuse-mesi,
hoidke oma kiitus tagasi.

Üksi olen, külmalt kolestavalt
surmakäe ta saadab, üksildus,
imeb elu välja jälestavalt,
imeb välja, imeb — igatsus.

Igatsus, mis ihkab — inimesi, elu,
ihkab olla, näha, vaadata,
ihkab sõbra hääli, ihkab kõnet,
inimesena ta tahab elada.

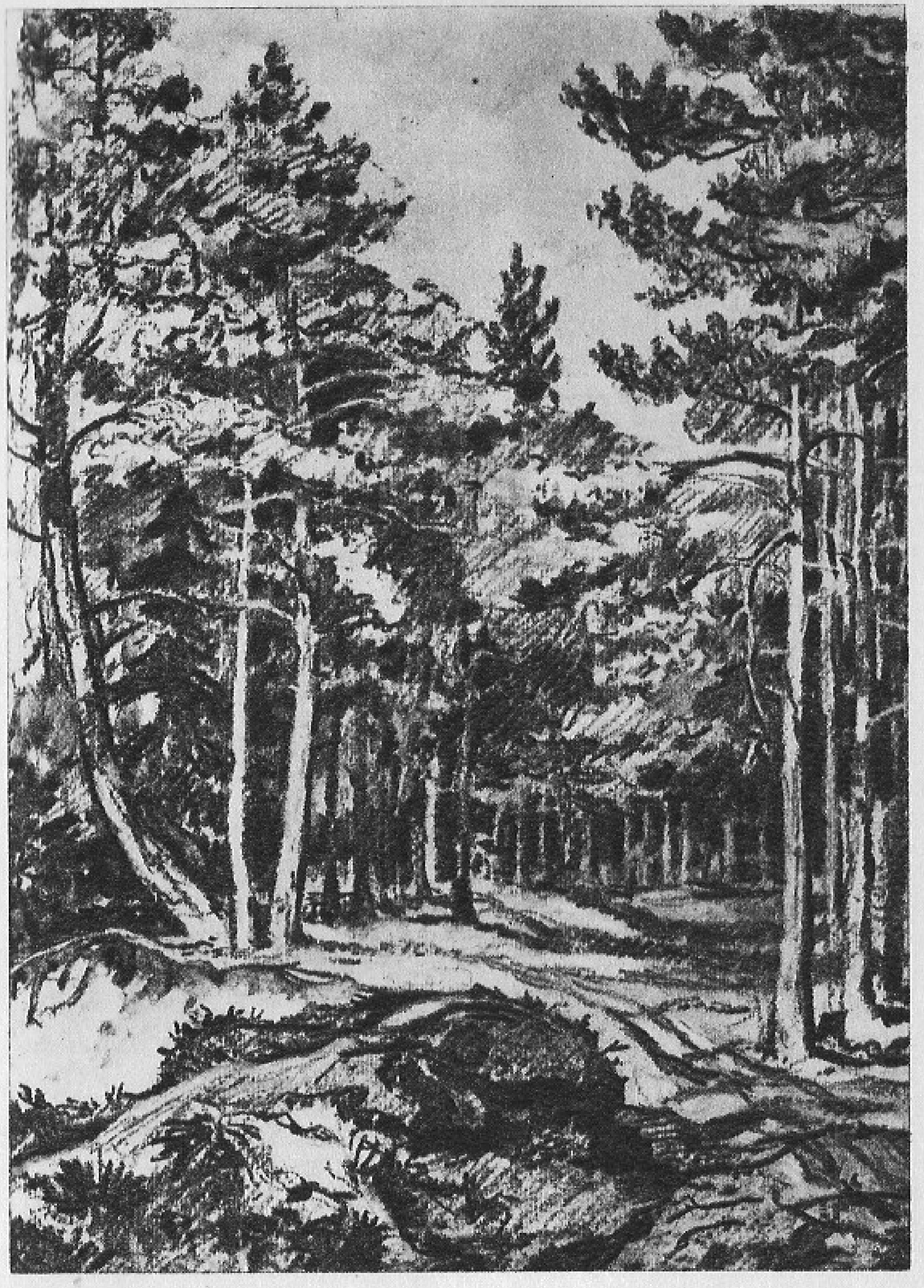
Ihkab inimesi kuulda, näha,
jõud on väike minna väljagi.
Siis veel külm, külm elutõde —
ja ei ihka enam — kuhugi. [— — —][5]

Andke vaesel' eksijale varju,
andke andeks nõdrameelsele,
kellel paremat ei olnud teha —
vaeva teistel', häbi endale.

* *
*

Ma olen end tallata lasknud —
ja mõnikord lüüagi, —
ja sellest silmapilgust
ei suurem saa ollagi!

Ja kerjanud olen ja santind
ja roomanud põrmuni,
ja kerjand, et aastate kaupa
ei vastuseks sõnagi!

Ja kerjanud enda pärast
ja teiste pärast ka,
ja kerjanud kerjuse pärast,
ei mõista ütelda!

Sügis

Igav liiv ja tühi väli,
taevas pilvine;
jõuan tulles metsa äärde,
tuleb nõmmetee.

Männi roheline samet,
üksik metsatee:
pedak heleroheline,
kask kuldkollane.

Pedak heleroheline,
kask kuldkollane!
Nõmm on sügisele
langend kaenlasse.

[1903]

Udu vari

Udu vari,
mäe hari,
sügisene karjamaa;
järve kallas
udu vallas,
lagund vene rannala;
kahvatanud,
lahvatanud
laine liigub tasasti.
Pedak väljal
mäeseljal,
eemal näib tükk linnagi:
tükk siin ilmi,
teine silmi —
mis sa kõik siit mälestad.

Neiukene
lustiline
laulab. Udus sumbub hääl.
Surnurongi
teised saatvad,
vares vaagub kuuse pääl.
Tükk siin seda,
teine teista,
kogemata kolmandat.
Mine siis veel
südamega
läbi elu-lagedast:
purud, närud,
mis ta korjand,
hõõruvad sind sagedast'.

Paistab päike üle nõmme

Paistab päike üle nõmme,
üle liivase,
sätendab ta üle nõmme
sinitiivase:

uhke, sinav metsaviire,
kehva, vaene liiv,
vaene saunaonnikene,
puust tal sagar, riiv.

Mis sa mõistad, mis sa ütled,
öelda mõistad veel:
nagu liivas uhkem metsa,
saunas selgem keel.

*

Majasid ja mastipuida
siit saab hulgani,
ehituse aluskivid
saunas alali.

Ööhulkumine

Kes mõnikord tuli külast,
see hoidis — et isa ei näe.
Küll lõbusalt läinud öötunnid —
tal piin oli päikese käes. —

Kui eesti kirjanduses
ööd hulkusin vahest ma
ja isegi ajalehes
kui kirjanikuna,

siis hoidsin end vaikselt eemal,
jäin vait, — et teised ei näe.
Siis kadakasakste killas
ma olin kui päikese käes.

Järve kaldal, nõmme all

Kalamehe lapsed jooks'vad
järve kaldal, nõmme all,
punapõsksed, paljasjalgsed...
Järve kaldal, nõmme all.

Kalamehe lapsed jooks'vad
järve kaldal, nõmme all,
kalakesed võrku jooks'vad
järve kaldal, nõmme all.

Vaesus, hädad, kalamehed
järve kaldal, nõõmme all.
Kindral ajab, mõõgad läik'vad
järve kaldal, nõmme all.

Mitmed riigid kokku lang'vad
järve kaldal, nõmme all:
kalamehe lapsed jooks'vad
järve kaldal, nõmme all.

Tulevik

Mis on, mis paistab kaugel merel...
Kas laev sealt tuleb? Mis ta toob?
Või udu hall? Või mõttekuju,
mis hing vast ise endal' loob?

Ei, laev ta on — mu kauge lootus:
ta peab, ta peab kord tulema!
Ja kuigi varem pettis ootus,
ma usun: nüüd küll tuleb ta!

Kuid kas ta see, mis mina ootan?
Kas õnn, kas minu õnn ta sees?...
Ma küsin... lainte käiku vaatan...
Ta kuju rohkem kerkib ees.

Kas minu igatsust ta kannab —
kas on mu lootus tema peal?
Või toob ta häda meie randa?
On surm vast leidnud aset seal?...

[1904]

Eile nägin ma Eestimaad!

Raudteel

Eile nägin ma Eestimaad!
Nägin hurtsikuid, saunasid,
nägin bagaaži ja paunasid,
väljal kivivõsa aupasid —
eile nägin ma Eestimaad!

Eile nägin ma Eestimaad!
Lagunud talumajasid!
Oh kui rammetuid rajasid!
Kadaka-, lepavõsasid!
Eile nägin ma Eestimaad!

Eile nägin ma Eestimaad!
Põõsastikud ja võsad kõik
suikumise ja näotuse paik,
vaimuilm nii hämaras, vaik —
eile nägin ma Eestimaad!

10. jaanuar 1904

Talveõhtul

Mets mustab, öine hämar
on laotand üle maa,
nad võtnud üksteist hõlma
siin talveõhtuga.

Jäänd vaiki org ja võsa,
mets, lumi, heinamaa:
nad võtnud üksteist hõlma
siin talveõhtuga.

Üks täheke veel udust
kord vaatab... kaob ka,
nad võtnud üksteist hõlma
on talveõhtuga.

Ma vaatan aknast välja:
kui rahul heinamaa;
kui pühaline vaikus
on üle kauge maa...

Ei ole rõõm, ei valu,
mis minu rinnassa:
nad võtnud üksteist hõlma
siin talveõhtuga.

[1904]

Talv

I

Talu õue... Vaikne
talvehommiku,
värsket lund on sadand,
kõik veel vagune.

Õunapuu peal aias
hüppab varblane,
tasakesi helbed
talle järele . . .

*

Vaikne talveõhtu.
Eha punab veel;
töö on lõpetatud
lauba-õhtu eel.

Hämariku jumi
kaob koomale,
korstnatest suits tõuseb
otse ülesse;

tõuseb mustas tombus,
seisab õhu sees,
vaikus ümberringi
kõigis taludes.

*

Üks õunapuu akna kohal
kui valge siidi sees,
öö vaikib tema üle
ja tema oksades.

Öö viibib tema üle
ja tema oksades,
ta seisab mu akna kohal
kui pehme siidi sees.

*

Tähe-diamandid,
hõbeäärne kuu,
sinimustjas taevas
ilus . . . ääretu . . .

II

Pedak eemal üksi
igavuses otseti . . .
Nagu pilvitanud taevas,
suigub kurvalt temagi.

*

Tasakesti . . . tasakesti . . .
lumi langeb rahuga.
Ilm nii vaikne, ilm nii sume —
lumel aega langeda . . .

*

Vaikne, pehme, tume
talve-ilmake . . .
Tuleb peenet vihma,
ilm pool-udune.

Räästalt langeb räitsak,
kirjud katused,
aia otsas istvad
troppis varesed . . .

[1904]

Sa tulid nagu päikene

Sa tulid nagu päikene,
kui hommik tulid sa,
sa tulid nagu päikene
ja ilm lõi särama.
Sa tulid nagu päikene
ja paistsid südame,
ja kadusid kui päikene
öö musta hõlmasse!

[1904]

Meeleheitmisel

Mis pääsukene laulis,
mis lõo lõõritas,
mis metsaservalt kuulis,
külm, nälg talle kuulutas;

mis suurte rikaste laualt
langeb kui kooruke,
ta selle üles korjab, —
sest toitis end nooruke.

Mis andnud kehva aasta,
nii kehva põlluke,
mis teistest üle jäänud,
mida omandand endale:

ta sellest kasvab, peab kasvama,
ta sellest peab kosuma.
Siis kuidas peerutulel
saad vaimu valgusta',

ja mida võib lamp nii väike
ja kisa, mäng pere sees,
ja mida toob kevadepäike —
kõik kokku palmides:

ta sellest üles kasvab
ja sellest peab elama,
ja sõdima enda eest peab,
peab võitlema nendega,

kes sündides suureks saanud,
kes pehme siidi sees,
kelle koolid nii kõrged, uhked
pilvini päikse ees.

Oo, võtke süüdlased kinni,
kelle süü kõik on siin maal,
kui midagi veel ei lähe,
kuis soovib rikaste meel.

Jaanuar 1905

Rändaja

Tulin linnast. Lumesadu.
Tööd ei leidnud kusagilt. —
Lumesadu. Jalad väsind.
Läbi, läbi näljane.

Kuskil teed, ei tulekiiri,
aeg ju hiline.
Ennäe! tulekene siiski
vilgub viimati.

Koputan ja astun sisse —
lahkelt lahti tehakse.
Tüdruk võtab ahjust leiba,
sooja leiba — mõtelge!

Soe saun ja lõhn nii armas. —
Tühi kõht. — «Kas soovite,
külamees, vast sooja leiba?»
Murdis tüki minule.

Suure tüki sooja leiba!
Oh küll maitses magus see!
Soe leib ja soe süda,
perenaine tasane.

«Kust sa tulid, kuhu lähed?
Kas sul naine, võõras mees?»
Sealt ma tulen, sinna lähen,
olen vaene reisimees.

«Mitu venda sul või õde?
Isa, ema elavad?»
Mina üksi! Kibe tõde,
kõik nad ära surivad.

«Tibi-tibi, tibi-tibi —
suurem neist on kukeke.
Mul on neli kanapoega,
jutt neid ajas ülesse...»

[1905]

Kevade lähenemine

Tuhat nägemata silmi
vaat'vad murult vagusalt,
tuhat kuuldumata hääli
heliseb ju salajalt.

Üle laane lootus luikab,
kõnekõmin metsa peal,
üle oru ootus huikab,
vaimud vaat'mas mäe peal.

Langevad nad ükskord kokku:
kõnekõmin metsa päält,
ast'vad vaimud mäelt alla,
kose kohin tõstab häält —

siis kõik väljad valendavad,
lahti iga lille silm,
järve lained helendavad,
ilus päiksepaiste ilm.

Siis kõik kaua kannatavad
nupud rõõmu-silmavees,
eluvaimud lehvitavad:
kevade on meie ees.

[1905]

Ta lendab mesipuu poole

Ta lendab lillest lillesse,
ja lendab mesipuu poole;
kui kõuepilv tõuseb ülesse,
ta lendab mesipuu poole.
Ja langevad teele tuhanded —
neist koju jõuavad tuhanded.
Ja viivad vaeva ja hoole
ja lendavad mesipuu poole.

Nii hing, oh hing, sa raskel a'al —
kuis ihkad sa isamaa poole;
kas kodu sa, kas võõral maal:
kuis ihkad sa isamaa poole!

Ja puhugu sulle sealt surmatuul
ja lennaku vastu surmakuul:
sa unustad surma ja hoole,
kui kotkas tõused ta poole!

[1905]

Ma kõndisin metsa poole

Ma kõndisin metsa poole,
kus vaiklik üksildus,
siin leidus mu tühi süda,
mu noorus ja armastus.

Ma kõndisin välja peale
ja üle kirikutee,
siit rahvas sõitis mööda,
ja — haiget tegi see.

Siin tuli ta mu meelde —
otstarbeta elu, töö,
kuis kurbus köitnud mu keele,
kuis raugemata on öö!

Ma astusin mäe peale,
kust näha võis edasi:
oh, muistne aeg tuli meelde,
ja lossid tagasi.

Ta, muistne aeg, tuli meelde,
sest kõigest tuli aim:
siis silmad kukkusid märjaks,
siis õieti kurvaks läks vaim.

Sa mine, kuhu tahad,
sul ikka varemed ees,
nii metsas, mäel, väljal,
sa ikka nende sees!

[1905]

Sandipoisi laul

Oleks mul üks kamber,
väike kambrike,
oleks mul üks ahi,
väike ahjuke.

Paneks ahju kütte,
istuks paistele,
võtaks oma Miina
enda kõrvale.

Miina on nii lahke,
hea ja tasane,
Miina on nii helde,
silm tal sinine.

[1905]

* *
*

Iga eht südamelöök
purustab ära mind põrmuni,
viskab maha mind surmani
iga eht südamelöök.

Iga eht südamelöök
sinu eest, oh Eestimaa,
minu elu võtab ta
sinu eest!

1905

Kuningas ja laulik

Kord kuningas kuldtõlla sees
sealt mööda sõidab ta,
kus kõnnib vaene rändaja,
paun kaelas, läbi maa.

Ta laulab, laulab noorusest,
ja armust laulab ka,
ja isamaast ja voorusest,
ja rõõmus, rõõmus ta.

«Sa anna mulle rõõmus meel,
ma krahviks tõstan sind,
ja anna oma laulukeel,
ma kroonin kullal sind.»

«Ei anna oma laulu ma,
kas krahviks tõsta mind.
Ei rõõmust meelt ma anna ka,
kas maailm olgu hind.

Mu laul mind tõstab taevasse,
mis ülem troonidest;
mis palgaks annab austus —
ei hinda selle eest.

See kroon ei kao iialgi,
ei rooste teda söö,
ei oda riisu millalgi,
mõõk teda maha löö!

See kroon on üle kroonide,
jääb alaigavest,
see troon on üle troonide,
ei vara tema eest.» [— — —][6]

1905

Ära väsi!

Ära väsi laitust andmast vennale,
kussa eksitud,
ära väsi laitust andmast endale,
kussa teenitud.

Saagu su vaenlane kiitust sinu käest
autegude eest;
nõuab see tükki su enda südamest,
tõmba see talle seest!

Et sinul raskemal tunnil jõudu täib
ja sa ei värise,
kui su viimane vaenlane peale käib, —
süda ei kärise.

Et ei tõuse uus vastane kesk sinu võidu sees
ega väära sind,
kui ju vaenlane võidetud jalge ees:
sinu oma rind!

1905

Noor-Eestile

Mind ärge austage —
ei iial iganes!
Üks valus vale mõiste
on liikvel aja sees.

Nad hirmsad on, mu laulud,
ja hirmus mu süda sees,
nii hirmus nagu mu saatus —
ei, mind mitte iganes!

Te austage mehi,
kes kasvand valguses,
kes teaduses krooni saanud,
kes tööl on selguses.

Ja kui neid mehi ei ole,
siis endil' nad mõelge,
kõik voorused mõelge kokku —
ei mind mitte tõesti!

Kõik voorused mõelge kokku,
me esivanemad,
me kallid, kallid kalmud — —
ja endi vanemad:

siis leiate ehk mehe,
kui üles kasvate,
kes oleks noorte ehe,
ei, mind mitte tõesti!

[1905]

Mina ei tea, kust ma rõõmu võtan?

Mina ei tea, kust ma rõõmu võtan?
Pole mul maad, ei ole mul maja,
pole mul rada, ei ole mul raja,
pole mul raha — ja kõike on vaja,
olen kui kurva aegade kaja,
tumeda' ööde tunnistaja —
mina ei tea, kust ma rõõmu võtan?

Mina ei tea, kuidas rõõmu jätan?
Kui mina kodumaa aasale tõttan,
muredes, roidunud, kahevahel,
ei ole lootust, ei usku, — kui ahel
rõhub mind saatus kui surmalahel, —
kostab siis eesti laulukaja!
Eesti laul — oh sa elustaja! —
Mina ei tea, kuhu rõõmu siis jätan?

Jah, kui ma kõnnin siis üle aasa —
kõik nad võt'vad kui hõlma, kui kaasa:
Eesti haljaste kaskede koha,
Eesti koidud ja Eesti eha,
eesti laul, — ja kergeks läeb keha.
Mis sina tahad ära teha:
Siis ma ei tea, kuidas rõõmu ma jätan?

Juuli 1905

* *
*

Mis oled sa, meie tugi?
Kas pärandatud maad?
Kas kõrge haridusuhkus,
kõrged esivanemad?

Ei hiilgus, vägevus, vara,
lai, rahvarikas maa,
ei — sinust ei kõnele keegi,
ei kiri sind tunne ka,

must, suitsune talutare! —
Kuid tähed üleval,
need näinud on mõnda kitsust,
näind aastasadadel.

Need isasilmil vaadand
su madala majasse!
Ei ülekohut seal ole
sa haudunud tõesti!

August 1905

Isamaale

Mul puudub nii palju, palju,
mis, ei tea ma ütelda:
kas mehisust, välist viisi,
ei mõista mind teised, ma teisi —
ei seda tea ma.

Ühest aga pole mul puudu,
oh seda on palju ju!
Oh seda on palju, liig palju:
mu armastus on mu kalju,
mu kallis isamaa!

Oh, mis sa, isamaa, oled,
seda küllalt tean ma,
seda mõelnud ma uneta öödel
ja kõigil mu tegudel, töödel, —
võin julgesti ütelda.

Sa oled seesama elu,
mis sinult pärinud ma.
Sa oled seesama elu,
sa oled seesama valu,
kuis minult saad jälle ta.

See valu, mis sinul su pärast,
on minul mu pärast ka,
ma pärinud seda su käest, —
mu nõrkusest ja mu väest
sa pärandad endale ka.

Ja sinu häda mu häda,
su õnn on minu õnn ka,
ja sinu viga mu viga,
ja sinu iga mu iga —
oh kallis isamaa!

Oh ela sa igavesti!
Õnn olgu sinuga!
Head võitlemist sina võitle,
head sõitlemist sina sõitle,
jää alalõpmata!

Oh jää, oh jää sa truuks,
jää ustavaks, usinaks sa,
ja igavest' ausaks jää,
jää ausaks iga päev,
rõõm olgu sinuga!

Jää truuks, jää surmani truuks
oh iseendal' sa!
Jää truuks igal ajal,
jää truuks igal rajal,
siis oled võitmata!

[1906]

Merehädaline

Laev eksind põhjamerele,
ta mehed meresse langend —
üle jäänud on üksainuke,
külmast sellegi käed kanged.

Ei laeva jõua ta juhtida,
pool omapead luusib see vetel.
Ei laeva jõua ta juhtida,
laev sõuab juhuse teedel.

Siis lõuna poole pöörab sõit,
kui puhub põhjatuul —
ah väike, väike seegi võit,
ei rammu tüüripuul.

Laev uitab ümber omapääd,
laev uitab ümber umbkaudu
ja leiab vett ja leiab jääd,
ja laine lõhub laudu.

Kui aga puhub lõunatuul,
toibub mees kohmetand;
käed püsivad nüüd tüüripuul, —
toibund ta, ehmatand:

Jah, aga kuhu veab tee?
Kaugele põhjasse!
Veab otse surma südame
viimne soe tuuleke.

[1906]

Kellahääl

Verehimu ja vaga hinge õhkamine,
vaga õhkamine, nagu lillekõne,
murtud süda ja leinamine,
otstarve ja tarretanud kaalumine,
rumalus ja ebausk:
kõik ühest kellanöörist tõmbavad!

[1907]

Truudusetus

Neid elulained viisid
üksteisest kaugele,
ta, tänutundmusest aetud,
käe andis teisele.

Vask oli nüüd taevas ta üle,
maa põudne, kumisev raud;
ta ise kõndis ümber
kui vankuv, elav haud!

Koit hommikul kahvatas ära,
ja päike kahvatas,
ja aasa peal lillekene
ta vaate ees ehmatas.

Küll aja halastusel
rind palju paranes, —
mis päästa ei olnud, ei olnud —
ja palju ununes.

Ta elu, ta priius, vara —
kõik oleks läind kaduma:
neid päästis ta naine talle —
kui ingel oli ta!

Jah, rindki lõi uuesti soojaks,
nii mitu õit elupuul!
Ta südames aga nuttis
arm — surnuvanikul! —

Oktoober 1908

Sa oled kui —

Kui lille unenägu,
kui vaikne armas aim,
sa oled kui lillekene,
kui uinuja lille vaim,

mis öösel lille ümber
kui vari viibides,
kui lille kaitseingel
ta üle tiibades.

Sa oled hea ja puhas,
oled püha ja oled suur,
ja sinu kuldses luhas
on kõigel, mis kõrge, juur.

Seal oled veel sina võitnud,
kus kõik olid kaotand —
Seal oled veel sina köitnud,
kus kõik olid lahutand. [— — —][7]

Sa oled püha ja ilus
ja hirmus oled sa ka,
kui pimeduse ajal
sa paistad üle maa.

Kui, rinnast läbi lastud,
sa tihnikus kõneled veel —
siis kisendad nagu lõukoer,
kui maol nõelab su keel! —

Suur oled! Ja suur on su rahvas,
kes tunneb, taevane, sind!
Sest sinus on vägi, on vahvus
ja suurus ja kõige hind!

Sa oled kui lille palve,
kui vaikne armas aim,
sa oled kui lille palve,
kui uinuja lille vaim.

1896—1908

* *
*

Kord olen riigi abi
ma endal' otsinud,
tal usaldust avaldanud:
olen kahtlustud, kiusatud.

Seesama asi sunnib
just säärast sammu veel:
mind vaevab sama häda
ja abi tarvis veel.

Kuid asi on täbar, paha,
mind torkab valu õel:
vast kiusaja riik on ise —
oh see on valus nõel! [— — —][8]

Sa oled väikene, väike —
ei sind ei nähtagi,
ei sind ei tahetagi,
ei sind ei tuntagi.

Sa oled ise väike
ja väikene on su keel:
su süda tõmbaks ühes —
neil hoopis teine meel!

Sul, Eesti, häält ei ole,
vaid teised tõmbavad.
Kuid sina ka mine üksi —
ei sind ei küsigi nad.

7. september 1908

Laul sellest kaduvast

Laul sellest kaduvast suvest —
see on kurbline laul;

laul sellest kaduvast elust —
see on kurbline laul;

närtsivast noorusest laul on
kurbline laul;

närtsivast voorusest laul on
kurblisem laul; —

laul sellest langenud vahvast —
kurbline laul;

laul sellest rusutud rahvast —
kurblisem laul.

Jah, sellest loodusesurest
kurb on laul,

ja sellest südamemurest
kaebab laul.

7. september 1908

Vanemuise lapsed

Vanemuise lapsed, vaesed lapsed,
Vanemuise lapsed, varatud,
oh sa, eesti kunst, kuis oled kütkes,
kuis sa kütkes, kuis sa vaevatud.

Kuis sa pilgatud ja naerdud oled,
kuis sa irvitatud kadakaist!
Kuis sind võõrad võõrasisa kombel
vaevalt näinud istmeist madalaist!

Mis te lootus, Vanemuise lapsed?
Rinna all mul kuumalt valutab!
Kuis teil kõndi' elus raske,
kuis teid kehvus veab, talutab!

Ja veel kõrgelt teie üle naervad
teie kibedamad vitsad, kadakad!
Kuis on tee täis kibuvitsu, okkaid,
kuis te istmed nõnda madalad!

November 1908

Üks tõsine tund

Veel ajas mind valu toast välja,
kui rusus mu rinna peal;
ma kõndisin teel üle välja,
kõik must mu ümber seal.

Must oli taevalaotus,
ilm oli pilvine —
ja raudne oli vaotus
ka üle lillede.

Puulehed, nad olivad mustad,
ja musta' puude peal,
ja oleks päike paistnud —
ka must oleks olnud seal.

Nii raudselt rõhus mu rinnas,
nii rusuvalt pigistas,
raudhelin oli maapinnas,
õhk vastu kisendas:

Nad plaaniliselt viinud
mu hullumajasse.
Nad võtnuvad kohtult kirja —
ei kogemata see.

Ma nopin heinamaalt lille
ja panen rinnale.
Nii mõni neiukäsi
teind enne minule.

Kuid õrna lille õitest
raudkeelil helises
kui mõõk, kui haljas teras
siit vastu helises, —

veel viimast sõna oh ära,
oh ära ütle sa!
Kuid tõsi on, sest langes
pool Paalas ju põrmusse!

1896—08

Sugulased

Sugulased peavad pulmi,
sugulased mehele lähevad,
sugulased naisi võtavad,
sugulased surevad, ristivad —
mina ei teagi . . .

Vaesel ei ole vaderit,
õnnetusel hõimulasi,
tagakiusatul sugulast.

Kullal sugulased on kuningad,
hõbedal hoolikad hõimud,
vaselgi vaderid valvsad,
rahal rahvas sugulane,
rublatükil ruttu sõbrad.

Vaene jääb silmade vahele,
Vaene jääb ukse allade,
nukukeseks maja nurka.
Vaene saab taldriku alama,
vaene saab kahveli katkise.
Vaest vankril' ei võeta,
rekke'e ei rebitagi.

Vaesel söögiaeg varane,
söögivahe liig lühike,
sügispäeva otsakene!
Vaesel töö liig vähene,
sulasel ikka suurta kõhtu!

Oktoober 1908

Õhtu

Õrn talveõhtu hämar
kui siidiriidessa;
täht vilksatab kord udus,
siis uinub tema ka.

Veel tuksatab kord süda,
jääb rahul' tema ka:
ta ennast ühendanud
on talveõhtuga.

1908

Üks suu

Üks suu, nii vana
kui mullake;
ja mõtteis nägu
nii vagune.

Ja mõtteis nägu,
nii aus ta;
nii vaikne, valul
ja sõnata.

Nii aus, nii vaikne,
nii mullane,
nii selge ja õige
ja kullane.

See on mu ema,
mu mullake,
see on mu ema,
mu kullake!

[1908]

Emale

Oh minu armas emakene,
oh minu kallis emake!
Surnuhaud ma ise olen,
astes sinu hauale.

Käi minu järel! õpetasid,
käi minu järel, pojake!
Ei ma sinu järel käinud, —
neiu jälil, emake!

Kelle jälil olen käinud,
oh ei seda tea ma,
emakene, — enda jälil,
vahest võiksin ütelda.

Neiu jälil mina käisin,
neiu jälil, emake.
Annaks suud ta saapatallal',
minu südant talland ta.

Luule jälil mina käisin,
tuule jälil käisin ma,
hiljem, hiljem, emakene,
unistasin: kodumaa!

Oli arm mul unenägu,
laske näha edasi.
Isamaa — kui petis kägu,
elada ei tahagi.

Oh mu süda, ta on haige,
on nii haige, emake!
Oh mu süda, ta on haige,
rohtu ei saa temale.

Ei ma adra järgi kasvand:
teisi vendi oligi;
ei ma kooli järgi kasvand:
vaene olin liiati.

Karja jälil mina käisin,
tuule järel, emake, —
karjas ainult metsakaja —
luule jälil, emake!

Vaene oli meie talu,
vaene ilma otsata,
pilgata sain palju, palju, —
vahest mõnda lugeda!

Rehkendada ma ei mõistnud
koolis, ega — eluski,
rehkendada numbritega,
mesikeelel — samuti!

Ei ma silmakirja mõistnud, —
sina olid tõsine!
Ei ma roomata ka mõistnud —
sa ei roomand, emake!

Unistasin, muud
karjased kõik teevad nii;
karjas oli palju aega,
aega üleliiagi. —

Ei nad meie kohta ostnud,
kulla kallis emake!
Mättaid niitsime me ise,
jäime ikka elusse.

Seda tean, kuis isatalu
vanast võetud võimuga:
härra tema mõisa külge
võttis kavalusega.

Kuidas asemele anti
metsast kehva söödike;
kuidas sealtki ära aeti —
sööti vaja mõisale!

Seal siis nutsid, emakene:
kuhu lähen lastega!
Seal siis põdesid ja kurtsid,
seda kõik sain näha ma.

Oh, ei sindki mina tunnud,
kallis, kallis kodumaa!
Kus siis lagund talumaja
ennast mõistab vaadata!

Kõrget, suurt ma leidsin üles —
sind ei leidnud, kodumaa.
Palju tähti taeva süles —
sind ei siiski näinud ma.

Kui nad mulle haiget tegid,
pilkasid su madalust,
emakene, — siis mu süda
võttis eesti armastust!

Hilja, hilja, emakene!
udust olin väljas ma:
hilja — hilja, emakene,
varemeid jäin vaatama.

Minu isamaa on vaene,
oh mu hella emake;
tema üle uhab laine —
aastasadu alati!

Oh mu isamaa on vaene,
mina ise vaene ka.
Ühest on ta siiski rikas —
murest, hädast otsata.

Leian siiski kadund kinda,
avaldan maailmale!!
— — — — — — —
— — — — — — —

[1908]

* *
*

Masinlikult liigub mõte,
masinlikult liigub sulg,
kuis läks läilaks, võttes kätte, —
masinlikult kuuldub riim.

Enne ilus, süütav, sula —
siis ei tohtind liigutada.
Nüüd mu meel on jahtund,
nüüd ka laul on lahtund.

Eks see ole olemise
väetisuse tunnistaja!
Oh, maailm on õrnalt koos,
palju haiget ajaloos!

Hoolitsejatele

I.

Ole nagu oma isa
vaeselapsele,
ole nagu oma isa
varjutumale.

Et kui kasvab inimeseks,
ta ei nurise,
et kui kasvab inimeseks —
on ta inime.

Ei sa olnud talle õige —
maailm laidab ka;
viljast, mida kasvatasid,
ohkeid saad sa.

Kes sa taeva tahtel antud
kaitseks nendele,
keda ajad uim'seks peksnud,
vaev'tud rahvale.

II.

Ole nagu oma isa
vaeselapsele,
ole nagu varjav katus
varjutumale.

Et kui kasvab kaelakandjaks,
oskab elada,
et kui ise käima hakkab,
ta ei komista.

Ole talle nõutajaks,
jalul' aitajaks,
vaeselapse veimekandjaks,
peade paitajaks.

Saada teda eluteele
selle viisiga,
nagu vaeselapse isa
peab tegema.

5. november 1908

* *
*

Mis ju vahib vainu pealta,
mis on õues upakille,
riida taga ripakille,
pilve vahel pilusilmil:
kevad kena vennikene —
see'p see vahib vainu pealta,
vaatab värava vahelta,
see on õues upakille,
riida taga ripakille.

*

Kuhu pean mina minema?
Kuhu murega matkama,
kuhu hädaga hüppama?
Meelitama mesikeelil,
paitama palju sõrmil,
kõnel mitmekümnel moodul:
olen aga õues upakille,
riida taga ripakille,
tahan lõbu ja lõõritust.
Nukraid mina ei näegi,
kurtajaid ei võta kuulda.
Mis sa tahad ära teha:

Pori podiseb õue all,
kevad aga vahib väraval.
Vesi jookseb, vennikene,
lobjak ojassa lohiseb,
päikene aga peale paneb:
suisa hakkab sulisema.

Kevad õues upakille,
riida taga ripakille,
kevad väravalt vahtimas,
vainu pealla vaalimas,
õue alta haugutamas:

Nukraid ei mina näegi,
kurbasid ei võta kuulda.

Mis sina tahad ära teha?
Mine kas kuhugi korstnasse,
poe haokubu alla:
seal tema vastu suliseb,
seal tema mätta all muliseb:

Nukraid mina ei näegi!
Südames aga salahaiged,
talvemured tagavaras,
elukese hellad kohad. —

Kevad aga hool'mata haugutab.

Kuhu, kuhu pääsen ma?
Igal pool kisku' ja tõmmata. —
Iseseisvuse kaotus —
oh sina kevade vaotus!

Hüppel ju külmalind, hänilane,
tuleb aga koguni — leokene!
Kuhu siis jooksen varjule,
kinni mind võtab kevade!

Oktoober 1908

Hällilaul

Emakene laulis, hällitas . . .
Laul oli hale, laul oli kurba,
laulis kurba lapsele.
Laulis kurba lapsele? —
Oh sa rumal emakene:
kurb meel kahjuks kasvajale!

Emakene laulis, hällitas . . .
Laul oli hale, laul oli kurba,
laulis südant lapse kätte,
laulis ilma elu ette! —
Armukurba emake
laulis oma lapsele.

1908

Koidul on kõnesid palju

Koidul on kõnesid palju,
tähtedel tarkusi tuhandeid,
tuuledes haigusel' rohtu,
lilledes hädadel' ohtu,
südamele magusaid sidemeid,
mälestusepidemeid:
kellel nii palju on aitajaid veel —
inimene, miks kalk su meel?

Oktoober 1908

Helleenlane ja pärslane

Maalt välja aetud, eksind kõrberajal,
siit leidis pärslane ta lõuna-ajal.

«Sull' isamaa on olnud kohtus äge:
nüüd juhi Hellasesse kuninglikku väge.»

«Kui õhtust tõuseb päev: siis koju sõidan,
kui lõunast — siis ma Hellast teile võidan.

Ei, võõras! Sinu kuld mu ustavust ei murra,
ma olen kreeklane — mind lase nõnda surra!»

Oktoober 1908

Hulgus

Üht hulgust mina tunnen,
kel pilget jaetakse*;
ma tunnen ühte vangi,
keda taga aetakse.

See hulgus, see hulgus — tema
on südametunnistus,
on puhas ja ilus selge,
on põue-tunnistus.

Kes teda teotand,
läks ehitas linnasse.
Kes teda taga ajand,
auraha sai rinnasse.

Sa vaene hulgus! Tema
on kallis eesti keel!
On eesti rahva ema:
kuldselge eesti meel!

Oktoober 1908

* jagatakse. *Toim.*

Sa jäta katki!

«Sa jäta katki, viska vanad laulud
ja vana elu, ärka uuest' siis!
Nad vigased on, sinu vanad laulud,
ja vigane su vana eluviis!»

Ma jätan katki! Jäta katki
sa vanad laulud, vana eluviis.
Nad vigased on, sinu vanad laulud,
nii vigane su vana eluviis.

Nii Aja kahtlus. Ja nii kostsin.
Ei muud ma mõistnud talle kostagi.
Ma arvan, nagu troosti sellest leidsin,
ma veidi rõõmsamaks sain ometi.

Sest kesse hävitaks maailmast kirja,
mis kivi sisse vanad rajatand,
Ja kesse hävitaks maailmast hinge,
mis kivikirjad meile pajatand.

Seal vigast palju — minu elus sama,
ja palju sellest võidaks paranda'.
Ja elu — parandus ta igal pilgul, —
sa aga nõuad — katki raiuda!

Seal vigast palju, minu elus sama,
ja minu lauludes niisamuti.
Aeg enda tähte ei saa hävitada,
ei ilmast hinge — mina samuti.

Oktoober 1908

Linnukese kaebus

Ju lume all on mets ja nurm
ja põhjatuul kui surm, kui surm!
Kus, linnuke, end peidan ma,
kust leian varju, süüa ka!

Kuis kõrgel pilvis sõidab surm,
ja üle välja ajab torm!
Mu tiivad on nii väsinud,
mu jõud on ära kadunud!

Külm rannakaljul pigistab,
tuul puude vahel vilistab,
kust elusoojaks sai mu rind, —
miks oled maha jätnud mind?

Silm kusagil ei pääsmist näe,
nälg, torm ja tuisk ja lumi, jää.
Oh talv, sa armuheitmata,
kuis lähen kohtu sinuga?

Kuis kõrgel pilvis sõidab surm,
kuis üle välja ajab torm,
kus, linnuke, end peidan ma,
kus, linnuke, end varjan ma?

Ja väsinult jääb magama,
ja unes näeb, tunneb ta,
kuis kevad tuleb helinal,
kuis laulab ta siin kõlinal!

Kuis kevad tulnud helinal,
kuis laulab ta tal kõlinal:
Ta uinub õndsalt magama
ja kevadet ta tunneb ka.

1908

Kerjaja

Heategev selts, ta praegu on,
on pidusaalis koos,
ja vaeste eest seal tegevus
on — kõned täies hoos.

Üks hulgus, kõigil tõrjutud,
ta kuuleb kõnehäält, —
veel alles koertel hurjutud —
siin vaatab — nalja päält!

Ta kuulab. Räägib rääkija:
«kõikinimsus, head teod»
ja «inimesearmastus»,
«heategevuseks peod».

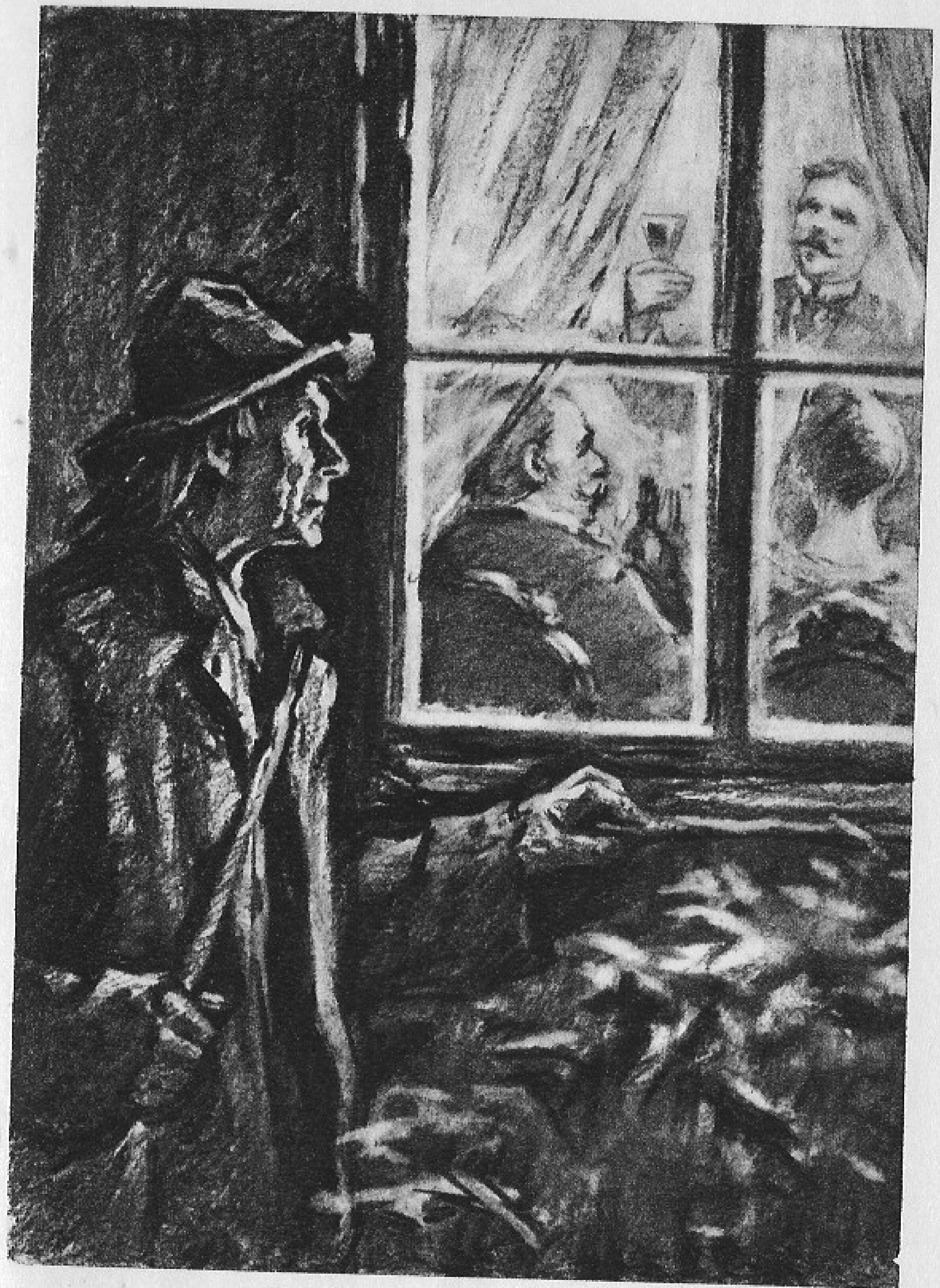
Ta naeratab — nii kibedalt! —
ja astub edasi,
külm salvab, — nälgki valusalt,
ei puhkust kusagil.

Nii rändab talust talusse,
öömaja tahab ta,
ta räägib palust palusse:
ei keegi kuulata!

Üks selleks liiga rikas on,
et hädas aidata.
Ja teine liiga vaene on,
et puudus endal ka:

Mul silt on juba ukse pääl,
mis keelab kerjamist.
Ja teine — nolune ta hääl —:
Mul isa toita rist!

Mul kümme tuhat võlgu on,
ei tea, mil kätte saan?
Mul koht veel poolel maksmata —
viis tuhat vend saab, Jaan.

Nad silmad kinni hoiavad,
et nähes vast ei näe,
ja kõrvad kinni hoiavad,
et rind ei pehmeks läe.

Nii vastatakse ukse ees,
ei sisse lastagi,
ja vaene, väsind, nälgind mees,
ta astub edasi.

Ta tuleb saunahurtsiku',
kus elab vaene mees;
ta rahvast ära põlatud,
töö raske, higi sees.

Mis inimsus, ei tea ma, —
just nagu kuuldud ka, —
ja mis on südametunnistus,
poln'd aega mõtelda:

Siin on tükk leiba, siin toop vett, —
mu õhtusöök on ta, —
kui soovid, tere tulemast!,
ta jaga minuga!

1908

Õhtul

Öösse ära kadus
vanker vurinal, —
õhturahu sisse —
tähistaeva all!

Ära kadus ühes
minu rahu ka:
süda tahtis ühes,
ühes sõiduga!

Oleks ühes läinud,
ühes temaga,
sada versta sõitnud,
sõitnud tuhat ka.

Sõitnud kaugel' ära,
kuhugile siit —
unustanud kära,
laulnud vaba viit!

Oleks hõisand, laulnud
korraks ometi,
tulnud pealegi siis
kurbus tagasi...

1908

Juhtumine

Kui «kõige eest», siis julgeb mõte
veel korra võtta sulge kätte.

Veider mõte meeles
eesti rahvast mul,
keel ju jääb kangeks,
tahe, püüd on — null.

Olen ma tõest' kurat,
põrgu minu ees.
Ei, ma olen alles —
kurat rahva sees.

Omakasu kurat,
kurat rumalus,
meeldimise kurat,
kurat kulla suus,

silmakirja kurat,
kurat roomata;
see, kes vilets, vaene —
seda jätab ta.

Seda kummardades,
kesse nõukam,
seda roomeledes,
kesse jõukam.

*

Mina sõidan linnast,
kast on klaasi peal,
kotitäis on soola,
kurbus hinge peal.

Klaas on, teada, võõras,
võõras sool on reel.
Mina, närtsind mures,
sõidan koduteel.

Miska täidan kõhtu
koju jõudes ma?
Kuhu lähen õhtu,
heidan magama?

Sõidan, sõidan, sõidan,
külm on kangest' käes,
kodu poole sõidan
väsimuse väes.

Teele tuleb vastu
mõisa viinavoor,
vankrit nelikümmend
arvata on koos.

Keeran reega kõrva',
läbi pääseme:
teise kalda sõrval
ruumi ometi.

Mehed kuid ei keera
mitte kübetki,
tee on õnneks laiem —
läheb ometi.

Aga tee roopad pöörvad
enam kõrvale,
minu tee jääb kitsaks —
hämar, — lumes tee.

Regi kaalub — kraavi,
läheb küljeli,
moonakad kuid lähvad
naerdes edasi.

Sõimates ja naerdes
nagu joodikud.
Imestanult mõtlen
lugu inetut:

Läks nüüd klaas mul puruks,
mis teen väsind päästʼ?
Mis on meeste päädes?
Kuidas pääsen jäästʼ?

Alles nõuta vaatan
seda lugu ma,
viimne vanker jõuab
tühjalt meestega:

Kupjad või kes on nad,
ülevaatajad.
Mis nad selle peale
küll nüüd ütlevad?

«Tere, jumal appi!»
pilkab meestest üks.
«Aita, jumal!» teine. —
Kaob igaüks.

See kõik see ei ole,
mis mind kohutab,
säärast juhtub ilmas,
juhtub, unustad.

Aga mööda sõidab
oma valla mees,
mööda pooles pimes,
tal ma tuttav ees.

«Kaeba kohtu,» ütleb,
ütleb kallis mees.
«Sealsed rahvas teavad,»
näitab maja ees.

Ise sõidab mööda,
mööda kallis rees.
Hädapärast hea nõu
annab sõbramees.

«Kaeba kohtu,» ütles
tema minule.
«Selle mõisa mehed,
tean selgesti.»

Mis saab kohtutraavist,
mõtlen ütelda.
Enne aita kraavist!
Selle jätan ka.

Oleks viinapudel
olnud kaasas mul,
või ehk raha taskus —
lugu teine küll.

Mees teab selgestʼ seda ära, —
mitte kedagi!
Jahvab lõuapära.
Saab siis — sedagi!

Küsimine

Kes sa hiilgavaid võitusid võitnud,
mõõgaga vägeva riigi rajanud,
mõne rahva sa vabastand,
kiitust kaugemalegi kajanud:

Kunas sa laulikul lubaksid tegudest laulda,
millal seks rind tahaks leida end tules?
Oma rahvastest kaebusi kuulda,
seda ei luba sa — sõna peab surema.

Miks on siis bulgar kallim Eestimaa rahvast?
Teda vabastes kaotand me enese keele!
Taevas, su tahtmine sündigu: andeks me anda võime
su püüet, kuid ühes ei iial me tõmba.

Minul on mõnda, mis laita just kodumaa sisse!
Eneste poegele etteheiteid võiks teha.
Asjata oleks! Kes enese kaotust kiidaks — tõbras see oleks!
Rumalam tõprast — nii rumal see ometi pole.

— — — — — — — — — — — — — —

Soome sugud peaks surema Venemaa tugevus' pärast?
Üks täht siis vähemaks jääks ju su taevas,
rahvaste taevas — kas sa ei tunneks sest kahju?
Üks ja teine kaoks — üksi siis jääksid maailma?!

Seltskond on varisam: lõbusam, targem, rikkam.
See mis üksikult tõde, kas rahvastes pole ka nõnda?
Tõesti on nii. Seltskond on toekam, lõbusam, parem, rikkam.
Teiste hävitus viga on, halb viga, mida veelgi ei tunta...

Perekonna-riiud

I

Põrsad teine teisepidi
sõbralikult magavad.
Oh kui nad ju vanad sead,
siis on teineteisel vead,
siis nad teineteise sead:
siis ei üksipidigi
kõlba enam kõrvuti.

II

Must orik valgega vihane —
läheb aga hagerikku;
valge mustaga pahane,
lauta poeb kägerikku.
Perenaine korviga
kartuleid toob õue peale.
Külasead tulevad
teevad otsa toidul' heale:
omad sead pahased,
omad sead vihased.

Vanaema sügis

Valged lillekesed
sügisnurmedel
nagu pitsikesed
tanu ääredel,

mida vanaema
kannab puhkusel.
Nii ka lõppev suvi
ehib talve eel.

Viimne ja esimene

Viimne sügisene
valge lilleke
kasvand, alandline,
peenra äärele.

Esimene valge
lumehelbeke
langeb tasakesti
tema kõrvale.

Langeb tasakesti
tema kõrvale:
viimne esimesel
surmasängike.

* *
*

Ei mina ei taha raha,
suurt maja ei taha ma,
ei taha tõllaga sõita
nõuandjaid aitama.

Riid elab rahakotis,
must mure sametis,
ja üksi kullapotis
vana nõid on ametis.

Eesti kunst — sa valulaps!

Oh sa unustud, oh sa põlatud,
oh sa meelega mahatallatud,
oh sa sapist ülekallatud;
oh sa eeslitest i i a - tud — eesti kunst!

Kuidas need kritiseerivad —
eesel ei mõista eesti keelt?
Aga — eesel — ta mõistab alati
keele kohe ja i i - a a valmiski.
Eesel mõistvat eesti meelt?
Eesel mõista ei tahagi:
kabjaga astub ta peale ja otsustab!

Sügisene rand

Tuhakarva lained
laisalt liiguvad,
seisukütkes pilved
umbsed, igavad.

Üle kahvatanud,
väsind väljade,
üle halli kõrre
tume sügise.

Kajakate kisa
rannaäärsel veel —
osa neist on lennus,
teine kaljudel.

Pikk ja punav piire
ilmub eemal veel:
sealt üks päeva kiire
pääsnud lainetel'.

* *
*

Ma olen laulnud, siis kui oli pime,
ja hüüdnud öödesse — seal ei olnud häält.
Ka minu elupuu on maikuul õitsend,
kuid õied, viljad langenud ta päält.

Nüüd paistab päike talle — nüüd ta raagus,
on raagus kaugel, kaugel põhjamaal.
Mis aitab lõunaviljast unistada
ja õitest kaugel, kaugel põhjamaal?

Kas olete näinud?

Kas olete näinud laeva, mis mastita?
Kas olete näinud laeva, mis tüürita?
Vapraid mehi kas näinud ta peal,
teate, mis tegivad südamed seal?
Kas olete näinud, mis nendel on südames,
kui meri käib keeru, ja sadam silma ees?
Ja sisse ei saa!

Oh nõnda oled sa, minu isamaa:
laev oled sa mastita, ju laev oled tüürita:
su masti murdis kauge minevik
ja võõrad su tüüri on juhtind, kuis juhtus.
Kuidas nad, lained, su ümber on uhtund!

Kadumata

Nii kuidas pilves päike
loob valgust ilmale,
ehk ise nägemataks
küll jääb ta silmale:

Nii oled kinni kaetud
sa valupilvedest,
ei kustu siiski ära,
ei kao südamest.

Nagu ilusamgi hele hääl —

Nagu ilusamgi hele hääl
mäekoopast kostab koledalt,
haua sügavusest haledalt,
kui on koolja-koorem pääl:

nõnda kustub püham püüegi,
nõnda närtsib surematuski,
nõnda vaibub selgem tõdegi,
sumbub öösse härdam hüüegi.

* *
*

Mis rüüstanud on sõja kaja,
kurb näha rahu-silmale:
nii kurb ja vaene koduraja,
hool harigu ta õitsele.

Siin väsimata olgu julgus,
uus maa on raske harida;
vast kergem rahvast vabastada
kui teda hoida vabana.

Ja nõnda terve elu läbi
ta kihlatud on temaga.
Ja kaob ükskord kallis elu —
ta teod jäävad elama.

Üks märtsihommik udune

Üks märtsihommik udune,
soos puude all hämarus.
Ja pooles ringis kaugele
käib metsapalistus.

Ja väli kaetud lumega,
teed sulad, poriga.
Nii kaugele kui näed sa —
mets, udu, sulaga.

Mets. Harvad, kurvad kasepuud
mustavad varjuna,
ja märjad oksad ripuvad
alla nii nõuta.

Öö nagu vastu paneb veel,
tusk, tume puude all;
kurb, kidur põõsas kurdab teel —
mis muremõte tal?

[1909]

Kes meeldida tahab —

Kes meeldida tahab, peab roomama,
«jah» üteldes «ei» peab mõtlema,
mis teine tahab, peab tegema,
peab ahelaid kandma ja — tänama!

Peab kandma lõpmata palju veel,
peab tundma, kuidas tal murdub meel,
peab kummardama kulla eel —
peab nuttes naeratama veel.

Ja kes ei taha, ei meelita ta,
ei taha, ei taha, ei tahagi ta!
Vaid külmalt elugi pakub ka —
tal enesel katsutaks' meeldida!

Ja jääb ta nüüdki veel muutmata,
ta tõe-armastus puut'mata,
üks peab nüüd kahest sündima:
ta peab nüüd tõusma või langema!

[1909]

Must lagi on meie toal

Must lagi on meie toal,
on must ja suitsuga,
seal ämblikuvõrku, seal nõge,
on ritsikaid, prussakaid ka.

Mis tema kõik kuulnud, näinud,
ei suuda ütelda, —
kuis valu viskab varju,
kuis muudab näo ta!

Näind palju pisaraid, nuttu,
ja palju riidu ka,
nii palju, palju valu, —
oh issand, halasta!

Must lagi on meie toal
ja meie ajal ka:
ta nagu ahelais väänleb,
kui tema saaks kõnelda!

[1909]

Sa oled kui salanaine

Sa oled kui salanaine,
mu kallis kodumaa;
ja seda küll avalikult
ei tohi nimeta.

Kui vahest nagu vargsi
mõte su poole käis:
siis panevad seda nad pahaks,
kõik ilm sest siis kisa täis.

[1909]

Mustlase tütar

Mustlase tütar olen ma,
käin külast külasse, linna ka.
Mul pärlid peas, kuld rinnassa,
ma ise näljas ja — koduta!

Ei minul ei ole isamaad,
ei tunne ma, kes mu vanemad.
Mul pärlid juustes, täid juuste all —
mu ilu on kiitustest kõlaval!

Mind kiidab luule ja lauluhääl —
kaks koduta mustlast maailma pääl:
neil enestel pole midagi
ja mustlasel nõndasamuti!

Juuni 1909

Suine tuul

Kuis hällib ja kiigub metsa äär,
kuis õõtsub ja puhub tuul suine,
kuis lilledest lainetab heinamaa käär,
siin mängib Lämmeküne.

Ja juuniõhk ja juunituul
ja algav videvikpime,
ja õilmed kõik puhkel õilmekuul,
pilv taeva all siidpehme, sume!

Ja Metsavana kui nooreks saand,
veel kihutab koerustükil:
ta tantsitab õisi õieti
ja laineid läkitab rukkil'.

Ja lehed, nad valendes liplevad
ja oksad kiiguvad, keevad;
ja lagedal õilmed siplevad,
maa kirjuks kangeks teevad.

[1909]

* *
*

Mu ilus kullakene!
Mis mõtled nüüd jälle sa?
Pead kummardad armsast' alla
ja naeratad salaja?

Mu ilus kullakene,
mis teen ma sinuga?
Sul on nii ilusad silmad —
ja mehele tahad sa?

Mu ilus kullakene,
mis teinud jälle sa?
Mu rinnale kinnitand lille
ja — iseennast ka?

[1909]

Minu saatus

I

Ju rannale jõudmas
mu paadike;
ma tean, ma näen,
mu saatus see.

Kas on seal sees mu
ihade nurm,
kas minu elu, kas
minu — surm?

Ei seda ma tea,
pean vaatama,
halb põgeneda,
halb oodata!

II

Ju rannale jõudmas
mu paadike,
ma tean, ma näen —
mu saatus see!

Ma tean juba,
mis on ta pääl,
mu kurgust hüüab
ju hõiskehääl:

Oh, ei! Vaat' enne,
Kui tuleb rand,
täis laineid ja kive
üks mere kand —

kas siit mu paadike
üle saab?
Kas aga mu laevuke
kannatab?

26. juuli 1909

Haige

Haige olin, jahutada
jääga südant tahtsivad;
haige olin, süda palav:
mõte otsis kodumaad.

Haige. Jääga terveks teha
tahtsivad mu armsad mind,
jää ei jahutand mu keha,
tulisemalt tuksus rind.

Võiks siin jää verd jahutada,
haigus, kuumus kaduda:
mind siis ärgu olgu enam
ilma selle haigeta!

26. detsember 1909

Mine ära

Mine ära, mu noorus, sa —
sind mina näha ei kannata!
Mine ära, aukõrguste unistus,
nagu paha südametunnistus!

Mine ära, igatsus tuline,
tegudehimu, lootus kullane.
Auline eesmärk, au varigi,
minge — ülearu olete!

Minge sinna, kus mehed valmivad,
laulutarkade lauas istudes,
vanatarkade juttu kuulates,
kangelaste tegusid imestes.

Minge sinna ja viibige nende reas —
lootus ja tulevik on ju nende seas,
kes on loodud radade rajajaks,
kodule kaunile kaitsejaks.

Mulle miks tulete haiget tegema,
mulle miks heljute südamepiinaks te,
mulle miks okkaid puistate
rinnale haigele, rinnale haigele!

[1909]

Uus ja vana

Ma astusin hommikul õue,
tulin meeletult tagasi,
kõik endine elu surnud,
uuest' sündind ma jällegi.

Kõik elu, ta oli vangis,
oli rauas, ahelas,
oli midagi selle vahel,
mis põues lainetas.

Nii iga päev ma suren,
suren alalõpmata,
ja tuhat korda süda
kokku käänab valuga.

Nii igal hommikul ärkan —
ma uuest' sündinud.
Siis uuesti ära suren,
uuest' ärkan muudetud.

[1909]

Meri

Meil ukse ees lainetab meri,
käib alla ja ülesse;
siin laine lainet ajab
küll taga järjesti.

See lainetaja meri
on rukkiväljake,
tuul, päike, pilvevari
teeb laineid temale.

Siin lainetan, rukkiväli,
kuldlaineid su õue all.
Ja isa ja ema ja käli
nad vaatavad väraval...

Su kodu, su kodu, su kodu,
su kullane koduke,
siin lainetan, Eesti meri,
ma eesti rahvale.

Mu üle Eesti taevas
on nõnda sinine,
ja Eestimaa päike paistab
nii selgesti, soojasti!

[1909]

Läänemere lained

Sa magad, sa magad, sa magad,
sa magad, mehike,
nii kaua koputame
me kivikaldasse.

Sa magad, sa magad, sa magad,
sa magad, mehike,
ja rauad käsist ja jalust
sull' lõikavad lihasse.

Sa magad, sa magad, sa magad,
sa magad, mehike,
nii kaua koputame
su unustud rannale.

[1909]

Kanarbik

Oh kanarbik, oh lilleke,
nii kõle sügis söödi teel.
Nii väsind siin, nii kurb mu meel;
sa pehmelt, õrnalt õitsed veel,
oh lilleke!

Oh kanarbik, oh lilleke!
Mind rõhub kurbus rängasti:
seal arm, seal surm, seal sügise,
su silm nii taevasinine,
oh lilleke!

Oh lilleke, oh lilleke,
ma tahaks, tahaks õhtule.
Oh sureks, vaikiks süda mul,
nii kutsuv, nõiduv ilu sul,
oh lilleke!

[1909]

Tuisk

Tuisk jookseb võidu tuisuga,
ei teine teisest mööda saa:
üksteise ette tõttavad,
üksteist nad maha jätavad.

Ma vaatan, kuni väsib silm,
mu mõtte' tuleb vaimuilm:
tuisk jookseb võidu tuisuga,
ei teine teisest mööda saa.

*

Need lumelained väljal,
nad on nii armsad, head,
kui süda on tusas ja palav,
nad jahutavad pead.

Ja põhjatuul on nii lahe,
nii lahedaks läheb pea;
jah, isegi surm on nüüd mahe
ja isegi hukatus hea.

[1909]

Talvine tihane

Tihane lendab mu aknale:
kaela alt valge, kõht kollane;
nokib, nokitab, vaatab targasti
sisse — tihase viis on see —,
kaela alt valge, kõht kollane!

Vestab nokka, vaatab targalt ta:
vaene linnuke, talve käes üksinda!
Hädasti, hädasti seda sain mõtelda,
lendab seal lahtistel tiibadel lennuga
teine ka!

Vaatavad mind nad kui kahjurõõmuga,
vaatavad, hüppavad, lendavad minema.
Järele jään neid vaatama.
Mõtlen ma: tuli ta
lahtistel tiibadel lennuga —
teine ka!

[1909]

Külm

Mänd praksateleb külma käes,
kuusk naksub, unes väriseb...
Õhk kristallisid piserdab,
koit idas veripunane...
Lehk põhjast — tuleleil on see!
Loom koiduvalgel kisendab!
Hunt, põder, metskits ägavad
ja päiksetõusu ootavad.
Kord-korralt külm, ta plaksatab,
mets härmatises surnuvaik...
Koit idas veripunane...

[1909]

Hõlpsam on mägesid tõsta

Hõlpsam on mägesid tõsta,
kergem on kaljusid kanda,
hõlpsam on ilmasid hoida
kui südametunnistust halba:

Jõuad sa, või ei jõua sa,
sured sa, või ei sure sa —
päike paistab kui päikene,
koit on süütuseläikene!

Südametunnistus aga sööb sind,
südametunnistus maha lööb sind.
Tumedas elad sa, kumedas kõnnid sa
südamekoormaga!

[1909]

Siis oled sa jälle!

Vanemuise lastele.

Sa kõnnid tippamisi
ja kannad pärgasid pääl,
võltshambad suus on sul vahest
ja moonutatud su hääl.

Ja pärleid kaugemaist maadest
sa ehteks enesel' tood
ja kulda kaugemaist ra'adest
ja sellest kangaid kood.

Ja hellituses saad albiks
ja edvistad, koonutad.
Ja tiperdad edvistult ümber,
ja lühidalt — moonutad.

Vast oled kui korratu naine,
vast ruttad sa kurega
ja viskad pesuveega
sa lapse vannist ka.

Kui aga nad on halvad
ja teod veel halvemad,
kui võt'vad nad seda, mis püha,
liig palju halvad nad, —

siis müürad kui ahelas karu,
siis heidad hilbud sa,
siis langed peale kui maru
sa — mõõga ja kilbiga.

*Kiil**

Kiil kasvab kapsale alla
ja kaalikale kiil;
kui liig palju vihma või kuiva,
kasvab mõlematele kiil.

Kiil kasvab kaalikal' alla
ja ajalehele kiil,
ja ajale kiil kasvab alla
ja kirjandusele kiil.

See kiil on viha ja mõru,
ei lastele kõlba ta,
ei kõlba ka vanadele,
pead uimastab üksinda.

On kiilisid igal ajal,
on kiilisid alati.
Kuid ainult kiilid meil ikka —
ei kaalikaid kunagi!

[1909]

Las lapsed teevad

Las lapsed teevad targemalt,
meil omiks päeviks sedagi!
Nii öeldi enne, öeldaks' nüüd —
ei avita see kedagi.

Sest lastel sama vabandus
ja nõrkus nüüd kui ennegi.
Ja tõotatud messias
on tulemisel alati.

Sest lastel nõndasamuti
on isaisilt pärandus:
kõik nende eksitused veel
ja endi eksiv noorusmeel.

[1909]

---

* Teatud juurehaigus (peamiselt kapsal), parasiit-kasvaja kapsa juurel. *Toim.*

Tallinnas

On üle linna udu,
ja udu on väljateel, —
nii tihe, tume udu,
just nagu minu meel.

Ja, vana kants, sa seisad
nii piiratud ududest,
kui keeksid hämar ja udu
kõik välja sinu seest.

[1909]

Sinuga ja sinuta

Sinuga olen lainetel lõhkuvail,
sinuga janunev palm ma kõrbemail,
laev, vaene, heitleb hukkavais lainetes,
palm, vaene, norutab liiva sees;
olen hoone, raputud maru väel,
olen lille, muljutud tormi käel.

Sinuta hommik, mil pole koidukiirt,
sinuta öö, mil polegi piirt,
sinuta kevade olen, mil pole üht lillekest,
sinuta puu, millel ainustki lehekest;
taevas siis olen, mil ei ainustki tähekest.
Sinuta olen ma udune ilm,
nägemata silm.

Sinuta olen ma uneta öö,
sinuta töö ei olegi töö.
Sinuta pisar olen, mida valu pole toond,
sinuta loom olen, keda keegi pole loond.

Isamaa!
Sinuga olen õnnetu ma,
õnnetum ilma sinuta!

[1909]

* *
*

Algus nii täielik. Väikseke ise
leiab end koguni täielise:
nokk meil on, meil on silmad nii teravad,
jalgu on kaks, need kiiresti jooksevad.
Vadinal jookseme, iga väike,
vaata, kus tahad, ja naerata, päike.

Ja iga tund uut armu näites
nad kõigis paigus pesitand,
ja ema, püha kohust täites,
neid kõigega on esitand.
Kõik, mis ta iial leida jõuab,
ta kannab nokas nendele:
ah, emasüda vähe nõuab,
ta elab ainult lastele.

Nii üheskoos nad ära käinud
küll rehes, aias, aia all;
nii ühes ühist armu näinud,
ühes nad kaugel, ligidal.
Ja vihma eest ja külmast tuulest
küll kaitsenud ta ematiib;
jah — olgu isegi kas tulest —
neid vaprasti ta läbi viib.
Kus Miits või Tuks,
seal kluks, kluks, kluks!

Kord kutsub neid üks murupäälne —
see hiilgab kullaselguses, —
ja õue nõlvak, ojaäärne,
ta särab päiksevalguses.
Ja oja vesi liigub . . . liigub . . .
Nii nõiduslikult helendab!
Luik, lumivalge, laintel kiigub
ja vesiroos seal valendab.

Ja vees, mis nõnda
selge on,

veel, jalad laial',
ujub konn!

— — — — — — — — — —

Sulps! ast'vad kanapojad vette —
üks hirmus aimus emale!
Ei vaata ükski enda ette:
jalg väike sõuab laintesse.
Üks hirmus aimus täidab teda,
hirm langeb tema südame;
ah, teda piinab hirm ja häda,
kõik ujuvad nad kaugele!
Ja: prääk, prääk, prääk!
See pardi keel!
Ja vääk, vääk, vääk —
see pardi meel!

Ta võõrad lapsed ilmal' toonud!
Ei mõju tema kutsehääl.
Need pole, kuidas jumal loonud, —
ta häbiks, ülearu sääl!
Nad on ta munad vahetanud,
ta võõrasema lastele;
nad on ta laintel lahetanud,
nad võõrad tema kutsele.
Ja part ei mõista
kanakeelt! — —
Ta murtud meelel
pöörab teelt.

Ja ennäe! Seal üks pardipere
kesk kalarikka kääru sees.
Ta ujub vastu: Tere, tere!
Neil juhiks vana part on ees.
Kuis üheteisel' jutustavad
ja mõist'vad enda vadinast.
Kuis jutustavad, tutvustavad, —
luht kajab pardi padinast!
Üks prääk, prääk, prääk,
see pardi keel!
Ja vääk, vääk, vääk,
see pardi meel!

Puusärk

Puusärki ühte ma tean,
mis pahem kõikidest,
mis noore elu murrab,
murrab jõu südamest.

See on ümberpanemine* —
töö armetum kõikidest,
ta kurja aja töö on,
töö õelusest enesest.

Ta noore luule murrab,
ja noore kujutusjõu
ja noore heleda kiire
ja noore ülema nõu.

Ta noori hingesid palju
on ära hõiganud,
ta purustand noore kalju
ja tiivad lõiganud.

Mis meil kaunis, mis meil kallis

Mis meil kaunis, mis meil kallis,
mis meil kallis, püha on,
see on meie kindel side,
see on meie kõigi õnn.

Õnn, et meil üks kindel side,
mis on kallis, püha on:
see on ühendaja pide,
see on meie eluõnn.

Isamaa on meile kallis,
ta meil kallis, püha on,
ta on meie kindel side,
ta on meie eluõnn.

---

* Luuletaja mõtleb alaväärtusliku võõrkeelse kirjanduse tõlkimist ja eesti oludele mugandamist, millega tema ajal ajalehed ja kirjastused suurel määral oma väljaandeid täitsid. *Toim.*

Mitte igaühele

Mitte igale õnneks ei antud
selgesti näha,
mitte kõigile õnneks ei antud
selgesti kuulda,

armastada palavalt
isamaad,
kannatada temaga:

Sest kussa iial, iial
küll sõna isamaa
rask' pisarate rõhul
ei kõland rinnasta,

ei seal ei tunta teda —
ta sõnakõlin on,
ei seal ei tuntud häda —
ta teistelt kuuldud on.

Küll taevaline õnn ja
kõrgus on temaga,
küll on seal surm ja elu
heitlusel otsata.

Ei raskemat ei rõhku
temast küll tuntagi,
ei ülemat ka õnne
küll enam olegi.

Oh sa mustakuuene rahvas!

Oh sa mustakuuene rahvas!
Oh sa sirge punapõskene mulk!
Must ja punane ilus on näha, —
oh sa punapõskene mulk!

Mulgi noormees, kes mustakuubne,
mulgi noormees, kes punapõskne!
Oh sa mustakuubne rahvas,
oh sa sirge, punapõskne mulk!

Oh sa mustakuuene rahvas,
oh sa sirge, punapõskne mulk!
Värske on veri meil soontes,
oh meid on küllalt, meid väike hulk.

Küsime, kunas tuleb, kunas tuleb aeg,
mil me, lipud käes, kõrvu seisame,
kui enda vabadusele laulame,
kui me vabadusele tänu anname!

Ükskord, ükskord, eesti rahvas sa,
ükskord, ükskord ennast mõistad sa!
Ükskord tunned, et eluvägi su sees,
ükskord tunned, et e l a v on eesti mees!

Ma mõtlesin . . .

Ma mõtlesin eesti rahvast
kord nõnda nägema:
vaenlane Tallinna tulnud
meil' liiga tegema.

Ma mõtlesin rügementi,
truud riigile surmani,
ta sirutas püssidemetsa
vaenlase hingeni.

See rügement mustakuubne
oli eesti meeste salk
ja Eestimaa poegade vahvus,
ja võit, võit oli ta palk.

See rügement oli eesti,
oli Eestimaa rügement.
Ta vürst teda Moskvast tänas:
«Elagu Eesti rahvas ja maa!»

Kas näitad?

Kas näitad mu armule teed
sina, pajonet!
Küll mina paastun ja pahandan,
küll joon ma vett.

Kas näitad mu armule teed
sina, pajonet!
Küll sina paastud ja pahandad,
küll jood sa vett!

Kunas me vihaselt lepime,
meie, elu ja surm!
Eesti rahvas — ta elagu,
õitsegu vaimunurm!

Kas sa näitad mu armule teed,
sina, pajonet!
Mõttes, mõttes su terviseks
joon ma — klaasi vett!

Ei enam ma ütelda saa,
pajonet,
mis ühte meid seob.
Meid ühendab side
ja armgi veel,
aga näeme üksteist:
vett, vett!

Te näete, mu lootus on vähem
ja nõrk ja haige ma,
kuid kui ta koguni kustub,
ehk kustun ise ka.

Vaat nõnda on ka lugu
küll selle rahvaga,
kelle lootus on ära võetud:
niisama põeb ta.

Kas vihavaim minus helgib?
Jah — vastasel' lõpmata.
Kus aga inime selgib,
seal armastan otsata.

Sest ärge iial lootke,
et elu — kaob ta,
kaob ära aim rahva rinnast,
kuni veel elab maa:

Ei! Ükskord vaba olla
on iga rahva soov;
ja see aeg võib küll tulla,
ei keela ükski hoov!

Ta, taevane linn, ta elab
veel juudi sugudes,
ei enam tal keelt, ei rahvust,
ja ometi südames!

Kui Tiituse tööd ei tehta
just iga rahvaga,
saab aeg tulema, näete,
et vabad on nemad ka.

Ja nõnda on lugu ka Eestis
ja nõnda on elu kiik:
ükskord — kui terve mõte —,
ükskord on Eesti riik!

Kas aastatuhanded mingu, —
siis vast see haiget ei tee,
et suurte rahvaste kõrval
on vaba ka väikene,

et väikse rahva keskel
on õnn ja armastus,
on armsad vanemad, lapsed,
ja armas on vabadus.

Kes tulevikku kõik teab!
Vast nii me ei tahagi —
kui leping meid lahingu veab,
kus võitleme kõrvuti:

kas siis me veel tahame rohkem
või rohkem tahate te?
Kas ülemat armu, au, kohut —
ükskõik mis — veel tunnete?

* *
*

I

Tuhat lainet on meid, vennas, lahutand,
tuhat lainet meie vahel vahutand,
mitu meretäit kurjust jahutand,
mitu ilmatäit tõkkeid pahutand
ja kussa sulaski — uuesti kahutand,
vihastand küllalt — kuid iial ei unustand!

II

Löön selle lahti, kes meid õpetand,*
kesse orja roomamise lõpetand,
kesse sõna «Eesti» pajatand,
vara südame sügava kajatand,
püha värina hinge rajatand:
«Eesti rahvas!» ja uut ilma ajatand,
noortele hingedele juhiks najatand,
«Esivanemad olid mehed!» — nii lajatand.

III

Sina tõid päikese meie lauale,
ennast teda kanti peagi hauale.
Aga juba löödud haav oli rauale.

* Luuletaja mõtleb C. R. Jakobsoni teoseid. *Toim.*

«Eesti rahvas,» tema rääkis sinule,
esivanematest kõneles minule:
«Maarahvas, maarahvas on eestlane!»

IV

Ja üks helin sügavast noorusest,
magusam, vägevam, kallim ilmadest, —
elusaatjaks, võitmata igavest, —
nagu õilmeid täis kevade paradiis,
elupuu ehitud, valguse õisi täis:
nõnda äratab üles ta lapseea kaja,
tema, Eesti nooruse V a l g u s t a j a!
S i n a aga täitsid siit isamaja!

Kahekõne

«Küll suur on minu isamaa
ja suur on minu rahvas:
ta üle kõige ilmamaa
mul üle kõige armas.»

«Küll väike on mu isamaa
ja väike minu rahvas,
ja siiski üle ilmamaa
mul üle kõige armas.»

«Hm — sõber, — veidi värvilik
on sinu arvamine.
Sa oled — veidi närvilik,
vast — tohtri juurde mine.»

Vangis

Kui oli palavalt meeles
sul kallis kodumaa,
kui kõnelda temast tahtsid,
kui tahtsid kõnelda:

siis ühtki sõna ei leidnud,
ei leidnud ühtegi teed,
kõik sõnad seks olid vähe
ja kõik olid kinni teed.

Siis tundsid, et keeletu olid,
siis tundsid, et olid sa tumm,
siis tundsid, kui kitsas sul oli,
ja südames kogus kuum.

Kui sa siis välja läksid —
nii väga kurb oli meel —,
kui läksid rahva sekka,
kes kõndis sinu eel,

kes kõndisid, kes käisid
ilusa päikesepaiste eel,
kes kõndisid ilusas riides,
kes kõndisid ilusal teel —

siis nägid, kui võõras sa olid
su oma kodumaal,
siis nägid, kui õnnetu olid
su enda rahva ra'al.

Siis küsisid, kus see kodu,
kus õnnelik oleksid sa?
Hing kostis: Ei kusagil ilmas
sa sedagi enam saa.

Sest seegi, sinu kurbus
on kurbus su kodu eest,
ja ilmas, oh kõiges maailmas
sa kaotad sellegi käest. — — — —

* *
*

Oh ära püüa, püüa sa
mind lootma õpeta':
laev, mis on jäänud jäädesse,
see on mu süda ka.

See laine, mis jää purustab,
teeks vabaks küll vangist ta,
kuid laine, mis jää purustaks,
see mataks laeva ka.

Vali on . . .

Vali on harida põuasta sööti,
vali on kiskuda kütiste vööti, —
valjem vaimupõld harida.

Kui ju küllalt on voolanud higi,
kui ju eluõhtu on ligi, —
maitsed viimati kasinat leiba.

Ja kui pimedus võitu ei saand,
õelus ja kurjus sind kalmutand,
töö nii raske — ei leiagi nime, —
näe — nii natuke taganes pime!

* *
*

Ole sa roomlane,
ole sa kreeklane,
ole sa gallialane
või mis -lane sa oled,
ole või mustlane —
õpetus kurbline,
õpetus kaebline,
ajalooline,
järeldused kõle'd:
ühed surusid teisi rumalaks,
tõrkujaid — kangemini,
tõstsivad endid üle jumalaks,
ja siis — tuli l a n g e m i n e!

Helin

Kui mina olin veel väikene mees,
üks helin mul helises rinna sees.

Ja kui mina sirgusin suuremaks,
läks helingi rinna sees kangemaks.

Nüüd on see helin pea matnud mind,
ta alla rusuks on raugenud rind.

See helin mu elu ja minu hing,
tal kitsaks on jäänud maapealne ring.

18. veebruar 1910

* *
*

Tervisi Neeva kaldale,
tervisi alandlisi!
Meie üle on päikene,
laine käib — ühest teise!

30. september 1910

* *
*

«Sa südameta ja kole pae,
surm oled sa kõigele elule!»
Nii lilled, nad paele rääkisid,
nad paesel põhjal kasvasid.

Ei oleks mind aluseks olemas,
kus oleks, te kaunid, siis kasvamas?
Ei oleks alust nii armutut,
kust oleks teil õilmed, nii ilusad?

[1910]

Koer

Koer lakkus kutsikaid õrnasti
ja seadis neid kõikepidi . . .
Ei olnud neid tarvis kellelgi, —
nad ära uputati.

Ja vana koer, kui ennegi,
sõi, kaitses lukku ja taba
ja haukus just nagu ennegi
ja mängis ja liputas saba.

[1910]

Et elu häda ja valu on . . .

Et elu häda ja valu on —
ei taha kuulda ma.
Ta päralt aastatuhande varad on
ja — nende õilmed ka!

Ta päralt ometi naeratus on,
ja süda tuksub ka.
Kus sõbrad isekeskis on:
ta päralt on see ka.

Hei! Elu sõda ja tuli on,
õhk Taara tammikust.
Hei! Elu julgus ja tugevus on,
täht tähevanikust.

Ja kui ka hädasid miljon on,
mis oled kannatand,
eks palju õnne sest oleks saand —
see kõik on lunastand:

Sest kui tema ükskord kihab sees
ja kohab ja üle a'ab —
kas muresid mitu tuhat ees —
sestsamastki küllalt saab.

Saab sellestki, et maksab elada,
seesama kroonib ta . . .
Pilk õnne — 'elua'a kannatust
see kaalub üles ka.

Jah, elu hall aastate tarkus on,
on kevadelilleke,
ja keerubi leekiv mõõk ta on,
on vaim ja tuluke.

[1910]

Männimets

Ta mühiseb — männimets — üle maa
üht vabaduselaulu lõpmata,
ja ümberringi ja üleval,
nii taevaste üle ja taevaste all,
kohab lauluhääl.

Ma vaatan, ei sõna ma ütelda saa,
mu süda on õnne täis lõpmata.
Ei sõna ma ütle, ei tahagi ka.
Mistarvis? Ei teda saa pidada.
Ma kisendan ühes temaga.

[1910]

Isamaale

Mina kõnd'sin kurba rada,
kurba rada kõnd'sin ma;
muresid mul mitusada —
oh kuis mahajäetud ma!

Kivi kukkus kivi juurde,
jõgi püüdis meresse,
koerakutsik ema juurde,
ema juurde — ussike.

Kuhu lähen mina, vaene?
Kelle juurde, koduta?
Oh mu vend, mu sõsar, naine,
ema, isa, isamaa!

[1910]

Ema ja tütar

Ahju äärel emakene
küürus selga soendamas;
peegli ees ta tütrekene —
tütar ennast ehitamas:
 seab siidi, paneb paela.

Emakene vaatab — vaatab —
tütrel' nõnda kõnelema:
«Lehm sind võtab, Leenakene!
Albid, kes end ehitamas!
 Jalge peal ei seisa paigal.»

«Lase olla, emakene,»
tütar vastu. «Kiirel säärel
astub mõni aastakene —
istun m i n a ahju äärel,
peegli ees on minu tütar,
seob siidi, paneb paela.
Mina tütrel' kõnelema:
«Edev langeb mehe kaela,
oh sa, oh sa narrikene,
jalge peal ei seisa paigal.
 Kas nii vanast' mina tegin?»»

[1910]

* *
*

Ma neidu armastasin,
ei kostnud ta ei, ei ja —
vist polnudki tal kosta,
vist vaikis lootuseta.

Ma isamaad armastasin.
Ja see ei kostnud ka.
Vist polnudki tal kosta,
vist vaikis lootuseta.

[1910]

Laul sellest elevandist, kes läbi metsa läks

Läks läbi metsa elevant,
müts, müts.
Läks lõvijahil elegant,
müts, müts:
vaskkiiver peas, mõõk puusa pääl,
ja kaugel kostis trummi hääl.
Müts, müts!
Elegant
läks läbi metsa elevant.

Ta lõvi ei saand nähagi —
kes teab, kus see?
Nüüd tuli lontis tagasi,
meel pahane.

Eks tõrjund kodus sääskesid
ta eemale,
poleks lõvi tulnud meeldegi:
kes teab, kus see?

16. jaanuar 1910

Aafrika mehed

«Armas sõber Pimbo-Pambo,
saatsin sulle palmiviina.
Mõtle, mis mul toonud piina:
viina tõi sull' ilus Odu —
tüdrukut ei tule kodu?
 Kas sa viina kätte saanud?»

«Saanud, joonud, armas Kambo!
Ole terve — ah, vaat seda,
eksitus, näe, ütlen sulle —
mõtlesin, et kõik on mulle:
viina mina ära jõin,
tüdruku siis peale sõin.
 Tervitusi saadan sulle.»

1. veebruar 1910

Ei aidanud hammas —
ja sõprade meel,
kui puudus lammas,
mis v i l l a kannab
ja s o o j a annab
mu eluteel!
Mul puudus soe riie
külmal talvel,
mul puudus jahe kate
soojal suvel:
ma o l i n vaene.

* *
*

Kuuskümmend aastat elad sa,
ehk seitsekümmend vaevalt ka.
Ja sellest poole magad sa
ja suure osa haigena
ja suure osa mõistmata
ja suure arusaamata;
ja kaua lapsi hoiad ka
või teiste lastel' tantsid sa:
saad siiski dega mõtelda,
saad siiski valgust taevasta,
et — nõrkemas ta kätte sa.
Aeg, igavene, näitab ka!

* *
*

Kui mõte ja süda on kevadel,
siis sirgub sõnnikust magusat
ja sompunud õhtustki ilusat
ja sääskede sombustki armsamat
ja purust ja närust — sa elu saad.

Kui mõte ja süda sügisel:
kas olgu kullasem kunstikeel,
kas teaduse-kullas teritud meel,
kas puhtam allikas imbumas eel,
kõik meeled sa kutsud valvele —
ei ühtki — kõik kisub sind t a l v e l e
ja — vinge vili jääb lavale.

* *
*

Noor kevade meilt läbi sõitis,
eks hoidnud kinni valjastest!
Ta endal' lillekimbu köitis
nii lilledest, nii südameist, —
ja neid ei võida kaua hoida!

Kodule

Mis mind kodu rõõmsaks tegi,
mis mind kodu kurvastas:
ei ma tea, ei ma mõista —
emake mind armastas.

Mis mind kodu rõõmsaks tegi,
mis mind kodu kurvastas,
kurvaks tegi, rõõmsaks tegi:
emake mind armastas.

* *
*

Ma hüüaks väeti kangeks,
et tema peast karvagi ei langeks.

Ma tahaks, et mul hing sees oleks,
see kõneleks, kirjutaks sõnakal jõel
ja laidaks, mis laita valusal tõel —
jah, ütleks, kus hea, ja ütleks, kes õel.

Ma tahaks, et mul hinge rinnas oleks,
mis kaitseks nõrku, varjaks rõhutuid
ja aitaks südameid ja meeli lõhutuid.

Kus võeti kauge vang, ma käsiks heldust näita,
kus nälg ja haigus, käsiks kõhtu täita:
küll tahaks, et mul hinge rinnas oleks,
jah, et ta heateo tules aina põleks.
Kui oleks
hinge rinnas! —
Ah, keha ränk, meel kütkes nõnda õelas,
kas oled haige sa? Või aeg on sulle võõras?

* *
*

Ikka raske istma jääda
pikki päevi peenes püksis,
nööbilises kuues kõndi,
mis ju mullu, tünamullu,
ammu, ammu, kes teab, millal
rätsep vanaisal' õmblend, —
küsides, kas tohin rääki',
köhata', kas, sõbrad, luba —
naeratust ei sallitagi, —
tuju — lausa turja peale!
Saalis kõik on saksa rahvas —
ah, ma kisuks kuue seljast,
oleks valgus rohkem, rohkem
peada minul paitanud! — —

* *
*

Tume vaikus karjametsas,
tume vaikus põõsastes;
pilved laotanud tiibu ootes,
märtsiõhtu mõtetes . . .

Krabin — ah! jään seisatama —
muru krabin jala all:
Põõsad, heinamaa ja õhtu,
vana paju — kõik on hall.

Mätas — mätas — üks ja teine,
karge õhtu, külmetus.
Rohi krabiseb, kui astun,
muusika ses krabinas!

Tume vaikus üle välja,
üle laane astub öö,
vaikus ootel vanund pilvis,
maailm ootab, sõnatu.

Kuula, nägemata kaugel
hääl on hüüdmas: vaata, nüüd
mina tulen, tulen, tulen,
meil on kõigil sama püüd!

Meil on üks seesama mõte,
süda kõigil sooja täis.
Mina tulen, tulen, tulen,
käskjalg juba ümber käis!

Mina tulen, mina tulen —
kusagil kui salajutt.
Puud, nad peaga nikutavad,
eha käskjalg — tal on rutt.

Kui ta puude vahelt hiilgab,
vari vilksab edasi —
edasi ja risti-rästi
sõnum kanda kiiresti.

*Luuletaja**

Tuli kord luulevürst hauast veel vaatama maapealsete tegu,
kaugel nüüd luulekunst juba, kui palju on paremail päevil
luulekunst edasi saanud sest ajast, mil tema kord eland.
Kas veel varjugi jäänud ta sünnitustest ja nimest,
kuna kõik täielikum on nüüd, kõik kaugel endisest ette.

Vaatas ja imestas! Soo! See olen ju mina ise...
Pooleks jumalaks teinud mind nad on ju!
Siin ma siis seisangi, pilk püüab tähtede poole.

Nüüd aga tööle! (Vastased kadunud käest.
Mida ei elus ma ootnud, — kui oot'sin, nii kõrgelt küll mitte.)
Varjunime all lõi ta, mis enne ei olnudki loonud. —
«Hamburger Nachrichten» tuli ja otsani kiskus kõik maha,
Bergburgi juustuleht: Sellel ei olegi oidu.
Alevilehed hävitasivad kooris.
Kiitus kõik rikkund! Nii luulevürst pajatas pahalt:
Üle jumaluse inimene ei jõua.
Nõuded on suuremaks saanud kui pooljumal jõuab,
nõuded, mis t a l l e on tehtud üleüldsuse sõudel.
Surematuse vastu surelik enam ei suuda.
Ütles, läks tagasi endise rahusse rahul.

* Esialgne pealkiri käsikirjas: «Schiller». *Toim.*

Nutt

Tall — lõvi eest ta ära põgenes!
See ime küll, kuid — olgu ime,
sest saatus tihtipeale pime.
Üks õpetus, mis lamba peas küll sõgenes:
tall lõvi eest saand õnnekombel pakku,
kuid põuetunnistus läks selle järel takku.
«Ta on nii vägev, mina nõnda väeti —
vast loodusest mind talle toiduks jäeti.
Nüüd vaesel lõvil kõht on tühi
ja mina, talleke, pean lõbupühi.
Suur murrab väikest, see on loomu-edu —
nüüd mina, vaene tallekene, r e d u.»

Nii mõned meil mehed järel' veerivad,
et väiksel rahval suure kasuks tarvis kaduda.

* *
*

Üks hommik tuleb, millal enam hunt ei kisu,
ei karu murra ega madu nõela,
vaid millal tõendakse eesti õigus
ja millal häbiasi pole eesti au.

* *
*

Nii kevade põgeneb
talve eest,
talv leiab kevade
südamest.

Nii tali läheb
kevade eest
ja leiab end murtud
kesk südamest.

Nii hämarik koidust
kahvatab,
koit päikesetõusust
otsa saab.

Nii õhtutuul hommikust
taga a'ab;
oh kunas ta mõrsja
kätte saab?

Öö igavesti
jääb vahele
ja hommik ning õhtu
alale.

* *
*

Kust sai laulu minu rinda,
mure minu südame,
kust mul paistis laulupinda,
tuli kärme lõkkeke?

Päike paistis mulle pääle,
udu umbne rõhus mind,
kevadise lauluhääle
ära mõistis lapserind.

Päike paistis nooruskulda,
eha hiilgas vaarikus,
koidud teretasid mulda —
lilled õit'sid saarikus.

Päike paistis, sinas suvi,
soojendasid südame,
taeva alla tõusis tuvi —
oleks tõusnud järele!

Kured lend'sid lõuna alla,
lehed lang'sid leinates,
pilved pikki igatsusi
kandsid mööda eneses:

Tule, tule! Ei või tulla —
kari tahab kaitseda!
Aga kõik te lõuna kulla
ühendaks ma koduga.

Tahaks sinna, tahaks siia,
tahaks — ei tea isegi —
tahaks — miks! jah, tahaks nutta,
ah ei, naerda ometi!

„Uksetagused"

Raamatusse ma raiun tuleva' põlvele üles:
see ehk mõistab, kel õigus, kel mitte.
Toimetustes ma käisin viimaseil päevil.
Ukse taha ma jäin, nii kuidas jäänd ma enne.
Uksetagusteks nimetan, kes sinna jäänd.

Mure

Mure, sinul on nõiutud sidemed,
siidihäll on sul, laulud tasased,
tasakesi, sa kallike, hällitad,
kiigus hällitad, laulad laulukest,
laulad laulukest, kuni uinutad. —

Ärkan ülesse, — metsa sülesse
sinu eest lähen rahu otsima:
vennike, kuidas mind ära näed sa,
kallike, kuidas mind ära vahid sa,
lähed ette kui tuhkrumees lõksuga:
lõks sul kaenla all, — vahid tagasi,
kas ma sind vahest ei näinud kuidagi,
aru saanud, mis salamõte sul?
Seal jääd mind ootama, seal jääd vaatama,
just nagu hämmelgas kärblast akna all —
ise peidutanud end piidale!
Nõnda vahid, luurad mu südant sa:
Muidu kogemata võiks sinust ta vabasta',
mure!

*

Mine rikaste lossi, kus kuld on, vahi seda seal,
mine, kus sametist sohvad, laiskle nende peal.
Mida minult saada sul? Omaks ei midagi.
Nagu koer vahid leivatükki mult — puudub see endalgi.

[1911]

Ilus ta ei ole

Ilus ta ei ole:
lage heinamaa,
heinaküünid, kuhjad,
harva' puudega.

Ilus ta ei ole:
kõrval karjamaa
kehvalt üle kaetud
harva metsaga.

Ei ta ilus ole:
mäeküljeke,
mõni vabatmaja,
mõni saunake.

Järv ei ole ilus
jääse katte all,
kuu ta üle valvab
talvel igaval.

Aga kõik see ilus,
pühaline ka
valge siidiriide —
härmatisega.

Siis on ta nii ilus,
ilus lõpmata:
tõusvad tema üle
tähed särama.

Talveöine hämar
miljon tähega —
siis sa oled ilus,
minu isamaa.

Talvine külaline

Viit, viit!
Oh kui külm on nurm ja niit!
Kas saan terakese siit?
Tulin kurja külma käest,
värisen veel tormi väest.
Viit, viit!

Viit, viit!
Lend'sin läbi tervet hiit,
viit, viit!
Juba vara koiduga:
midagi ei leidnud ma —
viit, viit!

Viit, viit!
Eile oli tormisõit!
Mitu, mitu sõbrakest —
uinusivad igavest' —
kas saan terakese siit,
viit, viit!

Arutust . . . *

Vast vallatindiga praegu
ma olen kirjutand.
Kärner:
See kõik on Kitzbergi käest.
Vend:
See valla sandirahast!

Mul süda tuksub rauda,
pea tunneb pööritust,
meel tõuseb alla hauda . . .
Aeg annab arutust! —

---

* Kild väljendab luuletaja meelehärmi, et ta on surutud vallavaese seisundisse. Friedrich Kärner, Liivi sõber ja koolivend, kelle juures haige luuletaja viimaseil eluaastail peatus, vihjab siin ilmselt August Kitzbergi üleskutse peale laekunud toetussummakestele. *Toim.*

Punane õunapuuõis

Punane õunapuuõis,
mis oled saladust täis?
Kevadehommik, mis naeratad sa?
Mõtleb mu kullake mind,
et sa tuksatad, rind?

Pääsuke

Pääsuke, kust sa need lidinad leidsid?
Leidsin nad sinava taeva alt,
leidsin nad kevadepäikesest,
üle oru heljudes
talupoja räästa alt,
vaeselapse laua pealt.

Pikne

Raske, palav õhk —
hingekitsikus —,
väike pilveke
eemal taeva all.

Läheb suuremaks
ruttu pilveke,
maanteel tolmusel
keerleb tuulispea.

Päike kõrvetab.
Ruttu kasvab pilv.
Kõmin kaugemal,
kõmin ligidal.

Tuleb lõuna poolt,
tuleb üles pilv,
loomad vagusad,
linnud kadunud.

Äkki raksatab.
Vihma kallatab,
tulekirev välk
läigib metsa peal.

Sügis

Sügisetuul
raputab puul,
küürutab kõveral kõrrel
kui sandike!

Mets

Vaikselt lumi langeb,
rahu metsa all;
ta on mõttes seismas
udu katte na'al.

Eile vintsutamas
käis tad tormijõud,
täna on siin vaikus,
tormil rahunõud.

Siin jää seisatama,
mõtteraske pea,
valurikas süda,
siin on hingel hea!

Nõmme ääres

Vaikse, kõrge nõmme ääres
üksik majake;
vaikselt lumi alla langeb
läbi oksade.

Vaikne... Ilus valge lumi...
Vaikne rahu ka...
Rohelised männid rahus...
Kaetud lumega...

Nõmme ääres väike maja,
vaene majake,
hellalt hoitud, ema süles
lahkub lapsuke.

Tasa, tasa, palvekesed,
tasa, lumeke;
lahkuja on kannataja,
tasa, tasasti...

Pärast pikka tuulekaja
nõmm jäänd rahule,
pärast rasket võitlemista
lahkub inime!

Vaiki jäänud palvekesed,
sadand lumeke,
üksik helve aknal' langeb:
«Meie õeke!»

Kuuseke

Väike kuuseke,
sõrmepikkune,
aias sambla seest
ajab ülesse.

Mina vaatama,
vaatma väikest meest:
vaata sõbrakest,
sõrmepikukest!

Tigu sambla sees,
liblik juure all,
mardik juure peal,
põrnik juure ees:

kokku kogunud
kuuse juurele
ühes elama
talvekorteri.

Mina elaks ka
ühes nendega;
vaikne perekond
on see tõesti.

Ei ma mõista palvet teha

Ei ma mõista palvet teha,
ei ma mõista paluda:
palveks enne saab ju süda,
kui ma hakkan paluma.

Sinu eest ma palvet teeksin,
paluks vaga meelega,
aga juba põue põhjas
oled ise palve sa.

Ei näe enam

Ma olen pime, ma ei näe enam,
mul palju valgust oli vaadata,
siis kadus usk ja kadus valgus ka —
ei näe enam!

Ma olen pime, ma ei näe enam,
mul palju oli tunda korraga,
rind põles, leekis õnnes lõpmata —
ei tunne enam!

Ma olen rumal, ma ei mõista enam:
mul paistis selgus tähepiiri alges
ja merepõhi näitas päikse valges,
kui kõik läks pimedaks, kui süda kalges —
ei mõista enam!

Ei mõista ma, miks see, mis leekivamas tules
nii mõni aastasada — siis, kus ümber raske pime, —
kui viimne elusäde, peidul varjuime —
küll elas nägemata saladuse süles:
siis taevasteni lõkkas välgul üles —
nii kaua täitnud kallilt põue, —
nüüd küsib ukselingil ja ei leia nõuet —
ei mõista enam!

Ma olen pime, ma ei näe enam,
mul palju valgust oli vaadata,
siis kadus usk ja kadus valgus ka —
ei näe enam!

[1911]

* *
*

Ei valust me enam räägi,
ei räägi ma, ei sa.
Ah, teda on küllalt, küllalt,
mis tast veel rääkida!

Aeg

Olgu see armas või olgu see kole,
ükski mees enesest pikem ei ole.
Aega nad mõõdavad enne ja praegu,
usun, see kõik on ilmaaegu.
Õhk on kord soojem, teinekord kare'm:
millal me teame, mil aeg ajast parem?
Istu sa kaalul, kas vannu või palu:
raskus on üks, olgu kui suur su talu.
Sina ju aegasid mõõta ei saa,
osa sa oled ju temasta —
aeg aga on sinu kaaluja!

Moor ja misjonär

Moor nõudis misjonäri käest:
kui ta nii täis on selle väest,
keda ta neile kuulutab, —
ta poogu ennast üles siis,
end poogu üles, nagu viis,
end üles mooramehe eest!
Sest, ütles, ajan, tapan sind, —
meid tapetakse igameest.
Kui hakkan ma sind kuulama,
siis päris ori olen ma.

1.

Kollane hädaoht

Hädaohtu kardad sa kollaselt mehelt, Euroopa?
Tõsi! Ta kuld võib kallimaks minna.

2.

Lootjad

Rebane vahib hobuse mokka —
kunas ta selle endale saaks;
vabadik mõisat —
millal saaks selle endale hingemaaks;
mõisnik, mil vürst tema tallmeistriks nimetaks;
vürst, kunas kuninglik kõrgus
tema maadel jahti peaks.

3.

Meie kirjandus

(Meie kirjandus:)
Üks ajalehe asutas,
et sellest elada.
(Väljamaa kirjandus:)
Ja teine kassa asutas,
et ajalehte asuta'
ja rahvast valgusta'.

4.

Sõna peaks seadusi andma,
mõõk nad täide kandma,
mõõk sõna alla vand'ma.

5.

Rikkuses riimid on kõlavad,
vaesuses nemad on valusad.

6.

Kirves ja mets

Kirves:
Mis aga maksab sinu koha,
mina aga raiun sinu maha.

Mets:
Siis aga jääd sa varreta, —
siis aga hakkan kasvama!

7.

Mis ehib Hiina majad?
Kas ristiviiside rajad
ja kaua viletsus?

Kas rohu kombel niitma
peab vööra kultuuri surm
ja Kristuse külge liitma —
või Buddhat peavad nad kiitma
ja paranema nurm?

8.

Uurijale

Koer — sabaotsa püüab ta,
kuid kunagi kätte ei saa.
Üht ära näeb sest ometi,
et saba tal olemas tõesti.

29. jaanuar 1910

9.

Kes suur ei saa olla, olgu väikegi.
Väike suur on, narrusest narremgi.

30. jaanuar 1910

10.

Terminoloogia — kosmoloogia

Oleksite võinud n o o r e d olla käratagi:
oleksite mõnegi vana südame soendand. —
Noorust, kes vanadest l a h u t a n d,
v a n a d ei armasta!
Ja n o o r e d ise kunagi v a n a k s ei saa —
ja n o o r u s t ju k e e g i ei usalda!

5. veebruar 1910

11.

Kui harjute — võib sõda kiirem tappa,
nii mõned teadusmehed ära katsunud.
Veel enam, harjutus teeb selle ime,
et üks jäine külm ja teine umbne pime.

12.

Kes tuju tantsib, saab kiita kõrgelt
ja laita laialt.
Kuid rahu randa see küll ei saa
ega ole ka kunagi mõtleja,
aegade siduja.

13.

Ei saa mina kuidagi mõttega valmis,
ei saa mina proosas, ei saa mina salmis —
paika kui vana kasukat.
Ilma looja aga samuti
lõhkus ja parandas, lõhkus ja parandas:
mis ta ka lahutas, mis ta ka palmis —
töö aga pole veel tänagi valmis.

14.

Mäletsejad on kitsed ja mäletsejad
on lambad,
mäletsejad on mõtlejadki mehed,
ja kõige suuremad mäletsejad on
ajalehed.

15.

Kuulsas Viljandis vanasti
sead käisid kantsi serval,
kitsed, lambad puude kõrval
näsisivad rohukest
end'se aja kuulsusest.

16.

Kas teate seda,
et m e h i k e s e l on alati häda:
ta vaatab alati, alati e t t e.
Kui eluleegid ju lumehanged,
siis julgeb mehike viimaks seda:
ta tahab laeva lasta — vette,
mis kahjuks ju jää.
Mis võid sa nüüd — pää?

17.

Head kõigile tahta,
see mõte on suur,
kuid mõnel on k a s u
veel suurem kui suur.

18.

Isa, ema olid head,
ei nad segand minu pead.
Peres oli rahumeel:
pead ei olnud kelgi veel.

19.

Triina kõigest südamest
paitas oma põrsakest!
Kel nüüd suutäis armas pole —
armastatul — kole, kole!

20.

Üks eesel leiab teise ära —
jah, eeslitelgi omapära.
Kas oleks ta siis eesel veel,
kui karu juurde kisuks meel?

21.

Isamaa

Su isamaad oh kaitse sa —
sa viimseil pidemeil.
Kui kaob see, ei leia sa
teist enam kusagil.

22.

Koolinoortele

Kes leiva jaoks õpib,
see südant ei saa,
ei saa
kahte jumalat teenida
korraga.

23.

Inimene —

peenikene looma sugu,
et tal oma ajalugu.

24—25.

Vaim

Kes teab, kuhu lennataks,
kui poleks keha koormajaks.

Eks kuul ja gondel üheskoos
kui vaevalt ka — lend siiski hoos.

26.

Latv võiks ju kasvada või pilvini,
ei oleks tuult ja ei peaks juured tagasi.
Need juured, juured,
nad mõõtvad ladvani.

27.

Ei hing ja vaim ei ole kaksi asje salgus,
vaid üks on tähe, teine päikse valgus.

28.

Kuis hinge, vaimu vahe oli?
Nii, — üks on säde, teine tuli.

29.

Talv kaalub suve loodusi
ja mõistus tunde toodusi,
kuid mõni terve terake
viib talve ikka suvesse.

30.

Mis mu meele rõõmsaks tegi,
kurvaks tegi koguni —
oh, see elu üürikene,
mõlema eest tänugi:
ühte ilma teiseta
ju ei saagi mõtelda.

31.

Kes minevikku ei mäleta,
see elab tulevikuta.

32.

Kui näed, et jäetud sa üksinda,
siis näed, et elu ei naljata.
Kuid nalja tahab sealt igamees.
Ma parem siis istun kolde ees.

33.

Pean ma kartma
tõevalguse ees,
otsima puhkust
vale patjades,
jõudu sealt koguma
uuesti algeks?

34.—36.

Otsatus

I

Mõista, seni kuni meelt,
oska kümme tuhat keelt,
ots ei tule õppele,
poegki ei saa lõppele.

II

Ja tahad määrata kui otsalist sa otsatust.
Üks osa oled suurest otsatusest.

III

Jah, kerge oleks selgeks teha,
kui oleks ajal lõpp ja ruumil keha.

37.

Hea ja halb

Kõik teadmise alge kahtlus on:
jah, kahtlus teaduse ema on.
Mis kahtlus sult kinni ei pidagi,
sest alles saad, sina midagi.

Kuid raugeb jõud —
kes teab millest põud —,
et kahtlus jääb kõiges viimati —
siis õnnetust suuremat polegi.

38.

Hoia, et sa ei luuleta,
et ei kaevet kuule sa. —
Pagan võtku ettevaatus —
andke mulle minu saatus!

39.

«Kes laulu teeb, see ei luuleta.»
«Kes otsib luulet, ei leia ka.»
Noh, luuletki tuleb teha,
ei otsi sa teda — ei iial sind ta.

40.

Grönlandis

No, no, katsume siis:
sina oled veri ja mina olen mõistus,
sina oled vari — ja mina paistus.
Vihastan, jätan — nälga sind ma,
hõõrun sind pipra ja soolaga —
ja siis salmid
nagu Grönlandis klaasi all palmid.

41.

Mees pole pikem kübarast

Mees pole pikem kübarast,
härg viimsest naelast raskem,
ei rahvus parem rahvusest —
mis on nad — olla laskem!

1908

42.

Üksik kaasik

«Mis, üksik kaasik, kohad sääl?»
Nii küsis suurest metsast hääl.
«Mis kohad sina, suurem, sääl,
seesama torm on minu pääl.»

1898—1900

43.

Kuub

Su kuub see passib minule,
sa anna tema mulle!
Siis külm teeb otsa minule. —
Nonoh — sa mässad jälle!

44.

Sa magad

Sa magad elus ja magad kirjas,
sa siiski lugupeetud mees.
Ja selles suures maailma karjas
võib käia ka magades teiste ees.

45.

Mis ühele suur, see teisele väike,
mis ühele kuu, ju teisele päike.

46.

Vormidesse!

Vormidesse, vormidesse,
sõbrad, sõnad riimidesse!
Iseennast ülikonda,
raudasisse reeglitesse,
pikkmeele pitser peale,
lootuse märki otsa peale —
tarkust tabaks aru järgi —
kombe'eida, viisakaida;
üle katteks, üle kõige
lahket meelta lahedasti —
sõbrakesed, ajad on tõsised.
Sellest, vennad, vormidesse,
iseennast ülikonda!

47.

Vene vanasõna

«Kui sul piirakuke,
siis sul sõbrake.»
Pole piirakukest,
pole sõbrakest.

48.

Mõõk ühes, kannel teises käes

(Manitsus enda kirjandusringkondadele)

Mõõk ühes, kannel teises käes,
nii ehitame koda.
See mõõk on kannel viha väes, —
siis pistab ta kui oda.

49.

Eneseaustamine ja eneseuhkus

Enda austus pole kadu.
Aga uhkus — oh sa madu!

50.

Värv

Tõuk muudab värvi toidu järele,
inimene — enne!
Tõuk, et ta toitu saanud, inimene,
et — saada!

51.

Aafriklane eurooplase kriitikas

Orjaja moor on — roomav kui
elajas;
mässaja moor on — kuri kui elajas:
moor on ikka elajas!

52.—53.

Moor

I

Läeb soojaks mooramehe pää,
ei ta siis enam otsa jää.

II

Moor moorlast müües jääb veel mustemaks,
moor moorlast süües, mõista, lahjemaks!

54.

Emakeel

Oleks päris meeleta
emakeelta keelata,
juba kanapojadki
tunnistavad selgesti!

55.—58.

Viin

Seni kui oled elajas,
sa viina kütkes siplemas.

*

Kui vampiir imeb magajat,
kõrts imeb viinalakkujat:
kui ärkad, on ta lahkunud,
ta täis, sa ära lahtunud.

*

Tühi on ju vaadike —
aga täis on taadike!
Tukkur — tühi taadike,
kukkur — täis ju vaadike!

*

Vigane puu nõrk on tuule vastu,
Haige süda nõrk on valu vastu.
Viskasid sa mõistuse ja vara viina-ahju,
raske kanda kahekordne kahju:

Rahakahju peas sind tutistab,
haige veri — tagant kutistab.
Raske lainetele vastu panna,
hiljem-varem kirel alla anna!

59.

Valge aeg

Tuleb ükskord sul tõesti v a l g e aeg,
inimene — sa ö ö p o e g?

60.

Elu

Elu on:
viletsuseõnn,
õnneviletsus,
looduse südametuksmine on,
niisama metsik ja õrn.

61.

Surematus

Elu ja armastus!
Kuidas teid s u r e m a t u k s teeb
s u r e v u s!

62.

Üks silmapilk aga
sa, süda, maga —
ja terve elu
on mäe taga!

Jääb pilvede taha
ja udu sisse.

63.

Otstarve

Ei mõelnud vana varblane:
poeg sündku minust ilmale!
Ei testamendi pärast ta
ka jäänud ilma orjama.

64.

Taevatuli

Häda on selle taevatulega!
Kerge on ta sulega!
Enda õpetust natuke elada —
mõõtmata raske ta!

65.

Prometheus

Prometheuse köitsivad kadedad jumalad.
Prometheusel vendasid leegion.
Õnnetu Prometheus isegi — loodus on.

66.

Kaks kevadet

On igal looduskevadel
ees porikevade —
kuis nõuad vaimukevadelt
sa õisi äkisti?

67.

Mõtteteadus

Mis mõtteteaduses kõige kaugemale püsib:
et inimene iseenesesse väsib,
kasuga väsib — mõtlema õpib — mõtetes väsima,
viisakalt väsima — tülita.

68.

Pott

Ei sureline inime
saa vaata päikse palgesse;
ei pott saa meistril' ütelda:
mind ära lõhki kõrveta!

69.

Mõju

Kelle juttu või laule sa loed,
sa seisad selle väes.
See kirjanik on sinu pottsepp
ja sina savi ta käes.

Kes ilusa neiu ees seisnud,
on seisnud selle väes:
vast see oli õieti pottsepp,
sa õieti savi ta käes.

70.

Nad tulivad — seadused sees ja ühes,
nad lõhkusid vormid, said ise vormideks.
Nii kõneleb kriitik saksa luulest,
kui astus ta välja prantsuse kuuest.

71.

«Nii kerge, talupojalik,
nii selge, ülevaatav.»
Kuid mis teeb siis veel tulevik,
kui kõik nüüd arusaadav?

72.

Kui ühes mõttevälguga

Kui ühes mõttevälguga
ei sütti põlema su keel,
ei vilgu sõnas välgumeel:

siis ilma mõttevälguta
sa sõidad siiski tühjal reel,
kui ühes mõttevälguga
ei sütti põlema su keel.

73.

Kas pressitud lille nägid sa,
alal hoitud raamatu vahel?
Vaat, selleks jääb tundeluuletus...

74.

Saapaid tehakse liimigagi, —
luuletakse riimigagi!

75.

Riim

Riimiga laul on ilus ja sügav,
riimita ilus ja — sügavam.
Viisakas neiu on ilus,
punastav — ilusam!

76.

Kus heidab süda riimi ahela —
saab ilm kord nooremaks!

77.

Kes laulab kõlavais sonettides,
raudriides lõbutseb see lilledes.

78.

Kui laulsid riimi pärast,
said peksa riimi pärast.
Kui laulsid südamest,
said nüüdki tänu sest.

Lisa

I

Murdes kirjutatud proosapalad kirjakeelsel kujul

1.

PILDIKE PEIPSI RANNALT

See oli sel korral, kui Ordi Annus naist võttis. Mina olin veel päris poisikene, aga juba niisugune hakkaja, et seakarjas käisin, ja sestsaadik, kui mulle esimesed püksid said, — see oli pärast viimaseid suvistepühi, mõnikord õitsilgi olin. Seakarjas käisime kõik külapoisikesed üheskoos, kus meil, et väljad just järve ääres olid, hea oli sooja päevaga vee sees lobistada. Mõnikord said ka niisugused koerused ära tehtud, mida veel keegi ei olnud näinud ega kuulnud. Karjuse Joosep, see oli ikka see päris koer. Tema sõitis Toomara kirju orika seljas nagu hobuse seljas, muudkui seda tema ei sallinud, kui keegi teda Karjuse Joosepiks nimetas. Tema isaisa Madis oli vanasti kirikuküla karjus olnud, kust ka see nimi jäi. Madis olnud õige keerulise peaga mees, ta mõistnud ussisõnu ja ega ükski hunt gi ole tohtinud tema karja tulla ega seda lammast puutuda, kellele tema sõnu lugenud. Tedreküla ja Punnikvere karjused lasknud siis ka maksu ja meelehea eest oma karjale sõnu lugeda.

See oli jah ikka, õige küll, sel korral, kui Ordi Annus naist võttis ja parajasti järvest rääbiseid püüti. Meie, külalapsed, istusime suure kivi otsas, mis Kalevipoeg olevat visanud, enne kui veel Kodavere kirikut ei olnud. Kivi oli ülevalt otsast keeruline ja veeruline justkui pöördtrepp. Meid oli siin Mihkli Peto, kes hommikul peksa oli saanud, Otsa Jass, kelle tädi ühe silmaga, Kuusiku väike Leko, kes käe ikka särgi käise sisse tõmbas, Karjuse Joosep ja veel mitmed küla poisikesed ja tüdrukukesed. Joosep läks üles kivi kõrgema nurga otsa, kus nagu tooli moodi iste oli, ja hakkas seal justkui köster lugema. Tema, raibe, ise ei oska ikka lugeda ei kedagi, ajas aga koerasõnu. Veel mineval aastal õppas ema teda meie ristiõpetust veerima, aga siis oli aabits ei tea kuidas ära kadunud ja Joosep ei saanud tähtigi selgeks. Sõsar Mann ei usu veel praegugi, et aabitsa kadumisega õige lugu oli; ka kuulnud Lubja Jass ise oma kõrvaga, kui Joosep öelnud: «Kui mul seda aabitsat enam ei oleks!»

Nõnda naersime ja naljatasime ega pannud keegi tähele, kui pilv Punnikvere poolt hakkas tõusma.

«Vaata, kui Annuse pulmalised tulevad,» ütles Mihkli Peto, kes juba isaga Mustvees oli käinud ja sellepärast enesest rohkem arvas, «vaata ikka, kui kihutavad, Matsi Jaak oma musta täkuga kõige ees!»

«Millal mina ka pulma saaksin!» õhkas väike Kuusiku Leko kõrgemale kivi otsa minnes.

«Mis seal pulmas siis õige ära ei ole. Mitte midagi. Vaata, kui sa korra Mustveesse saaksid, vot kus on ilusad majad! Mina pulma ei tahagi,» ütles Peto. Aga tema ise oli eile selle eest lüüa saanud, et isast maha ei tahtnud jääda.

«Aga mina saan jaanipäeval pulma,» ütles Leko, «tädi olevat meie emale öelnud, et Paapsi Mihkel temale kosja lubanud tulla.»

«Soo!» ütles Märdi Mann. Ta oli korra kuulnud, kui õpetaja köögitüdruk nõnda saksa moodi «soo» oli öelnud, ja tema võttis kohe nõuks ka nõnda «soo» öelda. Pulmalised tulid juba õige ligidale.

Korraga ütles Joosep: «Mina sõidan orikaga neile ratsa vastu!»

«Ära sa jända, kukud sea seljast maha, saad haiget,» ütles Peto.

Aga Joosep ei pannud tähelegi ja hakkas jälle oma tempu tegema. Korraga lasti pulmaliste poolt mitu revolvrit lahti ja hõigati: «Haihh, haihh, äi tuleb! haihh, haihh, äi tuleb!» Orikas ehmatas ära ja pistis kui kuul jooksma. Juba natukese maa peal kukkus Joosep maha ja sai niisuguse matsu, mis mats oli. Ja ise hakkas röökima kui elajas.

Korraga käis niisugune pikselaksatus, et maa põrus, ja selle järel hakkas kangesti paukuma, välku lööma ja vihma valama. Meie tahtsime kõik suure kivi kõrvale varju joosta, kui korraga välk kivi peale lõi ja kivi puruks, jahuks katki läks. Joosep, see oli kõige rohkem ära ehmatanud. Ta pani käed risti ega lubanud enam iialgi koerust teha, kui ta veel elama jääb: ei kurja vanduda, ei ema vokipaelu katki lõigata, kaljaastja naga eest ära tõmmata ega isa kirvest ära nürida. Kõigepealt lubas ta aabitsa aida räästast ära tuua.

2.

JAAK

Kodaveres Mühaste külas elas üks mees Jaagu Jaani poeg Jaak. Jaak oli aasta viiekümne ümber vanapoiss ja elas ühe külamehe saunas päris üksi kohe. Keegi ei teadnud, mispärast Jaak naist ei olnud võtnud: ega siis Mühastelgi naisterahvast olemata ei ole, neid on igas kohas küll. Heakene nüüd küll, selle Jaaguga oli niisugune naljakas lugu.

Aga enne kui sest naljakast loost kõnelen, ütlen, et see Jaak ise ka üks väga keeruline mees oli, missugust teist terves Mühastes, Savi külas ega kuski ilma peal enam ei ole. Suur komejant ja tembumees ikka kohe juba lapsest saadik, ajas tema ühtalati koerasõnu ja -laule suust, ei viitsinud aga ise midagi teha ja uitis niisamuti ühest teise. Ühed ütlesid, tema ei mõistvat, teised, ei tahtvat midagi teha; teised jälle, ta olevat loll, kolmandad, tema olevat oma hinge täpilisele (= kuradile) ära müünud. Karu Kröõt olevat ise näinud, kui vana irvhammas tema ära viinud ja viimati Sirtsu sohu maha visanud, kui Jaagul meelde tulnud «issameiet» lugeda. Selle kohta ei kõnelnud Jaak ise midagi, ka ei olnud Jaak loll ega oskamatu, muudkui ainult veidike laisk. Peale selle oli Jaak äkilise vihaga ja siis oli tema nõnda õel kui õel kohe, pobises kaua, enne kui jälle heaks sai. Kui siis keegi küsis: «Jaak, mis peale sa vihane oled?» ütles tema kurjalt: «Kas mina tean!» Noh, sulaseks tema ei kõlvanud, peremees olla ei viitsinud ja elas siis, kuidas aga sai.

Ei tea kuidas, oli tema enesele hobuse ja vankritüki nõutanud ja käis sellega Kallaste venelasi ehk kiisku linna viimas. Hobusel ei olnud aga ilmaski raudu all ega ratastel rehve peal, mispärast kiisad ikka enne hapuks läksid, kui ta linna jõudis. Raha jõi ta muidugi alati ära. Ülepea ei läinudki Jaak sellepärast linna, et midagi teenida, tema läks muudkui aga sellepärast, et see temale kas kogemata nõnda meelde tuli, või et igavuse pärast raasuke liigutada. Riieteks olid temal suvi kui talv lambanahast kasukas ja kübar, mille ta palaval ajal pahupidi käänas.

Ükskord tahtis Jaak — jumal ise teab, kust see mõte talle tuli või mis see oli, — enesele maja teha. Külarahvas ütles, et ju see vist kurja ilma tähendab. Jaak oli palgid ja õledki juba ühe külamehe karjamaale vedanud, aga sinna nad jäidki mädanema. Koerad õitsipoisikesed, kes mujalt nalja ei saanudki kui Jaagust, Jaagu hobusest, Jaagu majast ja Jaagu äkilisest vihast, panid üks öösi palgid ristamisi hunnikusse, nagu maja tehakse, kulurohust ja lepaokstest katuse peale ja ajasid siis Jaagu õitsitule äärest üles ja käskisid uude majja minna. Oh imeke, kui Jaak viha täis kargas ja kohe kivi maast võttis, aga koerad poisikesed olid kivid kuumaks ajanud ja valmis pannud. Jaak lubas kohtumehe tuua, aga kas ei viitsinud või ei tahtnud, asi jäi nõndasamuti. Maja jäi sellepärast tegemata. Vahel ihus Jaak kirve teravaks, pistis vöö vahele ja läks vilistamisega palkide juurde. Aga siis istus maha, mõtles ja mõtles, kuni viimati magama jäi. Koerad külapoisikesed panid siis tema piibu vett täis või kinnitasid kübara selga kasuka külge, ja kui Jaak üles tõusis ja küsis: «Kas olete minu kübarat näinud,» siis naersid nad kohe kas käpili. Mine ikka koeri kõnelema! Va Vidriku väike vallatu Jüts, keilele ema lepakoorega kollase põhjaga püksid oli õmmelnud ja kes juba minevast aastast saadik kui rikka mehe poeg vestiga käis, millele rätsep pika emaga nõupidamise peale ühe tasku oli teinud, — siis Hansu va Jott, kellest naised ütlesid, et ega see tüdrukuid rahule ei jäta, kui see suureks saab. Nemad kaks olid need peapilgesed.

Muudkui Jaak ei pannud seda igakord pahaks. Ta andis lastele mõistatusi, kõneles irvhambast, toristajast, tulihännast ja mis nad kõik olid. Kui talle tüdrukud vastu tulid, itsitas Jaak õige naljakalt ja laskis sõrmega laksu, ise ikka: hihi! Kui keegi küsis: «Jaak, mis sa naerad?», naeris ta: ahaa!

Niisugune oli Jaak oma elamisega. Aga ükskord jäi Jaak haigeks ja hakkas ära surema. Mitte midagi varandust temal muud ei olnud kui üksnes pada, millega tema ka vahel jumalaõnnistust ja servet (= vedelat sööki kõva toidu juurde) keetis, kui Mühaste rahvas hea südame pärast mihklipäeva oinaste tapmise ajal ehk nõnda muidu andsid; siis ka üks lusikas ja kausike. Jaak oigas pikali lava peal, mõtles ja mõtles: minul on pada, kausike ja lusikas, ma suren ära, — kellele ma nad jätan? Viimati vennalastele ilmaaegu pureda ja kohut käia. Ma lõhun nemad õige parem ära. Aga vaat olid nemad lõhutud, sai Jaak — terveks. Küll Jaak siis kahetses. Sellepärast ütleb vanasõna, et ära sa vana kaevu enne täis aja, kui uus valmis ei ole — tema ütleb veel pareminigi, aga või mis mina sest teiste kuuldes hakkan ütlema.

3.

METSHALDJAS

Sellest on nüüd ikka juba kaua aega tagasi — ja mina olin ikka veel noormees, oma täies rammus ja jõus. No heakene küll. Ohho! Vot seesama Kadri, minu naine — jumal õnnistagu tema hinge ja alandagu pattu — teie teate küll, oli sel ajal tüdruk. Ükskord kiriku juures ütlesin mina Kadrile: «Mina tulen tuleva laupäeva õhtul sinna.» Kadri ütles: «Tule, kui tahad!» Aga kus Kadri siis elas? Teate küll, et va Soku Juhani talu igavesti kaugel musta metsa taga on. No teate küll, missugune see mets on või missugune ta veel siis oli. Ihukarvad tõusevad püsti, kui selle peale mõtled. Ohho! Aga vot, veli, sellest metsast oli vaja läbi minna. Jumal ise teab, kust see julgus ometi seekord tuli, või mis see oli, aga mina võtsin südame rindu ja läksin. Mul oli kolme kopika eest prantssaia ja nelja kopika eest kompvekki ostetud ja neid — ohho! — tahtsin Kadrile viia. Kui isa-ema juba ära magama läksid, panin seemisnahka pühapäevapüksid jalga, uue kampsuni selga, isa saapad jalga ja võtsin aga astuda, otsekohe silmalt musta metsa poole. Õhtu pime ja ilm pilves nõnda kui kohe. Juba varemini lõi mulle nagu hirmuhoog üle ihu, kui mets nagu müür ju üle heinamaa mustama hakkas. Lähen, lähen, astun, astun, süda hakkab peksma. Ära mine! Mõtlen, seisan ja keegi nagu ütleb: Kadri nutab — kui astun siis ometi metsa sisse. Jumal teab, kust see julgus tuli või mis see oli! Mets pime ja paks nagu kott, otsin sõrmega teerada taga. Mida kaugemale mina sain, seda koledamaks läks mets. Niisugusel korral on nõnda, justkui vajutatakse, justkui surutakse sulle rinde peale. Ometi ei tule mina ka mitte enam tagasi, astun aga edasi ja mõtlen: mis sina siis õige pelgad? Kirikus käid, midagi pattu ei ole teinud: ei mõisa rehest teri varastanud, ei metsast saari toonud, ei isale vastu löönud. Ei mitte kõige vähemat. Aga vot, sain sinna kohta, kuhu ühel aastal mees puu alla jäi. Hirmuhoog käis üle ihu, kui sealt läbi läksin, kus see kolmeharuline kuusk on — teate küll, vanemad mehed. Kõik on nõnda vagane kui kotis. Ühe korraga — põõsad liiguvad! Oma silmaga nägin, kuidas põõsad liikusid, ja üks jookseb minu selja taga: mütt, mütt, mütt! Jumala ristike, minu hingekese juures, mis see ometi on või olemata, mõtlen mina ega tohi tagasi vaadata. Kui sa niisugusel korral tagasi vaatad, siis sööb ta su ära. Või kes see muu oli kui vanakuri. Nõnda kui mul see meelde tuli, hakkasin issameiet lugema. Ühekorraga kaob müdin ära ja minu — minu selja taga oiatakse. Oiatakse ja oiatakse nõnda kui kohe, ikka aijeh ja aijeh! Minul peksis süda nõnda, et enam hingata ei julgenud. See ikka on patt laupäeva õhtul tüdrukuid otsima minna, mõtlesin mina ja palusin jumalat: mina ei taha enam eluilmaski laupäeva õhtul külla minna, ei ka ühtegi santi ilma söömata ära lasta, ei emale vastu tõrelda, ei ka isa tagant tubakat võtta. Kui mina selle ära mõtlesin, kadus oigamine ära. Aga jumalukene — mis see on? Mis see ometi on! Mina tahan jooksma pista, aga jalad on nagu kammitsas: minu ees vahtra oksa peal seisab väike ilus poisikene justkui tulevalgel, ilus kuldkroon peas. Palged teisel nõnda punased kui õunad, kael valge, ja ilus sinine kuub seljas, hõbevööga pealt kinni. Istub oksa peal ja pakub mulle — õhhõ — pakub mulle kuldtubakakotti. Missugune kott!

Ilusatest siid- ja sametlappidest, sitsäärtega ja kuldtuttidega! Millal juba mina võtsin enesele tubakakotti tahta, aga ikka ei olnud mina kui poissmees veel nõnda rikas, et oleksin võinud lappe osta ja teha lasta. Kui mina nüüd selle siin ära võtan, mõtlesin mina, kuningal ei ole ka ilusamat. Ma õige võtan ta tema käest ära, mõtlesin mina jälle. Ära võta, sellest head ikka ei tule! ütles justkui keegi minu kõrva sisse. Ehk ma tohin teda vähemalt katsuda? Higi tõusis minu otsa ette, nõnda mina mõtlesin, kas võtta või mitte võtta. Ma võtan ta ära, saagu mis saab, võtsin ma viimati südant — ma katsun teda — sõrmeotsakesegagi. Aga jälle ütles nagu keegi: Ära katsu — niipea kui sa sõrme koti külge pistad, oled sina ise kotis, mida sulle pakutakse, ja vanakuri läheb sinuga kus kolmkümmend; ei näe enam Kadrit ega isaema! Nõnda kui mina selle ära mõtlesin, panin käed risti ja ütlesin: Issand Jeesuke! Mis te mõtlete, mis sai? Kõik kadus ära. Kadus ära, nagu ei oleks kedagi kuski olnud. Ja kui mina metsast välja sain ja Kadri poole minnes Soku Juhani talu silma paistis, küsisin mina iseenesest: oli see unes või ilmsi?

4.

AHNE SEPP

Ükskord — ma enam ei mäleta, säärases külas, aga minu isaisa teab küll — oli ja elas ühes paigas ihne ja kuri sepp. Too ei raatsinud koera peksmiseks keppi enda käest anda, süüa isegi mitte, nagu muud inimesekesed sõid ja olid. Kirikisandat ei läinud ta kuski vaatama, või kui läks, siis kihutas oma troskaga kõik teised inimesed kraavi — läks kõrtsi juurde rüüpama. Kuski ei olnud inimest, kes sepaga oleks tapelnud, keegi ei sõbrustanud sellepärast ka temaga. Kõige valla inimesed teadsid, et sepal külimituviisi raha oli, aga ükski ei ihaldanud tema raha endale, ennem andis ta temale mõne asja ilma rahata, kui võis. Laupäevased ööd ja pühapäevased päevad raius ta alasi juures, kruvis ja raius, põletas ja painutas, küll naiste vokilüsi ja nuge; küll olevat teha kirved ja peitlid ja tabalukud, mis ikka laupäevased ja pühapäevased tööd olid. — Ükskord, kui sepp jälle laupäevasel ööl äási juures tagus, et sädemed särisesid, sõitnud kuuehobusetroska, must kutsar pukis, mustad hobused ees, must isand sees, sepa ukse ette.

Hobustel jooksis suits ninast, tampisid jalgu kui vanakurjad. Isandal oli tuline saba tagapool, sarvekesed peas kui siku sarvenüksid, ei sepp ei pannud tähele, ei näinud midagi. Must isand, kel ninast ja suust tuli välja käis, nõudis, sepp rautagu tema täkud ära, rubla jalg; olgu aga ennem valmis, kui kuked laulma hakkavad. Sepp tegi rauad, higi jooksis, aga ikka ainult mõtles rublade ja jalgade peale. Kui ta hobuse jala üles võttis ja naela rauaaugust sisse tahtis lüüa, oli see — inimese käsi! Sel silmapilgul laulsid kuked ja tulejuga jooksis läbi õhu, nii põrutas kange kärgatus. Teisel hommikul leiti sepp hingetult ukse eest, ei hinganud enam eest ega . . .

II

Luuletustest väljajäetud stroofid:

5. Ja kui küsite mult luuletusi —
«pealaulik» aitke minema.
Võtke ükskord tahte-idu rinda,
võtke julgus südant kaitsema.

6. Sul vanematelt päritud
kui kinki kallimat,
mul iseenda teenitud
kui vara ülemat.»

«Siis võta enda sõbraks mind —
kroon raske kanda ka —»
«Jah, rinna vastu tuksku rind,
ei troon neid lahuta.»

7. Sa oled sõjaväed söönud
ja kaitsend üht kõrrekest —
sa oled kuningad lõõnud
ja tõstnud orjameest.

8. Nüüd, väikene, suure külge —
käik ühes, kõrge on siht!
Oh hallpea, süda täis kurba
ja kõveraks paindub piht!

III

Reast Juhan Liivi luuletustest on käsikirjades säilinud mitu varianti. Allpool on näitena toodud kahe käesolevas kogus avaldatud populaarsema luuletuse variandid:

MA LILLESIDEME VÕTAKS...

Ma lillesideme võtaks,
sind köidaks sellega,
sind köidaks sellega ühte,
oh püha Eestimaa!

Ma taevasina võtaks,
võtaks päikse sidemena,
võtaks eha, võtaks koidu,
sind köidaks sellega.

Ja armastuse ma võtaks,
võtaks truuduse, aususe ka,
sind köidaks nendega ühte,
oh minu kallis maa!

Su meeste südamed võtaks,
kes avalisel tööl,
ja seni kuumalt nutaks,
kuni lepiksite ööl.

Ja siis kui viha vingul,
keel laimu laksutab,
kui kuri me üle lingul —
kui madalus praksutab:

siis veresideme võtaks,
võtaks vennasideme,
siis vennasideme võtaks,
sind sellega köitma tõttaks,
oh kallis isamaa!

Siis võtaks vennasideme,
siis võtaks veresideme,
sind köidaks kokku nendega,
oh isamaa!

1895

SINU POOLE!

Ta lendab lillest lillesse,
ja lendab mesipuu poole;
kui kõuepilv tõuseb ülesse —
ta lendab mesipuu poole!
Ja langevad teele ka tuhanded,
veel koju jõuavad tuhanded
ja viivad vaeva ja hoole
ja lendavad mesipuu poole!

Kuis, süda, mul tuksud sa rahuta,
kuis kipud sa isamaa poole!
Kesk kodumaad, ise nii koduta,
kuis ihkad sa tema poole!
Kuis püüad sa välja kahtlusest,
kuis ikka leiad sa udu eest,
kuis rõhub rusuja voole
sind, tungides tema poole!

Oh sina, kes oled sa väljamaal,
kuis ihkad sa isamaa poole!
Kes väljamaal oled nii raskel a'al,
kuis ruttad sa tema poole!
Ja puhugu vastu sealt surmatuul
ja lennaku vastu surmakuul —
hing tõuseb isamaa poole!

Ei ole, mu süda, sa väljamaal,
kust ihkaksid isamaa poole;
sa oled kodu, kesk kodura'al,
ja otsid teed tema poole!
Oh jumal, kui kaua pean otsima!
Hing sureb ja ärkab tund tunniga.
Oh, kuhu mind viskab ka voole,
vaim tõuseb sealt sinu poole!

1908—09

IV

*Bibliograafilisi andmeid**

Linnupesa.
1. «Olevik» 1890, nr. 12.
2. J. Liivi «Kirjatööde kogu». «Uue Aja» kaasanne. Tallinn, 1904.
3. J. Liivi «Kogutud teosed» V/VI. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu, 1935.

Pildikene Peipsi rannalt.
1. «Olevik» 1890, nr. 14.
2. J. Liivi «Kirjatööde kogu». «Uue Aja» kaasanne. Tallinn, 1904.
3. J. Liiv, «Valitud jutud». Noor-Eesti Kirjastus, Tartu, 1914.
4. J. Liivi «Kogutud teosed» IV. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu, 1928.
5. J. Liiv, «Valitud jutud». RK «Ilukirjandus ja Kunst», Tallinn, 1945.

Õnnelik juhtumine.
1. «Olevik» 1890, nr. 28.
2. J. Liivi «Kirjatööde kogu». «Uue Aja» kaasanne. Tallinn, 1904.
3. J. Liivi «Kogutud teosed» V/VI. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu, 1935.

Pahased naabrid.
1. «Olevik» 1890, nr. 34, 35, 37.
2. J. Liiv, «Kümme lugu». Schnakenburg, Tartu ja Riia 1893.
3. J. Liivi «Kirjatööde kogu». «Uue Aja» kaasanne. Tallinn 1904.
4. J. Liivi «Kogutud teosed» IV. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu 1928.
5. J. Liiv, «Valitud jutud». RK «Ilukirjandus ja Kunst», Tallinn, 1945.

Muldmäe Mats.
1. «Olevik» 1890, nr. 45.
2. J. Liiv, «Kümme lugu». Schnakenburg, Tartu ja Riia 1893.

* Arvesse on võetud ainult Juhan Liivi teostes ja perioodikas ilmunud eestikeelsed terviktrükised, luule osas — Liivi luuletuskogud. Bibliograafia koostanud A. Vinkel.

3. J. Liivi «Kirjatööde kogu». «Uue Aja» kaasanne. Tallinn, 1904.
4. J. Liiv, «Valitud jutud». Noor-Eesti Kirjastus, Tartu 1914.
5. J. Liivi «Kogutud teosed» IV. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu, 1928.
6. J. Liiv, «Valitud jutud». RK «Ilukirjandus ja Kunst», Tallinn, 1945.
7. J. Liiv, «Muldmäe Mats». Tallinna Riiklik Tarbekunsti Instituut, Tallinn, 1946.

Juak.

1. «Olevik» 1891, nr. 27.
2. J. Liivi «Kogutud teosed» IV. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu 1928.

Ühe kirjaniku päevaraamatust.

1. «Olevik» 1891, nr. 33, 34, 36, 41, 42.
2. J. Liivi «Kirjatööde kogu». «Uue Aja» kaasanne. Tallinn, 1904.
3. J. Liivi «Kogutud teosed» V/VI. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu 1935.
4. J. Liiv, «Valitud jutud». RK «Ilukirjandus ja Kunst», Tallinn 1945.

Kuulus mees.

1. «Olevik» 1891, nr. 40.
2. J. Liivi «Kirjatööde kogu». «Uue Aja» kaasanne. Tallinn 1904.
3. J. Liivi «Kogutud teosed» V/VI. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu 1935.

Jänese kiri jänestele.

1. «Olevik» 1892, nr. 42.
2. J. Liivi «Kogutud teosed» V/VI. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu 1935.

Vari.

1. J. Liiv, «Vari». G. Pihlakas, Tallinn 1894.
2. J. Liiv, «Vari». Teine trükk. G. Pihlakas, Tallinn, 1903.
3. J. Liivi «Kirjatööde kogu». «Uue Aja» kaasanne. Tallinn, 1904.
4. J. Liivi «Kogutud teosed» II. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu 1923.
5. J. Liiv, «Valitud jutud». RK «Ilukirjandus ja Kunst», Tallinn 1945.

Esimesed kirjaniku tundmused.

1. J. Liiv, «Kümme lugu». Schnakenburg, Tartu ja Riia 1893.
2. J. Liivi «Kirjatööde kogu». «Uue Aja» kaasanne. Tallinn, 1904.

3. J. Liiv, «Valitud teosed». Noor-Eesti Kirjastus, Tartu 1914.
4. J. Liivi «Kogutud teosed» IV. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu 1928.
5. J. Liiv, «Esimesed kirjaniku tundmused». Tallinna Riiklik Tarbekunsti Instituut, Tallinn, 1945.
6. J. Liiv, «Valitud jutud». RK «Ilukirjandus ja Kunst», Tallinn 1945.

Igapäevane lugu.

1. J. Liiv, «Kümme lugu». Schnakenburg, Tartu ja Riia 1893.
2. J. Liivi «Kirjatööde kogu». «Uue Aja» kaasanne. Tallinn, 1904.
3. J. Liiv, «Valitud jutud». Noor-Eesti Kirjastus, Tartu, 1914.
4. J. Liivi «Kogutud teosed» IV. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu 1928.
5. J. Liiv, «Valitud jutud». RK «Ilukirjandus ja Kunst», Tallinn 1945.

Peipsi peal.

1. J. Liiv, «Kümme lugu». Schnakenburg, Tartu ja Riia 1893.
2. J. Liivi «Kirjatööde kogu». «Uue Aja» kaasanne. Tallinn, 1904.
3. J. Liiv, «Valitud jutud». Noor-Eesti Kirjastus, Tartu 1914.
4. J. Liiv, «Käkimäe kägu» [sisaldab ka jutu «Peipsi peal»]. Eesti Kirjastuse Ühisus, Petrograd 1923.
5. J. Liivi «Kogutud teosed» IV. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu 1928.
6. J. Liiv, «Valitud jutud». RK «Ilukirjandus ja Kunst», Tallinn 1945.

Käkimäe kägu.

1. «Postimees» 1892, nr. 117—120.
2. J. Liiv, «Käkimäe kägu». K. A. Hermann, Tartu 1893.
3. J. Liiv, «Käkimäe kägu» [Teine trükk]. K. A. Hermann, Jurjev 1903.
4. J. Liiv, «Käkimäe kägu» [Kolmas trükk]. K. A. Hermann, Tartu 1903.
5. J. Liivi «Kirjatööde kogu». «Uue Aja» kaasanne. Tallinn, 1904.
6. J. Liiv, «Valitud jutud». Noor-Eesti Kirjastus, Tartu 1914.
7. J. Liiv, «Käkimäe kägu». Eesti Kirjastuse Ühisus, Petrograd, 1923.
8. J. Liivi «Kogutud teosed» III. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu 1926.

Nõia tütar.

1. J. Liiv, «Nõia tütar». Schnakenburg, Jurjev ja Riia, 1895.
2. J. Liivi «Kirjatööde kogu». «Uue Aja» kaasanne. Tallinn, 1904.

3. J. Liivi «Kogutud teosed» III. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu 1926.
4. J. Liiv, «Valitud jutud». RK «Ilukirjandus ja Kunst», Tallinn 1945.

Ühe pildi alla.
1. J. Liiv, «Elu sügavusest». K. Sööt, Tartu 1909.
2. J. Liivi «Kogutud teosed» VII. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu 1934.

Ilus suvepäev oli.
1. J. Liiv, «Elu sügavusest». K. Sööt, Tartu 1909.
2. J. Liivi «Kogutud teosed» VII. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu 1934.

Varblane. *
1. J. Liiv, «Elu sügavusest». K. Sööt, Tartu 1909.
2. J. Liivi «Kogutud teosed» VII. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu 1934.

Ega me ometi sellepärast vihased ole?
1. J. Liiv, «Elu sügavusest». K. Sööt, Tartu 1909.
2. J. Liivi «Kogutud teosed» VII. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu 1934.

Kui mina eesti rahva rahvusliku mõtte peale mõtlen.
1. J. Liiv, «Elu sügavusest». K. Sööt, Tartu 1909.
2. J. Liivi «Kogutud teosed» VII, Noor-Eesti Kirjastus, Tartu 1934.

Mina austan Jakobsoni.
1. J. Liivi «Kogutud teosed» VII. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu 1934.

Keskmine.
1. J. Liiv, «Elu sügavusest». K. Sööt, Tartu 1909.
2. J. Liivi «Kogutud teosed» VII. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu 1934.

Nõunik.
1. J. Liiv, «Elu sügavusest». K. Sööt, Tartu 1909.
2. J. Liivi «Kogutud teosed» VII. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu 1934.

Teekäijad.
1. J. Liiv, «Elu sügavusest». K. Sööt, Tartu 1909.
2. J. Liivi «Kogutud teosed» VII. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu 1934.

---

* Varem ilmunud pealkirja all «Haige». Siin on taastatud autori pealkiri, mille K. Sööt «Elu sügavusest» käsikirjas muutis.

Töö.
1. J. Liiv, «Elu sügavusest». K. Sööt, Tartu 1909.
2. J. Liivi «Kogutud teosed» VII. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu 1934.

Jaan, vaata, kes sealt tuleb.
1. J. Liiv, «Elu sügavusest». K. Sööt, Tartu 1909.
2. J. Liivi «Kogutud teosed» VII. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu 1934.

Külakoolis.
1. «Postimees» 1909, nr. 232.
2. J. Liiv, «Elu sügavusest». K. Sööt, Tartu 1909.
3. J. Liivi «Kogutud teosed» VII. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu 1934.

Võimatu.
1. J. Liivi «Kogutud teosed» VII. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu 1934.

Naabrid.
1. J. Liiv, «Elu sügavusest». K. Sööt, Tartu 1909.
2. J. Liivi «Kogutud teosed» VII. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu 1934.

Luuletaja.
1. J. Liiv, «Elu sügavusest». K. Sööt, Tartu 1909.
2. J. Liivi «Kogutud teosed» VII. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu 1934.

Ei laula.
1. J. Liiv, «Elu sügavusest». K. Sööt, Tartu 1909.
2. J. Liivi «Kogutud teosed» VII. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu 1934.

Hingekese eest.
1. Eesti Kodu 1910, nr. 8.
2. J. Liivi «Kogutud teosed» VII. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu 1934.

Tuul.
1. «Eesti Kodu» 1910, nr. 18.
2. J. Liivi «Kogutud teosed» VII. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu 1934.

Inimesed, kes iseennast ära kaotasid.
1. «Päevaleht» 1910, nr. 97.
2. J. Liivi «Kogutud teosed» VII. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu 1934.

Uurijad.
1. J. Liivi «Kogutud teosed» VII. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu 1934.

Luuletused.

1. J. Liivi «Luuletused» [45 luuletust]. «Noor-Eesti» väljaanne, Tartu 1909.
2. J. Liivi «Luuletused» [45 luuletust]. «Noor-Eesti» väljaanne, Tartu 1910.
3. J. Liivi «Luuletused». Kolmas täiendatud ja parandatud trükk [100 luuletust ja 20 mõttesalmi]. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu 1919.
4. J. Liivi «Luuletused». Neljas täiendatud trükk (205 luuletust ja 92 mõttesalmi). Noor-Eesti Kirjastus, Tartu 1926.
5. J. Liivi «Kogutud teosed» VIII (205 luuletust ja 92 mõttesalmi). Noor-Eesti Kirjastus, Tartu 1926.
6. J. Liivi «Luuletused» (14 luuletust). P. Luhteini illustratsioonid, 1939.

V

*Luuletuste pealkirjade ja esivärsside alfabeetiline register**

* Luuletuste pealkirjad on toodud **poolpaksus** kirjas.

VI

Illustratsioonide nimestik

Sisukord

Lisa

---

* märgiga luuletused, varasemates väljaannetes avaldatud kärbitult ja toimetajate omavoliliste sisuliste muudatustega, ilmuvad käesolevas väljaandes terviklikul, käsikirjade järgi täiendatud kujul.
** märgiga luuletused ilmuvad siin esmakordselt trükis.
Kildudest avaldatakse käsikirjade järgi täiendatud kujul nr. nr. 32, 46 ja 62. Esmakordselt trükitakse killud nr. nr. 3, 6, 7, 10, 12, 21, 25, 27—30, 33, 34, 37, 47—49, 54—58 ja 60.

Toimetaja P. R u m m o.

Kunstiline toimetaja
H. V i t s u r.

Tehniline toimetaja
O. K a s e m e t s.

Korrektorid
A. K a l b e r g ja A. T i h a n e.

Ladumisele antud 17. V 1954.
Trükkimisele antud 29. X 1954.
Trükiarv 30 000. Paber 54:84.
1/16. Trükipoognaid 29,25+21
lisalehte. Formaadile 60:92 ko-
haldatud trükipoognaid 25,06.
Arvutuspoognaid 24,51. MB-
19132. Trükikoda «Ühiselu».
Tallinn, Pikk tän. 40/42.
Tellimise nr. 1661.

На эстонском языке.
Ю. Лийв. Сочинения.

Hind rbl. 9.50.

7—3